T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

HADİSLERİN UYDURULMA SEBEPLERİ

Sema DAĞCI

2502150590

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Mustafa ERTÜRK

İSTANBUL - 2024

ÖZ

HADİSLERİN UYDURULMA SEBEPLERİ

SEMA DAĞCI

Hadislerin sıhhatini tespit problemi, geçmişten günümüze ulemânın ilgisini çeken bir mesele olmuştur. Nitekim fitne olaylarını takip eden süreç içerisinde kezzâb râviler, Hz. Peygamber'in otoritesini kullanarak tarih sahnesine çıkmışlar ve kendi amaçlarına hizmet edecek hadisler uydurmuşlardır. Bu araştırma İslâm'ın doğru bir şekilde anlaşılıp aktarılması önündeki ciddi engellerden olan mevzû rivayetlerin uydurulma sebeplerini konu edinmektedir. Çalışmada öncelikle klasik hadis usûlü eserlerinde yer verilen uydurma sebepleri tespit edilerek bunların mevzûât literatürüne yansımalarının ortaya konması hedeflenmiştir. Aynı zamanda, mevzû addedilen rivayetlerin sened ve metinlerinin sunduğu verilerden hareketle, hadislerin uydurulma sebeplerini tespitte kullanılabilecek bazı karîneler de belirlenmiştir. Bununla birlikte, mevzû hadisin tanımı, tarihçesi, hadis uydurma sebeplerine yer vermeleri bağlamında mevzûât literatürü ile kaynakları, sebepleri tespitte kullanılacak karîneler ve son olarak hadis uydurma sebepleri çalışma kapsamında ele alınan konulardır. Bu çalışma, ortaya çıktığı andan bu yana etkilerini sürdürmekte olan mevzû hadisleri tarihî analiz ve güncel yorum süzgecinden geçirerek bir sebeple ilişkilendirmeyi hedeflemiştir. Araştırmada elde edilen bulgulara göre uydurulma sebeplerinin, klasik hadis usûlü eserlerinde zikredilen maddeleri kapsayan ve aynı zamanda onları yansıtan sistematik bir tasnifle sunulabileceği, örneklerin zenginleştirilebileceği ve ana sebeplerin bazı yeni maddelerle ilişkilendirilebileceği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Mevzû, Mevzûât, Uydurulma Sebepleri, Sened, Metin.

ABSTRACT

REASONS FOR FABRICATING HADITH

SEMA DAĞCI

The issue of determining the authenticity of hadiths has been a matter that attracting scholars' attention from past to present. In fact, in the period following the events of fitnah, the liar narrators had appeared on the stage of history through The Prophet Muhammad's authority and fabricated hadiths to serve their own purposes. This study deals with fabricated reasons of mawdu narrations, which is one of the serios obstacles to the correct understanding and narrating of Islam religion. For that purpose, first, it is aimed to determine the fabricated reasons in classical books of usûl'ul-hadith and to reveal their reflections on the mawdu'at literature. Based on the provided data by the sanads and texts of the narrations, it is also stated some presumptions that could be used to determine the reasons of fabricated hadiths. In addition, the examined topics in the study are mawdu hadith's definition and its history, mawdu'at literature and its references in the context of involving the reasons for fabricating hadith, qarinah in determining reasons and reasons for fabricating hadiths. This study aims to associate fabricated hadiths with a reason by filtering historically analyse and current interpretation that those have been influential since they emerged. According to the findings in the research, it has been concluded that the reasons for fabrication are able to be presented with a systematically classification that includes and reflects the reasons mentioned in the classical books of usûl'ul-hadith. Besides, in the study, it was concluded that the samples could be enriched, and the main causes could be associated with some new reasons.

Keywords: Mawdu, Mawdu'at, Reasons for Fabricating, Sanad, Text.

ÖN SÖZ

Hadislerin sahihini sakîminden ayırmak, rivayet/hadis ilminin temel hedeflerindendir. Sahih hadislerin tespitinin öncelenmesiyle, diğer kategorilere derc edilebilecek rivayetler de belirlenmeye başlanmıştır. Hadis ilmi ile uğraşan münekkit âlimler, cerhe müstahak râvileri ve onların tenkit edilmesine sebep olan özelliklerini ortaya çıkararak bu râvilerden gelecek rivayetlere karşı dikkatli olunması hususunda ciddî bir ilmî mesâî sarf etmişlerdir. Bu çabaların arka planında, dinin ikinci teşrî kaynağı olan sünneti müdafaa ederek sonraki nesillere olduğu gibi aktarabilme amacı yer almaktadır. Dolayısıyla sünnetin tayin ve tebyîninde başat rol üstlenen hadislerin sıhhati son derece önemlidir.

Mevzû rivayetlerin belirlenmesi akabinde, onların hangi sebeplerle vaz‘ edildikleri sorusu gündeme gelmiştir. Şüphesiz bir sözün nas olarak aktarılmasındaki temel etmen, ona otorite kazandırma istemidir. Böylece sözün insanlar üzerindeki tesiri artacak ve onu ihdas eden kimse emeline ulaşabilecektir. Mevzû hadislerin teferruatlarına bakıldığında bu istemin çeşitli alt sebeplerle ilişkilendirilebileceği görülür. Uydurma rivayetler, ortaya atıldıkları dönemi ve toplumu okuma imkânı sunması bağlamında da mühimdir. Ayrıca bu nakillerin insanlar üzerinde ciddî etkileri de bulunmaktadır. Dolayısıyla hadislerin uydurulma sebeplerinin tetkiki meselesi, hadis usûlü ve tarihi açısından önem arz eden bir husustur.

Bu çalışma giriş ve üç ana bölümünden oluşmaktadır. Giriş’te araştırmanın konusu, amacı, kapsamı, yöntemi ve kaynakları üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde mevzû hadisin tanım ve tarihçesi kısaca ele alınmıştır. Akabinde başta klasik hadis usûlü eserleri olmak üzere mevzûât literatürü ile ona kaynaklık eden çalışmalar, hadislerin uydurulma sebeplerine yer vermeleri bağlamında değerlendirilmişlerdir. Konunun asıl kaynakları mevzûât eserleri olduğu için türün örnekleri müstakil başlıklar halinde incelenmiştir. Mevzûâta kaynaklık eden eserler ise genel bir değerlendirmeyle sunulmuştur.

İkinci bölüm, uydurulma sebeplerini tespit etmede kullanılabilecek karînelere tahsis edilmiştir. Bu bölümde vaz‘ sebeplerini açığa çıkarmak için sened ve metin

verilerinden nasıl istifade edilebileceği sorusuna cevap aranmıştır. Geçmişe dair anlamlı bir kurgu yapabilmeyi hedefleyerek râvi ve metinden hareketle açığa çıkarılan bu emâreler, aynı zamanda rivayete yönelik tespitlerde bulunma olanağı sağlaması bakımından da önemlidir.

Üçüncü bölümde, hadislerin uydurulma sebeplerine yer verilmiştir. Bu kısım oluşturulurken öncelikle, klasik hadis usûlü eserlerinde zikredilen ve çalışmanın birinci bölümünde yer verilen sebeplere ilave olarak yeni maddeler bulunabilir mi? sorusuna cevap aranmıştır. Daha sonra ise mevcut sebeplerin farklı örneklerle tafsilatlandırılmasının imkânı irdelenmiştir. Ayrıca, klasik usûl eserlerinde kaydedilen bir sebebin daha farklı bir perspektiften bakmaya elverişliliği yani yeni bir sebeple ilişkilendirilmesinin imkânı üzerinde durulmuştur. Bölümün esas meselesi, mevzûât literatürüne kaynaklık eden çalışmalarda yer alan uydurma sebeplerinin ortaya konması ve mevzûât literatürünün bunlara ek yeni bilgiler içerip içermediğinin tespitidir.

Konu seçiminden tezin tamamlanmasına kadar her aşamada yaptığı rehberlikten, tashihlerinden ve yapıcı eleştirilerinden dolayı danışman hocam, Prof. Dr. Mustafa ERTÜRK'e en içten şükranlarımı sunarım. Her tez izleme komitesinde, çalışmamı sabırla okuyarak, görüş ve önerileriyle katkı sunan jüri üyeleri Doç. Dr. Mustafa Macit KARAGÖZOĞLU ve Doç. Dr. Seyit Ali GÜŞEN'e, savunma esnasındaki önerileriyle tezin daha iyi bir hal almasını sağlayan Prof. Dr. Ayşe Esra ŞAHYAR ve Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer KALKAN YORULMAZ'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca kendi çalışmaları arasında bana zaman ayırarak tezin bazı bölümlerini okuma nezaketinde bulunan Doç. Dr. Mustafa ÖZTOPRAK, Dr. Öğr. Üyesi Musab HAMOD, Dr. Öğretim Üyesi Bekir ÖZÜDOĞRU, Öğr. Gör. Enes MSLM'e, tez yazım sürecinde görüşlerinden sıkça istifade ettiğim Dr. Tuğçe GÜNAYDIN, Dr. Seeren ALİA, Arş. Gör. Gülbeyaz ÇİÇEK ve Arş. Gör. Safiye İNCEYILMAZ MSLM başta olmak üzere burada tamamını zikredemeyeceğim diğer bütün arkadaşlarıma teşekkür ederim. Son olarak, kızımızın bakımını üstlenerek, çalışabilmem için bana alan ve zaman oluşturan eşim Dr. Öğr. Üyesi Abdullah DAĞCI'ya, dualarını daima

üzerimde hissettiğim muhterem anne ve babama en kalbî şükranlarımı sunarım.

Sema DAĞCI

İSTANBUL-2024

İÇİNDEKİLER

ÖZ ... **ii**

ABSTRACT ... **iii**

ÖN SÖZ ... **iv**

İÇİNDEKİLER ... **vii**

TABLOLAR VE GRAFİKLER LİSTESİ ... **xii**

KISALTMALAR LİSTESİ ... **xiii**

GİRİŞ ... **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

HADİSLERİN UYDURULMA SEBEPLERİNE YER VERMESİ BAĞLAMINDA MEVZÛÂT LİTERATÜRÜ VE KAYNAKLARI

I. MEVZÛ HADİS ... **20**

A. Tanımı ve Tanınması ... **20**

B. Tarihçesi ... **21**

II. MEVZÛÂT LİTERATÜRÜNE KAYNAKLIK EDEN ESERLER ... **28**

A. Klasik Hadis Usûlü Eserleri ... **30**

1. Mütekaddimûn Dönem (III/IX-VI/XII) ... 31

2. Müteahhirûn Dönem ... 39

B. İlel ve Suâlât Literatürü ... **47**

C. Duafâ Literatürü ... **56**

III. MEVZÛÂT LİTERATÜRÜ ... **65**

A. Tespit Çalışmaları ... **67**

1. Makdisî, *Tezkiretü'l-mevżûʿât* ... 67

2. Makdisî, *Ẕaḫîretü'l-ḥuffâẓ* ... 70

3. Sâgânî, *ed-Dürrü'l-mülteḳaṭ* ... 72

4. Sâgânî, *Mevżûʿâtü's-Sâgānî* ... 74

B. Temel Eserler 75

1. Cûzekânî, *el-Ebâṭîl ve'l-menâkîr* 76

2. İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Mevżûʿât* 79

3. Şevkânî, *el-Fevâ'idü'l-mecmûʿa* 84

C. Sahih Hadis Bulunmayan Konulara Dair Eserler 86

1. Mevsılî, *el-Muġnî* 86

2. Fîrûzâbâdî, *Hâtimetü Sifri's-saʿâde* 89

D. İhtisar, Tenkit ve Ziyâde Çalışmaları 90

1. İbn Kayyım el-Cevziyye, *el-Menârü'l-münîf* 91

2. Süyûtî, *el-Leâli'l-masnûʿa* 93

3. Süyûtî, *Ẕeylü'l-Leʾâli'l-maṣnûʿa* 95

4. İbn Arrâk, *Tenzîhü'ş-şerîʿati'l-merfûʿa* 97

5. Fettenî, *Teẕkiretü'l-mevżûʿât* 99

E. Sadece Mevzû Hadisleri Toplamayı Amaçlayanlar 100

1. Ali el-Kârî, *el-Maṣnûʿ* 101

2. Ali el-Kârî, *el-Esrârü'l-merfûʿa* 103

3. Kavukcî, *el-Lüʾlüʾü'l-merṣûʿ* 104

4. Ezherî, *Taḥẕîrü'l-müslimîn* 105

F. Bir Soruya Binaen Telif Edilen Eserler 107

1. İbn Teymiyye, *Eḥâdîṯü'l-ḳuṣṣâṣ* 107

2. Leknevî, *el-Âṯârü'l-merfûʿa* 109

G. Değerlendirme 112

İKİNCİ BÖLÜM

HADİSLERİN UYDURULMA SEBEPLERİNİ TESPİTTE RÂVİ VE METİNDEN FAYDALANMA ŞEKİLLERİ

I. RÂVİ VE RİVAYETİN UYDURULMA SEBEBİ ARASINDAKİ İLİŞKİSİ 117

A. Râvinin Zühde Nispet Edilmesi 120

B. Râvinin İtirafı 122

C. Râvinin Mezhebi 126

D. Râvinin Menfaat Temini 135

E. Râvinin Bölgesi 139

F. Râvinin Şahsî Meselesi 142

G. Râvinin Mesleği 143

II. METİN VERİLERİ İLE HADİSLERİN UYDURULMA SEBEPLERİ İLİŞKİSİ 146

A. Terğîb-Terhîb İçeriği 147

B. Hilâfet, İmâmet, Velâyet veya Halifelerin Faziletiyle İlgisi 150

C. Herhangi Bir Mezhebi Hedef Alması 156

D. Herhangi Bir Irka Yönelik Söylem 157

E. Herhangi Bir Dile Yönelik Söylem 160

F. Tecsîm veya Teşbih İfadeleri İçermesi 163

G. Faziletlerle İlgili Olması 169

H. Değerlendirme 170

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HADİSLERİN UYDURULMA SEBEPLERİ

I. DİNE VE TOPLUMA HİZMET ETME ARZUSU 176

A. Güzel Amellere Teşvik (Terğîb) 177

1. Namaz Kılmak 178

2. Kur'an Okumak 180

3. Zikir ve Dua 182

4. Oruç Tutmak 183

5. Sabır 185
6. İlim ve Eğitim 186
B. Kötü İşlerden Sakındırma (Terhîb) 187
C. İslâmî Bir Toplum İnşası 189
II. SİYASÎ SEBEPLER 192
A. Şîa 194
1. Hz. Ali'nin Şahsına Bağlılık 195
2. Siyasi Yönden Bağlılık 197
3. Anlamsız ve Yersiz Mübalağalar 198
B. Diğer Siyasi ve İtikadî Fırkalar 199
1. Hâricîler 199
2. Mürcie 201
3. Mu'tezile 202
4. Ehl-i sünnet 204
III. İSLÂM DİNİNE ZARAR VERME 209
A. Dinin Aslını Bozma 210
B. Şahsî Husûmet ve Kızgınlık 213
C. Eski Din ve Öğretilere Bağlılık 214
IV. TAASSUP 217
A. Irk ve Dil 220
B. Kabile 223
C. Şahıs 223
D. Şehir 226
E. Mezhep 228
V. MENFAAT 231
A. Maddî Kazanç Elde Etme 232

B. Sosyal Statü Elde Etme 233

1. Tıbbî Bilgiyi Temellendirmek 234

2. Âlim Görünme 237

4. Sâdık Görünme 241

C. Kussâs ve Vâizler 242

SONUÇ ve ÖNERİLER 246

KAYNAKÇA 252

ÖZGEÇMİŞ 286

TABLOLAR VE GRAFİKLER LİSTESİ

Tablo 1. 1: Klasik hadis usûlü eserlerinde hadis uydurma sebepleri……..46

Grafik 2. 1: Klasik hadis usûlü eserlerinde yer alan uydurma sebeplerinin dağılımı 118

Grafik 2. 2: Kitâbü'l-Mevżûʿât'a tatbik edilen karînelerin sunduğu uydurulma sebepleri 173

Tablo 3. 1: Taassubun temel sebepleri- kısımları ve sonuçları…….219

KISALTMALAR LİSTESİ

akt. : Aktaran

a.s. : Aleyhi's-selâm

b. : İbn

bkz. : Bakınız

bs. : Baskı

b.y. : Basım yeri yok

C : Cilt

c.c. : Celle Celâluh

çev. : Çeviren

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

ed. : Editör

h. : Hicrî

Hz. : Hazreti

İFAV : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları

karş. : Karşılaştırınız

m. : Milâdî

ö. : Ölüm

r.a. : Radıyallahu anh

s. : Sayfa

SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü

sy. : Sayı

TDK : Türk Dil Kurumu

thk. : Tahkik eden

trc. : Tercüme eden

t.y. : Basım tarihi yok

vb. : Ve benzeri

vd. : Ve diğerleri

Yay. : Yayınları

y.y. : Basım yeri yok

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Önemi

Mevzû hadis, Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiîne nispet edilen uydurma sözleri niteleyen bir terimdir. Bununla birlikte daha çok, Resûlullah'ın (a.s.) söylemediği sözlerin, yapmadığı veya onaylamadığı fiillerin ona izafe edildiği haberler için kullanılmaktadır. Resûlullah adına haber uydurma işinin ne zaman başladığı, hadis tarihinin ihtilaflı meselelerinden biridir. Ancak tercih edilen görüşe göre hadis uydurma faaliyetleri Hz. Osman'ın şehit edilmesi vakıasıyla başlamıştır. Sonrasında baş gösteren kargaşa ve kaos ortamında artmış, Abdullâh b. Zübeyr'in (ö. 73/692) hilafetini ilan ettiği dönemde gerçekleşen Muhtar es-Sekafî (ö. 67/687) olayı neticesinde de sistematik hale gelmiştir.[1]

Uydurma haberler, dinî herhangi bir değer taşımamakla birlikte, ortaya atıldıkları dönemi okuma imkânı sunması bakımından önemlidir. Bu rivayetlerden bazılarının manası Hz. Peygamber adına uydurulmuş olduğunu kolayca fark ettirecek şekilde mantık dışıyken, bir kısmı ise mana itibarıyla anlamlıdır ve uydurma olduğu ancak müdakkik hadis âlimlerinin belirlediği karinelerle tespit edilebilir. Kaynaklarda hadis uydurma eyleminin farklı sebeplerinden söz edilmekle birlikte temel hedefin herhangi bir konuda dinin otoritesini kullanarak insanları etkilemek olduğu vurgulanmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber'den sadır olduğuna inanılan bu haberlerin, ilmî bir birikime sahip olmayan, hadis diye rivayet edilen tüm sözlere sıhhat kriterini göze almaksızın dinî bir hüviyet atfeden bireyleri etkilemesi kaçınılmazdır. Mevzû rivayetlerin en bariz olumsuz etkisi insanları hadis ilmine ve rivayetine karşı şüpheci kılmasıdır.

Mevzû hadisler, geçmişte olduğu gibi günümüzde de insanlar üzerindeki etkilerini sürdürmektedir. Hatta vakıaya bakıldığı zaman bu tür rivayetlerden özellikle

[1] Muhammed Acâc el-Hatîb, **es-Sünnetu kable't-tedvin**, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1980, s. 187; Bekir Kuzudişli, **Hadis Tarihi**, 2. bs, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 2018, s. 91; Enbiya Yıldırım, **Hadis Problemleri**, İstanbul, Ensar Yayınları, 2019, s. 18-39.

terğîb ve terhîb içerikli olanlar, *sahih* nasslardan çok daha tesirlidir demek mübalağa olmayacaktır. Gezdiği pek çok İslâm ülkesinde mevzû hadislerin etkilerine şahit olan muâsır ilim adamı Yusuf el-Karadâvî'nin (ö. 2022) şu ifadeleri durumu özetlemektedir:

> "Birçok İslâm beldesinde bulunan mescitlerdeki hatip ve vâizlerin çoğunun afeti, geceleyin odun toplayanlar gibi olmalarıdır. Onların düşüncesi, sahih veya hasen bir senedi olmasa da halkı harekete geçirecek hadisleri almaktır. Öyle ki neredeyse her Cuma hutbesinde veya her vaaz dersinde zayıf hadislerden, hatta çok zayıflardan bazen de uydurmalardan bir demeç işitmişimdir."[2]

Araştırma konusunun belirlenmesinde temel çıkış noktası, tarih boyunca etkilerini sürdürmüş olan bu sözlerin ortaya atılmasında klasik hadis usûlü eserlerinde yer verilen sebeplerden daha fazlasının bulunabileceği düşüncesidir. Buna binaen yapılan güncel kaynak taraması sonucunda da uydurulma sebeplerinin Türkçe bir çalışmaya detaylıca konu edilmesi gerektiği görülmüştür. Tez başlığının, Hadislerin Uydurulma Sebepleri olarak belirlenmesi, tüm hadislerin uydurma olduğu gibi yanlış bir algıya kesinlikle sebebiyet vermemelidir. Nitekim konu başlığı, çeşitli sebeplerle pek çok hadis uydurulduğuna yönelik bir kapsayıcılığı içermesi nedeniyle bu şekilde tercih edilmiştir.

Usûlün bir meselesi olmasına rağmen klasik hadis usûlü eserlerinin ilk örneklerinde mevzû hadis konusuna sadece temasla yetinildiği ve hadislerin uydurulma sebeplerine değinilmediği dikkat çekmektedir. Hatta mütekaddimûn dönem usûl eserlerinde mevzû terimi dahi müstakil bir başlık halinde sunulmamıştır. Konunun klasik hadis usûlü eserlerine yansımaları oldukça geç bir döneme tekabül etmektedir. Sonuçta, mevzûât literatürü örneklerinin telifiyle birlikte usûl müellifleri de konuya yavaş yavaş yer vermeye başlamışlardır.

Mevzû hadisler hadis tarihinin ve usûlün önemli bir meselesi olup onların tespit ve tahlilleri, dinin doğru bir şekilde anlaşılması başta olmak üzere pek çok ilmî ve

---

[2] Yûsuf el-Karadavî, **Sünneti Anlamada Yöntem**, çev. Enbiya Yıldırım, İstanbul, Rey Yayınları, 1991, s. 69; Saffet Sancaklı, "İslâm'ın Anlaşılmasında Apokrif/Mevzû Hadislerin Olumsuz Etkileri", No: 15-16, 2006, s. 206.

kültürel faydayı beraberinde getirecektir. Mevzûât müellifleri de eserlerini İslâm'ı nezih ruhuna aykırı metinlerden arındırarak ona yardım etmek maksadıyla kaleme almışlardır. Müellifler -kendi kriterlerine göre- mevzûluğuna hükmettikleri rivayetleri derlerken aynı zamanda bunların niçin ortaya atıldıklarını tespit edebilmek için de gayret göstermişlerdir. Aslında uydurma sebepleri gerek elektronik ortamlarda gerekse matbuatta, belli başlı örnekler çerçevesinde ele alınmış bir mevzudur. Fakat Türkiye akademisinde henüz müstakil bir çalışmaya konu edilmemiştir.[3] Konu seçiminde öncelikle alandaki bu eksikliğin giderilmesi hedeflenmiştir. Mevzû hadislerin ortaya atıldıkları sosyo-kültürel ortam, zaman ve insan hakkında da ipuçları sunabileceği dikkate alındığında araştırmanın önemi daha iyi anlaşılacaktır. Yine mevzû haberlerin bazı kitlelerde veya bir toplum içerisindeki belli gruplar üzerinde sahih hadislerden daha etkili olduğu görülmektedir. Bir toplumu anlayabilmek için öncelikli olarak, bireylerinin ne söyledikleri, daha sonra da niçin söyledikleri tespit edilmelidir. Ortaya çıkan sonuç, yalnızca tarihsel bir analiz olarak kalmayacak, aynı zamanda hem içinde yaşanılan zaman ve zemin hem de gelecek hakkında önemli öngörüler sunacaktır. Zira şartlar, koşullar ve çağlar değişiyor olsa da insan unsurunun her dönemde bazı ihtiraslarıyla var olduğu gerçeği hiç değişmemektedir. Dolayısıyla bir kültür yansıması olan mevzû haberlerin niçin ortaya atıldıklarının tespiti hadis ilmine katkı sunacak önemi haizdir.

Amacı ve Soruları

Hadislerin uydurulma sebepleri, hadis usûlünün ve tarihinin konusu olup gerek klasik gerekse çağdaş literatürde bazı çalışmalar içerisinde ele alınmıştır. Söz konusu eserlerde birtakım uydurma sebepleri zikredilir ve bu sebepler örnek rivayetlerle izah edilir. İlgili telifler içerisinde müstakil başlıklar halinde sunulan bazı uydurma sebeplerinin aslında çok daha kapsayıcı, temel bir sebeple ilişkilendirilebilecekleri dikkat çekmektedir.[4] Yani literatürdeki mevcut sebeplerin de kaynağını aldığı ana

[3] "Hadislerin Uydurulma Sebepleri" başlıklı bir çalışma bulunmuyor olsa da mevzû hadislerle alâkalı eserler içerisinde uydurulma sebeplerinin incelendiği bölümler yer almaktadır. Bu meyandaki eserler kaynaklar incelenirken kısaca değerlendirilecektir.

[4] Mesela usûl eserleri içerisinde uydurulma sebeplerine dair ayrıntılı bilgi sunan Süyûtî, *Tedrîbü'r-râvî*

sebepler bulunduğu söylenebilir. Diğer taraftan, literatürde bazı sebeplere verilen örneklerin sadece o sebeple ilgili olmayıp başka sebeplerle de ilişkilendirilebileceği görülmektedir. Daha özel bir tetkikle açığa çıkan birtakım sebeplere ise literatürde hiç değinilmemiştir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, mevzûât literatürünü ve ona kaynaklık eden eserleri inceleyerek hadislerin uydurulma sebeplerini sistematik bir tasnifle tespit edebilmektir. Bu amaç doğrultusunda ilk olarak, uydurulma sebeplerine yer vermeleri bağlamında literatür değerlendirmesi yapılacaktır. Mevzû hadis, esasında usûlün temel konularından olduğu için, öncelikle klasik hadis usûlü kaynaklarında hadis uydurma sebeplerine ne kadar alan ayrıldığının ortaya konması hedeflenmektedir. Usûl eserleri mütekaddimûn ve müteahhirûn dönem tasnifi dikkate alınarak hem kendi dönemleri içerisinde hem de dönemler arası geçişte gelişim gösteren özellikleri itibarıyla mukayeseli olarak incelenecektir. Usûl eserlerinde kaydedilen uydurma sebepleri tespit edildikten sonra, mevzûât literatürünün oluşumunda kaynak teşkil eden duafâ literatürü ve çeşitli konulara dair bilgiler içermesi nedeniyle ilel ve suâlât türü bazı çalışmalar incelenerek değerlendirilecektir. Son olarak mevzûât literatürü değerlendirilecek ve usûl kitaplarının tetkiki neticesinde ortaya çıkan sebeplerin, mevzûât literatürüne yansımaları takip edilecektir. Bir sebeple

---

adlı çalışmasında; sevap niyetiyle zâhidlerin, İslâm'a zarar vermek amacıyla zındıkların, mezhebî görüşlerine destek olmak amacıyla Hattâbiyye, Râfiza ve Sâlimiyye gibi fırkaların hadis uydurduklarını belirtmektedir. Müellifin bundan sonra yine ayrı sebepler olarak kaydettiği; "Görüşlerine delil getirme, rızık kazanma, kendi görüşleri istikametinde fetva verme ve hadisin nâdir olduğu izlenimi oluşturarak kendilerinden dinlenilmesini sağlama" şeklindeki sebeplerin arka planında ana sebep olarak "Menfaat temin etme" bulunmaktadır. Nitekim müellifin bu maddelere örnek olarak kaydettiği rivayetlerde kişinin maddî ya da manevî menfaatini temin etmeyi amaçladığına dair veriler bulunmaktadır. Bkz. Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, **Tedrîbü'r-râvî fî şerḥi Taḳrîbi'n-Nevevî**, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî, Dârü't-Tayyibe, t.y., C. I, s. 332-338. Çağdaş araştırmacılardan Felâte'nin konuyla ilgili kapsamlı eserinde usûl kitapları ve mevzûât literatürü içerisindeki sebepleri daha sistematik bir tasnifle sunmaya çalıştığı görülmektedir. Hadis vaz'ında çeşitli sebepler bulunduğuna dikkat çeken yazar, ana sebepleri; "İslâm'ı hafife almak, mezheplerine ve hevalarına yardım etmek, İnsanları güzel işlere teşvik edip kötü işlerden sakındırmak ve dünyevî amaçlar" şeklinde kategorize etmiştir. Ana sebepleri alt başlıklarla detaylandırmıştır. Bkz. Muhammed b. Hasan Osman Felâte, **el-Vad' fi'l-hadîs**, Dımeşk/Beyrut, Mektebetü'l-Ğazâlî/Müessesetü Menâhili'l-İrfân, 1981, C. I, s. 220-284. Mevzû hadisle ilgili meseleleri konu edinen Türkçe bir çalışma ise Kandemir tarafından yapılmış olup, yazar bu eserinde uydurma sebeplerini; "Fırka, mezhep ve kabilesini müdafaa gayreti, İslam Dini'ne hizmet etme arzusu ve şahsî menfaat düşüncesi" şeklindeki üç ana maddede toplamış ve bunları alt başlıklarla detaylandırmıştır. M. Yaşar Kandemir, **Mevzû Hadisler (Menşe'i-Tanıma Yolları- Tenkidi)**, 10. bs, İstanbul, İFAV, 2017, s. 27-61.

ilişkilendirilen rivayetlere dönük tafsilatların açığa çıkarılabilmesi için ricâl ve tabakât eserlerine müracaat edilecektir.

Bu araştırma, hadislerin uydurulma sebeplerini tespit ederken istifade edilebilecek bazı temel karîneleri ortaya koymayı da amaçlamaktadır. Karîneler, bir rivayetin uydurulma sebebini açığa çıkarmada, haberin vaz'ından sorumlu tutulan râvi ile mevzû hadis metninden nasıl istifade edilebilir? sorusu doğrultusunda oluşturulmuşlardır. Çalışmada, belirlenen bu karînelerin mevzû rivayetlere uygulanması neticesinde yeni sebeplerin tespitinin imkânı araştırılacaktır. Ayrıca söz konusu karînelerin tatbiki sonucunda literatürde yer verilen sebeplerin daha sistematik bir şekilde aktarımının mümkün olup olmadığı da incelenecektir.

Çalışmada mevzûât literatürünün öne çıkan özelliklerine göre tasnif edilmesine özen gösterilmiştir. Daha sonra mevzûât literatürü üç temel soru ekseninde değerlendirilmiştir. Bunlardan birincisi, eser müellifinin kitabının mukaddimesinde veya herhangi bir bölümünde hadis uydurma sebeplerini topluca ve açıkça zikredip etmediği; ikincisi, eser içeriklerinde müellifin rivayetlerin vaz' sebebine dair açıklamalarının bulunup bulunamayacağı; üçüncüsü de eserin bazı karinelerin tatbikiyle birlikte hangi uydurma sebeplerini okura sunacağıdır.[5] Bu sorulardan herhangi birinin cevabı olarak ortaya çıkan uydurma sebebinin başka bir sebeple daha ilişkilendirilmesinin imkânı da çalışma boyunca bize rehberlik eden bir suâl olarak yer bulmuştur. Böylece literatürdeki mevcut sebeplerle onlara verilen örneklerin uyumlu olup olmadığına da cevap bulunması umulmaktadır.

Kapsamı

Hadis tarihi kaynaklarına göre, hadis vaz'ına ortam hazırlayan ilk sebepler sahâbe asrına kadar dayandırılmaktadır. Sonrasında fitne olaylarına bağlı olarak ortaya çıkan hadis uydurma eylemleri cerh-ta'dîl faaliyetleri başlayıncaya değin çeşitli

[5] Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de görülecek olan "Sebep tespitini okura bırakmak" vb. şeklindeki ifadeler, incelenen çalışmaların müelliflerine ait olmayıp, onların hadis uydurulma sebeplerini açıkça zikretmeseler de okuyucunun uydurulma sebebine dair yorumda bulunmasına elverişli rivayetlere yer verdiklerini belirtmek üzere kullanılmışlardır.

sebeplerle sürdürülmüştür.[6] Cerh-ta‘dil faaliyetlerinin başlaması ve isnad arayışlarıyla birlikte hadis vaz‘ına karşı ciddî bir tedbir alınmışsa da bunların uydurma işini bir anda ve tamamen nihayete erdirdiğini söylemek mümkün değildir. Bu süreçte münekkit muhaddislerin çabalarıyla hız kesen uydurma eylemi, rivayetlerin mevzûât literatüründe toplanmaya başlamasıyla birlikte sistematik olarak sürdürülememiş ve Müslümanlar bu rivayetlere karşı bilinçlendirilmişlerdir. Fakat uydurma rivayetlerin tanıtılmasıyla da onların zararları ortadan kalkmamış ve gerek mevcut mevzû haberlerin nakli gerekse -sistematik olmasa bile- yeni uydurma haberlerin ortaya atılması devam edegelmiştir. Günümüzde etkileri ve aktarımları çeşitli mecralarda hala devam etmekte olan bu haberler oldukça geniş bir dönem aralığında vücut bulmuş ve bulmaktadır. Sebepleri tespit bağlamında dönemsel olarak sınırlandırmaya gitmenin mümkün olmadığı bu çalışmada literatür esaslı bir sınırlandırma takip edilmiştir. Bu doğrultuda yeri geldiğinde istifade edilmişse de tefsir, siyer, tasavvuf, tarih ve bazı hadis kaynaklarında mevzû olduğuna hükmedilen rivayetleri müstakil olarak incelemek konunun kapsamı dışında bırakılmıştır.

Mevzû hadis bahsinin, hadis usûlünün ilgilendiği konulardan biri olduğunu belirtmiştik. Bu konu, klasik hadis usûlü eserlerinde ve hadis ilmine dair çeşitli literatürlerde satır aralarında veya müstakil olarak, bir şekilde temas edilen meselelerdendir. Sebeplere yer veren bazı klasik hadis usûlü eserlerinde teammüdî/kasıtlı ve gayr-i teammüdî/kasıtsız şeklinde ikili bir taksim görülmektedir. İbnü’s-Salâh (ö. 643/1245) usûl eserlerinin en temel örneği kabul edilen *‘Ulûmi’l-hadîs* adlı çalışmasında *şibhü’l-vaz‘* şeklinde bir kavram geliştirerek onu kasıtsız/hataen yapılan uydurmaları nitelemek üzere kullanmıştır.[7] Örnek olarak da bir

---

[6] Mevcut veriler, h. I./VII. asın ilk yarısından önce sistematik bir hadis vaz‘ından söz edilemeyeceğini göstermektedir. Bu anlamdaki bir hadis uydurmacılığı hicrî birinci asrın son çeyreği ve ikinci asrın başlarına tekabül etmektedir. Bkz. Recep Emin Gül, “Hicrî I. Asırda Hadis Uydurma Faaliyeti ve Hadis Uyduranların Tespiti”, **Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, No: 10, 2020, s. 271, 272.

[7] *“Şibhü’l-vaz‘”* ifadesi daha önce İbn Ebû Hâtim tarafından da kullanılmıştır. Fakat o, bu terimi hataen yapılan uydurmalar için değil rivayetin mevzûa benzediğini belirtmek için kullanmıştır. İbnü’s-Salâh’ın bazı takipçileri de ilgili ifadeyi kasıtsız uydurmaları belirtmek amacıyla kullanmaya devam etmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebû Hâtim, ʿ**İlelü’l-ḥadîs**, thk. Said b. Abdullah el-Humeyyid, Halid b. Abdurrahman el-Cüreysi, y.y., 2006, C. IV, s. 571; Ebû Amr Osmân b Abdurrahman eş-Şehrezûrî İbnü’s-Salâh, ʿ**Ulûmü’l-ḥadîs**, thk. Nûreddin Itr,

mecliste hadis rivayet edilirken içeri giren zâhidin kıssasını nakletmiştir. Bu kıssaya göre, hadis rivayeti esnasında meclise giren Sâbit b. Musâ (ö. 229/843) adındaki zâhid, kendisi için söylenen *"Geceleyin namaz kılanın gündüz yüzü güzel olur"* sözünü hadisten zannedip ona ekleyerek *merfû* olarak nakletmiştir.[8] Burada Sâbit b. Mûsâ'nın hadis uydurmak gibi bir amacı olmadığından hadis, hataen yapılan gayr-i taammüdî uydurmalardan sayılmıştır. İbn Hacer (ö. 852/1449) ise rivayetin hataen uydurulan hadislere değil, *müdrec* hadise örnek teşkil ettiğine dikkat çekmiştir. İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) ve onun anlayışını benimseyen kimseler dışındaki bazı âlimler, kasıtlı ve kasıtsız uydurmalar arasındaki farkın, kavrama da yansıması gerektiğini savunarak, kasıtlı uydurmaların *mevzû,* hataen vârid olan haberlerin ise *bâtıl* olarak adlandırılmasının daha doğru olacağını ileri sürmüştür. Fakat kaynaklarda bu ayrımın dikkate alındığını söylemek pek mümkün gözükmemektedir.[9]

Araştırmada, hadislerin uydurulma sebepleri incelenirken bilerek ve isteyerek vaz' edilen rivayetlerden hareket edilmiştir. Hadisi tahdîs eden kimsenin hiçbir kastı olmaksızın sahâbeye veya başkalarına ait bir rivayeti Hz. Peygamber'e isnad ederek nakletmesi sonucunda ortaya çıkan haberler tezin kapsamı dışındadır. Yine yukarıdaki zâhid sûfî örneğinde olduğu gibi aslında hadisten olmayan bir sözün hata ile Hz. Peygamber'e isnad edilmesi sonucunda oluşan yeni rivayetler de inceleme alanımız dışındadır. Çünkü bunlar râvinin adâletini değil, zabtını zedeleyen kusurlardan

---

Suriye, Beyrut, Dârü'l-Fikr, Dârü'l-Firkri'l-Muâsır, 1986, s. 100; Harun Özçelik, "Mevzû Hadisleri Tespitte Metod Farklılıkları", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, No: 22, 2004, s. 211; Fatih Gümüş, "İbnü's-Salâh'ın Mukaddime'sinin Hadis Usûlünün Gelişimindeki Yeri", Rize, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020, s. 128.

[8] Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nîsâbûrî Hâkim, **el-Medẖal ilâ Kitâbi'l-İklîl**, thk. Fuâd Abdülmün'im Ahmed, İskenderiyye, Dârü'd-Da've, t.y., s. 63; Ebü'l-Fazl Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî İbnü'l-Kayserânî, **Ẕaẖîretü'l-ḥuffâẓ el-muẖarrec ʿale'l-ḥurûf ve'l-elfâẓ**, thk. Abdurrahman el-Feryevâî, Riyad, Dârü's-Selef, 1996, C. IV, s. 2391; İbnü's-Salâh, **Ulûmü'l-hadis**, s. 100; Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, **en-Nüket ʿalâ Kitâbi'bni'ş-Ṣalâḥ**, thk. Rebî' b. Hâdî Umeyr, Medînetü'l-Münevvere, İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1984, C. II, s. 835.

[9] Felâte, **el-Vad' fi'l-hadîs**, C. I, s. 100; Mevzû isnadlardan yararlanma düşüncesinde mevzû-bâtıl ayrımının oldukça kullanışlı göründüğüne değinen Kuzudişli, klasik kaynaklarda bu ayrımın çok dikkate alınmadığına ve bâtıl ifadesinin kasten uydurulan hadisler için de kullanıldığına dikkat çekmektedir. Bekir Kuzudişli, "Hadis Tarihi Araştırmalarında Mevzû İsnad Verilerinden Faydalanma İmkanı ve Sorunları", **EKEV Akademi Dergisi**, C. 11, No: 32, 2007, s. 98; Zişan Türcan, **Gelişimi İtibarıyla Temel Hadis Terimleri**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022, s. 163, 164.

kaynaklanmakta, rivayette kastî bir tahrif bulunmamaktadır. Burada şu hususa dikkat çekmek gerekir: Tarihî süreçte, önceleri *sika* olmasına rağmen yaşlılık, hastalık ve gözlerini kaybetme gibi bazı sebeplerle hafızası bozulan râvinin otoritesini kullanmak isteyen bir kısım vazzâ'ların/uydurmacıların bulunduğu bilinmektedir.[10] Böyle durumlarda hadisi vaz' eden kimsenin eylemi kasıtlı iken, zabtında kusur oluştuğu için telkine açık hale gelen muhtelit râvinin bu mevzû hadisi nakli kasıtsızdır. Bu çalışma, uydurma rivayetleri nakletme sebeplerini değil, hadislerin uydurulma sebeplerini kapsamaktadır. Dolayısıyla her ne kadar bazı klasik hadis usûlü kaynaklarında kasıtsız uydurmalar şeklinde bir sebepten söz ediliyorsa da bizim çalışmamız yalnızca kasten vaz' edilen hadislerin ortaya çıkış sebeplerini inceleyecektir.

Hangi nedenlerle hadis uydurulduğu sorusu hem mevzûât literatüründe hem de ona kaynaklık eden eserlerde cevabını genel olarak bulabildiğimiz bir sualdir. Mevzûât literatürüne kaynaklık eden eserleri, mevzûât öncesindekiler ve mevzûât literatürü ile aynı dönemlerde telif edilenler şeklinde kategorize etmek mümkündür. Mevzûât literatürünün ilk örneklerine h. V./XI. asra gelindiğinde rastlanmaktadır. Dolayısıyla h. V. asra kadarki hadis usûlü kitaplarıyla, mecrûhîn, metrûkîn ve duafâ türü eserler, mevzûât kitaplarının birincil kaynağını teşkil etmektedir. Bu türlerin V./XI. asır ve sonrasında telif edilen örnekleri ise mevzûât literatürü ile eş zamanlı olarak oluştukları için yine ona kaynaklık etmekle birlikte bir yönüyle de mevzûâttan beslenen eserler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. İlel ve suâlât tarzı eserler, erken dönemde telif edilmeye başlanmaları ve çeşitli hususlara dair bilgi içermeleri sebebiyle mevzûât eserlerinin kaynakları incelenirken ele alınacaklardır.

Bu çalışma, uydurulma sebeplerine yer vermesi bağlamında mevzûât literatürünü ve ona kaynaklık eden eserlerin değerlendirilmesini kapsamaktadır. Mevzûât literatürünü, onun kaynaklarını ve bunların müelliflerini tanıtmak tezin kapsamı dışındadır. Aynı zamanda hadis uydurma sebeplerini tespit etmede istifade

[10] Hammâd b. Seleme'nin (ö. 167/784) evlatlığı olan Abdülkerim b. Ebi'l-Avcâ'nın babalığının kitapları üzerindeki tasarrufları örneğinde olduğu gibi. Bkz. Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Kinânî İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerîʿati'l-merfûʿa ʿani'l-aḫbâri'ş-şenîʿati'l-mevżûʿa**, thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf, Abdullah Muhammed es-Sıddîk, 2. bs, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1399, C. I, s. 15.

edilebilecek karîneleri ortaya koyarak, bu karînelerin rivayetlere tatbikini içermektedir. Bu yönüyle araştırma teorik ve pratik bir muhtevaya sahiptir. Bir rivayete uydurma hükmü vermede tüm mevzûât müelliflerinin ortak kanaatte olmadıkları ehlinin malumudur. Bununla birlikte çalışma, ittifakla mevzû olan rivayetleri belirleyerek onlar özelinde sebep tespitinde bulunmayı değil, her bir rivayeti yer aldığı kaynağın müellifinin değerlendirmesi özelinde incelemeyi kapsamaktadır.

Yöntemi

Nitel araştırma yönteminin takip edildiği bu çalışmada öncelikle doküman analizi yoluyla veri toplanmış daha sonra elde edilen bu verilerden yola çıkarak olguların bütüncül bir şekilde ortaya konmasına yönelik bir süreç izlenmiştir. Bunun yanında kaynak taraması yapılarak, elde edilen bulguları incelemede doküman analizi tekniğinden yararlanılmıştır. Ayrıca eserlerin anlaşılması hususunda içerik analizi yöntemine başvurulmuştur. Kuramsal çerçeveyi oluşturma aşamasında tek tek rivayetlerden hareketle genel yargılara ulaşmayı esas alan tümevarımsal (inductive) yaklaşım benimsenmiş, rivayetlerin tahlil edilip yorumlanmasında ise analitik yöntem kullanılmıştır.

Kaynak taraması esnasında ilk olarak klasik hadis usûlü eserleri incelenmiştir. İncelemeye, Şâfiî'nin (ö. 204/820) *er-Risâlesi*, Müslim'in (ö. 261/875) *es-Sahîh*'ine yazdığı mukaddime ve Tirmîzî'nin *es-Sahih*'inin sonundaki *Kitâbu'l-'ilel'*i gibi hadis usûlünü yazılı hale getiren çalışmalarla başlanmış, mütekaddimûn ve müteahhirûn dönem eserleri ile devam edilmiştir. Bu çalışmalar genelde mevzû hadis bahsine müstakil olarak yer vermeleri, özelde ise uydurulma sebeplerini zikretmeleri bağlamında değerlendirilmişlerdir. Sebeplerin klasik usûl eserleri içerisinde yer alma şekilleri ise; a) sebebin müellif tarafından açıkça zikredilmesi, b) sebep tespitinde bulunmaya elverişli verilen okur tarafından tespit edilmesi doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Neticede usûl eserleri içerisinde bulunan uydurma sebepleri maddeler halinde sıralanarak bir şablon oluşturulmuştur. Daha sonra mevzûât literatürüne kaynaklık eden çalışmalar incelenmiştir. Bu kapsamda duafâ literatürü

örnekleriyle, mevzûâtın aslî kaynakları sayılamayacaksa da hem erken dönemde telif edilmeye başlanmaları hem de çeşitli konulara dair bilgi içermeleri nedeniyle ilel ve suâlât türü kitaplar incelenmiştir. Söz konusu literatürlere dair tüm eserleri incelemek çalışmanın kapsamını aşacağından burada bir sınırlandırmaya gitmek gerekmiştir. Bu kapsamda taramalar; erken dönem, gelişim dönemi ve geç dönem taksimi dikkate alınarak seçilen bazı örnek eserler çerçevesinde sürdürülmüştür. Örneklerin belirlenmesinde genellikle kronoloji esas alınmıştır. Böylece sebeplere dair tespitlerin dönemler arası geçişe nasıl yansıdığının görülmesi de hedeflenmiştir. İlel, suâlât ve du'afâ eserlerinin gözden geçirilmesi sonucunda ortaya çıkan uydurulma sebepleri kaydedilerek bunların klasik hadis usûlü çıktılarıyla mukayesesi ve eşleştirmesi yapılmıştır.

Mevzûât literatürünün kaynakları tetkik edildikten sonra mevzûât literatürü örnekleri incelenmeye başlanmıştır. Bu eserler incelenirken de aynı mantalite ile hareket edilmiş, önce müelliflerin, sebepleri kitaplarının mukaddimesinde veya sonunda topluca ve açıkça zikretme durumları dikkate alınmıştır. Daha sonra eser içeriklerinde müellifin uydurulma sebebine dair açıklamaları araştırılmıştır. Bu işlemlerden sonra ise yazarın sebebe dair açık ifadesi bulunmasa da okuyucunun bazı verilerden hareketle sebep tespitinde bulunma imkânı üzerinde durulmuştur. Bu aşama çalışmanın ikinci bölümünde yer verilecek olan karînelerin oluşumuna temel teşkil etmiştir.

İkinci bölüm uydurulma sebeplerini tespitte istifade edilebilecek karînelere hasredilmiştir. Rivayetler incelenirken bazen raviye yönelik ayrıntıların veya metne dair izahların uydurulma sebeplerini açığa çıkarabildiği görülmektedir. Hatta münekkitlerin hadisin mevzû olduğunu belirlerken istifade ettikleri bazı karînelerin aynı zamanda hadisin vaz' sebebini de ortaya koyduğu dikkat çekmektedir. Mesela *"Rivayetin mevzûluğu râvinin itirafı ile bilinir"*[11] karînesi çoğu zaman rivayetin

[11] Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, **Fethü'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadis li'l-Irâki**, thk. Âlî Hüseyn Âlî, Kahire, Mektebetü's-Sünne, 2003, C. I, s. 330, 331; Süyûtî, **Tedrîbü'r-râvî**, C. I, s. 323.

uydurulma sebebini de açığa çıkarabilmektedir. Yine *"Metnin az bir amele karşılık büyük ecir vaad etmesi"*[12] karînesi hadisin mevzû olduğunu ortaya koymak için geliştirilmişse de uydurulma sebebine dair veri de sunabilmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada, hadislerin uydurulma sebeplerini tespit ederken râviye yönelik ayrıntılar ile metnin muhtevası bize ne söyler? sorusu doğrultusunda bazı temel karînelerin belirlenmesine özen gösterilmiştir. Böylece râvi ve metin verilerinin tezin asıl konusu olan uydurulma sebeplerini tespitte sağlayacağı olanakların görülmesi amaçlanmıştır. İlgili karîneler belirlenirken tüm mevzûât kitaplarından istifade edilmiş olmakla birlikte, içerik itibarıyla sunduğu verimlilikten dolayı türün en temel örneği sayılan İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *Kitâbü'l-Mevżûʿât*'ı merkeze alınmıştır. Eser içerisindeki yaklaşık 1850 rivayetin tamamı tek tek incelenerek herhangi bir uydurma sebebiyle ilişki kurulabilenler ayrı bir belgede toplanmıştır. Daha net sonuçlara ulaşabilmek için belirlenen bu rivayetlerin metin ve râvilerine yönelik ayrıntıları içeren kategoriler oluşturulmuştur. Metne dönük kategorilerde onun içeriği esas alınmışken hadisin vaz'ından sorumlu olan râvinin rivayetiyle ilişkisini kurabilmek maksadıyla bölgesi, vefat tarihi, mezhebi ve mesleği gibi teferruata dönük gruplandırmalar yapılmıştır. Bu esnada rical çalışmalarına müracaat edilerek râviyle ilgili taramalar gerçekleştirilmiştir. Sonuçta elde edilen veriler ilgili kısma not edilmiştir. Bu aşamalar neticesinde oluşan şablon tekrar gözden geçirilerek râvi ile rivayetin uydurulma sebebi arasındaki ilişki ve metin verileri ile rivayetin uydurulma sebepleri arasındaki ilişki ana başlıkları altında bazı karînelerden söz edilmiştir.

Üçüncü bölüm hadislerin uydurulma sebeplerine tahsis edilmiştir. Bu kısım daha önce gerçekleştirilen literatür değerlendirmesinin tahlilini ve ikinci bölümde belirlenen karînelerin uydurma rivayetlere tatbikini içermektedir. Ortaya çıkan uydurma sebepleri, klasik hadis usûlü eserlerinde kaydedilen maddelerle ilişkilendirilerek incelenmiştir. Bu tetkik sonucunda elde edilen bulgular, en temel uydurma sebeplerinin beş ana başlıkta toplanabileceğini göstermiştir. Ana başlıkların, daha sonra herhangi bir sebeple ilişkilendirilebilecek rivayetin kendisinden bağımsız

[12] Süyûtî, **Tedrîbü'r-râvî**, C. I, s. 326.

değerlendirilemeyeceği bir kapsayıcılığa sahip olmasına özen gösterilmiştir. Sonuçta her bir temel sebep kendisini yansıtan alt başlıklarla tafsilatlandırılmış, örnek rivayetlerle izah edilmiştir.

Tezde mevzûât literatürünün tanıtımı esas alınmamışsa da mevzûât eserlerinin öne çıkan özelliklerine göre tasnif edilerek değerlendirilmesine, başlıkların büyük ölçüde, eser telif amacına yönelik temel bir içeriği yansıtmasına gayret edilmiştir. Konumuz mevzû hadislerle ilgili olduğu için çalışmada, mevzûât literatürünün değerlendirmeye tabi tutulan örnekleri ile klasik hadis usûlü kitaplarının ilgili bölümleri detaylı bir şekilde tetkik edilmiştir. Mevzûâta kaynaklık eden eserler ise öncelikle hızlı okuma tekniği ile incelenmiş, daha sonra *el-Mektebetü'ş-şâmile* programı üzerinden taranmıştır. Taramada rivayetin uydurma olduğunu gösteren, موضوع / (mevzûdur), شبه الموضوع / (mevzûa benzemektedir), كأنه موضوع / (mevzûa benzemektedir), لا أصل له / (aslı yoktur), باطل / (bâtıldır), منكر / (münkerdir), مصنوع / (uydurmadır)gibi terimler ile râvinin yalan söylediğini belirten, كذاب / (yalancıdır), وضاع/ (hadis uydurur) ve yalancı olduğuna işaret eden, أفاك , دجال vb. gibi cerh lafızları esas alınmıştır.[13] Klasik çalışmalar incelendikten sonra oluşan şablonu daha sistematik hale getirmek için güncel eserlerden istifade edilmiştir.

Klasik kaynaklar taranırken *el-Mektebetü'ş-şâmile* başta olmak üzere, *Cevâmi'u'l-kelîm* ve *Câmi'u hâdimi'l-harameyn* gibi bilgisayar programlarından azami ölçüde istifade edilmiştir. Türkçe imlada, *Türk Dil Kurumu'nun (TDK)* yazım standartları, dinî terimlerin yazımında ve eser isimlerinin kaydedilmesinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* esas alınmıştır. Okuyucuya kolaylık sunması adına müelliflerin vefat tarihleri her bölümde ilk geçtiği yerde hicrî ve mîlâdî olarak verilmiştir. Mecrûh ravilerin ölüm tarihleri de yine ilk geçtiği yerde kaydedilmiştir. Kesin bir tarih tespit edilemediği durumlarda Zehebî'nin *Târîhu'l-İslâm*'ı esas alınmış ve muhtemel tarih aralıkları kaydedilmiştir. Uydurma rivayetler, özellikle müttehem

[13] Ahmet Yücel, **Hadis İlminde Tenkit Terimleri**, 2. bs, İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2015, s. 75, 76; Uydurma rivayetlerle ilgili kavramların ele alındığı müstakil bir çalışma için ayrıca bkz. Mahmut Yazıcı, "Hadis Literatüründe Uydurma Rivayetlerle İlgili Kavramlar", **Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi**, C. 4, No: 7, 2021, s. 146-178.

râviye yönelik bir bilginin aktarılması gerektiğinde senedleriyle birlikte alıntılanmış ve sened, mecrûh râvi itibarıyla kaydedilmiştir. Mecrûh râvinin rivayetiyle ilişki kuran kayda değer bir bilginin tespit edilmesi halinde bunlar metin içinde veya dipnotta zikredilmiştir. Bu çalışmada ilmî, tenkitçi ve mümkün mertebe objektif bir metot takip edilmiştir. Hadis vaz'ında sosyal, siyasi, dinî, kültürel, coğrâfî ve psikolojik pek çok etkenin rol oynaması sosyal beşerî ilimlerden istifade etmeyi gerektirmiştir. Böylece rivayetlerin ortaya çıkma sebepleri daha geniş bir perspektifle sunulmaya çalışılmıştır.

Bu tez, hadislerin uydurulma sebeplerini mevzû rivayetlere yer veren literatürlerin (ilel, duafâ ve mevzûât) geniş/kapsamlı bir şekilde taranmasına istinaden ortaya koymasıyla öne çıkar. Dolayısıyla bulguları, usûl kitaplarında ya da çağdaş araştırmalarda çoğu kez ihmal edilen bir "ilk kaynak taraması"na dayanmaktadır.

Kaynakları

Hadislerin uydurulma sebepleri, mevzû hadis kavramına yer verilen kaynaklarda genel olarak ele alındığı için, bu çalışmada hadis ilminin çeşitli alanlarına dair eserlere müracaat etmek gerekmiştir. Aşağıda bu eserler, "klasik" ve "çağdaş" olmak üzere iki kategoride ele alınacaktır.

Klasik Kaynaklar

Hadislerin uydurulma sebeplerini konu edinen bu çalışmanın birincil kaynakları mevzûât eserleridir. Bu eserler, tezin birinci bölümünde değerlendirildiği için tekrara düşmemek adına burada yeniden zikredilmeyecektir. Aynı şekilde klasik hadis usûlü eserleri de araştırmanın temel kaynaklarından olup değerlendirmeleri birinci bölümde takdim edilmiştir. Bununla birlikte râvilere yönelik bilgilerin tespiti için cerh-ta'dîl kitaplarından azamî ölçüde istifade edilmiştir. Erken dönem kaynaklarından olması hasebiyle ilel ve suâlât türünün bazı örnekleri çalışmada yararlanılan eserlerdendir. Ali b. Medinî'nin (ö. 234/848-49) *el-'İlel*'i,[14] Ahmed b.

[14] Ebü'l-Hasen Alî b. Abdillâh b. Ca'fer b. Necîh es-Sa'dî Alî b. Medinî, **el-'İlel**, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, Beyrut, el-Mektebetü'l-İslâmî, 1980.

Hanbel'in (ö. 241/855) *Kitâbü'l-'İlel*'i,[15] İbn Ebû Hâtim'in (ö. 327/938) '*İlelü'l-hadîs*'i,[16] Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *el-'İlelü'l-vâride*'si[17] ve İbnü'l-Cevzî'nin *el-'İlelü'l-mütenâhiye*'si bunlardan bazılarıdır. Duafâ eserleri içerisinde ise Ukaylî'nin (ö. 322/934) *eḍ-Ḍuʿafâü'l-kebîr*'i,[18] İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *Kitâbü'l-mecrûḥîn*[19] adlı çalışması ve İbn Adî'nin (ö. 365/976) *el-Kâmil fî ḍuʿafâ'i'r-ricâl*'i[20] sıklıkla kullanılmıştır.

Biyografi eserleri içerisinde, incelemeye konu ettiği kişiler hakkında son derece kapsamlı bilgiler aktaran Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Târîḫu Baġdâd'ı*[21] ve İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) *Târîḫu medîneti Dımaşḳ* [22] adlı çalışmalarından büyük oranda istifade edilmiştir. Yine, râvilere yönelik bilgilerin tespitinde Zehebî'nin (ö. 748/1348) eserlerine müracaat etmek kaçınılmaz olmuş, özellikle *Siyer*[23] ve *Târîḫu'l-İslâm*'dan[24] azami ölçüde faydalanılmıştır. Rical eserleri içerisinde Zehebî'nin *Mîzânü'l-i'tidâl*'i[25] ile İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Lisânü'l-*

---

[15] Ebû Abdillâh Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, **Kitâbü'l-ʿİlel ve maʿrifeti'r-ricâl**, thk. Vasiyyullah b. Muhammed b. Abbâs, 2. bs, Riyad, Dârü'l-Hânî, 2001.

[16] İbn Ebû Hâtim, ʿ**İlelü'l-ḥadîs**.thk. Said b. Abdullah el-Humeyyid, Halid b. Abdurrahman el-Cüreysi, y.y., 2006.

[17] Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, **el-ʿİlelü'l-vâride fi'l-eḥâdîsi'n-nebeviyye**, thk. Mahfuzurrahman Selefî, Riyad, Dârü Taybe, 1985.

[18] Ebû Câfer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el Ukaylî, **eḍ-Ḍuʿafâʾü'l-kebîr**, thk. Abdülmu'tî Emin Kal'âci, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.

[19] Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî İbn Hibbân, **Kitâbü'l-Mecrûḥîn**, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî, Riyad, Dârü's-Sumay'î, 2000.

[20] Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî İbn Adî, **el-Kâmil fî ḍuʿafâʾi'r-ricâl**, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvad, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

[21] Ebû Bekr Ahmed b Ali b Sabit Hatîb el-Bağdâdî, **Târîḫu Baġdâd**, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2002.

[22] Ebü'l-Kāsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh İbn Asâkir, **Târîḫu Dımaşḳ**, thk. Amr b. Gurâme el-Amravî, Dârü'l-Fikr, 1995.

[23] Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, **Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ**, thk. Şuayb el-Arnaût vd., 3. bs, Kahire, Müessesetü'r-Risâle, 1985.

[24] Ebu Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, **Târîḫu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-aʿlâm**, thk. Beşşâr ʿAvvâd Maʿrûf, Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.

[25] Ebû Abdillah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, **Mîzânü'l-iʿtidâl fî nakdi'r-ricâl**, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Beyrut, Dârü'l-Marife, 1963.

Mîzân'ı[26] temel başvuru eserleri arasında yerini almıştır.

Çağdaş Kaynaklar

Türkiye'de mevzû hadisle ilgili çeşitli bilimsel çalışmalar yapılmasına rağmen yalnızca hadislerin uydurulma sebeplerini ele almak maksadıyla yazılan bir eser bulunmamaktadır. Müstakil olarak çalışılmamış olsa da mevzû hadise yer verilen eserlerde sebeplere genellikle temas edildiği görülür. Bununla birlikte mevzû hadis konusunda yapılan *Mevzû Hadisler: Menşe'i Tanıma Yolları Tenkidi*[27] adlı araştırma, hadis uydurma hareketlerinin tarihî arka planı, sebepleri, uydurma girişimlerine karşı alınan tedbirler ve mevzûât literatürünü genel hatlarıyla tanıtması gibi özellikleri itibarıyla konuyu tüm yönleriyle sunan ilk kitap olma özelliğini haizdir. Fakat bu eserde konunun mevzû hadise hasredilmiş olması, uydurulma sebeplerine ayrıntılı bir şekilde yer verilmemesi sonucunu doğurmuştur. Aynı zamanda çalışmada incelenen mevzûât eserleri bir tasnifle sunulmamış, kronolojik olarak sıralanmış ve genel hatlarıyla tanıtılmıştır. Bizim çalışmamız ise tanıtımdan farklı olarak değerlendirme esaslıdır. Bu değerlendirme eserlerin uydurulma sebeplerine yer vermeleri bağlamında olup aynı zamanda türün örneklerini karakterize eden bazı özellikleriyle gruplandırma yoluna gidilmiştir.

Son dönemde yapılan bazı çalışmalar hadis uyduran bir fırkayı spesifik olarak ele almakta ve onu tüm ayrıntılarıyla incelemeyi hedeflemektedir. Sadık Cihan tarafından telif edilen *Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi*[28] başlıklı çalışmada mevzû rivayetlerin siyasetle ilişkisi ele alınmaktayken aynı müellifin *Uydurma Hadislerin Ortaya Çıkışında Zındıkların Rolü*[29] isimli eseri zındıkların hadis uydurma sebeplerine teksif edilmiştir. Zenâdikanın uydurmalarına örnekler verilerek zenginleştirilen çalışmada, bazı meşhur zındıklar hakkında kısaca

---

[26] Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, **Lisânü'l-Mîzân**, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002.
[27] Kandemir, **Mevzû Hadisler**.
[28] Sadık Cihan, **Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi**, 2. bs, Samsun, Etüt Yayınları, 1997.
[29] Sadık Cihan, **Uydurma Hadislerin Ortaya Çıkışında Zındıkların Rolü**, Samsun, Etüt Yayınları, 2003.

bilgi sunulmakta ve onlarla mücadele eden devlet adamlarından söz edilmektedir. Benzer bir çalışma Serdar Demirel tarafından yapılmıştır. Müellif, *Düalist Zındıklar ve Hadis*[30] başlıklı telifinde, zındık kavramını ve bu kavram kapsamındaki düalist din ve mezhepleri incelemektedir. Eserin üçüncü bölümü çalışmamız bağlamında önem arz etmektedir. Bu bölümde, mevzû hadis ve zenâdıkanın uydurma hadislerin ortaya çıkmasındaki rolleri işlenmiş, konu, örnek râvi ve rivayetlerle zenginleştirilmiştir. Hasan Cirit ise *Halkın İslâm Anlayışının Kaynakları -Vaaz ve Kıssacılık-* başlıklı eserinde vaaz ve kıssa aktarımının tarihsel gelişimini ele almaktadır. Çalışmanın konumuzla ilişkili olan üçüncü bölümünde vaaz ve kıssacılığın hadis uydurmaya etkisi incelenmekte ve bazı kıssacılar tanıtılmaktadır. Recep Emin Gül tarafından kaleme alınan *Coğrafya, Kültür ve Hadis Rivayeti* adlı çalışmanın üçüncü bölümünde mecruh râvilerin hadis vaz'ında kültürel ve bölgesel değerlerinden nasıl etkilendikleri işlenmiştir. Sözü edilen araştırma veya araştırma bölümlerinin tek bir uydurma sebebine hasredilmiş olması onları detaylı ve faydalı kılmış ve çalışmanın ilgili yerlerinde bunlardan istifade edilmiştir. Bununla birlikte bu tez tek bir uydurma sebebine değil bulunabilen bütün uydurma sebeplerine yer vermeyi amaçladığı için onlardan ayrılmaktadır.

Tezde, hadislerin uydurulma sebeplerini konu edinen bazı Arapça çalışmalardan da istifade edilmiştir. Abdülfettâh Ebû Gudde'nin (ö. 1997) *Lemehât min târihi's sunne ve ulûmi'l-hadîs*[31] adlı eseri bunlardan biridir. Eser, yalnızca uydurulma sebeplerine tahsis edilmemiş olsa da bu hususta okuyucuyu genel manada bilgilendirmektedir. Yararlanılan kaynaklardan bir diğeri, Osman Felâte'ye ait *el-Vad'u fi'l-hadîs*[32] başlıklı doktora tezidir. Başlığına bakıldığında yalnızca uydurma hadislerden söz etmesi beklenen çalışmada, sünnet-hadis-eser kavramlarıyla birlikte sıhhati bakımından hadis çeşitlerinin tamamı incelenmektedir. Eserin geniş muhtevası,

---

[30] Serdar Demirel, **Düalist Zındıklar ve Hadis**, İstanbul, İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2022.
[31] Ebû Zâhid Abdülfettâh b. Muhammed b. Beşîr Ebû Gudde, **Lemehât min târîhi's-sunne ve 'ulûmi'l hadîs**, Beyrut, Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1984; Tezde eserin tercümesinden de istifade edilmiştir. Bkz. Ebû Zâhid Abdülfettâh b. Muhammed b. Beşîr Ebû Gudde, **Mevzû' Hadîsler**, çev. Enbiya Yıldırım, 4. bs, İstanbul, İnsan Yayınları, t.y.
[32] Felâte, **el-Vad' fi'l-hadîs**.

hacmi itibarıyla de büyük olmasına sebep olmuştur. Mevzû hadisi pek çok yönden ele alan yazar, kavram analizi ve mevzû hadise delalet eden lafızları aktardıktan sonra hadis uydurma faaliyetlerinin doğuşunu ve sebeplerini zikretmektedir. Kitap, uydurma hadislerin tanınma yolları ve İbnü'l Cevzî'nin mevzû hükmünü verdiği bazı *Kütüb-i Sitte* rivayetlerinin tahlili gibi daha pek çok hususu ele almaktadır. Kapsamlı yapısı itibarıyla istifadeli olsa da mevzû hadisle alâkalı olmayan meseleleri de incelemiş olması eserin başlık-içerik uyumunu yakalayamadığını ve okuru ayrıntılarla yorduğunu söylememize imkân sunar. Çalışmada faydalandığımız diğer bir eser, Nâsır Refî'î el-Muhammedî tarafından Farsça olarak hazırlanan ve Kâsım el-Beydânî tarafından Arapça'ya kazandırılan *Dürûs fî vad'i'l-hadîs*[33] adlı yapıttır. Bu çalışmada uydurulma sebeplerinin oldukça sistemli bir şekilde sunulduğu görülür. Aynı zamanda müellifin satırlarından eserini Şîa taraftarı olarak kaleme aldığı rahatlıkla anlaşılmaktadır. Hadis uydurma fiilini Muâviye b. Ebî Süfyân'ın hilafeti dönemine dayandıran yazar, daha çok siyasî kaynaklı uydurmalar üzerinde durmakta ve bunların Hz. Ali'ye karşı ilk üç halifeyi tazim etmek amacıyla ortaya atıldığı yönündeki tezini kanıtlamaya çalışmaktadır. Objektif bir ilmî yaklaşım benimsenmemiş olması onun eksik yönlerindendir.

Muhammed Aşkar (ö. 2012) tarafından yapılan *el-Vad'u fil'l-hadîsi'n-nebevî*[34] başlıklı çalışmada ise ilk olarak mevzû hadis tanımlanmakta ardından hadis uydurmanın ne zaman başladığı, mevzû hadislerin dereceleri, hükmü, uydurma sebepleri, uydurma hadisleri tanıma yolları gibi konular ele alınmaktadır. Çalışmada meseleyi izah edebilecek düzeyde örneğe yer verilmişken, râvi ile rivayet ilişkisinin hemen hemen hiç kurulmaması eserin eksik yönlerindendir. Mübârek Muhammed ed-Duaylec, yüksek lisans tezi olarak hazırladığı *el-Vad'u fi'l-hadîs*[35] adlı çalışmasında Felâte'ye benzer bir üslup takip etmiş, bazı temel hadis terimlerine yer verdikten sonra hadis uydurma sebeplerini incelemiştir. Ebû Abdullah Muhammed b. Saîd b. Reslân'ın

[33] Nâsır Refî'î el Muhammedî, **Durûsün fî vad'i'l-hadîs**, çev. Kâsım el-Beydânî, t.y.
[34] Ömer Süleyman Abdullah Aşkar, **el-Vad'u fi'l-hadîsi'n-nebevî**, Ürdün, Dârü'n-Nefâis, 2003.
[35] Mübârek Muhammed ed-Duaylec, **el-Vad'u fi'l-hadîs**, Riyad, 2000.

el-Vad'u fi'l-hadîs[36] başlıklı küçük hacimli çalışmasında uydurma sebepleri, kendinden önceki eserleri tekrarlar mahiyette sunulmuştur. Burada Mustafa es-Sıbâî'nin (ö. 1964) *es-Sünne ve mekânetühâ fi't-teşrî'i'l-İslâmî*[37] adlı çalışmasıyla, Muhammed Acâc el-Hatîb'in (ö. 2021) *es-Sünnetü kable't-tedvin*[38] başlıklı eserini de zikretmemiz gerekir. Zira bu çalışmalarda uydurma sebepleri gerek Türkçe gerekse Arapça olarak kaleme alınan ve sebeplere bir yönüyle yer veren diğer kaynaklara kıyasla daha geniş bir perspektifle sunulmaktadır. Acâc el-Hatîb'in uydurulma sebeplerine yer verdiği bölümde Sibâî'nin metodunu takip ettiği ve kendisine zaman zaman atıfta bulunduğu görülür.

Uydurulma sebepleri mevzû hadisleri konu edinen bazı İngilizce makalelerde de işlenmiştir. Usman ve Nasir tarafından hazırlanan "The Fabricated Hadith: Revisited"[39] adlı makalede klasik hadis usûlü eserlerinde de yer alan altı uydurma sebebine kısaca değinilmiştir. Konuyla ilgili başka bir çalışma Fawwaz'ın kaleme aldığı "The Fabrication of Hadith"[40] başlıklı incelemedir. Yazar, mevzû hadisin tanım ve tarihçesi ile giriş yaptığı araştırmasının ikinci bölümünü uydurulma sebeplerine tahsis etmiştir. Kasıtlı ve kasıtsız uydurmalar şeklinde kategorize ettiği başlıklar altında klasik usûl eserlerinde de yer verilen bazı uydurma sebeplerini zikrederek onları birer örnekle izah etmiştir. Muhtasar karakterli olan bu çalışmada sebepler genel hatlarıyla ele alınmakta, detaylı olarak işlememektedir. Uydurma sebeplerine yönelik bazı bilgiler içeren diğer bir araştırma, Abdul Kadir vd. tarafından "Falsification of Hadith: A Study on the Effects and Solutions"[41] adlıyla yapılmış olup burada uydurma

---

[36] Ebû Abdullah Muhammed b. Saîd er-Reslân, **el-Vad'u fi'l-hadîs ve cuhûduhü'l-ulemâi fî muvacehetihi**, Dârü'l-Furkân, 2009.

[37] Mustafa es-Sibâî, **es-Sünnetü ve mekânetühâ fi't-teşrî'i'l-İslâmî**, el-Mektebü'l-İslâmî, t.y.; Mustafa es-Sibâî, **İslam Hukukunda Sünnetin Yeri**, çev. Halil Kendir, Işık Akademi Yayınları, 2009; Mustafa es-Sibâî, **İslam Hukukunda Sünnet**, çev. Kâmil Tunç, Sembol, 2013; Mustafa es-Sibâî, **Sünnet ve İslam Hukukundaki Yeri**, çev. İshak Doğan, İstanbul, Beka Yayınları, 2018.

[38] Hatîb, **es-Sünnetu kable't-tedvin**. Bu eser, Mehmet Aydemir tarafından tercüme edilmiştir. Bkz. Mehmet Aydemir, **Sünnetin Tesbiti**, Yeni Akademi Yayınları, 2006.

[39] Abur Hamdi Usman, Mohd Norzi Nasir, "The Fabricated Hadith: Revisited", **MENARA: Journal Islamic and Contemporary Issues (M-JICI)**, 2022, s. 92-107.

[40] Ahmad Ghiyats Fawwaz, "The Fabrication Of Hadith", University of Jordan, Bitirme Tezi Tezi, 2018.

[41] Firdaus Khairi Abdul Kadir vd., "Falsification of Hadith: A Study on the Effects and Solutions", **REVISTA GEINTEC-GESTAO INOVACAO E TECNOLOGIAS**, C. 11, No: 2, 2021, s. 977-990.

sebepleri genel hatlarıyla kısaca aktarılmıştır. Sebeplerle ilişkili örnekler içermeyen araştırmada mevzû hadislerin Malezya toplumunda hızlı bir şekilde yayılma nedenleri üzerinde durulmakta ve sosyal medya bu konudaki en aktif faaliyet alanı olarak değerlendirmektedir.

Bizim bu çalışmamız, yukarıda zikri geçen eserlerde takip edilen yöntemlerden farklı bir metotla yazılmıştır. Yalnızca hadislerin uydurulma sebeplerine teksif edilen araştırma, literatür tanıtımını değil, hadislerin uydurulma sebeplerine yer vermeleri bağlamında literatür değerlendirmesini esas alması itibarıyla de bahsi geçen çalışmalardan ayrışmaktadır. Bu tez, mevzûât literatürünün detaylı bir tetkike tabi tutulması sonucunda yeni bir hadis uydurma sebebinin bulunabileceği hipotezi ve gerek klasik gerekse güncel çalışmalarda yer alan uydurma sebeplerinin daha sistematik bir tasnifle sunulabileceği iddiasıyla kaleme alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
HADİSLERİN UYDURULMA SEBEPLERİNE YER VERMESİ BAĞLAMINDA MEVZÛÂT LİTERATÜRÜ VE KAYNAKLARI

Hadis uydurma sebeplerine yer vermeleri bağlamında mevzûât literatürü ve kaynaklarının değerlendirileceği bu bölümde, asıl konuya giriş yapmadan önce genel bir bilgi sunmak amacıyla aşağıda mevzû hadis kavramı ve tarihçesi kısaca ele alınacaktır.[42]

I. MEVZÛ HADİS

A. Tanımı ve Tanınması

Mevzû/موضوع kelimesi, *"Ortaya atılmış, uydurulmuş söz"* demek olup Arapça'da *"Bir şeyi bir yere bırakmak, koymak"* anlamında kullanılan vaz'/ وضع mastarından türemiştir. [43] Mevzû hadis ıstılahta ise genel olarak; *"Hz. Peygamberin söylemediği sözlerin ona izafeten nakledilmesi veya Resûlullah adına uydurulan her türlü söz"* şeklinde tanımlanmaktadır. [44]

Istılah anlamı dikkate alındığında tarihi süreç içerisinde hadis uydurma eyleminin yalnızca merfû rivayetler özelinde gerçekleştirildiği düşünülebilirse de mevzûât literatürü incelendiğinde durumun böyle olmadığı ve hadis uydurma işleminin sahâbe adına da yapıldığı görülür. Şu örnek, sahâbe üzerine de hadis uydurma işine teşebbüs edildiğini göstermesi açısından kayda değerdir: Muhtar es-Sekafî (ö. 67/687) Ashâbü'l-hadisten bir adama: *"Hz. Peygamber'den kendisinden sonra benim halife olacağıma dair bir hadis uydur ki böylece onun evlatlarının intikamını alabileyim. Buna mukabil sana on binlerce dirhem, binek ve hizmetçi*

---

[42] Bu bölümün asıl meselesi literatür değerlendirmesi olup tanım ve tarihçe kısmı detaylı bir şekilde işlenmeyecek, ilgilisi için konuyu ayrıntılı olarak ele alan çalışmalara işaret edilecektir.

[43] Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, **es-Ṣıḥâḥ Tâcü'l-luġa ve ṣıḥâḥu'l-ʿArabiyye**, thk. Ahmed Abdülgafûr Attar, Beyrut, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1987, C. III, s. 1299, 1300; Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem el-Ensârî İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab**, 3. bs, Beyrut, Dârü Sâdır, 1994, C. XV, s. 396.

[44] İbnü's-Salâh, **Ulûmü'l-hadis**, s. 98, 99; Sehâvî, **Fethü'l-muğîs**, C. I, s. 310; Süyûtî, **Tedrîbü'r-râvî**, C. I, s. 323; Felâte, **el-Vad' fi'l-hadîs**, C. I, s. 107-110; Demirel, **Düalist Zındıklar ve Hadis**, s. 113.

vereyim." demiştir. O kişi ise bunu Hz. Peygamber adına yapamayacağını ancak dilediği herhangi bir sahâbe adına yapabileceğini söylemiş ve Resûlullah (a.s.) adına yalan söylemenin daha şiddetli bir azaba sebep olacağını belirtmiştir.[45] Mevzûât müelliflerinden İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), merfû nitelikli mevzû haberleri inceledikten sonra, eserinin sonunda, sahâbeye atfedilen pek çok uydurma haber gördüğünü de belirterek bunlardan bazılarını aktarmıştır.[46] Dolayısıyla, hadis uydurma eylemi sadece Hz. Peygamber adına yapılmamıştır. Mesela Hz. Ali adına uydurulan haberler de az değildir. Ancak mevzûât literatüründe yer alan uydurma rivayetlerin büyük oranda merfû nitelikli oldukları özellikle belirtilmelidir.

Âlimler mevzû hadislerin tanınması için isnad ve metne yönelik bazı kriterler belirlemişlerdir. Râvinin hadis uydurduğunu itiraf etmesi, günlük hayatında yalan söylemekle maruf olması ya da bid'atçi bir dâî olduğunun bilinmesi senede yönelik tetkiklerde odaklanılan noktalardan yalnızca bazılarıdır. Rivayetin manasında bozukluk bulunması, kitap ya da sahih sünnet ile sabit olan bir şeye, tarîhî bir vakıaya, akla, his ve müşâhedeye aykırı olması vb. kriterler ise haberin muhteva değerlendirilmesi yapılırken odaklanılan belli başlı özelliklerdir. Bu ve benzeri tetkikler neticesinde bir haberin uydurma olup olmadığı belirlenmiştir.

B. Tarihçesi

Hadis uydurma faaliyetlerinin ne zaman başladığı problemi, hadis tarihinin çözüm üretmeye çalıştığı meselelerden olmuştur. Tarihî süreç içerisinde Resûlullah adına yalan söyleme işinin Hz. Peygamber döneminde başladığını ileri sürenler olduğu gibi, onun Hz. Peygamber'in ebedî hayata irtihalinden sonra ortaya çıktığını iddia edenlere de rastlanır.[47] Muteber hadis kaynaklarında mütevâtir bir rivayet olarak

---

[45] Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b Alî b Muhammed Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, thk. Âbdurrahman Muhammed Osman, Medine, Mektebetü's-Selefiyye, 1966, C. I, s. 39; Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî Ali el-Kārî, **el-Maṣnûʿ fî maʿrifeti'l-ḥadîṯi'l-mevżûʿ**, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1978, s. 389; Mehmet Hayri Kırbaşoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, 3. bs, Ankara, OTTO, 2013, s. 134.

[46] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. III, s. 269-284.

[47] Hadis vaz'ının ne zaman ortaya çıktığıyla ilgili görüşler için bkz. Emin Âşıkkutlu, "Hadis Vaz'ının Hz. Peygamber Devrinde Başladığına Dair Rivâyetler ve Delil Değerleri", **Marmara Üniversitesi**

nakledilen *"Men kezebe aleyye…"*[48] hadisinin sebeb-i vürûdu olarak aktarılan bir olay, hadis uydurma eyleminin Hz. Peygamber döneminde başladığını iddia edenler tarafından delil olarak sunulmuştur.[49] Söz konusu olayda bir kişinin evlenmek istediği kadının ailesine giderek, onu Resûlullah'ın gönderdiğini iddia etmesi ve Resûlullah'ın kendisi adına yalan söyleyen bu kişiye uygulanmasını emrettiği ceza anlatılmaktadır.[50] Fakat konuyla ilgili rivayetlerin sübutu ve delâletinde görülen aksaklıklar ile tutarsızlıklar sebebiyle, hadis uydurma fiilinin kesin olarak Hz. Peygamber döneminde başladığı söylenemez.[51] Bununla birlikte hadis vaz'ının, İslâm tarihinde "fitne"[52] olarak addedilen ve Hz. Osman'ın (ö. 35/656) şehit edilmesi vakıasıyla başlatılan tarihlere tekabül ettiği hususunda Ehl-i sünnet arasında genel bir kabul vardır.[53]

İlahiyat Fakültesi Dergisi, No: 29, 2005, s. 5-26; Felâte, **el-Vad' fi'l-hadîs**, s. 180-186; Emin Uz, "İsnâdın Doğuşu", Bursa, Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012, s. 41-43; Kandemir, **Mevzû Hadisler**, s. 19-27; Demirel, **Düalist Zındıklar Ve Hadis**, s. 115-117.

[48] Rivayetin tevatürüyle ilgili değerlendirmeler için bkz. Bekir Kuzudişli, "'Men Kezebe Aleyye... ' Hadisi ve Lafzen Mütevâtir Meselesi", **Marife Dini Araştırmalar Dergisi**, C. 7, No: 1, 2007, s. 137-166.

[49] Âşıkkutlu, hadis uydurma faaliyetlerinin Resûlullah döneminde başladığına yönelik rivayetleri müstakil bir çalışmada tetkik etmiş ve mevzû derekesine inmeyen bu rivayetlerin, uydurma eyleminin Hz. Peygamber döneminde başladığını kanıtlamaya delil olabilecek sıhhatte de olmadıkları sonucuna ulaşmıştır. Bkz. Âşıkkutlu, "Hadis Vaz'ının Hz. Peygamber Devrinde Başladığına Dair Rivâyetler Ve Delil Değerleri", s. 25,26.

[50] Rivayetin sebeb-i vürûdu olarak aktarılan olay için bkz. Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünya Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, **Turuḳu ḥadîṯi "men kezebe ʿaleyye"**, thk. Ali Hasan Ali Abdülhamîd, Hişâm b. İsmâil es-Sekkā, Amman - Ürdün, el-Mektebü'l-İslâmî, Dârü Ammâr, 1410, s. 175; İbn Adî, **el-Kâmil**, C. V, s. 81, 82; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 55; Bünyamin Erul, **Hadis Tetkikleri Eleştirel Bir Yaklaşım**, Ankara, Otto, 2016, s. 49, 50; Enbiya Yıldırım, **Hadis Problemleri**, İstanbul, Rağbet yayınları, 2001, s. 15-18; Mustafa Ertürk, "Şiddet İçerikli Bazı Rivayetlerin Tahlîli ve Tenkîdi", **Hitit İlahiyat Dergisi**, C. 1, No: 2, 2002, s. 71-99.

[51] Âşıkkutlu, "Hadis Vaz'ının Hz. Peygamber Devrinde Başladığına Dair Rivâyetler ve Delil Değerleri", s. 26.

[52] Fitne kavramının anlamları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Ertürk, **Metin Tenkidi (Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği)**, 2. bs, Ankara, Fecr Yayınları, 2011, s. 226-230; Fitne olarak tabir edilebilecek olaylar için bkz. Muhammed Mustafa el-A'zamî, **İlk Devir Hadis Edebiyatı**, çev. Hulusi Yavuz, İstanbul, İz Yayıncılık, 1993, s. 192-196; Müslüman ilim adamları fitneyi genellikle Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle ortaya çıkan olaylarla irtibatlandırılmışlardır. Benzer şekilde Batılı ilim adamları da bu görüşü benimsemişlerdir. Fakat Joseph Schacht (ö. 1969), ilk büyük siyasi fitnenin, Emevî halifesi Velîd b. Yezîd b. Abdülmelik'in (ö. 126/744) öldürülmesiyle başladığını iddia ederek yeni bir görüş dile getirmiştir. Fitnenin tarihi ile ilgili oryantalistik iddialar için bkz. Juynboll, **Oryantalistik Hadis Araştırmaları**, çev. Mustafa Ertürk, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2020, s. 51-75.

[53] Daha önce yayımlanan çalışmamızın bir bölümünde mevzû hadisin tanım ve tarihçesi kısaca ele alınmıştır. Bkz. Mustafa Öztoprak, Sema Dağcı, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Mevzû Hadis Bilgisi Üzerine Tecrübi Bir Çalışma: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği", **Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, No: 16, 2020, s. 85-138.

Abdullah b. Zübeyr'in (ö. 73/692) halifeliğini ilan ettiği dönemde meydana gelen Muhtâr es-Sekafî olayında ise hadis vaz'ı artış göstererek sistemli hale gelmiştir.[54] Şîa'ya göre ise hadis uydurma eylemi Resûlullah döneminde başlamış, Hz. Ali halife oluncaya kadar artarak devam etmiş ve Muâviye b. Ebî Süfyân zamanında sistematik hale gelmiştir.[55]

İslâm dininin temel kaynaklarından biri olan sünnetin tespit ve aktarımında hadislerin yegâne rolü üstlendiği maruftur. Buna binaen hadisin en korunaklı şekliyle alınıp aktarılması ehemmiyet arz etmektedir. Fitne olaylarına bağlı olarak gelişen gruplaşmalar neticesinde her bir tarafın kendi görüşünü destekleme veya karşıt fırkayı yerme/karalama arzusu, üstelik bu işe dinî bir hüviyet kazandırmayı hedeflemeleri ulemâ nezdinde isnad soruşturmalarını zorunlu hale getirmiştir. Ayrıca, Hz. Peygamber'in ebedî hayata irtihalinden sonra hız kazanan fetih hareketleriyle İslâm coğrafyası genişlemeye başlamıştır. Yeni bölgelerin fethedilmesine bağlı olarak farklı kültürlerle temas söz konusu olmuş, sorular çeşitlenmiş dolayısıyla yeni sorular beraberinde yeni cevaplar üretme ihtiyacının hâsıl olduğunu hissettirmiştir. Hilafetleri döneminde insanları çok hadis rivayetinden sakındıran Hz. Osman ve hassaten Hz. Ömer'in (ö. 23/644) bu tutumu, fetih hareketleriyle bağdaştırılabilir. Zira fethedilen yeni bölgelerin İslâm'a yeni giren nüfusu, eski kültürlerine ait değerlerini en azından yorum adı altında İslâm'a taşımaya başlamışlar, bu durum ise zındıklar ve münafıklar için son derece elverişli bir faaliyet alanı ortaya çıkarmıştır.[56] Diğer taraftan sahâbe asrının sonlarına doğru ortaya çıkan Mürcie ve Kaderiye ile tâbiîn asrının sonlarına doğru zuhur eden Cehmiyye ve Müşebbihe gibi kelâmî mezhepler arasındaki ihtilaflar, siyasî ve kültürel mücadele, sonraki dönemlerde hadis uydurmacılığının başlamasının ve gelişmesinin en önemli sebeplerinden biri olmuştur.[57] Hadis vaz'ının en yoğun görüldüğü dönemler, Müslümanlar arasında siyasi ve mezhebî ihtilafların baş

---

[54] Kuzudişli, **Hadis Tarihi**, s. 91.
[55] Bekir Kuzudişli, **Şia ve Hadis: Başlangıcından Kütüb-i Erbaa'ya Hadis Rivayeti ve İsnad**, İstanbul, Klasik, 2017, s. 61-79.
[56] Ayrıntılı bilgi için bkz. Yavuz Ünal, **Hadisin Doğuş Ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış**, Samsun, Ensar Yayınları, 2013, s. 241-244.
[57] Ünal, **Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış**, s. 244.

gösterdiği hicrî ilk üç asra tekabül etmektedir.[58] Neticede kezzâb/yalancı râvilerin toplumsal kargaşa, kaos, münakaşa, rekabet ve ihtilafların görüldüğü zamanlardaki boşluğu kullanarak faaliyetlerini yürüttüklerini söylemek mümkündür. Hal böyle olunca İslâm âlimleri de hadis uydurmaya başlayan çeşitli fırkalara karşı birtakım tedbirler almış ve bunları sıkı bir şekilde uygulamaya koymuşlardır.

Fitne olaylarına bağlı olarak gelişen uydurma faaliyetlerine karşı alınan tedbirlerden ilki, isnad talebidir. Zira İbn Sîrîn'e (ö. 110/729) nispet edilen *"Önceleri isnad sormazlardı. Ne zamanki fitne vuku buldu, 'adamlarınızı bize söyleyin' demeye başladılar. Ehl-i sünnete bakılır, hadisleri alınır, Ehl-i bid'ate bakılır hadisleri alınmazdı."*[59] şeklindeki meşhur söz, isnadın ne zaman zorunlu hale geldiğini açıklaması bağlamında önem arz etmektedir. Burada, sözün kaynağına aidiyetini belirleme eylemiyle bu işi sistemli olarak uygulamak zaruretini ayırmak gerekmektedir. Çünkü birinci hal, sahâbe döneminde de cârî iken,[60] ikincisi fitne vakasına bağlı olarak gelişmiştir. İbn Sîrîn'in yukarıda yer verilen sözünden de anlaşılacağı üzere isnad kullanımı, hadis uydurma faaliyetlerinden sonra sistemli, düzenli ve tutarlı bir kontrol mekanizması haline gelmiştir.[61] İbnü'l-Mübârek'ten (ö. 181/797) nakledilen: *"Dinînin hükümlerini isnadsız olarak talep eden kimse, çatıya merdivensiz çıkmak isteyen kişiye benzer."*[62] şeklindeki söylem ile; *"İsnad dindendir. Şayet isnad olmasaydı dileyen dilediğini söylerdi. Fakat ona; bunu sana kim söyledi? denildiğinde, kalakalır."*[63] şeklindeki beyan, rivayet ilminde isnadın önemini

---

[58] Hâlid Kebîr Allâl, **Medresetü'l-Kezzâbîn f'i Rivâyeti't-Târihi'l-İslâmî ve Tedvînihi**, Cezayir, Dârü'l-Belâğ, 2003, s. 2.

[59] Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, **el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhtasâr bi nakli'l- 'adli 'ani'l- 'adli ilâ Resûlillâh Sallallahu aleyhi ve sellem**, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Beyrut, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabiyye, t.y., s. 14, 15; Ukaylî, **eḍ-Ḍuʿafâ**, C. I, s. 10.

[60] Hz. Ömer'in hadisin kimden işitildiğini araştırdığı bir rivayet için bkz. Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre et-Tirmizî, **el-Câmiʿu'ş-şaḥîḥ**, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd., 2. bs, Mısır, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975; İsnadın temelini oluşturan, sahâbe dönemine ait bazı örnekler için ayrıca bkz. Emin Âşıkkutlu, **Hadiste Rical Tenkidi**, İstanbul, İFAV, 1997, s. 46; Uz, "İsnâdın Doğuşu", s. 51-53; Bekir Özüdoğru, **Hadis, Anlam ve Amel**, İstanbul, İFAV, 2021, s. 142-150.

[61] Mustafa Macit Karagözoğlu, **Zayıf Râvîler : Duafâ Literatürü ve Zayıf Rivayetler**, İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2014, s. 23.

[62] Ebû Bekr Ahmed b Ali b Sabit Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye fî ma'rifeti uşûli 'ilmi'r-rivâye**, Medine, Mektebetü'l-İlmiyye, t.y., s. 393.

[63] Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye** ; Ebû Bekr Ahmed b Ali b Sabit Hatîb el-Bağdâdî, **Şerefü aṣḥâbi'l-**

göstermesi açısından kayda değerdir. İsnad olmadan hedefe ulaşmaya çalışmanın sağlıklı sonuçlar doğurmayacağını metaforik bir anlatımla sunan başka bir örnek; meşhur muhaddis ve münekkit Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) ile hocası Zührî (ö. 124/742) arasında geçen şu diyalogda görülmektedir: Süfyân b. Uyeyne şöyle dedi: *"Bir gün Zührî hadis aktarıyordu. Ben ona; 'isnad olmadan söyle' dedim. O ise bana; 'çatıya merdivensiz çıkılır mı?' dedi."*[64]

İsnadın önemini açıklamak üzere serdedilen görüşlerden bir diğerinde, onun daha önce hiçbir ümmete verilmeyen ve Allah Teâlâ'nın sadece İslâm ümmetine nasip ettiği bir lütuf olduğu ifade edilmektedir.[65] Bununla alâkalı olarak Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed'in (ö. 309/921) şöyle dediği nakledilir: *"Allah bu ümmete geçmiş ümmetlere vermediği üç haslet vermiştir. Bunlar: isnad, ensâb ve irab'tır."*[66] İbn Teymiyye (ö. 728/1328) isnadın Ehl-i sünnete mahsus olduğunu ifade edenlerdendir. O bir taraftan Ehl-i sünnetin isnada ve râvilerin adaletine baktıklarını söylerken diğer taraftan Şîa'nın, ricali ma'rûf kişilerden oluşan muttasıl isnadlara sahip olmadığını da vurgular.[67] Burada isnadın yalnızca Müslümanlara mahsus bir uygulama olmayıp, Yahûdîler tarafından da kullanıldığı bilgisinin kaydedilmesinde fayda vardır. Konuyu müstakil bir çalışmada ele alan Toprak, Tora'nın Hz. Musa'ya kadar varan kesintisiz bir isnad zincirine sahip olduğunun ifade edilebileceğini belirtmiş ancak onların isnad kullanımı ile Müslümanların kullandığı isnad sisteminin birbirinden farklı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Zira Müslümanlar isnadda tek tek râvilerden hareket etmekteyken Yahûdîler böyle bir yol takip etmemişlerdir.[68] Sonuç

ḥadîṯ, thk. Mehmed Saîd Hatiboğlu, Ankara, Dârü İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, t.y., s. 41.; Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre es-Sülemî et-Tirmizî, **el-ʿİlelü'ş-ṣaġīr**, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd., Beyrut, Dâru İhyai't-Türâsi'l-'Arabî, t.y., s. 739.; Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed İbn Receb, **Şerḥu ʿİleli't-Tirmiẕî**, thk. Hemmam Abdurrahîm Saîd, Ürdün, Mektebetü'l-Menâr, 1987, C. I, s. 359.

[64] İbn Receb, **Şerḥu ʿİleli't-Tirmiẕî**, C. I, s. 361.

[65] Ebû Zâhid Abdülfettâh b. Muhammed b. Beşîr Ebû Gudde, **el-İsnâd mine'd-dîn ve Ṣafḥa müşriḳa min târîḫi semâʿi'l-ḥadîṯ ʿinde'l-muḥaddiṯîn**, 3. bs, Beyrut, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2014, s. 22.

[66] Hatîb el-Bağdâdî, **Şerefü aṣḥâbi'l-ḥadîṯ**, s. 40.

[67] Ebü'l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm İbn Teymiyye, **Minhâcü's-sünnti'n- nebeviyye fî nakdi'l-kelâmi'l-şî'ati'l- kaderiyye**, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmî, 1986, C. IV, s. 18.

[68] Mehmet Sait Toprak, "Hadislerin Sözlü Rivayeti ile Sözlü Tora'nın Rivayet Tekniği Meselesine Bir

olarak; İsnad faaliyetleri uydurma girişimlerini önlemek amacıyla alınmış en önemli tedbirlerdendir. Böylelikle bir taraftan sözün kaynağına aidiyeti araştırılırken diğer taraftan da râvilerin durumu vuzuha kavuşturulmuş ve onların terceme-i hallerinden haber veren eserler telif edilmeye başlanmıştır.

İsnad talebiyle birlikte gelişen cerh-ta'dil ilmi, râvinin rivayete ehliyetini inceleyen ve deyim yerindeyse hadis ilminin omurgasını oluşturan özel bir alandır. Sahâbe döneminde de hadis rivayetinde bulunan sahâbînin diğer bir sahâbî tarafından tenkit edildiği bilinmektedir.[69] Ancak bu tenkitler, ıstılâhî anlamda cerh olmayıp, insânî kusurlardan kaynaklanan hataların giderilmesine yönelik düzeltmelerdir.[70] Hicrî ikinci asrın başlarında ilk defa Şû'be b. Haccâc (ö. 160/776) tarafından sistemli bir şekilde uygulanan cerh-ta'dil faaliyetleri,[71] münekkitlerin, kendisinden hadis alınamayacak kadar kusurlu gördükleri kişileri ve onlardan gelen rivayetleri izhar etmelerine olanak sağlamıştır. Üstelik cerh eyleminin bazı muhaddisler ile sûfîler içerisinde gıybet olarak nitelenmesi ve kendisinden uzak durulması gereken bir iş olarak tavsifi, münekkitleri cerh faaliyetlerinden alıkoymamıştır.[72] Abdurrahmân b. Mehdî'den nakledilen şu olay Şu'be'nin yalan söyleyen râviye karşı tutumunu göstermektedir: *"Şu'be ile hadis nakleden bir adama uğradık. Şu'be: 'Vallahi yalan söyledi. Susmam helal olsaydı mutlaka susardım,' dedi."*[73] Abdurrahmân b. Mehdî kendisinden rivayette bulunulamayacak kimseleri ise şöyle belirtir: *"Şu üç kişiden rivayet alınmaz: yalanla müttehem râvi, vehmi ve galatı çok olan kişi ve bid'atine*

Giriş", **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 1, No: 20, 2008, s. 158.

[69] Erul Bünyamin, "Eleştiren ve Eleştirilen Bir Sahabî Olarak Hz. Aişe", **Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 9, No: İDEKTA, 2021, s. 53-62.

[70] Karagözoğlu, **Zayıf Râvîler**, s. 23.

[71] Karagözoğlu, **Zayıf Râvîler**, s. 25; Halil İbrahim Turhan, **Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi: Hicrî İlk İki Asır**, İstanbul, İFAV, 2015, s. 455; Seyit Ali Güşen, "Cerh-Ta'dîl'e Karşı Gıybet Eleştirisinin Tarihî Süreci", **İlahiyat Tetkikleri Dergisi**, 2021, s. 70.

[72] Cerhi gıybet sayanlar ve saymayanların delilleri için bkz. Hâkim, **el-Medẖal**, s. 68-70; Kadir Gürler, "Cerhin Gıybet Olup Olmadığı Yönündeki Tartışmalara Eleştirel Bir Bakış", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C. 4, No: 2, 2004, s. 33-48; Cerhin gıybet olacağı yönündeki eleştirileri ve bu eleştirilerin münekkitlere etkilerini ele alan bir çalışma için ayrıca bkz. Güşen, "Cerh-Ta'dîl'e Karşı Gıybet Eleştirisinin Tarihî Süreci", s. 65-89; Ayrıca bkz. Muhammed Enes Topgül, **Rivayetten Râviye: Cerh - Ta'dîl Hükümleri Nasıl Oluştu?**, İstanbul, İFAV, 2019, s. 37-40.

[73] Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, s. 43.

çağıran bid'atçi"[74] Cerh-ta'dîl faaliyetleriyle birlikte hadis konusunda veya insanlarla ilişkilerinde yalan söyleyen ya da yalanla ithâm edilen, zabtında kusur bulunan her bir râvi ortaya çıkarılmış ve müstakil ricâl kitapları içerisinde, kendisini niteleyen ıstılahlar altında zikredilmişlerdir.

Günlük hayatta yalan söylediği bilinen kişiden rivayet alınıp alınamayacağı meselesi ulemânın üzerinde durduğu hususlardandır. Genel kanaate göre böyle bir kimse rivayetinde de yalan söyleyebileceğinden kendisinden hadis alınmaz. Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), İmam Şafiî (ö. 204/820) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) bu görüşü benimseyen âlimlerden bazılarıdır.[75] Hadis rivayetinde, kasten bir kez yalan söyleyip daha sonra pişman olup tövbe eden kimseden rivayet alınıp alınamayacağı konusunda ise ulemâ görüş ayrılığı içerisindedir.[76] Böyle bir râvinin fıska düştüğünü, rivayetinin asla kabul edilemeyeceğini, bundan sonraki bütün rivayetlerinin reddedileceğini ve kendilerinden ihticâc edilen hükümlerin bâtıl olduğunu ileri sürenler olduğu gibi tövbe ettikten sonraki rivayetlerinin alınabileceğini söyleyenler de vardır. Ahmed b. Hanbel, Ebû Bekr el-Humeydî (ö. 219/834), Ebû Bekr es-Sayrafî (ö. 330/941) kasten yalan söyleyen kimseden hadis alınmayacağı kanaatinde olan isimlerdir.[77] Nitekim, kendisine hadis konusunda bir kez yalan söyleyip sonra tövbe eden râvinin rivayetinden sorulan Ahmed b. Hanbel *"Tövbesi onunla Allah arasındadır. Ancak hadisi asla yazılmaz."*[78] diyerek bu konudaki tutumunu net bir şekilde ortaya koymuştur. Benzer bir tavrı Abdullah b. Mübârek'in (ö. 181/797) sergilediği görülmektedir. O; *"Yalancının cezası onun doğru sözlerini de kabul etmemektir."*[79] şeklindeki sözüyle bu hususta müsamaha olmayacağını vurgulamıştır Nevevî (ö. 676/1277) ise şer'î kaidelere göre bir kâfir, Müslüman

---

[74] Ukaylî, **eḍ-Ḍuʿafâ**, C. I, s. 8; Benzeri bir ifade Ahmed b. Hanbel'den de aktarılmıştır. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, s. 144.
[75] Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, s. 117, 118.
[76] Günlük hayatta yalan söyleyen ve hadis rivayetinde yalan söyleyen kimselerin tekzibi ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Betül Yılmazörnek, "Hicrî İlk Üç Asırda Râvi Tekzibi", İstanbul, Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023, s. 330-334.
[77] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, **el-Minhâc fî şerḥi Ṣaḥîḥi Müslim b. el-Ḥaccâc**, 2. bs, Beyrut, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1968, C. I, s. 69.
[78] Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, s. 117.
[79] Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, s. 117.

olduktan sonra kendisinden rivayet alınabileceğini ve bu hususta icmâ olduğunu hatırlatarak daha önce yalan söyleyen ancak tövbesi sabit olan bir kimseden de hadis alınabileceğini belirtmiştir.[80] Netice itibarıyla Hz. Peygamber adına bilerek hadis uydurmanın büyük günahlardan olduğu hususunda ittifak edilmiştir.[81] Bu uydurma hadisleri bilerek nakletmek, kötü bir işe iştirak olduğundan günah olarak değerlendirilmiş, bilmeden nakletmek ise râvinin rivayetinde dikkatli olmadığı anlamına geldiği için ciddî bir kusur sayılmıştır.[82]

Hadis vaz'ında sosyal, psikolojik, dinî, siyasi ve kültürel pek çok faktör etkili olmuştur. Mevzû hadisleri konu edinen çoğu eserde bu sebeplere genel olarak değinildiği belirtilmelidir. Bununla birlikte uydurma haberlerin derlendiği mevzûât literatürü ile ona kaynaklık eden bazı çalışmaların sebeplere yer vermeleri bağlamında özel olarak değerlendirilmeleri önem arz etmektedir. Bu eserler aşağıda kronolojik bir tertiple sıralanacak ve incelenecektir. Böylece konunun kaynaklarda yer buluş şeklinin tedrici olarak görülmesi hedeflenmektedir.

II. MEVZÛÂT LİTERATÜRÜNE KAYNAKLIK EDEN ESERLER

Mevzûât eserleri; duafâ, mecrûhîn ve metrûkîn türü çalışmaları kaynak olarak kullanmıştır. Mesela mevzûât müelliflerinden olan Makdîsî'nin (ö. 507/1113) bu alanda kaleme aldığı *Teẕkiretü'l-mevżûʿât* ve *Ẕaḫîretü'l-ḥuffâẓ* adlı çalışmalarına duafâdan İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *Kitâbü'l-mecrûḥîn*'i ve İbn Adî'nin (ö. 365/976) *el-Kâmil*'i kaynaklık etmiş, müellif eserlerini bu yapıtlarda yer alıp tenkit edilen rivayetleri belirlemek amacıyla oluşturmuştur. Mevzûât literatürünün günümüze ulaşan ilk müstakil örneklerinin yazılmaya başlandığı h. V. asra kadarki dönemin yukarıda yer verilen türlerdeki eserleri mevzûâtın asıl kaynaklarını teşkil etmektedir. Zira ilgili literatürlere ait pek çok örnek, mevzûât literatürüne kıyasla daha erken bir dönemde yazılmaya başlanmıştır. İlel ve suâlât türündeki eserlerin özellikle ilk

---

[80] Nevevî, **Minhâc**, C. I, s. 70; Demirel, **Düalist Zındıklar ve Hadis**, s. 146-148.
[81] Cemâleddin Muhammed b. Muhammed Saîd Cemâleddin Kâsımi, **Kavâ'idü't-tahdîs min fünûni mustalahi'l-hadîs**, thk. Muhammed Behcet el-Baytâr, 2. bs, Dârü'l-İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1961, s. 152.
[82] Salih Karacabey, **Hadis Tenkidi**, 3. bs, Bursa, Emin Yayınları, 2013, s. 235.

örnekleri, mevzûâtın aslî kaynakları görünümünde değilse de bunların gelişim dönemi eserlerinde mevzûât literatüründe yer alan bazı bilgilerle kesişim olduğu görülmektedir. Bu sebeple mevzûâtın kaynakları incelenirken ilel ve suâlât tarzı eserlerden bazıları da değerlendirilecektir.

Hadis usûlü eserleri de mevzûât literatürüne esas teşkil eden çalışmalardır. İbnü's-Salâh ile başlatılan müteahhirûn dönem kaynakları ise mevzûâta kıyasla geç denebilecek bir dönemde oluşmaya başlamıştır. Ancak bir taraftan müteahhir dönem usûl eserleri yazılırken diğer taraftan mevzûât kitaplarının telifine devam edilmesi, onları da mevzûâtın kaynakları arasında zikretmemize imkân sunar. Aslında müteahhir dönem usûl eserleri bir yönüyle mevzûât literatürüne kaynaklık ederken diğer yönüyle de onlardan beslenmişlerdir. Dolayısıyla bu iki türün örneklerini birbirleriyle etkileşim halinde olan kitaplar şeklinde zikretmek mümkündür.

Bu başlık altında mevzûâta kaynaklık eden eserlerin hadislerin uydurulma sebeplerini tespite imkân sunup sunmadığı ele alınacaktır. Her literatür müstakil bir çalışma alanı oluşturduğu için ilgili türlerin tüm örneklerini incelemek, çalışmanın kapsamını hayli aşacaktır. Dolayısıyla inceleme ve değerlendirme, söz konusu alanlara ait belli başlı kitaplar çerçevesinde sürdürülmüştür. Tetkike tâbî tutulan eserlerin, erken dönem, gelişim ve son dönem çalışmaları[83] olmak üzere üç ayrı kategoriden seçilmesine özen gösterilmiştir. Böylece hadislerin uydurulma sebeplerini tespite imkân sunması açısından erken dönem eserlerinin sonraki sürece nasıl etki ettiğinin görülmesi de hedeflenmektedir.

Aşağıda mevzûât literatürüne kaynaklık eden eserler, türlerine göre kronolojik olarak sıralanarak değerlendirilecektir. İncelemeye konu olan çalışmalar içerisindeki en erken örnek İmam Şafiî'nin *er-Risâle*'si olduğu için öncelikle usûl eserleri, akabinde ilel ve suâlât çalışmaları, duafâ literatürü örnekleri ve son olarak da mevzûât

[83] Böyle bir dönem tasnifinin yapılmasında Karagözoğlu'nun çalışmasından esinlenilmiştir. Literatürü gelişim ve değişim gösteren özelliklerine göre tasnif eden yazar duafâ eserlerini; oluşum dönemi, gelişim dönemi, ara dönem ve ansiklopedik dönem şeklinde kategorize ederek incelemiştir. Bkz. Karagözoğlu, **Zayıf Râvîler**, s. 47-184.

literatürü ele alınacaktır. Hadis uydurulma sebepleriyle ilişkili örnekler çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde çeşitlendirileceği için burada sadece eser hakkında kanaat oluşturacak birkaç rivayetin aktarımıyla iktifa edilecektir.

A. Klasik Hadis Usûlü Eserleri

Hadis usûlünü konu edinen gerek klasik gerekse güncel çalışmalarda mevzû hadis bahsinin de yer aldığı bilinmektedir. Bu başlık altında klasik hadis usûlü eserlerinde zikredilen hadislerin uydurulma sebepleri tespit edilecektir. İlgili eserler, Râmhürmüzî'nin (ö. 360/971) *el-Muḥaddiṣü'l-fâṣıl*'ı ile başlayıp İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *'Ulûmü'l-hadîs*'i ile sona eren "mütekaddimûn dönem" ve İbnü's-Salâh ile başlatılan "müteahhirûn dönem" sınıflandırması[84] esas alınarak incelenecektir. Aynı zamanda müstakil bir hüviyet arz etmeyen ancak hadis usûlünün temel meselelerine yer vermeleri ve müstakil çalışmalara kaynak teşkil etmeleri sebebiyle önem arz eden bazı eser bölümleri de tetkik edilecektir. Bunlar h. III./IX. yüzyıl itibarıyla oluşturulmaya başlanmışlar ve hadis usûlünü yazılı hale getiren kaynakları teşkil etmişlerdir. Söz konusu çalışmalar, aşağıda mütekaddimûn dönem kategorisinde değerlendirileceklerdir. Böylelikle konuları senedli bilgiler halinde işleyen mütekaddimûn dönem ile yeni bir tarzda ele alan müteahhirûn dönem[85] eserlerinin mevzû hadis bahsini işleme metotlarının daha iyi görülmesi hedeflenmektedir. Söz konusu kaynaklar taranırken şu sorular dikkate alınmıştır:

Klasik hadis usûlü eserlerinde; hadislerin uydurulma sebeplerine yer verilmiş midir? Şayet yer verilmişse bunlar nelerdir? Bir müellifin başka bir müelliften farklı olarak kaydettiği uydurma sebebi var mıdır? Müellifler uydurma sebeplerini örneklendirme yoluna gitmişler midir? Müellifler konuyu müstakil olarak mı ele

[84] Murteza Bedir, "Mütekaddimîn ve Müteahhirîn", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 32, İstanbul, TDV Yayınları, 2006, s. 187; Yücel, hadis usûlü eserlerinin dönemlendirilmesiyle ilgili çeşitli görüşlere yer verdiği çalışmasında bu hususta genel kabul görmüş bir değerlendirmeden söz etmenin mümkün gözükmediği sonucuna ulaşmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Yücel, "Kāḍî Iyâz (ö. 544/1149) Ve El-İlmâ İlâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâye ve Takyîdi's-Semâ İsimli Eseri", İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018, s. 100-110.

[85] İsmail Lütfi Çakan, **Hadîs Edebiyatı**, 11. bs, İstanbul, İFAV, 2013, s. 217.

almışlardır?

1. Mütekaddimûn Dönem (III/IX-VI/XII)

a. Hadis Usûlünü Yazılı Hale Getiren Temel Kaynaklar

Hadisin altın çağı olarak kabul edilen hicrî III./IX. asırda yazılan Şafiî'nin (ö. 204/819) *er-Risâle* ve *Cimâ'u'l-'ilm* adlı eserleri, Ali b. Medinî'nin (ö. 234/848) farklı konularda yazdığı cüzler, Buhârî'nin (ö. 256/869) *el-Câmiu's-sahih*'inin *"Kitâbu'l-'ilm"* ve *"Kitâbu ahbâri'l-âhâd"*[86] bölümleri, Müslim'in (ö. 261/875) *es-Sahih*'ine yazdığı *Mukaddime*'si, Tirmîzî'nin *es-Sahih*'inin sonundaki *"Kitâbu'l-'ilel"*i ve Ebû Dâvûd'un (ö. 275/888) Mekkelilere yazdığı risâle/mektup, h. III./IX. asırda hadis usûlünün temel konularını yazılı hale getiren çalışmalardır.[87] İlgili eser ve eser bölümleri hadislerin uydurulma sebeplerine yer vermesi bağlamında değerlendirildiğinde ise ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Fıkıh usulüne dair günümüze ulaşan ilk eser olma özelliğini haiz Şâfiî'nin *er-Risâle* adlı kitabı aynı zamanda hadis usûlünün de müstakil olmayan ilk örneğidir. Şâfiî bu eserini Abdurrahmân b. Mehdî'nin (ö. 198/813-14) kendisinden Kur'an'ın mânâlarını, haber kabul kriterlerini, icmâ'ın delil değerini, Kur'an ve sünnetin nâsih-mensûhunu içeren bir eser telif etmesini istemesi üzerine yazmıştır.[88] *er-Risâle*'de hadis usûlünün temel meseleleri ele alınmış fakat mevzû hadis müstakil bir kavram[89] olarak işlenmemiştir. Kitapta daha çok hadisler arası ihtilaf meseleleri üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte eserde *"Men kezebe aleyye..."* hadisine yer verilmiş olması mevzû hadisle irtibatlı bir hususa da işaret edilmesi bağlamında önem arz

---

[86] Bu bölüm sadece Sâgânî nüshasında *"Kitâbü ahbâri'l-âhâd"* adıyla ayrı bir kitap olarak tasnif edilmiştir. Diğer tüm nüshalarda *"Doğru sözlü birinin tek başına naklettiği haberin geçerliliği"* bâbı olarak kaydedilmiştir. Bkz. Ayşe Esra Şahyar, **Sahîh-i Buhârî: Kitap Adları ve Muhteva Tahlili**, İstanbul, İFAV, 2023, s. 214.

[87] Ahmet Yücel, "İlk Hadis Usûlü Eserlerinin Yazıldığı İlmi Ortam", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, C. 12, No: 13, 2003, s. 8.

[88] Ahmet Temizkan, "İmam Şâfiî'nin Usûl Anlayışında Şer'î Delillerin Teâruzu ve Çözüm Yolları", Dicle Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019, s. 19, 20.

[89] *er-Risâle*'de kullanılan hadis kavramları için bkz. Fuat İstemi, "İmam Şafii'nin Kullandığı Hadis Kavramları (er-Risâle Örneği)", **Şarkiyat**, C. 8, No: 2, 2016, s. 641-667.

etmektedir. Şâfiî bu rivayeti incelemeye konu olan diğer usûl eserlerinde pek rastlanmayan farklı bir lafızla kaydetmektedir. O, *"En büyük iftiracı, benim söylemediğim sözü bana isnad eden, görmediği bir şeyi görmüş gibi anlatan ve nesebini babasından başkasına dayandıran kimsedir."*[90] şeklindeki aktarımından sonra rivayetin diğer meşhur lafızlarına da yer vermiştir.[91] Şâfiî'nin konuyu bununla sınırlı tutması esasında eserin bir usûl-i fikh örneği olmasıyla izah edilebilir. Aynı zamanda *er-Risâle*, sünnet karşıtı söylemlere karşı onu müdafaâ etmek, şer'î nassların anlaşılmasındaki keyfîliğin önüne geçmek ve ilmî münâzaralarda hakem role sahip yeni bir metot ortaya koymak maksadıyla telif edildiği için[92] usûlün her konusuna detaylıca yer verilmemiş, dönemin ihtiyaçları gözetilerek oluşturulmuş bir çalışmadır. Bu husus müellifin, genelde mevzû hadisleri özelde ise hadis uydurma sebeplerini ele almamasını makul bir zemine oturtmaktadır.

Müstakil olmayıp, hadis külliyatı içerisinde bir bölüm şeklinde yer alan, Buhârî'nin *es-Sahih*'inin *"Kitâbü'l-'İlm"* bahsi de uydurma sebeplerine yer vermesi bağlamında incelenmiştir. Ortak özellikler sunmaları itibarıyla onu Müslim'in eserine yazdığı *Mukaddime*'si ile birlikte değerlendirmek mümkündür. Gerek Buhârî gerekse Müslim'in mevzû hadisler konusuna yaklaşımı *"Men kezebe aleyye…"* hadisinin çeşitli tariklerini zikretmeleriyle irtibatlıdır.[93] Ancak Müslim'in mevzû bahsini Şâfiî ve Buhârî'ye kıyasla daha ayrıntılı sunduğu belirtilmelidir. Zira *Mukaddime*'nin ilk dört bâbında mevzû hadisler ve yalancı râviler hakkında bir şablon oluşturulmaktadır. Birinci bâbta *"Sikalardan rivayet ve yalancıları terk etmenin gerekliliği/ بَابُ وُجُوبِ الرِّوَايَةِ عَنِ الثِّقَاتِ، وَتَرْكِ الْكَذَّابِينَ"*[94] ile konuya muhtasar bir giriş yapılmaktadır. İkinci bâb başlığı, *"Resûlullah adına yalan söyleyenleri tahzir/ بَابُ فِي التَّحْذِيرِ مِنَ الْكَذِبِ عَلَى رَسُولِ اللهِ*

---

[90] Rivayetin Arapça metni şöyledir: " *إِنَّ أَفْرَى الفِرَى مَنْ قَوَّلَنِي مَا لَمْ أَقُلْ، ومَنْ أَرَى عَيْنَيْهِ مَا لَمْ تَرَى، وَمَنِ ادَّعَى إِلَى غَيْرِ أَبِيهِ*"Bkz. Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs eş-Şafiî, **er-Risâle**, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mısır, Mektebetü'l-Halebî, 1940, s. 390.
[91] Şafiî, **er-Risâle**, s. 390.
[92] Temizkan, "İmam Şâfiî'nin Usûl Anlayışında Şer'î Delillerin Teâruzu ve Çözüm Yolları", s. 21.
[93] Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, **el-Câmiʿu'l-müsnedü'ş-şaḥîḥu'l-muḫtasar min umûri Resûlillâh şallallāhü ʿaleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih**, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, b.y., Dâru Tavki'n-Necât, 1422., "Kitâbü'l-ilm", 38.
[94] Müslim, **el-Câmi'u's-sahîh**, C. I, s. 8, 9.

صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ"[95] olarak belirlenmiş ve burada *"Men kezebe aleyye…"* hadisinin çeşitli tarikleri aktarılmıştır. Üçüncü bâb *"Her işittiğini söylemekten nehiy/* بَابُ النَّهْيِ عَنِ الْحَدِيثِ بِكُلِّ مَا سَمِعَ"[96] şeklinde başlıklandırılmıştır. Dördüncü husus ise *"Zayıf ve kezzâb râvilerden rivayetin nehyedilmesi, rivayette ihtiyat gösterilmesi bâbı/* بَابٌ فِي الضُّعَفَاءِ وَالْكَذَّابِينَ وَمَنْ يُرْغَبُ عَنْ حَدِيثِهِمْ"[97] olarak belirlenmiştir. Burada Resûlullah'ın kendisi adına yalan söyleneceğini haber verdiğine yönelik nakiller aktarılmakta ve isnadın gerekliliğine dair bir giriş yapılmaktadır.[98] Tirmizî'nin *Kitâbü'l-'ilel* ile Ebû Dâvûd'un Mekkelilere yazdığı mektupta mevzû hadisle ilişkilendirilebilecek bir veri bulunamamıştır.

Sonuç olarak müstakil olmayan usûl eserleri içerisinde *Mukaddime*, mevzû hadis konusunu aşağıda değerlendirilecek olan mütekaddimûn dönem hadis usûlü eserlerine yakın bir metotla işleyen eser bölümü hüviyetindedir. Özellikle Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye*'sinde mevzû hadislerden söz etme yöntemleri ile iki çalışmada kullanılan örnek rivayetler mukayese edildiğinde bu benzerlik daha net görülecektir. Aşağıda *el-Kifâye* değerlendirilirken bu hususta daha ayrıntılı bilgiler verilecektir. Hadis uydurma sebepleri bağlamında ise gerek Şafiî gerekse Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin ilgili bölümlerinde açıkça belirtilmiş herhangi bir sebebe rastlanmamaktadır. Bununla birlikte *er-Risâle, Kitâbü'l-'ilm* ve *Mukaddime*'de yer alan *"Men kezebe aleyye…"* hadisi, 'kasıt' maddesini çeşitli sebeplerle ilişkilendirilebilecek bir ana etken olarak değerlendirmeye imkân sunmaktadır.

b. Müstakil Çalışmalar

Hicrî dördüncü asra gelindiğinde telif edilmeye başlanan müstakil hadis usûlü çalışmalarının ilk örneği, Râmhürmüzî'nin (ö. 360/971) *el-Muḥaddiṣü'l-fâṣıl beyne'r-râvî ve'l-vâʿî* adlı kitabıdır. Onu daha sonraki dönemde Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014) ve Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1014) çalışmaları takip etmiştir.

[95] Müslim, **el-Câmi'u's-sahîh**, C. I, s. 9, 10.
[96] Müslim, **el-Câmi'u's-sahîh**, C. I, s. 10, 12.
[97] Müslim, **el-Câmi'u's-sahîh**, C. I, s. 12.
[98] Müslim, **el-Câmi'u's-sahîh**, C. I, s. 12, 14.

Mütekaddimûn dönem usûl eserlerinde konular sonraki dönem eserlerine göre kısaca işlenmiştir. Örneğin Râmhürmüzî'nin eseri, türünün ilk örneği olduğu ve Ashâbü'l-hadîsi müdafaa etmek amacıyla yazıldığı için[99] kitapta her konunun yer almaması olağandır. Nitekim bu eserde mevzû hadis bahsinin de müstakilen işlenmediği görülmektedir.[100] Bununla birlikte müellif, müstakil olmayan usûl eserlerinde görüldüğü gibi *"Men kezebe aleyye…"* rivayetini çeşitli meseleler içerisinde zikrederek[101] okura kasıt maddesini tespit imkânı sunmaktadır. Aynı zamanda *"Bu (hadis) dindir. Onu kimden aldığınıza dikkat edin!"* sözünü incelerken Hâricîlerden bir adamın *"Bu hadisler dindir. Dininizi kimden aldığınıza dikkat edin. Muhakkak ki biz, bir şey hoşumuza gittiğinde onu hadis yapıverirdik.*"[102] şeklindeki itirafını kaydetmiştir. Müellif bu rivayet için bir açıklama yapmamışsa da metnin *"…Bir şey hoşumuza gittiğinde onu hadis yapıverirdik"* şeklindeki kısmı, itiraf içermekte ve heva-hevesin uydurma sebebi olarak belirlenmesine imkân sunmaktadır.

Râmhürmüzî'den sonra Hâkim en-Nîsâbûrî, *Maʿrifetü uṣûli'l-ḥadîṯ* adıyla bir usûl eseri yazmış ve burada *"nev"* başlıkları altında elli iki usûl konusuna değinmiştir.[103] Usûl mevzularının tamamının incelenmediği bu kaynakta mevzû hadis bahsine de müstakil olarak yer verilmemiştir. Ancak sahih ve sakîm bilgisinin ele alındığı on dokuzuncu nev içerisinde *"Men kezebe aleyye…"* rivayeti de zikredilerek pek çok uydurma rivayetin ortaya çıkmasında temel sebep olan kasıt maddesine işaret edilmiştir.[104] Bu eserinde uydurulma sebeplerine dair yeterli veri sunmayan Hâkim, *el-Medḫal ilâ Kitâbi'l-İklîl* adlı eserinde mevzû hadis bahsine genişçe yer vermektedir.

---

[99] Ebû Muhammed b. Hallâd Hasen b. Abdurrahman b. Hallâd er-Râmhürmüzî, **el-Muḥaddiṯü'l-fâṣıl beyne'r-râvî ve'l-vâʿî**, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1971, s. 159,160.

[100] Aba, Hatîb el-Bağdâdî'nin hadis usûlü anlayışını ele aldığı çalışmasında mütekaddimûn dönem usûl eserlerinde zikredilmeyen konuları kaydetmiş, mevzû hadis bahsinin de müstakil olarak ele alınmadığına değinmiştir. Bkz. Veli Aba, "Hatîb El-Bağdâdînin Hadis Usulü Anlayışı", Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013, s. 378-379.

[101] Mesela âlî ve nâzil isnadı, hadis kitabetini ve tahammül ve edâ yollarını açıklarken "Men kezebe aleyye…" rivayetine de yer verilmiştir. Bkz. Râmhürmüzî, **el-Muḥaddiṯü'l-fâṣıl**, s. 217, 369, 378, 481.

[102] Râmhürmüzî, **el-Muḥaddiṯü'l-fâṣıl**, s. 415.

[103] İbrahim Hatipoğlu, "Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 28, Ankara, DİA, 2003, s. 61,62.

[104] Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nîsâbûrî Hâkim, **Maʿrifetü ʿulûmi'l- ḥadîṯ**, thk. Seyyid Muazzam Hüseyin, 2. bs, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1977, s. 61, 62.

İlgili çalışma hem mevzûât eserlerine göre erken tarihli olması hem de hadis usulüne dair bilgiler içermesi hasebiyle konumuz bağlamında önem arz etmektedir. Onun burada müstakil olarak değerlendirilmesi müellifin *Ma'rife*'de takip ettiği metodu da gösterecek ve usûlünde mevzû hadis meselesine niçin müstakil bir başlık açmadığını yorumlama imkânı sunacaktır.

el-Medḫal bazı usûl konularını içeren ve aynı zamanda İbnü's-Salâh'ın önemli kaynaklarından biri olan çalışmalardandır.[105] Daha önce Horasan valisi Ebû Ali Muhammed b. Muhammed b. İbrâhîm'in (Ebû Ali İbn Simcûr) kendisinden bir eser telif etmesi isteği üzerine *Kitâbü'l-İklîl* adlı çalışmasını kaleme aldığını belirten Hâkim bu eserinde rivayetleri sahih veya sakîm olduklarını belirtmeksizin naklettiğini ifade etmiştir. *el-İklîl*'deki rivayetlerin durumunu belirtmek maksadıyla daha sonra *el-Medḫal*'ini yazmıştır.[106] *el-Medḫal* de mevzû hadis konusu müstakil olarak ele alınmamışsa da Hâkim'in cerh edilen râvileri on tabakada incelediği kısımda gerek mevzû hadise gerekse hadis uydurulma sebeplerine dair önemli bilgiler yer almaktadır. Bu başlık altında ilk olarak *"Men kezebe aleyye…"* rivayetini işleyen müellif, kasten hadis uydurma fiiline evvelâ zenâdikanın teşebbüs ettiğini belirtmiş ve hadis vaz' eden bazı meşhur zındıkların isimlerini zikretmiştir. Akabinde yer verdiği bilgi konumuz açısından son derece önemlidir. O şöyle der: *"Bu zındıklar âlim gibi görünüp hadis vaz' ettiler ve kalplere şüphe düşürmek maksadıyla bunları naklettiler"*[107] Bu ifadeleriyle yazar, kalplere şüphe düşürmek şeklindeki bir uydurma sebebine açıkça değinmiştir. Daha sonra hevâ ve heves sebebiyle hadis uydurulduğunu ifade etmiş ve örnek rivayetlerle bunu açıklamıştır. Devamında sırasıyla şu sebeplere yer vermiştir: *"Kendilerini zühde nispet eden bazı kimselerin insanları hayra teşvik etmeyi amaçlaması, meliklere yaklaşma arzusu, maddî menfaat temini, meşhur bir rivayetin isnadını başka bir isnadla değiştirerek hadise garabet kazandırılmak istenmesi."*[108]

---

[105] Gümüş, "İbnü's-Salâh'ın Mukaddime'sinin Hadis Usûlünün Gelişimindeki Yeri", s. 125; M. Yaşar Kandemir, "Hâkim en-Nîsâbûrî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 15, İstanbul, TDV Yayınları, 1997, s. 191.
[106] Hâkim, **el-Medḫal**, s. 30-32, 70.
[107] Hâkim, **el-Medḫal**, s. 51.
[108] Hâkim, **el-Medḫal**, s. 56-59.

Bunlar yazarın açıkça zikrettiği uydurma sebepleri olup, eserde aynı zamanda okurun tespit edebileceği bazı sebepler de yer almaktadır. Mesela, müellifin cerh edilen gruplar içerisinde saydığı, *"kendileri henüz doğmamışken ölen kimselerden nakilde bulunanlar"*[109] şeklindeki fırka, ileride yer verileceği üzere, bir uydurma sebebi olarak, statü elde etme maddesiyle irtibatlıdır.

el-Medẖal'de bulunan uydurma sebepleri konuyu izah edecek kadar örnek rivayetle de detaylandırılmış olup bunlar çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde incelenecektir. Nitekim Hâkim bu sebepleri sadece zikretmekle yetinmeyip kendisinden önceki müstakil olan ve olmayan usûl eserlerinde rastlanmayan bir tertiple sunmuştur. Hatta kendisinden sonraki usûl yazarlarına bakıldığında da İbn Hacer'in *Nüzhetü'n-naẓar*'ına varıncaya dek bu denli sistematik bir tasnifle karşılaşılmamaktadır. Kapsamı bakımından değerlendirildiğinde ise onun, müteahhirûn dönem eserlerinden Sehâvî'nin *Fetẖu'l-muġīs'*i ile mukayese kabul edebileceği bundan önce telif edilen usûl eserlerinden çok daha kapsamlı olduğu vurgulanmalıdır. Hâkim'in usûle dair müstakil eserinde mevzû hadise yer vermeyip bu konuyu -bazı usûl meselelerini içerse de- telif gerekçesi bir kitaptaki rivayetlerin durumunu ortaya koymak olan çalışmasında sunması planlı bir işlem olmalıdır. Nitekim o, sahih ve sakîm rivayetleri belirlemeden önce bu tayinini gerekçelendirdiği girişini yazarak okuyucu için güzel bir zemin hazırlamıştır. Konuyu burada detaylı olarak işlemesi nedeniyle *Mâ'rife*'sini usûlün diğer meselelerine tahsis etmeyi amaçlamış olabilir. Zira müellif, usûl eserinde adalet ve zabt konusuna özet olarak değinme sebebini açıklarken bunları daha önce telif ettiği *el-Medẖal ilâ Kitâbi'l-İklîl*'i ile *Sahih-i Buhârî* ve *Sahih-i Müslim*'i tanıtmak amacıyla yazdığı *el-Medẖal ilâ 'ilmi's-sahih* adlı çalışmalarında detaylıca işlediğini belirtmektedir.[110] Hâkim'in usûlün bir konusunu başka bir eserinde detaylı olarak işlediğine değinmesi tekrara düşmekten kaçındığını gösteren ilmî bir yaklaşımdır. Bu sebeple o, *el-Medẖal*'de genişçe ele aldığı mevzû hadis meselesini *Mâ'rife*'sinde bir daha zikretmeye gerek

[109] Hâkim, **el-Medẖal**, s. 60.
[110] Hâkim, **Maʿrifetü ʿulûmi'l- ḥadîṯ**, s. 52, 52; Gümüş, "İbnü's-Salâh'ın Mukaddime'sinin Hadis Usûlünün Gelişimindeki Yeri", s. 162.

görmemiş olmalıdır.

Mütekaddimûn döneminin diğer bir usûl müellifi Hatîb el-Bağdâdî'dir. Hatîb el-Bağdâdî de *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye* adlı eserinde mevzû hadis bahsini müstakil olarak ele almamıştır. Bununla birlikte o, normal hayatında yalan konuşan veya Ehl-i bid'atten olan kimselerden hadis alınıp alınamayacağıyla ilgili görüşleri zikrederek[111] daha önce Râmhürmüzî ve Hâkim'in işlemediği bir konuya yer vermiştir. Yine, *"Münker ve müstehîl hadislerin reddinin gerekliliği bâbı/* *بَابٌ فِي وُجُوبِ اطِّرَاحِ الْمُنْكَرِ وَالْمُسْتَحِيلِ مِنَ الْأَحَادِيثِ*' altında kaydettiği rivayetlerde mevzû hadislerden söz etmektedir. Mesela Hâkim'in bu bâbta, *"Birtakım deccâller, yalancılar çıkacak. Size, sizin ve babalarınızın bilmediği hadisler getirecekler. Onlardan sakının ki sizi saptırmasınlar, fitneye düşürmesinler!"*[112] şeklindeki merfû haberi aktarması hem onun rivayet kabulündeki temkinine hem de Resûlullah'ın (a.s.) ilerde kendisi adına yalan söyleneceğini haber verdiğini vurgulamak istediğine hamledilebilir. İlgili hadis Müslim'in *Mukaddime*'sinde de bulunmaktadır.[113] Yine her iki eserde farklı lafızlarla yer verilen aynı anlamı muhtevi bir hadiste uydurma haberlerin ortaya çıkacağına işaret bulunmaktadır. Rivayet şöyledir: *"İblis yollarda ve çarşılarda dolaşıp, 'bana falan falandan Resûlullah'ın şöyle dediğini nakletti' demedikçe kıyamet kopmaz."*[114] Bu durum *Mukaddime*'nin *el-Kifâye*'ye örnekliği hususunda önem arz etmektedir. Burada hemen, aynı rivayetin Hâkim'in *Ma'rife*'sinde bulunduğunu da belirtmek gerekir.[115] Fakat Hâkim onu, nâzil isnâdı açıklarken isnâdın nâzil olmasının rivayetin sıhhatine zarar vermediğini göstermek amacıyla İmam Müslim ve Hâtîb el-Bağdâdî'nin kullandığı bağlamdan oldukça uzak bir konuyla ilişkili olarak kaydetmiştir. Hatîb'in eserinde konuların mütekaddimûn dönemin ilk iki usûl eserinden daha kapsamlı olduğu görülse de onda da çoğu konuya yer verilmediği

[111] Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, s. 117, 118.
[112] Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, s. 429.
[113] Müslim, **el-Câmi'u's-sahih**, C. I, s. 12.
[114] Karş. Müslim, **el-Câmi'u's-sahih,** C. I, s. 12; Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, s. 430.
[115] Hâkim, **Maʿrifetü ʿulûmi'l- ḥadîṯ**, C. I, s. 12, 13.

belirtilmelidir.

Mütekaddimûn dönem usûl eserlerinde mevzû hadis bahsinin müstakil bir başlık halinde işlenmemiş olması bazı olası sebeplerle ilişkilendirilebilir. Mesela mütekaddimûn dönem usûl çalışmaları telif edilmeye başlandığında mevzûât literatürünün henüz bir örneği verilmemişti. Bu durum konunun ötelenmesine ve müelliflerce daha elzem görülen meselelerin işlenmesine sebebiyet vermiş olabilir. Yine, müelliflerin hadise dair mevzuları ele almak üzere oluşturdukları söz konusu eserlerinde, hadis olarak hiçbir değer atfetmeyen bir konudan müstakilen söz etmek istememiş olmaları mümkündür. Mevzû hadisin diğer bazı bahisler içerisinde az veya çok zikredilmiş bir mesele oluşu ise onun, kayıtsız kalınamayacak bir toplum gerçeği olmasıyla izah edilebilir. Tabi usûl eserlerinin yazımında dönemin ilim algısı, ilgisi ve ihtiyaçları da gözetilmiş olmalıdır. Mesela Hâkim en-Nîsâbûrî'nin eserine âlî isnadlar ile başlaması, döneminde tespit ettiği problemlere yönelik cevap üretme amacının bir sonucu olmalıdır.[116] Mütekaddimûn dönem hadis usûlü yazarlarının mevzû hadis konusuna müstakil olarak yer vermeyip onu başka meseleler içerisinde genel bir aktarımla sunmalarının diğer bir nedeni, müelliflerin yazım metotları ve gayeleriyle[117] izah edilebilir. Nitekim *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*'inde mevzû hadis bahsine yer vermeyen Hâkim'in bu konuyu *el-Medḫal ilâ Kitâbi'l-İklîl* adlı eserinde *"cerh edilen*

[116] Hâkim, âlî isnad arayışlarının avâm tabakasını isnaddaki râvileri saymak şeklinde yanlış bir yola sevk ettiğini belirtir. O, 200 yıl kadar ömür sürdüklerini iddia eden Ebû Hüdbe ve Dînâr b. Abdullah gibi kezzâbların rivayetlerine rağbet edildiğinden yakınarak durumun vehametine de dikkat çekmiştir. Mâ'rife'de ilk olarak âlî isnada yer vermesi güvenilir râvilerden müteşekkil bir nâzil isnâdın yalancıların bulunduğu âli bir isnaddan evlâ olduğunu vurgulayarak dönemsel bir probleme ışık tutmaya çalışmasıyla ilişkili olmalıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tuğçe Günaydın, **Hadis Rivayetinde Âlî İsnadlar**, İstanbul, İFAV, 2023, s. 191, 192, 245.

[117] Mütekaddimûn dönem hadis usûlü eserleri, Ehl-i hadise yöneltilen eleştirilere cevap vermek ve hem hadis ilminin hem de bu ilimle meşgul olan kimselerin faziletlerini ortaya koymak amacıyla yazılmışlardır. Bununla birlikte hadis talebelerinin ihtiyaç duydukları meseleleri de ele alma amacını haiz olarak oluşturulmuşlardır. Bkz. Yücel, "İlk Hadis Usûlü Eserlerinin Yazıldığı İlmi Ortam", 260; Yücel, "Kāḍî' Iyâz (ö. 544/1149) ve El-İlmâ' İlâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâye ve Takyîdi's-Semâ İsimli Eseri", s. 57; Zülal Kılıç, "Hadis Usûlünün Gelişim Safhaları Açısından el-İlmâ 'ın Konumu", **Hadis Tetkikleri Dergisi**, C. 16, No: 1, 2018, s. 88.

râvi sınıfları" başlığı altında sunması usûlünde takip ettiği metotla açıklanabilir.[118]

2. Müteahhirûn Dönem

Müteahhirûn dönem hadis usûl eserlerinde hadislerin uydurulma sebepleri incelenirken Kâdı İyâz'ın (ö. 544/1149) *el-İlmâ'*ı, İbnü's-Salah'ın (ö. 643/1245) *'Ulûmü'l-hadîs*'i ve Nevevî (ö. 676/1277), İbn Kesîr (ö. 774/1373), İbn Cemâa (ö. 733/1333), İbn Hacer (ö. 852/1449) gibi âlimlerin *'Ulûmü'l-hadîs* üzerine yaptığı ihtisar çalışmaları ile Zerkeşî (ö. 794/1392), Irâkî (ö. 806/1404), Sehâvî (ö. 902/1497), Süyûtî (ö. 911/1505) ve Ahmed Muhammed Şâkir (ö. 1958) gibi âlimlerin bu ihtisarlar üzerine yazdığı şerhlere müracaat edilmiştir.

Bu dönemde kaleme alınan eserlerin ilk örneği *el-İlmâ'*dır.[119] Eserde tıpkı mütekaddimûn dönem usûl eserlerinde olduğu gibi konuların tamamı işlenmemiştir. Mevzû hadis bahsi ne müstakil olarak ne de başka bir mesele içerisinde ele alınmaktadır. Sadece Asmaî'nin (ö. 216/831) ilim tâlibinin nahiv bilmemesi sebebiyle hadis naklederken Hz. Peygamber adına yalan söyleme tahzirine maruz kalabileceğine yönelik endişesini dile getirdiği bir ibarede *"Men kezebe aleyye…"* rivayeti zikredilmiştir. Fakat rivayetin bu tarikinde müteammiden kelimesi yer almadığından herhangi bir sebep tespitinde bulunulamamıştır.[120] Müellif, eserinin mukaddimesinde

---

[118] Gümüş, "İbnü's-Salâh'ın Mukaddime'sinin Hadis Usûlünün Gelişimindeki Yeri", s. 125.

[119] Ebü'l-Fazl İyaz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî Kâdî İyâz, **el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'**, Kâhire, Dârü't-Türâs, 1970; el-İlmâ' üzerine çalışma yapan Yücel, eserin hangi döneme ait olduğunu incelerken, el-İlma'da sened sisteminin tamamen terkedilmemiş olmasını ve onun telif edildiği dönemde terimlerin de henüz mantık ilmi çerçevesinde tarif edilmeye başlanmaması durumunu delil göstererek el-İlma'ın müteahhirûn dönem eserlerinden değil, mütekaddimûndan müteahhirûna geçiş merhalesi denebilecek bir döneme ait olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bkz. Yücel, "Kāḍî Iyâz (ö. 544/1149) ve El-İlmâ İlâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâye ve Takyîdi's-Semâ İsimli Eseri", s. 110; Kılıç ise, mütekaddimûn ve müteahhirûn ayrımında başat rol üstlenen el-İlma'ın konumunu ele aldığı bir çalışmasında, bilgilerin senedsiz aktarılmaya başlandığı ilk usûl eseri olması sebebiyle onun müteahhirûn dönem usûl kitaplarının ilki sayılmasının mümkün olabileceğini belirtmektedir. Ancak bazı konuların eksik olması ve bahsedilen meselelerin detaylı olarak ele alınmaması hasebiyle de mütekaddimûn dönem usûl eserlerin dışında kabul edilmemesi gerektiğine değinmektedir. el-İlmâ'ın her iki dönem eserleriyle de benzerlik arz ettiğini ifade eden yazar, onu mütekaddimûndan müteahhirûna geçiş sürecinin ürünü olarak değerlendirmenin daha uygun olacağı sonucuna ulaşmıştır. Bkz. Kılıç, "Hadis Usûlünün Gelişim Safhaları Açısından el-İlmâ 'ın Konumu", s. 102, 103; Ayrıca bkz. Mehmet Özşenel, "Bir Kriz Dönemi Âlimi Olarak İbnu's-Salâh ve Eseri Ulûmü'l-Hadis", **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 9, No: 16, 2007, s. 63.

[120] Kâdî İyâz, **el-İlmâ'**, s. 184.

*el-İlmâ'*ı, hadis öğrenim ve öğretim metotlarını, zabt, semâ' ve rivayet konularını ele alan bir kitap telif etmesi doğrultusundaki istek üzerine kaleme aldığını açıklamaktadır.[121] Bu gerekçe dikkate alındığında *el-İlmâ'*da mevzû hadis bahsinin niçin müstakil olarak incelenmediği de izaha kavuşacaktır.

Müteahhirûn dönem hadis usûlü yazarlarının en muteber ismi, İbnü's-Salâh'tır. Zira *Mukaddime* olarak da bilinen *'Ulûmü'l-hadîs* isimli eseriyle İbnü's-Salâh, kendisinden sonra gelen usûl müelliflerine temel teşkil etmiştir. Sonrasında kaleme alınan pek çok eser *'Ulûmü'l-hadîs'*i ya ihtisar ya da şerh etme amacıyla oluşturulmuştur. *'Ulûmü'l-hadîs*, usûl eserleri içerisinde mevzû hadis konusunun müstakil bir başlık halinde ele alındığı ilk kitap olması yönüyle konumuz açısından önem arz etmektedir. Eserde, mevzû hadislerin çoğaldığına vurgu yapan yazar, İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevżûʿât*'ına da işaret ederek müellifi, esasında mevzû olmayan pek çok hadisi eserine alması açısından eleştirmektedir.[122] Mevzûât literatürünün ilk örnekleri verildikten sonra usûlünü yazan[123] İbnü's-Salâh'ın bu beyanı, mevzû hadis bahsini bir gereklilik olarak ele aldığına ve hem literatürü değerlendirmek hem de konunun önemine dikkat çekmek istediğine işarettir. Müellif, *"Zayıf hadislerin en şerlisi"*[124] şeklindeki mevzû hadis tanımı ile giriş yaptığı konuyu, uydurma hadislerin tanınma yollarını, hadis uyduran bazı kişi ve fırkaları zikrederek sürdürmektedir. O, hadislerin nasıl uydurulduğunu izah ederken, satır aralarında, terğîb-terhîb ve kasıtsız uydurmalar şeklinde iki uydurma sebebine yer vermekte ve bunları kısaca izah etmektedir. Müellif, zâhid sûfî örneğini kasıtsız uydurmaya,[125] Ebû 'İsme'nin (ö. 73/789) insanları Kurân'a sevk etmeyi amaçlayarak sûrelerin faziletleriyle ilgili hadis

---

[121] Kâdî İyâz, **el-İlmâ'**, s. 3.
[122] İbnü's-Salâh, **'Ulûmü'l-hadis**, s. 99.
[123] İbnü's-Salâh, eserini Eşrefiyye Dârulhadisi'nde hocalığa başladığı 630 yılından itibaren kaleme almaya başlamış, 634'te tamamlamıştır. Dolayısıyla *Mukaddime* öncesinde, İbnü'l-Kayserânî (ö. 507/1113), Cûzekânî (ö. 543/1148), İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) ve Mevsılî (ö. 622/1225) eserlerini telif etmişlerdi. Bkz. M. Yaşar Kandemir, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 31, Ankara, DİA, 2020, s. 121.
[124] İbnü's-Salâh, **'Ulûmü'l-hadis**, s. 98; Zerkeşî ise bu tanıma itiraz ederek, "o hadis değildir" der. Bkz. Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahadır Zerkeşî, **en-Nüket ʿalâ Muḳaddimeti İbni'ş-Ṣalâḥ**, thk. Zeynelâbidîn b. Muhammed b. Belâferic, Riyad, Edvaü's-Selef, 1998, C. II, s. 253.
[125] Örnekle ilgili ayrıntılar ve değerlendirmeler için bkz. Bu çalışma, s. 6, 7.

uydurduğuna yönelik itirafını içeren metni ise, terğîb-terhîbe örnek olarak zikretmiştir.[126] Terğîb-terhîb maksadıyla hadis uydurulabileceğine cevaz veren fırkanın Kerrâmiyye olduğunu da belirtmiştir.[127] Ebû 'İsme haberinde dikkat çeken, *"Bu hadisleri uydurdum"* itirafı kasıt maddesini, itirafın *"İnsanları Kurân'a sevk etmek için"* şeklindeki izahı da terhîbi örneklendirmektedir. Fakat İbnü's-Salâh bu detayı vermez ve rivayeti sadece terğîb-terhîbe misal olarak kaydeder. *'Ulûmü'l-hadîs*, hadis usûlü eserlerinin en temel kitabı olmasına rağmen, eserde hadislerin uydurulma sebeplerine yeterince yer verilmemiş ve o, detaylandırılmayan bir mesele olarak kalmıştır. Terğîb-terhîb sebebiyle onu açıklamak üzere kaydedilen örnek metin bağlamında ifade etmek gerekirse, müellifin, farklı bir vecihten incelendiğinde başka bir sebeple de ilişkilendirilebilecek olan rivayeti sadece tek sebeple bağdaştırma yolunu tercih ettiği söylenebilir. İbnü's-Salâh'ın mevzû hadis konusunu ayrıntılı olarak incelememesinin nedenini ise telif gerekçesi ile açıklamak mümkündür.[128]

'Ulûmü'l-hadîs'i ihtisar eden Nevevî'nin *İrşâdü tullâbi'l-hakâik* adlı yapıtında konu, *'Ulûmü'l-hadîs'*te zikredilen uydurmacılara ek olarak zındıklardan da söz etmektedir. Eserde hadis uydurduğu ifade edilen iki grup; zâhidler ve zındıklardır.[129] Buradan hareketle çıkarılan uydurma sebepleri; terğîb-terhîb ve İslâm'a zarar verme şeklindedir. Nevevî, sebeplerle ilgili doğrudan bir örnek rivayet aktarmadığı eserinde, tam metin zikretmeksizin, Kur'an'ın faziletleriyle ilgili Übey b. Kâ'b'a nispet edilen uydurma haberi, Sâ'lebî (ö. 427/1035) ve Vâhidî (ö. 468/1076) gibi müfessirlerin eserlerine almalarını eleştirirken terğîb içerikli bir mevzû hadis örneğine değinmiş

---

[126] Nûh b. Ebî Meryem'in bu rivayetine daha sonra yer verileceği için burada sadece müellifin kaydettiği uydurma sebebiyle o sebebe verdiği örneğin uyum durumunu incelemek maksadıyla kısaca ele alınmıştır. İbnü's-Salâh'ın zikrettiği sebepler ve örnekler için bkz. İbnü's-Salâh, **'Ulûmü'l-hadis**, s. 100, 101.

[127] İbnü's-Salâh, **'Ulûmü'l-hadis**, s. 100.

[128] İbnü's-Salâh'ın mevzû hadis bahsinde, hadis uydurma sebepleri, şekilleri ve uydurma hadislere karşı alınan tedbirlere değinmesine rağmen bunları ayrıntılı olarak işlemediğine dikkat çeken Gümüş, eserin hadis usûlü derslerinde okunması gayesiyle imla ettirilmesini bu durumun sebeplerinden biri olarak zikretmektedir. Bkz. Gümüş, "İbnü's-Salâh'ın Mukaddime'sinin Hadis Usûlünün Gelişimindeki Yeri", s. 130.

[129] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, **İrşâdü ṭullâbi'l-ḥaḳāʾiḳ ilâ maʿrifeti süneni ḫayri'l-ḫalâʾiḳ ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem**, thk. Abdülbârî Fethullah es-Selefî, Medine, Mektebetü'l-îmân, 1987, C. I, s. 262, 263.

olmaktadır.[130] Müellif, *el-İrşâd'*ın ihtisârı olan *et-Takrîb ve't-teysîr* adlı kitabında da mevzû hadis konusunu aynı bilgilerle sunmakta ve ek bir bilgi zikretmemektedir.[131]

'Ulûmü'l-hadîs'i ihtisar eden ve aynı zamanda bazı ilavelerde bulunan İbn Kesîr, mevzû hadis bahsinde ek bilgiler sunmaktadır.[132] O, hadis uyduran fırkalardan söz ederken öncelikle zenâdikayı -ki İbnü's-Salâh bu bilgiye yer vermemiştir- daha sonra da ibadet ehlini/zâhidleri zikretmektedir. Hadislerin ise; terğîb-terhîb ve insanları ibadete sevk etmek üzere amellerin faziletleri hususunda uydurulduğuna değinmekte ancak herhangi bir örnek vermemektedir.[133] *'Ulûmü'l-hadîs'*i ihtisar etmek üzere kaleme alınan eserlerden bir diğeri Bedrüddîn İbn Cemâa'nın *el-Menhelü'r-revî'*si olup eser, *'Ulûmü'l-hadîs*'e ilave bilgiler de içermektedir. Müellif, mevzû hadis bahsini de İbnü's-Salâh'a kıyasla daha ayrıntılı ele almakta, çeşitli uydurma sebeplerini zikretmekte ve bunları örneklendirmektedir. İbn Cemâa, terğîb-terhîb, dini ifsat etme, sultanlara yanaşma isteği, hevâ-heves ve kasıtsız uydurmalar şeklindeki sebeplere değinerek daha önceki usûl eserlerinde yer almayan maddeleri aktarmıştır.[134] Dolayısıyla *el-Menhel*, müteahhirûn dönem usûl eserlerinin, hadislerin uydurulma sebeplerine yer vermesi bağlamında, gelişim gösteren örneği olarak kabul edilebilir.

İbn Hacer'in *Nuḫbetü'l-fiker* adlı eseri de yine bir tertip ve ihtisar çalışmasıdır. *Nuḫbetü'l-fiker*'de *'Ulûmü'l-hadîs'*i daha sistematik bir yapıya kavuşturan[135] müellif, daha sonra bu çalışmasındaki bazı anlam kapalılıklarını gidermek ve hadis öğrenmeye yeni başlayanlara kolaylık sağlamak için onu, *Nüzhetü'n-naẓar* adıyla şerh

---

[130] Nevevî, **İrşâdü ṭullâbi'l-ḥaḳāʾiḳ**, s. 264.
[131] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, **et-Taḳrîb ve't-teysîr li(fî)-maʿrifeti süneni'l-beşîri'n-neẕîr**, thk. Muhammed Osman el-Huşt, Beyrut, Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1985, s. 46, 47.
[132] İbn Kesîr, İbnü's-Salâh'ın yer verdiği bilgilere ek olarak şunlara değinmiştir: Uydurma hadis rivayet etmek hangi durumda caizdir? Bazı kelamcıların uydurma hadisleri tamamen reddetmesinden ne anlaşılması gerekir? Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesir, **İḫtişâru ʿUlûmi'l-ḥadîṯ**, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, 2. bs, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013, s. 78-80.
[133] İbn Kesir, **İḫtişâru ʿUlûmi'l-ḥadîṯ**, s. 78.
[134] Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Sa'dillâh İbn Cemâa, **el-Menhelü'r-revî fî ʿulûmi'l-ḥadîṯi'n-nebevî**, thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan, Dımaşk, Dârü'l-Fikr, 1406, s. 53-55.
[135] Özşenel, "Bir Kriz Dönemi Âlimi Olarak İbnu's-Salâh ve Eseri Ulûmü'l-Hadis", s. 67.

etmiştir.[136]İbn Hacer, *Nuḫbe*'de mevzû hadis konusuna yer vermezken *Nüzhe*'de meseleyi genişçe ele almakta hatta hadis uydurma sebeplerini de müstakil bir başlık altında sunmaktadır. O, beş maddede topladığı uydurma sebeplerini örnek rivayet zikretmeksizin şöyle sıralar: *"Zenâdikada olduğu gibi; dinsizlik, bazı âbidlerde görüldüğü gibi; cehâlet, birtakım mukallitlerde tezâhür ettiği gibi; asabiyette aşırı kaçmak, kimi liderlerde ortaya çıktığı gibi; heva ve şöhret bulmak maksadıyla söze garabet kazandırmak"*[137]

Mevzû hadis bahsi, şerh niteliği taşıyan usûl eserlerinde daha detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Örneğin Sehâvî, *Fetḥu'l-muġīs*'inde hadis uyduran fırkalardan söz ederken sebepleri çeşitlendirerek şu maddelere yer vermektedir: Dini hafife alma, mezhep taassubu, iktidara yanaşma arzusu, birini yerme isteği/şahsî mesele, kıssacı ve vâizler gibi hadis uydurarak geçimlik kazanma, görüşlerine delil getirme ve terğîb-terhîb.[138] Müellif aynı zamanda bu sebepleri daha önceki usûl eserlerinde görülmeyen bir tertip ve tasnifle ayrıntılandırmaktadır. Süyûtî ise, Nevevî'nin *et-Takrîb*'ini şerh ettiği *Tedrîbü'r-râvi* isimli çalışmasında konuyu daha geniş bir perspektifle ele almakta ve müstakil başlık altında zikretmemekle birlikte hadis uyduranları sınıflandırırken, uydurulma sebeplerini de kapsamlı bir şekilde sunmaktadır. Özellikle zâhidlerin uydurmalarına genişçe yer veren müellif, hadis uydurduğu bilinen bazı zâhidleri kaydederek onların rivayetlerine örnekler zikretmektedir.[139] Konumuz bağlamında *Tedrîb*'i önceki usûl kitaplarından ayıran en önemli özellik, içerisinde bolca örnek rivayet zikredilmiş olmasıdır. Eserde yer verilen uydurma sebepleri, terğîb-terhîb, dini ifsat etme, mezhebine yardım etme, iktidara yakınlaşma, maddî kazanç elde etme, kendi görüşlerine delil getirme, hadisin nadir olduğu izlenimi uyandırmak maksadıyla isnadı kalb etme ve ihtiyaca binaen hadis uydurma/şahsî

---

[136] Sezai Engin, "Hadis Literatüründe Hâşiyeler: Nuhbetü'l-fiker ve Nüzhetü'n-nazar Üzerine Yapılan Hâşiye Çalışmaları Bibliyografyası", **Hadis ve Siyer Araştırmaları**, C. 1, No: 1, 2015, s. 80.
[137] Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, **Nüzhetü'n-naẓar fî tavżîḥi Nuḫbeti'l-fiker fî muṣṭalaḥi ehli'l-eser**, thk. Abdullah b. Dayfullah er-Rehîlî, Riyad, Matbaatü Sefir, 1422, s. 111.
[138] Sehâvî, **Fethü'l-muğîs**, C. I, s. 316-324.
[139] Süyûtî, **Tedrîbü'r-râvî**, C. I, s. 333-335.

mesele[140] şeklindedir. Sehâvî ve Süyûtî'nin uydurulma sebeplerini benzer bir tertiple işledikleri görülmektedir. Her iki eserde de ortak örnekler yer almakla birlikte rivayet çeşitliliği açısından *Tedrîb* biraz daha zengindir. Her iki müellifin, Ukaylî'nin *eḍ-Ḍuʿafâ*'sına, İbn Hibbân'ın *el-Mecrûḥîn*'ine, Hâkim'in, *el-Medḫal*'ine ve İbnü'l-Cevzî'nin *Mevżûʿât*'ına vb. dönük atıfları önceki telifattan çokça istifade ettiklerini göstermektedir.[141]

Son dönem âlimlerinden Ahmed Muhammed Şâkir (ö. 1958), İbn Kesîr'in *İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs* adlı çalışmasını şerh ettiği *el-Bâ'isü'l-hasîs* adlı eserinde konuyu örneklerle zenginleştirerek sunmaktadır. O, tıpkı Süyûtî ve Sehâvî gibi mevzû hadisin tanımı ve tanınma yollarını aktardıktan sonra hadis uyduran fırkalardan söz etmektedir. Müellif, *"Yalancıları ve vazzâ'ları iftiraya, hadis uydurmaya sevk eden pek çok sebep vardır./والأسباب التي دعت الكذابين الوضاعين إلى الافتراء ووضع الحديث كثيرة* " dedikten sonra uydurma sebeplerini zikretmektedir. Sebeplere verilen örneklerin büyük ölçüde *Tedrîb*'te yer alan rivayetlerden müteşekkil olduğu görülür. Eserde kaydedilen uydurma sebepleri ise şöyledir: İnsanları dinlerinde fesada uğratmak, kendi hevalarına yardım etmek,[142] maddî kazanç ve geçimlik temin etmek, kişisel bir çıkar sağlamak veya siyasi amaçlarına hizmet etmek maksadıyla sultanlara yaklaşmak ve terğîb-terhîb. [143]

Sonuç olarak, hadis usûlü kitaplarının tetkiki neticesinde elde edilen bulgulara göre; müstakil olmayan hadis usûlü eserleri ile mütekaddimûn döneminden *el-*

---

[140] Sehâvî'nin "birini yere isteği" şeklinde adlandırdığı sebebi Süyûtî, "ihtiyaca binaen hadis uydurma" ifadesiyle sunmuş, her iki müellif de örnek olarak, Sa'd b. Tarîf'in oğlunun öğretmeni hakkındaki uydurma hadisini zikretmiştir. Dolayısıyla bunlar için, "şahsî mesele" şeklinde ortak bir ifade kullanılabilir. Sebepler için bkz. Süyûtî, **Tedrîbü'r-râvî**, C. I, s. 332-338.

[141] Bazı örnekler için bkz. Sehâvî, **Fethü'l-muğîs**, C. I, s. 311, 312, 316, 317, 324; Süyûtî, **Tedrîbü'r-râvî**, C. I, s. 333, 335-337.

[142] Ahmed Muhammed Şâkir, "Hevâlarına yardım etmek" maddesini Hattâbiyye ve Râfiza gibi gruplarla ilişkilendirilen nakillerle örneklendirmektedir. Sehâvî ve Süyûtî ise aynı örnekleri "Mezhebine yardım etmek" maddesi altında sunmaktadır. Şâkir'in "Mezhebine yardım etmek" şeklinde ayrı bir uydurma sebebine, Sehâvî ve Süyûtî'nin de "hevalarına yardım etmek" şeklinde bir başlığa yer vermemiş olmaları bu iki maddenin aynı sebebi ifade ettiği şeklinde yorumlanabilir. Nitekim mezhebine yardım etmek maksadıyla vaz' edilen hadisler de temelde hevâ kaynaklıdır.

[143] Ebü'l-Eşbâl Ahmed Muhammed Şâkir, **el-Bâʿiṣü'l-ḥaṣîṣ ilâ maʿrifeti ʿulûmi'l-ḥadîṣ**, b.y., Dârü İbnü'l-Cevzî, 1435, s. 190-203.

Muḥaddiṣü'l-fâṣıl ve *Mâ'rife'*de uydurma sebepleriyle ilişkilendirilebilecek tek örnek, *"Men kezebe aleyye…"* rivayetidir. Bunlara kıyasla sebepler bağlamında *el-Kifâye* biraz daha verimli bulunsa da burada da konu müstakil olarak işlenmemekte ve okura çok iş düşmektedir. Uydurma sebeplerini detaylı bir şeklide ele alan ilk çalışma Hâkim en-Nîsâbûrî'nin *el-Medḫal'*idir. Fakat bu kitapta uydurma sebepleri müstakil bir başlık halinde incelenmemiş, cerhe konu olan râviler sınıflandırılırken ayrıntılı olarak işlenmiştir. *el-Medḫal* başlı başına bir usûl eseri değildir. Ancak Hâkim'in bu eserinde uydurulma sebeplerine dair önemli veriler sunması, bunu *Mâ'rife*'de niçin yapmadığını yorumlama olanağı sağlamaktadır. Muhtemelen o, tekrara düşmemek adına meseleyi sadece *el-Medḫal'*de ayrıntılı olarak ele almıştır.

Usûl eserlerinde mevzû hadis bahsini müstakil bir başlık altında ele alma geleneğinin ilk olarak *'Ulûmi'l-hadîs* ile başladığı vurgulanmalıdır. Takip eden daha sonraki çalışmalarda da mevzû hadis başlıklı bir sunuş görülmektedir. İncelenen usûl eserleri içerisinde hadis uydurulma sebeplerinin müstakil olarak anlatıldığı ilk kitabın ise *Nüzhetü'n-naẓar* olduğu görülmüştür. Genel bir değerlendirmeyle ifade etmek gerekirse, *'Ulûmü'l-hadîs*'te müellifin sunduğu bazı bilgilerden hareketle sebep tespiti yapılmaktayken, onun üzerine yapılan ihtisar ve şerh niteliğindeki eserlerde meselenin daha ayrıntılı işlendiği görülür. Özellikle şerh çalışmaları hem mevzû hadis bahsini hem de uydurulma sebeplerini ilk örneklere nazaran daha kapsamlı aktarmışlardır. Şerh eserleri içerisinde ise örnek zenginliği ve konuyu sistematik olarak sunması itibarıyla *Tedrîb*'in temel teşkil ettiği ifade edilebilir.

Meseleyi bir bütün olarak resmetmesi maksadıyla aşağıda usûl eserlerinin uydurma sebeplerini ele alma durumlarını gösteren bir tabloya yer verilecektir.

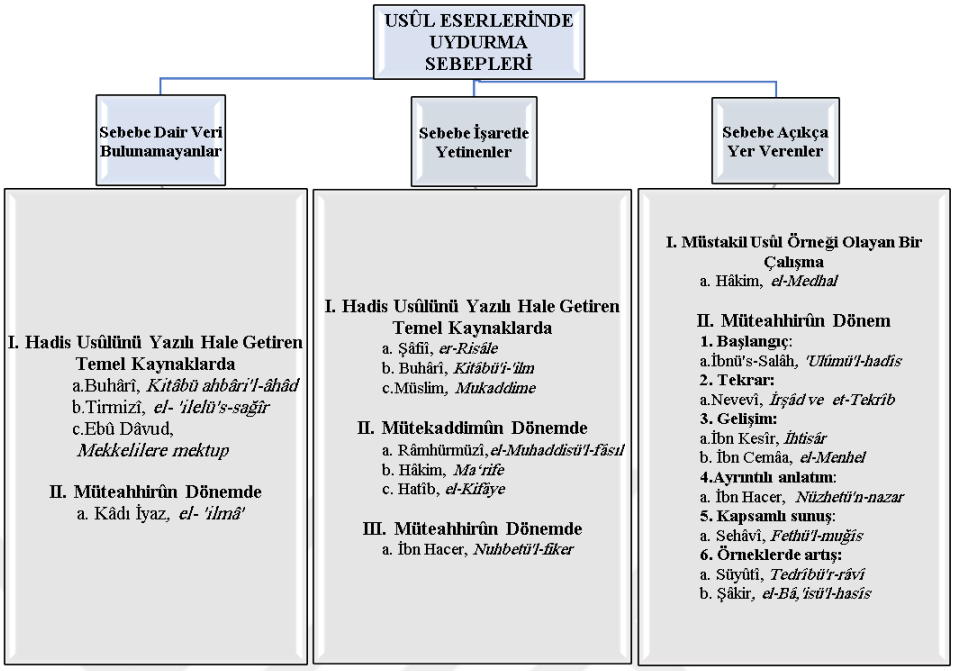

Tablo 1. 1: Klasik hadis usûlü eserlerinde hadis uydurma sebepleri

Tabloda "Sebebe açıkça yer verenler" kategorisinde kullanılan; başlangıç, tekrar, gelişim, ayrıntılı anlatım, kapsamlı sunuş, örneklerde artış şeklindeki tabirlerin genel hatlarıyla usûl eserlerini nitelemek üzere kullanılmadığı özellikle belirtilmelidir. Zira bunlar sadece eserlerin uydurma sebeplerine yer veriş şekillerini göstermek ve yansıtmak üzere kullanılan tercihlerdir.

B. İlel ve Suâlât Literatürü

Istılahta genelde, *"Hadislerin sıhhatini zedeleyen her türlü kusur"* şeklinde tanımlanan illet, özel olarak ise *"Ancak hadis ilminde uzmanlaşmış kimselerin tespit edebildiği hatalar"* anlamında kullanılmaktadır.[144] Bu kusurları inceleyen disiplin ise ilelü'l-hadîs olarak adlandırılmıştır.[145] Bazı ilel eserlerinde, öğrencinin hocasına soru sorması ve hocasının bu sorulara verdiği cevapları kaydetmesi şeklinde bir akış görülmektedir. Suâlât eserleri ise, râvinin cerh-ta'dil durumu veya rivayetin illeti hakkındaki soruları kapsamaktadır. Dolayısıyla soru-cevap tarzındaki ilel çalışmalarının suâlât karakterli olduğunu da zikretmek gerekir.[146]

İlel ve suâlât eserleri mevzûât kitaplarına kıyasla oldukça erken dönemde telif edilmeye başlanmıştır. İlel literatürünün günümüze ulaşan ilk örneklerini III/IX. asırda görmek mümkündür. Literatürün ilk safhasını oluşturan bu döneme[147] ait eserlerden Ali b. Medinî, Ahmed b. Hanbel ve Tirmizî'nin ilelleri uydurma sebeplerine yer vermeleri bağlamında incelendiğinde ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır:

Ali b. Medinî'nin kapsamlı bir muhtevaya sahip olan[148] *el-'İlel*'i incelenen ilk çalışmadır. Belli bir tertibin takip edilmediği eserde farklı bölgelerde hadis rivayetinde öne çıkan râviler tanıtılmakta ve sahâbe tabakasından itibaren en güvenilir rivayet

---

[144] İbnü's-Salâh, **Ulûmü'l-hadis**, s. 90; Halit Boz, "İbn Ebû Hâtim ve 'İlelü'l-Hadîs Adlı Eseri", Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1997, s. 14, 25; Rahile Yılmaz, "İbn Ebi Hâtim Er-Râzî'nin ' 'İlelü'l-Hadis' Adlı Eserinde Vasledilmekle Illetli Saydığı Mürsel Rivayetler", Marmara Üniversitesi, 2008, s. 26, 27; Ayşe Güler, "İllet Sebebi Olarak Teferrüd: el-'İlelü'l-Kebîr Özelinde", 29 Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018, s. 7; Ömer Faruk Akpınar, **Rivayet Asrında İllet -Bezzâz Örneği-**, Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları, 2020, s. 258; Gülbeyaz Çiçek, "İllet Sebebi Olarak Iztırâb (Tirmizî'nin el-'İlelü'l-Kebîr'i Özelinde)", Yüksek Lisans Tezi, 2022, s. 6.

[145] Mustafa Macit Karagözoğlu, "İlelü'l-Hadîs", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 22, Ankara, TDV Yayınları, 2020, s. 84.

[146] Konuyu ele alan müstakil çalışma için bkz. Mustafa Tatlı, **Rical Bilgisinin Tespiti**, İstanbul, Beka Yayınları, 2016; Omer Ahmed Shorsh, "Hadis İlminde Suâlât Kitaplarının Önemi", Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

[147] İlel literatürünün dönemsel tasnifinde Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nin ilgili maddesi esas alınmıştır. Bkz. Karagözoğlu, "İlelü'l-Hadîs", s. 85.

[148] Kitâbü'l-ʿİlel'in muhtevasının da değerlendirildiği bir çalışma için bkz. Mehmet Angay, "Ali b. el-Medinî'nin İlelü'l-hadîs ve Ma'rifetü'r-ricâl ve't-târîh adlı eserinin hadis ilmi açısından değerlendirilmesi", Yüksek Lisans Tezi, 2020.

tarikleri tespit edilmeye çalışılmaktadır.[149] Müellif, eserinde yer verdiği râvilerin ölüm tarihlerini kaydetmiştir. Ayrıca muhaddislerin vefat tarihlerini liste halinde sunduğu bir bölümü eserine eklemek suretiyle vefeyât literatürünün de ilk kaynaklarından birini vermiştir.[150] Ricâl ağırlıklı olan bu çalışmada yer alan az sayıdaki rivayetten hiçbiri hadis uydurma sebepleriyle ilişkilendirilememiştir. Bu durumun açığa çıkmasında hem *el-'İlel*'in türün ilk örneklerinden olması hem de yazım gerekçesi etkili olsa gerektir. Zira eser, daha çok semâ' sorgulamaları hakkında bilgi sunar mahiyettedir. Bunun tezâhüründe ise o dönemde görülen irsal ve tedlîs gibi problemlerin rol oynadığı söylenebilir.[151]

İncelemeye konu olan diğer bir çalışma, Ahmed b. Hanbel'in kendisine sorulan râviler hakkındaki değerlendirmelerinin talebelerinden Ebû Bekir el-Esrem (ö. 261/875), Ebû Bekir el-Merrûzî (ö.275/888), Hallâl (ö. 311/923) ve oğlu Abdullah (ö. 290/903) tarafından derlenmesiyle oluşturulan eseridir.[152] *Kitâbü'l-'İlel'*de[153] râviler; bölgeleri, meslekleri ve güvenilirlik durumları gibi kendilerini tavsif eden genel özellikleri itibarıyla kısaca tanıtılmışlardır. Fakat *Kitâbü'l-'İlel*'de tıpkı Ali b. Medinî'nin *el-'İlel*'i gibi uydurulma sebeplerini tespitte müracaat edilebilecek temel kaynak görünümünde değildir. Kitabın hacmine kıyasla hem kaydedilen rivayet adedi hem de hadis uydurduğu veya yalan söylediği[154] ifade edilen râvi sayısı oldukça azdır.

---

[149] Karagözoğlu, "İlelü'l-Hadîs", s. 85.

[150] Angay, "Ali b. el-Medinî'nin İlelü'l-hadîs ve Ma'rifetü'r-ricâl ve't-târîh adlı eserinin hadis ilmi açısından değerlendirilmesi", s. 97, 100; Alî b. Medinî, **el-'İlel**, s. 74, 75.

[151] Ayrıntılı bilgi için bkz. Angay, "Ali b. el-Medinî'nin İlelü'l-hadîs ve Ma'rifetü'r-ricâl ve't-târîh adlı eserinin hadis ilmi açısından değerlendirilmesi", s. 158-166.

[152] M. Yaşar Kandemir, "Ahmed b. Hanbel (Hayatı)", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 2, İstanbul, TDV Yayınları, 1989, s. 75; Tatlı, **Rical Bilgisinin Tespiti**, s. 187-199.

[153] *el-'İlel'*in, illet konusunu fazlaca işlemesi ve *el-'İlel* olarak adlandırılması sebebiyle ilel karakterli suâlât eserlerinden sayılabileceğini belirten Tatlı, eserde ricâlin ilel bilgisi kadar yer tuttuğu gerekçesiyle onu genel karakterli suâlât eserleri içerisinde zikretmiştir. Bkz. Tatlı, **Rical Bilgisinin Tespiti**, s. 198.

[154] Bazı örnekler için bkz. Ahmed b. Hanbel, **el-ʿİlel**, C. I, s. 244, 245, 255, 304, 345, 346, 406, 442, 470, 495, 510, 519, 550, 558, 559; C. II, s. 30, 41, 44, 52, 53, 56, 70, 204, 210, 318, 369, 370, 380; C. III, s. 7, 9, 14, 76, 98, 101, 301, 318.

Bununla birlikte zaman zaman râvinin mezhebine,[155] mesleğine[156] veya bölgesine[157] işaret edildiği belirtilmelidir. Ehl-i hadîsin önde gelen temsilcilerinden olan Ahmed b. Hanbel'in ehl-i reye yönelik mevzû bir hadise yer vermesi de dikkat çekicidir. Abdullah babasına Sümâre el-Kûfî'nin hadisleri hakkında sorunca Ahmed b. Hanbel, *"Onun hadislerinin bazısı mevzû ve yalandır"* deyip örnek olarak; *Hammâd el-Ebah > Zührî > Saîd el-Müseyyeb > Ebû Hüreyre > Resûlullah* tarikiyle aktardığı şu haberin münker olduğunu belirtmiştir: *"Bu ümmet bir müddet Allah'ın kitabıyla, sonra bir müddet Peygamber'in sünnetiyle amel edecek, sonra da bir süre rey ile amel edecek."*[158] Bu rivayet, ikinci asrın ortalarında rey karşıtlarının kendi tezlerini Resûlullah'ın otoritesinden istifade ederek delillendirmeye çalıştıklarını göstermektedir.[159] Dolayısıyla söz konusu rivayet, mezhep ihtilafının bir uydurma sebebi olduğunu *el-'İlel'*de örnek üzerinden tespit etme imkânı sunmuştur.

Ahmed b. Hanbel'in *el-'İlel*'inde yer verilen rivayetler için genellikle hiçbir değerlendirme yapılmamış ve yalnızca haberin kaydı ile yetinilmiştir. Mesela hem *el-'İlel*'de hem de bazı mevzûât kitaplarında tespit edilen, *"İnsanların en yalancısı boyacılar ve kuyumculardır"*[160] şeklindeki rivayet buna örnektir. Mevzûât müelliflerinden Ali el-Kârî *el-Esrârü'l-merfû'a* adlı kitabında, hissin/duyuların bu haberi reddettiğini söyler ve Revâfiz gibi bazı fırkaların (boyacı ve kuyumculardan) çok daha yalancı olduklarını vurgular. Aynı zamanda bu rivayetin bazıları tarafından,

---

[155] Ahmed b. Hanbel, **el-ʿİlel**, C. I, s. 403, 423, 435, 443, 458, 512, 519, 546, 551; C. II, s. 59, 68, 178, 209, 308; C. III, s. 93, 103, 116.

[156] Ahmed b. Hanbel, **el-ʿİlel** , C. I, s. 466, 485, 518, 545, 567; C. II, s. 98, 177, 288, 313; C. III, s. 45.

[157] Ahmed b. Hanbel, **el-ʿİlel**, C. I, s. 402, 418, 532, 551, 561; C. II, s. 5, 13, 39, 169; C. III, s. 18, 99.

[158] Metnin Arapçası şöyledir: " عَرَضْتُ عَلَى أَبِي أَحَادِيثَ سَمِعْتُهَا مِنْ جُبَارَةَ الْكُوفِيِّ فَقَالَ فِي بَعْضِهَا هِيَ مَوْضُوعَةٌ أَوْ هِيَ كَذِبٌ مِنْهَا عَنْ حَمَّادٍ الْأَبَحِّ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَعْمَلُ هَذِهِ الْأُمَّةُ بُرْهَةً بِكِتَابِ اللَّهِ ثُمَّ بُرْهَةً بِسُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ بُرْهَةً بِالرَّأْيِ"Ahmed b. Hanbel, **el-ʿİlel**, C. I, s. 470, 471; İbn Adî, **el-Kâmil**, C. VI, s. 273.

[159] Mehmet Emin Özafşar, "Kültür Tarihimizde Rey-Eser Çatışması (Dini, Psikolojik, Sosyo-Kültürel Temelleri)", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 41, No: 1, 2000, s. 240.

[160] *el-ʿİlel*'de iki ayrı yerde tespit edilen rivayetin tarikleri şöyledir: *Ebû Ubeyde el-Haddâd > Hemmâm > Ferkad > Resûlullah*, Bkz. Ahmed b. Hanbel, **el-ʿİlel**, C. II, s. 129; İbn Adî, **el-Kâmil**, C. VII, s. 554; Cemâlüddîn Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Fettenî, **Teẕkiretü'l-mevżûʿât**, y.y., İdâretü't-Tıbâati'l-Münîra, 1343, s. 170; Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî Ali el-Kârî, **el-Esrârü'l-merfûʿa fi'l-aḫbâri'l-mevżûʿa**, thk. Muhammed Sabbâğ, 2. bs, Beyrut, el-Mektebetü'l-İslâmî, 1986, s. 409.

"Burada kastolunan hakikaten boyacı ve kuyumcular değil, sözü uzatarak ilavelerde bulunan ve onu süsleyerek aktaran kimselerdir." şeklinde tevil edildiğini ifade eder. Devamında ise *el-Câmi'u's-sağîr*'de belirtildiği üzere Ahmed b. Hanbel ile İbn Mâce'nin bu haberi kaydettiklerini söyler.[161] Müellifin açıklamaları ve Ahmed b. Hanbel'in rivayet için menfi bir değerlendirmede bulunmamış olması, söz konusu tevile katıldığına işarettir.

Tirmizî tarafından yazılmış olan *el-'İlelü's-sağîr* ve *el-'İlelü'l-kebîr* adlı eserler de burada zikredilmesi gereken çalışmalardandır. *el-'İlelü's-sağîr*, müstakil olmayan hadis usûlü eserlerine örnek teşkil ettiği için o, usûl eserleri hadislerin uydurulma sebeplerine yer vermeleri bağlamında değerlendirilirken ele alınmıştır. Dolayısıyla burada yalnızca *el-'İlelü'l-kebîr*'in inceleneceği belirtilmelidir. Tirmizî, Ali b. Medinî ve Ahmed b. Hanbel gibi eserini büyük oranda râviler çerçevesinde şekillendirmemiş, rivayet merkezli bir yöntem takip etmiştir. Eser, Ebû Tâlib el-Kâdî tarafından fıkıh bablarına göre yeniden derlenmiştir.[162] Ancak bu özellikleri onu, sebep tespiti hususunda önceki ilellerden ayrıcalıklı kılmamış ve konu bağlamında Tirmizî'nin *el-'İlel*'inden de istifade edilemeyeceği görülmüştür.

İlel literatürünün ikinci grubunda yer alan eserlerden biri İbn Ebû Hâtim'in (ö. 327/938) *'İlelü'l-hadîs*'idir. Bu kapsamlı eser içerisinde İbn Ebû Hâtim okuyucuya, kendisi, babası Ebû Hâtim (ö. 277/890) ve başta Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264/878) olmak üzere az sayıda da olsa diğer hocalarına ait değerlendirmeleri sunmaktadır.[163] Fıkıh bablarına göre tertip edilmiş eserde, yalan söylediği bildirilen râviler[164] ile uydurma haber örnekleri[165] de zikredilmektedir. Bu haberlerin, niçin vaz' edildikleri hususunda

---

[161] Ali el-Kārî, **el-Esrârü'l-merfû'a**, s. 409; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b Alî b Muhammed Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, **el-ʿİlelü'l-mütenâhiye fi'l-eḥâdîs̱i'l-vâhiye**, thk. İrşâdülhak el-Eserî, Pakistan, İdâretü'l-Ulûmi'l-Eseriyye, 1981, C. II, s. 114, 115.
[162] Veysel Özdemir, "Tirmizî ve el-İlelü'l-Kebîr'inin İlel İlmindeki Yerine Genel Bir Bakış", **Electronic Turkish Studies**, C. 9, No: 2, 2014, s. 1184.
[163] Boz, "İbn Ebî Hâtim ve 'İlelü'l-Hadîs Adlı Eseri", s. 71-77.
[164] İbn Ebû Hâtim, ʿ**İlelü'l-ḥadîs̱**, C. VI, s. 145.
[165] Bâtıl ve mevzû olduğu bildirilen bazı rivayetler için bkz. İbn Ebû Hâtim, ʿ**İlelü'l-ḥadîs̱**, C. I, s. 137; C. II, s. 14, 36, 51, 162, 332, 344, 559; C. III, s. 97, 175, 308, 369, 370, 630; C. IV, s. 33, 56, 57, 77, 296, 493; C. V, s. 25, 99, 100, 111, 119, 124, 145, 260, 344; C. VI, s. 27, 130, 154, 157, 173, 211, 233, 399, 404, 425, 456, 458.

müellif herhangi bir değerlendirmede bulunmamaktadır. Dolayısıyla sebepleri tespit edebilmek için uydurma olduğu ifade edilen metinleri sened ve muhteva açısından inceleyerek sonuca ulaşmak gerekmektedir. Bu aşamada ise öncelikle müellifin râviye dair izahlarına müracaat etmek kolaylık sağlayacaktır. Fakat *'İlelü'l-hadîs'*te müttehem râviye (mevzû olduğu ifade edilen rivayetler bağlamında) yönelik tavsif edici özelliklere yer verilmemiş olması, bazı sonuçlara yalnızca metnin muhtevası özelinde ulaşılabileceğini göstermektedir. Mesela İbn Ebû Hâtim, *"Zîna fakirliğe sebep olur."* şeklinde bir rivayete yer vererek babasının, *"Bu hadis bâtıldır, seneddeki Mâdî b. Muhammed'i*[166] *bilmiyorum"* dediğini nakletmektedir.[167] Başka bir ayrıntının zikredilmediği bu metni, muhtevasından hareketle, insanları kötü işlerden sakındırmak maksatlı uydurma örneklerinden saymak mümkündür. Ebü'd-Derdâ'dan (ö. 32/652) aktarılan bir haberde ise Hz. Ebû Bekir'in faziletine ve hilâfetine işaret eden ibareler yer almaktadır. Rivayet şöyledir: *"Resûlullah beni Ebû Bekir'in önünde yürürken gördü. Bana, Ebû Bekir senden daha hayırlıyken niçin onun önünde yürüyorsun? O, üzerine güneşin doğduğu veya battığı en hayırlı kimsedir."* dedi.[168] İbn Ebû Hâtim yine babasından naklen rivayetin mevzû olduğunu aktarmakla iktifa ettiği bu metnin Hz. Ebû Bekir'in faziletini vurgulamak üzere uydurulduğu söylenebilir. Sonuç olarak, *'İlelü'l-hadîs* râviden ziyade metinden hareketle bu ve benzeri bazı uydurma sebeplerinin bulunabileceği bir kitaptır.[169] Müellifin sebeplere yönelik açık tespit ve tahlilleri olmadığı için eserin mevzûâtın diğer kaynaklarıyla birlikte incelenmesi kendisinden istifadeyi artıracaktır.

İkinci grupta yer alan diğer bir çalışma, Dârekutnî'nin (ö. 385/995) kendisine sorulan bazı hadislerle ilgili görüşlerinin talebesi Berkânî (ö. 425/1034) tarafından kaydedilmesiyle oluşan *el-'İlelü'l-vâride*'dir.[170] Eser, geniş hacmine nazaran az sayıda

---

[166] El-Mâdî b. Muhammed Ebû Mes'ûd el-Mısrî (ö. 183/799) için İbn Adî, münkerü'l-hadîs demiş, Ebû Hâtim rivayetlerinin bâtıl olduğunu söylemiş ve Zehebî hadisleri münkerdir demiştir. Bkz. Zehebî, **Târîḫu'l-İslâm**, C. IV, s. 952; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, C. III, s. 424.
[167] İbn Ebû Hâtim, ʿ**İlelü'l-ḥadîş**, C. IV, s. 33.
[168] İbn Ebû Hâtim, ʿ**İlelü'l-ḥadîş**, C. VI, s. 456; İbn Hibbân, **el-Mecrûḥîn**, C. I, s. 127.
[169] "Tergîb-terhîb, taassup, fazilet" tespit edilebilen uydurma sebepleridir.
[170] Dârekutnî, **el-İlelü'l-vâride**, C. I, s. 67, 68; Tatlı, **Rical Bilgisinin Tespiti**, s. 70; Karagözoğlu, "İlelü'l-Hadîs", s. 85.

uydurma rivayet örneği sunmakta[171] ve kendisinden önceki ilel eserlerinde olduğu gibi okuruna yalnızca metin merkezli bir değerlendirme yapma olanağı sağlamaktadır. Yani eserde râvi ile rivayetin ilişkilendirilebileceği, bu ilişki ile bir sebep tespitinde bulunulabilecek rivayetlerden ziyade, metnin sunduğu veriler çerçevesinde değerlendirmeler yapılabilmektedir. Bu bağlamda, klasik hadis usûlü eserlerinde yer alan bazı sebeplerle ilişkilendirilebilecek metin örnekleri şöyledir: *"Kaderiyye ve Mürcie'nin İslâm'dan nasibi yoktur"*[172] haberi, ashâbü'l-hadîs ile diğer fırkaların ihtilafını yansıtmakta,[173] bu durum ise metnin mezhebî ve kelâmî ihtilaflar sebebiyle uydurulduğunu ortaya koymaktadır. Yine mesh süreleriyle ilgili Ebû Hüreyre'den aktarılan bir haberde mezhebî ihtilafların izi görülmektedir. Burada ayağa giyilen mest süresinin mukîm için bir gün, seferî için ise üç gün olduğu bildirilmektedir.[174] Müellif devamında bu hadisin bâtıl olduğunu ve seneddeki Cerîr b. Eyyûb el-Becelî'nin[175] hadis uydurduğunu aktarmaktadır.[176] Hadislerin uydurulma sebeplerine dair bilgi sunması bakımından Dârekutnî'nin *el-'İlel*'i, İbn Ebû Hâtim'in kitabına benzemektedir. Burada da müellifin sebeplere yönelik açık beyanları bulunmamakta, râvi ile metin arasında bağ kurmaya vesile olacak tafsilata fazla yer verilmemektedir. Bununla birlikte hem İbn Ebû Hâtim'in çalışmasında hem de *el-'İlelü'l-vâride*'de okuyucunun metinler özelinde bazı değerlendirmelerde bulunarak sebeplere dair bir sonuca ulaşması mümkün görünmektedir.

Uydurma sebeplerine yer vermesi bağlamında incelenen son dönem ilel örneği

---

[171] Dârekutnî *el-'İlel*'inde 4128 hadisi değerlendirmektedir. Bkz. Tatlı, **Rical Bilgisinin Tespiti**, s. 70; Karagözoğlu, "İlelü'l-Hadîs", s. 85;Uydurma haber örnekleri için bkz. Dârekutnî, **el-'İlelü'l-vâride**, C. VI, s. 273; C. VIII, s. 275; C. XII, s. 190; C. XIII, s. 101, 341, 371.

[172] Dârekutnî, **el-'İlelü'l-vâride**, C. XIII, s. 101.

[173] Büşra Yurtalan, "Ashâbu'l-Hadîs'in Akaid Metinlerinde Dışlayıcı Söylem (3./9. Asır Reddiye Literatürü)", Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 160-162.

[174] Dârekutnî, **el-İlelü'l-vâride**, C. VIII, s. 275; Mest üzerine mesh yapma süresi mukim için bir gün, yolcu içinse üç gün üç gecedir. Mâlikî fakihlere göre ise mest ayaktan çıkarılmayıp guslü gerektiren bir durum meydana gelmedikçe devamlı mesh yapılabilir. Bkz. Ahmet Coşkun, "Mesh", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 29, Ankara, TDV Yayınları, 2004, s. 303.

[175] Cerîr b. Eyyûb hakkında farklı tenkit terimleri kullanılmışsa da zayıflığı yönündeki görüşler çoğunluktadır. Ebû Nuaym ise onun hadis uydurduğunu ifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Adî, **el-Kâmil**, C. II, s. 342, 343; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, C. I, s. 391, 392; İbn Hacer, **Lisânü'l-Mîzân**, C. II, s. 429.

[176] Dârekutnî, **el-'İlelü'l-vâride**, C. VIII, s. 275.

aynı zamanda bir mevzûât müellifi olan İbnü'l-Cevzî'nin telif ettiği *el-'İlelü'l-mütenâhiye*'dir. Müellif *Kitâbü'l-Mevżûʿât* adlı eserindeki gibi, rivayetleri bâb başlıkları altında sıraladığı bu eserinde, yukarıda bahsi geçen ilel kitaplarına nazaran rical ve rivayetler hakkında daha doyurucu bilgiler sunmaktadır. Ayrıca başta Ahmed b. Hanbel ve İbn Hibbân olmak üzere kendinden önceki pek çok münekkidin görüşüne atıfta bulunulması eseri ayrıcalıklı kılan özelliklerdir. Müellifin eserinde kaydettiği hadisler için daha çok, "Hâzâ hadîsun lâ yesıhhu" ifadesini kullanmakta devamında ise râviye dair kısa bir değerlendirmede bulunmaktadır. İbnü'l-Cevzî, yine diğer ilellerden farklı olarak az da olsa rivayet ile râvi arasında açık bir ilişki kurmaya imkân sunan bilgiler aktarmaktadır. Mesela eserde yer verilen, *...Abdürrezzâk > Mâʿmer > İbn Ebî Necîh > Mücâhid > İbn Abbâs* kanalıyla rivayet edilen bir haber şöyledir: Nebî (a.s.) Fâtıma'yı evlendirince Fâtıma;

> "'Yâ Resûlallah! Beni malı mülkü olmayan bir adamla evlendirdin.' dedi. Resûlullah (a.s.) ise, 'Allah'ın yeryüzünde seçtiği iki adamdan birinin baban, diğerinin eşin olmasından razı değil misin?' buyurdu."

İbnü'l-Cevzî bu haberi aktardıktan sonra mecrûh râvi ile metin arasındaki ilişkinin açıkça görüldüğü şu izahı kaydeder:

> "Bu hadiste Abdürrezzâk[177] teferrüd etmiştir. Onda teşeyyuʿ eğilimi vardı. *es-Sahih*'te rivayeti bulunuyor olsa da bir topluluk onu tenkit etmiştir. Abbâs b. Abdülazîm Sanʿa'dan geldiğinde, 'Vallahi Abdürrezzâk'a gittim, o yalancıdır. Vakıdî (Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî) ondan daha doğru sözlüdür,' dedi."
>
> Müellif: "Maʿmer'in kardeşinin oğlu rafizi idi. Hadisi onun uydurmuş olması da mümkündür. Sonra onu Abdürrezzâk'tan şu üç kişi nakletti: birincisi İbrâhîm b. el-Haccâc, ikincisi kezzâb olduğunda ittifak edilen Ebü's-Salt,[178] üçüncüsü ise hadis uyduran Ahmed

[177] Maʿmer b. Râşid'in (ö. 153/770) talebelerinden olan Abdürrezzâk b. Hemmâm es-Sanʿânî (ö. 211/826-27) genel kabule göre sika olmakla birlikte, faziletler konusunda kendisine kimsenin muvafakat etmediği hadisleri rivayet ettiği için bazıları tarafından şiilikle itham edilmiştir. Ancak o, Hz. Ali'yi, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den üstün görmediğini ifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Adî, **el-Kâmil**, C. VI, s. 538-545; Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, **Târîḫu'l-İslâm**, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2003, C. V, s. 374.

[178] Zâhid biri olduğu ifade edilen Abdüsselâm b. Sâlih Ebü's-Salt el-Herevî (ö. 236/850) hadis rivayetinde çeşitli tenkitlere maruz kalmıştır. Zehebî onun için, "kendisinde teşeyyuʿ eğilimi olmakla birlikte Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i tercih ediyor, Hz. Ali ile Hz. Osman'a da ihtiram gösteriyordu. Sahâbeyi ancak güzellikle anardı. Teşeyyuʿ eğilimi sebebiyle Hz. Ali ve Ehl-i beytin faziletleriyle ilgili rivayetleri kabul edilmemiştir" der. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Adî, **el-Kâmil**, C. VII, s. 25; Zehebî, **Târîḫu'l-İslâm**, C. V, s. 868; Ebü'l-Haccac Cemâleddîn Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mizzî, **Tehẕîbü'l-**

b. Abdullah b. Yezîd[179] dedi."[180]

İbnü'l-Cevzî'nin, Abdürrezzâk es-San'ânî ve rivayetin diğer tariklerinde yer alan râvilerin teşeyyu' eğiliminde olduklarını beyan etmesi, rivayet ile râvi arasında bir ilişki kurduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir.[181] Onun, bu örnekte metin ile râvi arasında bağ kurması[182] rivayetin ortaya çıkış hikayesini bir sebeple ilişkilendirdiğine işarettir. Önceki ilel eserlerine göre bu kitapta yer verilen mevzû hadis ve kezzâb râvi adedinde de bir artış görülmektedir.[183] Aynı zamanda mevzû olduğu ifade edilen rivayetlerin uydurulma sebeplerini tespite elverişliliği dikkat çekmektedir. Daha önce zikri geçen ilel eserlerinde doğrudan bir uydurulma sebebi tespit edilememişken *el-'İlelü'l-mütenâhiye*'de müellif bazı sebeplere açıkça yer vermiştir. Nûh b. Ebî Meryem (ö. 173/789)[184] hakkında, *"Kur'an'ın faziletlerine dair hadis uydururdu"*[185] demesi ve Muhammed b. Şücâ' es-Selcî hakkında (ö. 266/880),[186]

Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1980, C. XVIII, s. 73-82.

[179]Adı, Ahmed b. Abdullah b. Yezîd olup, Ebû Câ'fer el-Müeddib diye de bilinir. Hakkında çok fazla bilgi yoktur. Hadis uydurduğu belirtilmiştir. Hicrî 271'de ölmüştür İbn Adî, **el-Kâmil**, C. I, s. 316; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, C. I, s. 109, 110; Zehebî, **Târîḫu'l-İslâm**, C. VI, s. 484.

[180] İbnü'l-Cevzî, **el-İlelü'l-mütenâhiye**, C. I, s. 220, 221.

[181] Topgül, bu rivayetin merfû olarak dört sahâbîden, mürsel olaraksa Ebû İshâk'tan gelen tariklerine yer vermiş ve incelenen tüm tariklerde şiilikle müttehem bir râvinin bulunduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Topgül, **Rivayetten Râviye**, s. 265-267.

[182] Diğer bazı örnekler için bkz. İbnü'l-Cevzî, **el-İlelü'l-mütenâhiye**, C. I, s. 227, 228.

[183] Bazı örnekler için bkz. İbnü'l-Cevzî, **el-ʿİlelü'l-mütenâhiye**, C. I, s. 9, 21, 63, 84, 85, 87, 97-99, 112, 116, 137, 143, 211; C. II, s. 28, 41, 56, 116, 129, 291, 317.

[184] Ebû İsme Nûh b. Ebî Meryem Ca'vene el-Câmi' el-Mervezî, pek çok İslâmî ilimde derin bir bilgi sahibi olmakla mümeyyiz Hanefî âlimlerindendir. İslâmî ilimlerdeki donanımı sebebiyle "Câmi" lakabıyla anılmış, Halife Mansûr zamanında Merv kadılığı yapmıştır. Bu faziletleri yanı sıra hadis uydurmakla da cerh edilmiştir. İbn Hibbân onun için, "kendisinde sıdk ve doğruluk dışındaki her meziyet vardır" demiştir. Hayatı hakkında bilgi için bkz. Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, **et-Târîḫu'l-evsaṭ**, thk. Muhammed İbrâhim Zâyed, Haleb, Kahire, Dârü'l- Va'y, Mektebetü Dârü't-Türâs, t.y., C. II, s. 230; İbn Hibbân, **el-Mecrûḥîn**, C. II, s. 390, 391; Ukaylî, **ed-Du'afâ**, C. IV, s. 304; İbn Adî, **el-Kâmil**, C. VIII, s. 292-299; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b Alî b Muhammed Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, **ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn**, thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406, C. III, s. 167; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, C. III, s. 167; Eyyüp Said Kaya, "Nûh b. Ebû Meryem", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 33, İstanbul, TDV Yayınları, 2007, s. 229, 230.; Nûh b. Ebî Meryem ve hakkındaki tenkitlere yönelik bir inceleme için ayrıca Recep Gürkan Göktaş'ın Academia.edu'da paylaşılmış, yayımlanmamış çalışmasına bakılabilir.

[185] İbnü'l-Cevzî, **el-ʿİlelü'l-mütenâhiye,** C. II, s. 132.

[186] Muhammed b. Şücâ' es-Selcî el-Bağdâdî, hanefi fakihi, hadis ve kıraat âlimi, takva sahibi biri olarak nitelenmiştir. Bununla birlikte hadiste yalan söylediği, kâfir, heva sahibi, bid'atçi ve Cehmiyye'den biri olduğu gibi gerekçelerle cerh edilmiştir. Hayatı hakkında bilgi için bkz. Ebû Abdillâh Hüseyn b. Alî b.

"Mezhebine yardım için hadis uydururdu"[187] şeklinde bir bilgi sunması açık uydurma sebebi zikrine örnektir. Bununla beraber eser içerisindeki bazı metinler, okura sebep tespiti yapma olanağı sağlamaktadır.[188]

İlel literatüründe uydurulma sebeplerinin yer alma durumları genel bir değerlendirmeyle aktarılacak olursa şunları ifade etmek mümkündür: Bu türün yukarıda incelenen ilk örnekleri râvi merkezli olup bunlarda kaydedilen rivayet sayısı azdır. Bu az sayıdaki rivayet içerisinde mevzûluğuna hükmedilenler ise oldukça sınırlıdır. Hatta Ahmed b. Hanbel'in eserinde sadece hadisin kaydıyla yetinilip bir değerlendirmede bulunulmaması dikkat çekicidir. Tirmizî'nin *el-'İlel'*i ile rivayet sayısında bir artış gözlemlense de ilk örneklerin uydurulma sebeplerine yer verme hususunda verimli olmadıkları belirtilmelidir. Bu türün ikinci kategorisinde yer alan kitaplar, zikredilen rivayet sayısı ve râvileri tavsif eden özelliklerde bir artış görülmesi yönünden mühimdir. Fakat müelliflerinin bu eserlerinde rivayetleri değerlendirmekten uzak durmaları, onlardan istifadeyi zorlaştırmıştır. Uydurulma sebepleri özelinde belirtmek gerekirse bu çalışmaların mevzûât literatürü veya ona kaynaklık eden diğer eserlerle beraber kullanılabilecek hüviyette oldukları, tek başlarına ele alındıklarında fazla veri sunmadıkları söylenebilir. Üçüncü grup ilel çalışmalarından *el-'İlelü'l-mütenâhiye* ise daha doyurucu bilgiler içermektedir. Bu durumun açığa çıkmasında eserin aynı zamanda bir mevzûât müellifi tarafından kaleme alınmış olması belki de en önemli hususdur. İbnü'l-Cevzî *el-'İlelü'l-mütenâhiye*'sinde konuya özgün bir yaklaşım getirmişse de mevzûât alanında müstakil bir eser telif ettiği için olsa gerek *el-'İlel* de uydurma sebeplerini tüm yönleriyle ele almamaktadır. Anlaşılan o ki müellif uydurma hadisler ve uydurulma sebepleri ile ilgili sunuşu *el-Mevżûʿât*'a bırakıp, *el-İlel*'ini de rivayet ve toplum gerçeği olan mevzû hadislerden tamamen soyutlamadan,

---

Muhammed Saymerî, **Aḫbâru Ebî Ḥanîfe ve aṣḥâbih**, Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1985, s. 165; Hatîb el-Bağdâdî, **Târîḫu Baġdâd**, C. III, s. 515; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, C. XXV, s. 363, 364; Cengiz Kallek, "İbnü's-Selcî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 21, İstanbul, TDV Yayınları, 2000, s. 203, 204; Abdullah Çan, "Hicrî İlk Üç Asırda Râvilerin Rey Sebebiyle Tenkide Uğraması", Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 111,112.

[187] İbnü'l-Cevzî, **el-ʿİlelü'l-mütenâhiye**, C. II, s. 171.

[188] "Mezhebî ve kelâmî ihtilaflar, taassup, fazîlet" tespit edilebilen uydurma sebepleridir.

öz bir bilgi aktarımıyla tamamlamıştır.

C. Duafâ Literatürü

Herhangi bir sebeple tenkide uğramış râvilere dair kaleme alınan duafâ eserlerinin yazımına II./VII. yüzyılın sonlarında başlanmıştır. III-IV./IX-X. yüzyıllarda yoğun bir şekilde telif edilen bu eserlerin yazımına gösterilen ilgi X./XVI. yüzyıla gelindiğinde yavaşlayarak sona ermiştir.[189] Duafâ literatürünün günümüze ulaşan en eski örneği Buhârî (ö. 256/870) tarafından yazılan *Kitâbü'ḍ-Ḍuʿafâʾi'ṣ-ṣaġīr* olup, Cüzcânî (ö. 259/873) de onunla aynı yıllarda *Aḥvâlü'r-ricâl*'ini kaleme almıştır.[190] Gerek Buhârî gerekse Cüzcânî eserlerinde zaman zaman râvilerin mensup olduğu mezhebi[191] ve iştigal ettiği mesleği[192] zikretmişlerdir. Bu bilgiler herhangi bir uydurma hadisle irtibatlandırılabildiğinde birtakım sebeplerin tespit edilmesine imkân sunabilmektedir. Ancak ne *eḍ-Ḍuʿafâ*'da ne de *Aḥvâlü'r-ricâl*'de râviyle rivayetin ilişkilendirilmesine olanak sağlayan rivayete rastlanır. Aynı şekilde metinler de sebep tespitinde bulunmaya elverişli görünmemektedir. Her iki çalışmada da râvinin hadis uydurduğuna delalet eden terimler görülürken[193] râvinin hangi rivayeti/rivayetleri sebebiyle bu tenkite müstahak olduğunu gösteren haberlerine yer verilmemiştir. Bu özellikleri nedeniyle literatürün zikri geçen ilk iki örneği, uydurulma sebeplerini tespite imkân sunmamaktadır. Daha sonra bu sahada Nesâî (ö. 303/915) tarafından bir eser telif edilmiştir. Onun *eḍ-Ḍuʿafâ*'sının üslup ve tertip bakımından Buhârî ve Cüzcânî'nin çalışmalarıyla benzerliği dikkat çekmektedir. Ne var ki bu eserde de

---

[189] Karagözoğlu, **Zayıf Râvîler**, s. 36.
[190] Karagözoğlu, **Zayıf Râvîler**, s. 47, 48.
[191] Bazı örnekler için bkz. Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, **Kitâbü'ḍ-Ḍuʿafâʾi'ṣ-ṣaġīr**, thk. Muhammed İbrâhim Zâyed, Halep, Dârü'l-Va'y, 1980, s. 35, 36, 50, 60, 62, 66, 73, 74, 78, 89, 93, 97, 107, 110, 111, 118; Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kūb b. İshâk es-Sa'dî Cüzcânî, **Aḥvâlü'r-ricâl**, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî, Pakistan, Hadis Akademi, t.y., s. 70, 83, 124, 148, 152, 209.
[192] Buhârî, **Kitâbü'ḍ-Ḍuʿafâʾi'ṣ-ṣaġīr**, s. 46, 66, 104, 113; Cüzcânî, **Aḥvâlü'r-ricâl**, s. 66, 95, 203, 206.
[193] Mesela, Buhârî'nin, Abdullah b. Müsevver b. Avn Ca'fer'in biyografisinde يضع الحديث/hadis uydurur kaydını düştüğü görülür. Râvinin yalancı olduğuna delalet eden cerh terimlerinin zikredildiği diğer bazı örnekler için bkz. Buhârî, **Kitâbü'ḍ-Ḍuʿafâʾi'ṣ-ṣaġīr**, s. 71, 85, 100, 109, 113, 115; Cüzcânî, **Aḥvâlü'r-ricâl**, s. 45, 46, 47, 48, 49, 50, 54, 56, 60, 65, 68, 74, 84, 89, 97, 99, 100, 111, 131, 134, 142, 160, 168, 177, 179, 181, 185, 189, 190, 192, 193, 194, 196, 198, 199, 201, 202, 206, 207.

mevzû hadisle irtibatlandırılan "kezzâb"[194] terimi dışında uydurma hadis ve vaz' sebepleriyle ilişkilendirilebilecek bir rivayet tespit edilememiştir.

Duafâ literatürünün gelişim dönemi eserlerinden Ukaylî'nin *eḍ-Ḍuʿafâü'l-kebîr*'i, İbn Hibbân'ın *Kitâbü'l-Mecrûḥîn*'i ve İbn Adî'nin *el-Kâmil fî ḍuʿafâʾi'r-ricâl*'i[195] önceki dönem eserlerinde göre çok daha fazla sayıda rivayet içermekte, râviler hakkında daha doyurucu bilgiler sunmakta ve mecrûh râvinin cerhine sebep olan haber örneklerini de zikretmektedirler. Yine râviyi tavsif eden; mezhep, meslek, ırk veya belde bilgileri de önceki eserlere nazaran oldukça fazladır. Yazılış gayelerine uygun olarak bu tür eserlerde daha çok zayıf râviler ve rivayetleri yer almaktadır. Ancak kezzâb râviler de azımsanmayacak oranda yekûn tutar. Mesela Ukaylî'nin eserinde râvinin zayıflığını gösteren tenkit terimleri beraberinde, yalancılığına delalet eden, kezzâb veya kâne yeda'u'l-hadîs lafızlarını ve bunlarla mevsuf râvileri görmek de mümkündür.[196] Eserin girişinde, isnadın gerekliliği, hadiste yalan söyleyenin durumu, kendisinden ilim alınmayacak kimseler, hadis vaz'ında zâhidlerin ve zındıkların konumu gibi mevzû rivayetlerle ilişkili bazı bilgiler bulunabilmektedir.[197] Müellifin hadislerin uydurulma sebeplerini topluca sunmadığı bu eserde, okuyucunun bazı metin veya sened verilerinden hareketle, birtakım sebepleri tespit edebileceği ifade edilmelidir. Bunun bir örneği Muhammed b. Saîd el-Maslûb'ın, *"Şayet söz güzelse ona isnad eklemede bir beis yoktur."*[198] şeklindeki ifadelerinde görülür. Zira metin, fazla bir ayrıntıya gereksinim duyurmaksızın, insanları güzel işlere sevk etmek maksadıyla hadis uydurulduğunu ortaya koymaktadır. Başka bir örnek ise kezzâb olarak nitelenen Ali b. Karîn'in (ö. 233/247) biyografisinde yer alır. Ukaylî, Bağdatlı olduğunu zikrettiği Ali b. Karîn'in; *"Kim kalbi Ali'ye buğz etmiş haldeyken ölürse o,*

---

[194] Kezzâb olarak nitelenen bazı râviler için bkz. Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, **Kitâbü'd-duʿafâʾ ve'l-metrûkîn (Buhârî'nin Duʿafâü's-sağîr'i ile birlikte)**, thk. Muhammed İbrâhim Zâyed, Halep, Dârü'l-Va'y, 1980, s. 157, 158, 206, 266.
[195] Duafâ literatürünün dönemsel taksimi için bkz. Karagözoğlu, **Zayıf Râvîler**.
[196] Ukaylî, **eḍ-Ḍuʿafâ**, C. II, s. 134, 172, 224, 271, 284; C. III, s. 195, 249, 340; C. IV, s. 22, 67, 103, 156, 235, 324 vb.
[197] Ukaylî, **eḍ-Ḍuʿafâ**, C. I, s. 2-15.
[198] Ukaylî, **eḍ-Ḍuʿafâ**, C. IV, s. 70.

Yahûdî veya Hristiyan olarak ölmüştür."[199] şeklindeki rivayeti uydurduğunu kaydeder. Bağdat'ta halîfe Me'mun (ö. 218/833) devrinden itibaren Şiî bir atmosferin hâkim olduğu[200] dikkate alındığında rivayet ile râvinin bölgesi arasında ilişki kurulabilmekte ve hadisin, şahıs taassubu sebebiyle uydurulmuş olabileceği akla gelmektedir. Burada Ukaylî'nin râvinin bölgesini belirtmesi ve akabinde uydurduğu rivayeti kaydetmesi, metne yansıtmamış olsa da, râvi ile rivayeti arasındaki ilişkiye dikkat çekmek istediği şeklinde yorumlanabilir.

Gelişim dönemi duafâ eserlerinden bir diğeri İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *el-Mecrûḥîn*'idir. Müellif bu eserine cerh-ta'dîl ilminin temel meselelerini özetlediği ve kitabın muhtevası hakkında bilgiler sunduğu bir mukaddime eklemiştir. Burada bir râvinin cerhini gerektiren nedenleri[201] zikrederken birtakım uydurma sebeplerine de değinmektedir. Mesela, cerhe müstahak birinci fırka olarak zenâdikayı ele alan İbn Hibbân, zındıkları insanların kalbine şüphe düşürmek için hadis uydurmakla tenkit etmiş ve tenkidini örnek rivayetlerle gerekçelendirmiştir.[202] Müellif, ikinci grupta insanları hayra teşvik etmek için hadis uyduran kimseleri zikrederek, terğîb-terhîb sebebiyle hadis uydurulduğuna işaret etmiştir.[203] Sultanların/yöneticilerin veya başkalarının yaşadığı bir olaya binaen hadis vaz' eden kimseler de cerh edilen fırkalar arasındadır. İbn Hibban bunların hadis vaz'ını meslek haline getirmediklerini, bir olaya mukabil hadis uydurduklarını belirtir ve Gıyâs b. İbrâhîm ile Sa'd b. Tarîf'i örnek olarak zikreder.[204] Dolayısıyla burada, klasik hadis usûlü eserlerinde kaydedilen şahsî çıkar sağlama şeklindeki uydurma sebebine işaret edilmiştir. İbadete düşkünlük de bir uydurma sebebi olarak kaydedilmiştir. Zira ibadete düşkün kimseler daima onunla meşgul oldukları için hadis ilmine zaman ayırmamış ve hatalı rivayette

---

[199] Ukaylî, **eḍ-Ḍuʿafâ**, C. III, s. 249.
[200] Abdülkerim Özaydın, "Bağdat (Kültür ve Medeniyet)", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 4, İstanbul, TDV Yayınları, 1991, s. 439.
[201] İbn Hibbân'ın tenkit metodunu ortaya koyan bir çalışma için bkz. Yavuz Köktaş, İsmail Kurt, "İbn Hibbân'ın Kitâbü'l-Mecrûhîn'deki Ricâl Tenkit Metodu", **Turkish Studies**, C. 14, No: 4, 2019, s. 713-725.
[202] İbn Hibbân, **el-Mecrûḥîn**, C. I, s. 58.
[203] İbn Hibbân, **el-Mecrûḥîn**, C. I, s. 65.
[204] İbn Hibbân, **el-Mecrûḥîn**, C. I, s. 66; Gıyâs ve Sa'd ile ilgili örnekler çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde ele alınacaktır.

bulunuşlardır.[205] *el-Mecrûḥîn'*de bazı uydurma sebeplerine açıkça yer verilmesi konumuz bağlamında eserden istifadeyi kolaylaştırmaktadır. Aynı zamanda o, incelenen duafâ türü örnekler içerisinde -tespit edebildiğimiz kadarıyla- bazı sebepleri topluca ve açıkça sunan ilk çalışma olarak da temâyüz etmektedir.

Eserin içeriğinde ise durum mukaddimeden farklı olup, müellifin burada, mevzû olarak belirttiği hadisin uydurulma sebebine dair beyanlarına her zaman rastlanmaz. Fakat yine de rivayetlerden bazısı, İbn Hibbân'ın sunduğu satır arası bilgilerden hareketle hadis usûlü eserlerinde zikredilen uydurma sebeplerinden herhangi biriyle ilişkilendirilebilir mahiyettedir. Mesela, kendisinden Kûfelilerin ve Basralıların rivayette bulunduğu, Basra'nın ileri gelen şeyhlerinden biri olarak tarif edilen Bişr b. Ubeydullah el-Kasîr'in (ö. ?)[206] Ehl-i beyt ile alâkalı şu rivayeti bir sebeple ilişkilendirilmesi yönüyle mühimdir. Buna göre Resûlullah'tan (a.s.) şöyle nakledilir: *"Kim Ehl-i beytimin yanına sürûr ile girerse bu sevinç dolayısıyla Allah onun için kıyamete kadar istiğfar edecek bir şey yaratır."*[207] Ehl-i beytin faziletine yönelik bu metin akabinde İbn Hibbân değerlendirmede bulunmaksızın aynı şeyhin başka bir haberini aktarır. Hz. Ali'yi merkeze alan rivayeti Hişâm ed-Destüvâî yine Bişr'den nakletmektedir. Burada Resûlullah'a (a.s.) atfedilen ifadeler şöyledir: *"Allah benim için (Ali'yi) dost ve akraba kıldı. Ahir zamanda ona buğz eden bir topluluk gelecektir. Onlarla yiyip içmeyin, onların üzerine ve onlarla beraber namaz kılmayın."*[208] Bu iki haber aslında râvinin mezhebî eğilimi hakkında yorumda bulunma imkânı da sunmaktadır. Fakat ricâl kaynaklarında Bişr b. Ubeydullah'ın mezhebine yönelik bir bilgi tespit edilememiştir. Basralı olması sebebiyle kesin olarak Şiî olduğunu ifade edemesek de rivayetleri sebebiyle teşeyyu' eğilimi içerisinde olma ihtimali yüksektir. Diğer bir ihtimal ise onun sünnîliğin merkezi haline gelen Basra'da[209] Hz. Ali ve Ehl-i beyte yönelik olumsuz algıyı kırmak istemesi olabilir.

---

[205] İbn Hibbân, **el-Mecrûḥîn**, C. I, s. 67.
[206] Veya Bişr b. Abdullah el-Basrî, bk İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. II, s. 299.
[207] İbn Hibbân, **el-Mecrûḥîn**, C. I, s. 212; İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. II, s. 299.
[208] İbn Hibbân, **el-Mecrûḥîn**, C. I, s. 212; İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. II, s. 299.
[209] Abdulhalik Bakır, "Basra", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 5, İstanbul, TDV Yayınları, 1992, s. 109.

Râviye yönelik münkerü'l-hadîs olduğu dışında bir ayrıntıya yer vermeyen İbn Hibbân, her iki rivayetin de bâtıl olduğunu zikretmekle yetinir. Dolayısıyla sebep tespitinde bulunmak sadece metin ekseninde mümkün olup, ilgili haberlerin siyasi çatışmalar ile taasûbî boyuttaki sevgi nedeniyle vaz' edildikleri söylenebilir.

Kitâbü'l-Mecrûḥîn'de yer verilen ve sebep tespitinde bulunmaya elverişli olan başka bir haber bazı sûrelerin faziletine dairdir. O, sika râvilerden mevzû hadis nakletmekle cerh edilen el-Hâris b. Umeyr'in (ö. ?)[210] biyografisinde, *el-Hâris b. Umeyr > Ca'fer b. Muhammed > babası > dedesi > Hz Ali > Resûlullah* kanalıyla aktarılmaktadır. Kudsî olarak nakledilen haber şöyledir:

> "Âyete'l-Kürsî, Şehidallahu ve Fâtiha, Allah ile aralarında hiçbir hicâb bulunmaksızın arşa yapışarak, 'Yâ Rabb! bizi yeryüzüne ve sana isyan edenlere indiriyorsun dediler. Allah (c.c.) ise And olsun ki kullarımdan sizi her namazın ardından okuyan kimse için cennet vardır. Onu cennete oturturum ve ona günde yetmiş kez nazar ederim' buyurdu."[211]

İbn Hibbân bu rivayet akabinde uydurulma sebebine dair bilgi vermemekteyse de gerek râviye yönelik tenkitleri gerekse metnin muhtevası, onun insanları bu sûreleri okumaya sevk etmek üzere uydurulduğunu söylememize imkân sunar. *el-Mecrûḥîn* özelinde, "Metnin muhtevası-râvi-müellifin değerlendirmeleri" ölçütleriyle diğer bazı uydurma sebeplerinin tespit edilmesi de mümkündür.

Hadislerin uydurulma sebeplerini tespite imkân sunması açısından incelenen diğer bir eser, içerdiği biyografilerin sayıca çokluğu ve içerik itibarıyla uzunluğu bakımından döneminde yazılan duafâ eserlerinin en kapsamlısı olan *el-Kâmil*'dir.[212] Eserinin mukaddimesinde, Hz. Peygamber adına yalan söylemenin günahı, ashabın yalan karışır endişesiyle hadis rivayetini azalttıkları, yalancıların durumu, yalan

---

[210] el-Hâris b. Umeyr hakkında çeşitli değerlendirmeler bulunmaktadır. Ahmed b. el-Hasen el-İclî (ö. 454/1062) ve Dârekutnî onu tevsîk etmiş, İbnü'l-Cevzî ise kezzâb olduğunu söylemiştir. Ebû Zür'a, Ebû Hâtim ve Nesâî zayıf râviler arasında zikretmişken, İbn Hibbân sikalardan mevzû şeyler rivayet ettiğini ileri sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, C. I, s. 440; Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç, **İkmâlü Tehẕîbi'l-Kemâl fî Esmâi'r-ricâl**, thk. Ebû Abdurrahmân Âdil b. Muhammed-Ebû Muhammed Üsâme b. İbrâhim, el-Fârûk el-Hadîse, 2001, C. III, s. 312.

[211] İbn Hibbân, **el-Mecrûḥîn**, C. II, s. 266; Ebû Abdillâh Hüseyn b. İbrâhîm b. Hüseyn el-Hemedânî el-Cûzekânî, **el-Ebâṭîl ve'l-menâkîr ve'ş-şıḥâḥ ve'l-meşâhîr**, thk. Abdurrahman b. Abdülcebbâr el-Firyevâî, 4. bs, Riyad, Dârü's-Sumay'î, 2002, C. II, s. 338-340; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 245.

[212] Karagözoğlu, **Zayıf Râvîler**, s. 85.

söylemenin müminin vasıflarından olmadığı, yalanla ilişkili diğer kavramlar, hangi durumlarda yalana ruhsat verildiği, isnadın gerekliliği vb. gibi pek çok mesele işlenmiştir.[213] Eser, vaz‘ sebeplerini tespite imkân sunması açısından da oldukça verimlidir. Klasik hadis usûlü kaynaklarında zikredilen pek çok uydurma sebebini burada görmek mümkündür. Müellif, Muhammed b. Şücâ'ın biyografisinde; *"... Hadisçilerin eleştirilmesi amacıyla teşbihle ilgili hadisler uydururdu"*[214] diyerek bir uydurma sebebine açıkça yer vermektedir.[215] İbn Adî, genel olarak, râvi veya rivayet hakkında değerlendirme yapmak suretiyle okura önemli veriler sunmaktadır. Fakat az da olsa özel bir değerlendirmede bulunmaksızın tüm rivayetleri zikrettikten sonra genel bir kanaat bildirdiği rivayetlere de rastlanır. Mesela Hâlid b. İsmâîl Ebü'l-Velîd el-Mahzûmî (ö. 201-210/816-825?) hakkında *"Sikalardan hadis uydururdu"*[216] dedikten sonra cerhine sebep olan rivayetleri, kendisi başka bir kanaat bildirmeden sıralar. Bu râvinin sorumlu tutulduğu bir uydurma hadis metni, vaz‘ sebebini ortaya koyar mahiyettedir. Hâlid b. İsmâîl'in, *Hişâm b. Urve > babası >Âişe* tarikiyle naklettiği hadiste, {Bir zaman Peygamber, hanımlarından birine bir sır söylemişti…}[217] ayetini tefsir ederek; *"Resûlullah Hz. Âişe'ye, kendisinden sonra Hz. Ebû Bekir'in halife olacağını sır olarak verdi."*[218] demiştir. İbn Adî rivayete ilişkin değerlendirme yapmasa da metin, siyasi ihtilaflar sebebiyle uydurulan hadislere örnek teşkil etmektedir.

Müellifin genel bir değerlendirmede bulunarak hadis uydurma sebebini tespite imkân sunduğu başka bir örnek, Ebû Yahyâ el-Vekkâr'ın (ö. 254/868)[219] biyografisinde görülür. İbn Adî bu râvinin rivayetlerini ard arda sıraladıktan sonra

---

[213] İbn Adî, **el-Kâmil**, C. I, s. 78-268.
[214] İbn Adî, **el-Kâmil**, C. VII, s. 551.
[215] Eserde tespit edilen bazı uydurma sebepleri şöyledir: "Taassup, terğîb-terhîb, ticâret, menfaat, kelâmî ve mezhebî ihtilaflar."
[216] İbn Adî, **el-Kâmil**, C. III, s. 475.
[217] Tahrîm 66/3.
[218] İbn Adî, **el-Kâmil**, C. III, s. 477; Zehebî, **Târîḫu'l-İslâm**, C. V, s. 65.
[219] Adı, Zekeriyyâ b. Yahyâ el-Mısrî el-Abdî olan Ebû Yahyâ el-Vekkâr diye bilinmektedir. Hadis rivayetinde cerh edilmekle beraber Mâlikî fıkhının ileri gelenlerinden ve sâlihlerdendir. Halku'l-Kur'an meselelerinde Mısırı terk ederek batı Trablus'a yerleşmiştir. Seksen yıl yaşamış h. 254'te vefat etmiştir. Bkz. Zehebî, **Târîḫu'l-İslâm**, C. VI, s. 84.

ibadet ehli biri olup, bundan dolayı Mısır halkı tarafından övüldüğünü belirtmektedir. Devamında, onun pek çok hadisinin bulunduğunu, bunlardan bazılarının doğru, burada zikrettiği ve zikretmediği bazı hadislerinin de mevzû olduğunu dile getirmektedir. Yazarın son olarak ifade ettiği şu söz konumuz bağlamında önem arz etmektedir. *"Sâlihler, amellerin faziletleri konusunda mevzû ve bâtıl hadisler nakletmişler ve onlardan bir grup kimse bu çeşit hadisleri uydurmakla itham edilmişlerdir."*[220] İbn Adî'nin bu sözleri amellerin faziletleriyle alâkalı mevzû rivayetlerin ortaya çıkısında -çoğunlukla- sâlihlerin sorumlu olduğunu göstermekte ve bu husus hayra teşvik etmek için hadis uydurma sebebiyle örtüşmektedir.

Hadislerin uydurulma sebeplerine yer vermesi bağlamında incelenecek olan son dönem duafâ örneği[221] İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Lisânü'l-Mîzân'*ıdır. *Lisân, Mîzânü'l-i'tidâl*'i özetleyip aynı zamanda onun zeyl ve ikmâli mahiyetinde olan bir eserdir.[222] Ayrıca geç tarihli olması hasebiyle kendisinden önceki telifattan büyük ölçüde istifade edilmiştir. Bu özellikleri sebebiyle duafâ literatürünün incelemeye konu olan son örneği olarak seçilmiştir. Müellif eserini tam alfabetik bir tertiple oluşturmuş, biyografileri genel olarak kısa tutmuş ve fazla ayrıntıya girmemiştir. Râviler hakkında kendisi görüş bildirmekle birlikte önceki münekkitlere atıfta da bulunmaktadır.[223]

Lisânü'l-Mîzân daha çok râvi ağırlıklı bir eser olup cerhe muhatap râvinin diğer ricâl eserlerinde yer verilen çoğu rivayeti burada zikredilmemiştir. İbn Hacer'in *Lîsân*'ın mukaddimesinde gerek Ehl-i bid'atten rivayette bulunulup bulunulamayacağını tartışırken[224] gerekse zayıf ve mevzû hadislerin bulunduğu

---

[220] İbn Adî, **el-Kâmil**, C. IV, s. 176.
[221] Karagözoğlu, *Lisânü'l-Mîzân*'ı ansiklopedik dönem çalışmalarının son örneği olarak kategorize etmiştir. Karagözoğlu, **Zayıf Râvîler**, s. 176.
[222] M. Yaşar Kandemir, "Mîzânü'l-İ'tidâl", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 30, İstanbul, TDV Yayınları, 2005, s. 218.
[223] Karagözoğlu, **Zayıf Râvîler**, s. 174, 175.
[224] Mesela burada tövbe eden Ebû Recâ'nın "Kaderiyye'den rivayette bulunmayın; çünkü biz insanları kaderle ilgili görüşlerimize sevk etmek için hadis uydururduk" şeklindeki itirafına ve tövbe eden Hâricî şeyhinin benzer manadaki itirafına yer vermiştir. Bu nakiller, fırkaların kendi görüşlerine delil getirmek maksadıyla hadis vaz' ettiklerini örneklendirmektedir. İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. I, s. 203-205.

konulardan bahsederken[225] bazı uydurma sebeplerini açığa çıkarabilecek bilgileri kaydettiği görülmektedir. Aynı zamanda zındıkların İslâm'ı tahrif etmek, kussâsın ise halkı etkilemek için hadis vaz' ettiklerinden söz ederek iki ayrı hadis uydurma sebebine değinmiştir.[226] Eser içeriğinde de uydurma olduğu belirtilen birtakım mevzû rivayetlerin veya hadis uydurduğu bildirilen râvilerin bazı hadis uydurma sebepleriyle ilişkilendirilebileceği görülmektedir. Mesela müellif, Ahmed b. Muhammed b. Nâfî' (ö. ?) biyografisinde onu bilmediğini belirtmekte ve sadece İbnü'l-Cevzî'nin, Ebû Sa'îd en-Nakkâş'ın *el-Mevżûʿât*'ından alıntıladığı bir habere atıfta bulunarak tanıtmaktadır. Haberin Muâviye'nin faziletiyle ilgili olduğunu da zikreden müellif: *"Âyete'l-Kürsî indiğinde Resûlullah Muâviye'ye onu yazmasını emretti ve kıyamete kadar onu okuyan herkes için Muâviye'ye bir ecir verileceğini müjdeledi."*[227] şeklindeki mevzû rivayeti kaydetmiştir. Bu rivayet, İbn Hacer'in de söz ettiği gibi Muâviye'nin faziletine yöneliktir. Dolayısıyla siyasi sebeplerle muhaliflerine karşı uydurulduğu söylenebilir.

Başka bir uydurma sebebiyle irtibatlandırılabilecek hadis, Musul kadısı İsmâîl b. Ziyâd es-Sekûnî'nin (ö. 171-180/787-796) biyografisinde yer almaktadır. Müellif, önceki münekkitlerin râvi hakkındaki cerh ifadelerine yer verdikten sonra Resûlullah (a.s.) adına vaz' edilen, *"Allah'ın en nefret ettiği dil Farsçadır. Şeytanlar Huzistanlıların, cehennemlikler Buhârâlıların, cennet ehli ise Arapların dilini konuşurlar."*[228] şeklindeki taassup kaynaklı hadisi kaydetmiştir. İbn Hacer rivayet hakkında değerlendirme yapmamışsa da onun dil taassubuyla uydurulduğu anlaşılmaktadır. *Lisânü'l-Mîzân*'da müellif, uydurulma sebeplerini müstakil bir başlık

---

[225] Mesela burada Râfizîlerin Ehl-i beyt'in fazileti hakkında sayılamayacak kadar çok hadis vaz' ettiklerini belirtmiştir. Ehl-i sünnetten bazı câhil kimselerin Râfizîlere, Muâviye ve Şeyhân (Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer) hakkında hadis uydurarak karşılık verdiklerini kaydetmiştir. Dolayısıyla buradan siyasi sebeplerle hadis uydurulduğu şeklinde bir çıkarım yapılabilir. İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. I, s. 207, 208.

[226] İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. I, s. 207.

[227] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 16; İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. I, s. 634.

[228] İbn Hibbân, **el-Mecrûḥîn**, C. II, s. 138; Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**, C. II, s. 317; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 111; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, C. I, s. 230; İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. II, s. 125; Ebü'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa fi'l-aḫbâri (eḥâdîṣi)'l-mevżûʿa**, thk. Ebû Abdurrahmân Salâh b. Muhammed b. Uveyza, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996, C. I, s. 18.

halinde ele almamışsa da eser, bazen metnin kendisi, bazen de müellifin önceki münekkitlere dönük atıfları veya râviye yönelik değerlendirmeleri dolayısıyla sebep tespitinde bulunmaya olanak sağlayan veriler sunmaktadır.[229]

Sonuç olarak, duafâ literatürün ilk örneklerinin hadislerin uydurulma sebeplerini tespite imkân sunmadığı görülmüştür. Gelişim dönemi eserlerinin ise muhteva açısından zenginleşmeleriyle doğru orantılı olarak mevzû hadis ve hadis uydurma sebeplerine daha fazla yer verdikleri söylenebilir. Gerek İbn Hibbân'ın *Kitâbü'l-Mecrûḥîn*'in mukaddimesi gerekse İbn Adî'nin *el-Kâmil fî ḍuʿafâʾi'r-ricâl*'i konumuz bağlamında önem arz eden çalışmalardır. Ancak burada özellikle *Mecrûhîn*'in mukaddimesi hariç tutulursa incelenen diğer duafâ eserlerinde uydurulma sebeplerinin bazı mevzûât örneklerinde görüldüğü gibi topluca yer verilmediği ifade edilmelidir. İbn Hacer *Lisânü'l-Mîzân* mukaddimesinde bazı uydurma sebeplerini açıklamışsa da onun bu sebepleri topluca sunmak gibi bir amacı olmadığı ve sebepleri, ele aldığı bazı meseleleri izah ederken ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Hadislerin uydurulma sebepleri incelenirken özellikle râviye dönük tafsilatları araştırabilmek için mevzûât literatürünün duafâ eserleriyle birlikte ele alınması zorunluluk arz etmektedir. Böylece pek çok rivayetin uydurulma sebebine dair daha doğru sonuçlar elde edilebilir. Bir örnekle izah etmek gerekirse mevzûât literatüründe taassûbî söylem içeren bir metnin mecrûh râvisi duafâ veya diğer rical kaynaklarında araştırıldığında onun mezhebî kimliğini, yaşadığı dönemi veya beldesini ortaya koyan bir veriyle karşılaşılması, hadisin neden uydurulduğunu da anlaşılır hale getirecektir.

Uydurulma sebeplerini tespit edebilmek için duafâ eserlerini tek başına ele almak, elbette sonuçsuz değil; ancak biraz zahmetlidir. Zira, ileride yer verileceği üzere, pek çok mevzûât eseri müellifi, rivayetin uydurulma sebebini eserinin mukaddimesinde veya sonunda topluca, içerikte ise -her bir rivayet için değilse de- açıkça zikreder. Duafâ eserlerinde ise aynı duruma daha az rastlanır. Somut bir örnekle izah etmek gerekirse İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevżûʿât*'ında sûrelerin faziletiyle ilgili

[229] "Siyâset, mezhebî ve kelâmî ihtilaflar, taassup, fazîlet" tespit edilebilen uydurma sebepleridir.

hadis uydurduğu ve bu işi Kur'an-ı Kerîm'e rağbet ettirmek maksadıyla yaptığı kaydedilen Nûh b. Ebî Meryem (ö. 173/790)[230] zikredilebilir. Müellif, hadis uyduran fırkaları belirtirken aynı zamanda uydurulma sebeplerine de değinmiş ve mezkûr şahsı terğîb-terhîb maksadıyla hadis uyduranlara örnek olarak kaydetmiştir. Ne var ki Nûh b. Ebî Meryem'in biyografisine yer veren gelişim dönemi duafâ eserlerinde bu sebeple hadis uydurduğundan açıkça söz edilmez. Ebû 'İsme hakkında en detaylı tasviri sunan İbn Adî dahi bu malumata yer vermemiş, onun cerhine neden olan diğer bazı özellikleri ve rivayetlerini aktarmakla iktifa etmiştir.[231] Elbette bu durumun açığa çıkmasında öncelikle müelliflerin telif amaçları etkendir. Zira ricâl eserleri mecrûh râviyi tanıtmak üzere kaleme alınmışken mevzûât eserleri uydurma rivayeti tanıtma esaslıdır. Yani duafânın merkezinde râvi, mevzûâtın merkezinde ise rivayet vardır.

III. MEVZÛÂT LİTERATÜRÜ

Yapılan taramalar neticesinde, tespit edilebildiği kadarıyla, mevzûât literatürünün ilk örneği Ebû Saîd en-Nakkâş el-Hanbelî (ö. 414/1023) tarafından yazılan ve günümüze ulaştığı bilinmeyen *el-Mevżûʿât*'tır.[232] Bununla birlikte Makdisî'nin (ö. 507/1113) alana dair kaleme aldığı iki eseri, mevzûât literatürünün günümüze ulaşan ilk müstakil örneklerini teşkil eder. Dolayısıyla hicrî V./XI. asra gelindiğinde mevzûât literatürünün oluşum dönemine girildiği söylenebilir. Müelliflerin eser telif metodu, rivayetleri değerlendirme kriterleri ve takip ettikleri yöntemler birbirlerinden farklı olsa da mevzûât literatürünün, dağınık halde bulunan uydurma rivayetleri bir araya toplamak ve tanıtmak amacıyla oluşturulduğu belirtilmelidir. Bu amaç, mevzûât literatürü örneklerinin pek çoğunda yer alan *"Men kezebe aleyye..."* hadisinin önemine binaen doğmuş olmalıdır. Nitekim müelliflerin çoğu, eser yazım gerekçesini zikrederken *"Men kezebe aleyye... "* rivayetinden de söz

---

[230] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 41.
[231] Ukaylî, **eḍ-Ḍuʿafâ**, C. IV, s. 304; İbn Hibbân, **el-Mecrûḥîn**, C. II, s. 390, 391; İbn Adî, **el-Kâmil**, C. VIII, s. 292-299.
[232] Moğultay b. Kılıç, **İkmâlü Tehẕîbi'l-Kemâl**, C. II, s. 116; Mustafa Avni Gökduman, "Suyûtînin uydurma hadisler konusunda İbnül-Cevzîye yönelttiği eleştiriler", Marmara Üniversitesi, 2018, s. 23, 24; Kadir Sekmen, "Mevzûât Literatürünün Doğuşu-Cûzekânî Örneği-", İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020, önsöz.

ederek başlamaktadırlar. Bu durum, tek bir hadisin başlı başına bir literatür oluşumuna nasıl temel teşkil ettiğini de göstermektedir.

Çalışmanın bu kısmında genel özellikleri itibarıyla kısaca tanıtılacak olan ilgili literatür, daha özel bir tetkikle hadislerin uydurulma sebeplerini tespite imkân sunması açısından incelenecektir. Burada, mevzûât literatürü müellifi eserinde hadislerin uydurulma sebeplerini topluca zikretmiş midir? Topluca zikretmemişse de eser içeriğinde bir hadisin vaz‘ sebebini açıkça beyan etmiş midir? Klasik usûl kaynaklarında zikredilen uydurma sebepleri bu literatüre yansımış mıdır? Müellif, okura sebep tespitinde bulunabileceği verileri sunmuş mudur? vb. sorulardan hareket edilecektir. Müelliflerin hayatlarını ele almak çalışmanın kapsamı dışında olup ilgilisi için dipnotta kısaca sunulacak ve daha ayrıntılı bilgi edinilebilecek olan bazı kaynaklara işaretle yetinilecektir.

Bu çalışmada mevzûât literatürü hadislerin uydurulma sebeplerine yer vermesi bağlamında ele alınırken aynı zamanda onları karakterize eden bir başlıklandırma takip edilmesine özen gösterilmiştir. Her bir kategoride ele alınan eserler kronolojik olarak sıralanmıştır. Aslında mevzûât literatürünün dönemsel tasnifle sunulması üzerine tarafımızca çokça çaba sarf edilmiş fakat bu çaba, eserlerde sistematik bir gelişim veya değişimin görülmemesi nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. Bu sebeple mevzûât kitaplarının kendilerini tavsif eden başlıklar altında incelenmesi üzerine yoğunlaşılmıştır. Böylece başlıklarda okur için eserlere yönelik kısa bir tanıtım sunulması da amaçlanmıştır. Hadislerin uydurulma sebepleri çalışmanın üçüncü bölümünde sunulacağı için burada konuyu rivayetlerle örneklendirme yoluna çok fazla gidilmemiş, sadece gerekli görülmesi durumunda meseleyi izah eden birkaç nakille yetinilmiştir. Bu çalışmanın ortaya koymayı hedeflediği asıl husus, mevzûât literatürüne kaynaklık eden eserlerdeki sebepler değil, mevzûât literatüründe yer verilen hadis uydurma sebepleridir. Dolayısıyla kaynak eserler genel bir değerlendirmeyle sunulmuşken mevzûât literatürü örnekleri uydurma sebeplerine yer vermesi bağlamında müstakil

başlıklar halinde incelenecektir.

A. Tespit Çalışmaları

Tespit çalışmaları ile mevzûât yazarlarının, başka bir müstakil kaynakta yer alan ve tenkit edilen rivayetleri seçerek oluşturdukları eserler ve bunları esas alarak yapılan çalışmaları kastedilmektedir. Söz konusu örneklerde müellifin bir eseri esas alarak tahriç ettiği hadisleri, özgün bir amaç ve yeni bir metotla sunmuşlardır. Makdisî'nin (ö. 507/1113) alana dair iki kitabı ile Sâgânî'nin (ö. 650/1252) *ed-Dürrü'l-mülteḳaṭ*'ı ve onun özeti mahiyetinde olan *Mevżûʿâtü's-Sâgānî*'si bu meyandaki çalışmalar olup aşağıda kısaca değerlendirileceklerdir.

1. Makdisî, *Teẕkiretü'l-mevżûʿât*

Mevzûât literatürünün günümüze ulaşan ilk örneği, İbnü'l-Kayserânî olarak da bilinen Muhammed b. Tâhir el-Makdîsî[233] tarafından kaleme alınan *Teẕkiretü'l-mevżûʿât* isimli eserdir. Müellif bu çalışmasında, İbn Hibban'ın *Kitabü'l-Mecrûhîn*'inde tenkit edilen 1139 (veya 1113) rivayeti tam senedlerini çıkararak alfabetik bir tertiple sunmuş, kısa olan metinlerin tamamını, uzun olanlarınsa başından bir kısmını zikretmekle yetinmiştir.[234] Daha sonra rivayette hatadan sorumlu râvi ile hadisin kaynağı arasındaki senedi zikrederek burada İbn Hibbân'dan alındığı anlaşılan değerlendirmelerde bulunmuştur.[235]

Kitapta râviler hakkında en çok; kezzâb, leyse bi şey fi'l-hadis, metrûk ve zayıf

---

[233] Muhammed b. Tâhir el-Makdîsî 448/1056 yılında Kudüs'te doğdu. Bağdat'ta Sarîfînî ve İbn Nekûr, Mekke'de Sad b. Ali ez-Zencânî, Mısır'da Habbâl, İskenderiyye'de Hüseyn b. Abdurrahman es-Safrâvî, Tınnîs'te Ali b. Hüseyn b. Muhammed b. El-Haddâd, Dımaşk'ta İbn Ebi'l-Alâ, Halep'te Hasan b. Mekkî gibi âlimlerden ders aldı. Kendisinden ise Şîrûye b. Şehredâr, Ebû Cafer Muhammed b. Hasan el-Hemedânî, Ebû Nasr el-Ğâzî, Abdülvehhâb el-Enmâtî, Silefî ve Tartûsî gibi kişiler rivayette bulundu. H. 507/1113 yılında Bağdat'ta vefat etti. Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, **Tezkiretü'l-huffâz**, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998, C. IV, s. 27; İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. VII, s. 211; M. Yaşar Kandemir, "İbnü'l-Kayserânî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 21, İstanbul, DİA, 2000, s. 109.

[234] Nevzat Aydın, "İbnü'l-Kayserânî el-Makdisî'nin 'Tezkiratu'l-Mevzû'ât'ının Metin Tenkidi Açisindan Değerlendirilmesi", **Journal of International Social Research**, C. 9, No: 43, 2016, s. 23-47; Eseri tasvir eden müstakil bir çalışma için bkz. Selahattin Yıldırım, "İbnü'l-Kayserânî ve Tezkiretü'l-Huffâz Adlı Eseri", **İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2013, s. 231-260.

[235] Karagözoğlu, **Zayıf Râvîler**, s. 98.

gibi cerh lafızlarının kaydedildiği dikkat çekmektedir. Bazı râviler hakkında hiçbir değerlendirmede bulunmadığı görülen[236] müellifin zaman zaman râvinin mesleği[237] ya da kiminle akraba olduğu konusunda bilgi verdiği dikkat çekmektedir.[238] Yine o, mevzû hadis nüshasına sahip olan bazı râvileri[239] bildirmiş, yalnızca mecrûh râviler hakkındaki cerh lafızlarını aktarmakla yetinmeyip gerekli gördüğü durumlarda onların künye ve nisbelerini de zikretmiştir. İbn Adî'nin (ö. 365/976) meçhul dediği Musâ et-Tavîl'in, Ebâ Abdillâh olarak künyelendiği şeklindeki bilgi bunun bir örneği olarak kaydedilebilir.[240]

Eserde kapsamlı bir mukaddime bulunmamakta, müellif, besmeleden hemen sonra telif amacını izah eden beş satırlık kısa bir giriş cümlesi sarf etmektedir. Burada; yalancı, mecrûh, zayıf ve metrûk râvilerin rivayet etmekte, insanların da muhaliflerine karşı delil olarak kullanmakta olduğu hadisleri topladığını belirten Makdisî, okuyucuya kolaylık sağlamak maksadıyla alfabetik bir tertip benimsediğini de vurgulamaktadır.[241] İbnü'l-Kayserânî bir râvi hakkında değerlendirmede bulunurken şayet onunla ilgili daha önce bilgi vermişse *"قد تقدم عليه"* ibaresiyle önceki değerlendirmesine atıfta bulunmaktadır.[242] Hz. Peygamber'e ref edilen rivayetlere

---

[236] Örnek için bkz. Ebü'l-Fazl Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî İbnü'l-Kayserânî, **Teẕkiretü'l-mevżûʿât**, thk. Muhammed Emin el-Hanci, Kahire, Mektebetü's-Saade, 1323, s. 16, 37, 62, 68, 69, 104.

[237] "*باب الجيم*" de zikredilen "Bir adam Hz. Peygamber'e geldi ve bana nasihat et dedi. O ise adama Allah'a kulluk et buyurdu" anlamındaki bir rivayeti zikretmekte ve râvi Saîd b. Abdurrahmân'ın Bağdat kadısı olduğunu belirtmektedir. Rivayetinde hata ettiğini bu sözün esasında Hz. Ömer'e ait olduğunu da eklemektedir. Bkz. İbnü'l-Kayserânî, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî İbnü'l-Kayserânî, **Teẕkiretü'l-mevżûʿât**, s. 43.

[238] Abdurrahmân el-Vakkâs'ın, Saîd b. Vakkâs'ın neslinden olduğu bilgisi için bkz. İbnü'l-Kayserânî, **Teẕkiretü'l-mevżûʿât,** s. 109; İbrâhim b. Abdullah'ın Abdürrezzâk'ın kardeş oğlu olduğu için bkz. İbnü'l-Kayserânî, **Teẕkiretü'l-mevżûʿât**, s. 113.

[239] Yakın zamanda yayımlanan bir çalışmada uydurma hadis nüshası olan kişiler detaylıca işlenmektedir. Bkz. Rıdvan Yarba, **Uydurma Hadis Nüshaları**, İstanbul, Kitap Dünyası Yayınları, 2023.

[240] İbnü'l-Kayserânî, **Teẕkiretü'l-mevżûʿât**, s. 79.

[241] İbnü'l-Kayserânî, **Teẕkiretü'l-mevżûʿât**, s. 2; Kandemir, **Mevzû Hadisler**, s. 139.

[242]Mesela, *elif babı*nda yer alan "Allah mümin kulunu ummadığı yerden rızıklandırır" anlamındaki ikinci rivayetin râvisi Ahmed b. Dâvud b. Abdulgaffâr için "hadis uydururdu" değerlendirmesinde bulunan Makdîsî, yine aynı râviden gelen "Kadının cihadı kocasına itaat etmesidir" şeklindeki on dokuzuncu rivayette râvi için tekrar değerlendirme yapmamış *قد تقدم عليه* demekle iktifa etmiştir. Bkz. İbnü'l-Kayserânî, **Teẕkiretü'l-mevżûʿât**, s. 2, 4; Makdisînin iki ayrı hadis olarak kaydettiği bu rivayetler İbn Arrâk ve Suyûtî'nin eserlerinde tek bir rivayet içerisinde geçmektedir. Bkz. İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. II, s. 130; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. II, s. 70, 71.

dikkat çekilmesi ve sözün asıl sahibine işaret edilmesi eserin istifade edilecek özelliklerinden biridir.[243] Rivayetlere kısaca yer verilen bu kaynakta hadislerin uydurulma sebeplerine topluca değinilmediği dikkat çekmektedir. Bazı rivayetler ise gerek içerikleri gerekse râviye matuf değerlendirmelerin kaydedilmesi nedeniyle sebep tespitinde bulunmaya elverişlidir. Mesela, müellifin birinci bâbın ilk rivayeti olarak kaydettiği, *"Allah'ın en sevmediği lisan Farsçadır..."*[244] şeklindeki mevzû hadisi öncelikle dil taassubuyla daha sonra da ırk taassubuyla ilişkilendirmek mümkündür. Cebrâil'in Resulullah'a (a.s.) tıpkı Abbâsoğullarınınki gibi siyah bir abayla geldiğini[245] haber veren rivayette Emevî-Abbasî; Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in faziletine yönelik içeriklerde[246] ise Ehl-i sünnet-Şîa çekişmelerinin etkisi görülmektedir. Örnekleri ve onların ilişkilendirilebileceği sebepleri artırmak mümkün olup,[247] bunlar çalışmanın üçüncü bölümünde ele alınacaktır.

Netice itibariyle İbnü'l-Kayserânî'nin bu eseri, aşağıda değerlendirilecek olan *Ẕaḫîretü'l-ḥuffâẓ*'dan çok daha küçük bir hacme sahip olmasına rağmen, sebeplerin tespitine dair yardımcı bir kaynak görünümündedir. Aslında azımsanmayacak oranda sebebin bulunabileceği bu eseri yardımcı olarak nitelememizdeki etmen, okurun sebep tespitinde bulunmak amacıyla *Teẕkire'*den başladığında çok da sonuç elde edemeyecek olmasındandır. Zira bu eserde sebeplere yönelik çıkarımda bulunabilmek için sebep tespitine malzeme sunabilecek nitelikteki rivayetlere vukûfiyet gerektiği görülmüştür. Çünkü metinler çoğu yerde takti' ile kaydedilmiş ve müttehem râviye dönük ayrıntılara fazlaca yer verilmemiştir. Dolayısıyla uydurulma sebeplerine dair daha kesin sonuçlara ulaşabilmek için *Teẕkire*'nin asıl kaynağı olan *Kitâbü'l-*

---

[243]Örneğin; "Namaz için kamet getirildiğinde artık yalnızca farz olan namaz kılınır" şeklindeki rivayetin *merfû* olmadığını belirtip, sözün Ebû Hüreyre'den (ö. 58/678) *mevkûf* olarak sabit olduğunu zikretmesi. Bkz. İbnü'l-Kayserânî, **Teẕkiretü'l-mevżûʿât**, s. 6; Yine; "Namazda Kur'an okumak, namaz haricinde Kur'an okumaktan daha hayırlıdır." şeklindeki başka bir rivayet için ise, "Süfyân es-Sevrî'nin sözlerindendir." demesi gibi. Bkz. İbnü'l-Kayserânî, **Teẕkiretü'l-mevżûʿât**, s. 59.
[244] İbnü'l-Kayserânî, **Teẕkiretü'l-mevżûʿât**, s. 2.
[245] İbnü'l-Kayserânî, **Teẕkiretü'l-mevżûʿât**, s. 3.
[246] İbnü'l-Kayserânî, **Teẕkiretü'l-mevżûʿât**, s. 72.
[247] "Taassup, ticâret, siyâset, terğîb-terhîb ile fıkhî ve mezhebî ihtilaflar" tespit edilebilen bazı uydurma sebepleridir.

Mecrûḥîn'le birlikte değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

2. Makdisî, *Ẕaḫîretü'l-ḥuffâẓ*

Tâhir el-Makdisî'ye ait olan ikinci mevzûât eseri *Ẕaḫîretü'l-ḥuffâẓ el-muḫarrec ʿale'l-ḥurûf ve'l-elfâẓ*'dır. Müellif bu eserinde İbn Adî'nin *el-Kâmil*'inde tenkit edilen rivayetleri yine alfabetik bir tertiple sıralamaktadır.[248] Rivayetin sonunda ise genelde tarikini kaydedip mecrûh râviyi zikreder. Esere duafâ literatüründen bir çalışma kaynaklık ettiği için içerisinde daha çok zayıf hadis örnekleri bulunmaktadır. Bu nedenle *Ẕaḫîretü'l-ḥuffâẓ* uydurulma sebeplerine yer vermesi bağlamında değerlendirirken, müellifin rivayetlerin sıhhatine dönük izahları önemlidir. Fakat eserin hacmine oranla râvinin yalan söylediği veya rivayetin mevzû olduğuna yönelik açıklamalara az rastlanmaktadır. Makdisî'nin bu eserinde de toplu bir sebep listesi görülmez. Sebeplere dair bazı yorumlar, okuyucu tarafından ve genellikle metnin sunduğu veriler çerçevesinde yapılabilmektedir. Mesela Farsçayı yeren bir rivayet için mevzû ve bâtıl olması dışında hiçbir açıklama yapılmamışsa da metinden hareketle onun dil taassubu sebebiyle uydurulduğu anlaşılmaktadır.[249] Yine, Resûlullah'ın (a.s.); evini mescid, sözünü Kur'an bilen ve âhireti dünyaya tercih eden kimseye cenneti garanti edeceğini haber veren mevzû metin,[250] insanları güzel amellere teşvik ettiği için terğîb sebebiyle ilişkilendirilebilir. Terhîb ile irtibatlandırılabilecek bir metinde ise insanlara zenginlerin çocuklarıyla oturup kalkmamaları öğütlenmekte ve bunların arzularının kadınların arzularına benzediği ifade edilmektedir.[251] Metnin öğüt içeren ilk kısmı ile sebep bildiren ikinci kısmı rivayetin, kişiyi dünya malıyla fazla muhatap olmaktan alıkoyma amacıyla ihdas edilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Metin bağlamında sebep tespiti yapılabilecek rivayetlere ek olarak, müellifin eser içerisindeki bazı açıklamalarının hadisin vaz'ını sebeple ilişkilendirme noktasında yönlendirici olduğu belirtilmelidir. Mesela o, Muhammed b. Haccâc el-Lahmî'nin (ö.

---

[248] İbnü'l-Kayserânî, **Ẕaḫîretü'l-ḥuffâẓ**, C. I, s. 189; Kandemir, "İbnü'l-Kayserânî", s. 110.
[249] İbn Adî, **el-Kâmil**, C. V, s. 175; İbnü'l-Kayserânî, **Ẕaḫîretü'l-ḥuffâẓ**, C. IV, s. 2249.
[250] İbn Adî, **el-Kâmil**, C. II, s. 404; İbnü'l-Kayserânî, **Ẕaḫîretü'l-ḥuffâẓ**, C. IV, s. 2379.
[251] İbn Adî, **el-Kâmil**, C. VI, s. 129; İbnü'l-Kayserânî, **Ẕaḫîretü'l-ḥuffâẓ**, C. V, s. 2601.

181/797) herîse ile ilgili haberini zikrettikten sonra râvinin herîse sahibi olduğunu kaydetmiştir.[252] Bu bilgi, rivayetin metniyle beraber ele alındığında sebebi aydınlatmakta ve hadis, ticârî amaçlarla uydurulan haberler kategorisine dahil edilebilmektedir.[253] *Zahîretü'l-huffâz'*ın geniş hacmine ve metnin zaman zaman uydurma sebebini yorumlama imkânı sunan[254] meziyetlerine rağmen, asıl kaynağı *el-Kâmil'*le beraber incelendiğinde daha verimli olacağı belirtilmelidir. Özellikle râvi hakkında bir detaya ihtiyaç duyulması durumunda İbn Adî'nin izahlarına müracaat etmek, okur için bir zorunluluk arz etmektedir. *el-Kâmil* mecrûh ravinin rivayetlerini bir bütün olarak resmettiği için, *Zahîretü'l-huffâz'*da tam olarak anlamlandırılamayan bir sebep, *el-Kâmil'*de vuzuha kavuşabilir. Nitekim hadis uydurduğu ifade edilen râvinin rivayetlerini beraberce görmek, onun ilgi alanı hakkında bilgi sunabilir ve bu bilgi bir sebeple bağdaştırılabilir. Mesela, Hz. Ali hakkında uydurulan bir haberde Resûlullah'a (a.s.) atfedilen sözler, Hz. Ali'ye buğz eden kimselerin yüzüstü cehenneme atılacağını bildirmektedir.[255] Bu rivayet yalnızca *Zahîretü'l-huffâz* çerçevesinde ele alındığında yani sadece metnin sunduğu verilere odaklanıldığında şahıs taassubu veya siyâset sebebiyle uydurulduğu söylenebilecektir. Bununla birlikte asıl kaynağa yani *el-Kâmil*'e müracaat edildiğinde sebebin daha belirgin hâle geldiği görülmektedir. Zira İbn Adî, müttehem râvi Osmân b. Abdullah b. Amr'ın (ö. ?) biyografisinde toplam sekiz tane rivayet kaydetmiştir. Bunlardan iki tanesinde Hz. Ali'nin faziletine vurgu varken,[256] diğer iki tanesinde Hz. Ali beraberinde Ehl-i beyt de ta'zim edilmektedir.[257] Dolayısıyla asıl kaynakta müttehem râvinin rivayetlerini bütün olarak görmek, sebebe dair daha anlamlı bir çıkarım yapma olanağı sunmaktadır. Bu bağlamda resme bakıldığında ravinin tek bir şahsın mutaassıbı olmadığı, Şîa olarak tezâhür eden bir fırkanın düşünce yapısını da desteklediği ifade

---

[252] İbnü'l-Kayserânî, **Ẕaḫîretü'l-ḥuffâẓ**, C..I, s. 413.
[253] Müellif, çalışmanın ikinci bölümünde ele alınacağı üzere Sa'd b. Tarîf'in oğlunun öğretmenini rezil etmek için uydurduğu rivayete de yer vermiştir. Söz konusu rivayetteki olay örgüsü, hadis vaz'ında şahsî meselenin etkisini göstermektedir. İbnü'l-Kayserânî, **Ẕaḫîretü'l-ḥuffâẓ**, C. IV, s. 2153.
[254] "Taassup, ticâret, siyâset, terğîb-terhîb, kelâmî ve mezhebî ihtilaflar, dini halife almak" tespit edilebilen bazı uydurma sebepleridir.
[255] İbn Adî, **el-Kâmil**, C. VI, s.303; İbnü'l-Kayserânî, **Ẕaḫîretü'l-ḥuffâẓ**, C. V, s. 2760.
[256] İbn Adî, **el-Kâmil**, C. VI, s. 302, 303.
[257] İbn Adî, **el-Kâmil,** C. VI, s. 303, 304.

edilebilir.

Sonuç olarak *Zahîretü'l-huffâz*'da uydurulma sebeplerinin toplu bir şekilde sunulmadığı; fakat eser içeriğindeki bazı rivayetlerin, okuruna uydurulma sebebini tespit etme olanağı sağladığı görülmüştür. Eserin hacmine oranla az sayıdaki birtakım rivayetlerde ise müellifin sebebe işaret ettiği dikkat çekmektedir.

3. Sâgânî,[258] *ed-Dürrü'l-mülteḳaṭ*

Mevzûât sahasında iki eser telif eden Ebü'l-Fezâil Radıyyüddîn es-Sâgânî,[259] *ed-Dürrü'l-mülteḳaṭ fî tebyîni'l-ġalaṭ ve nefyi'l-laġaṭ*'ında yaklaşık iki yüz hadisi[260] ele almaktadır. Müellif bu eserinde ilk olarak Kudâî'nin (ö. 454/1062) *Şihâbü'l-ahbâr* adlı kitabında geçen mevzû rivayetleri sened zikretmeksizin aktarmaktadır. Bu şekilde kaydettiği rivayet sayısı elli altıdır.[261] Bundan sonra ise Uklîşî'nin (ö. 550/1155) *en-*

---

[258] Türkiye'de yapılan akademik çalışmalarda Sâgânî şeklindeki kullanımın yaygın olduğuna dikkat çeken Aydın, Sâgânî şeklindeki kullanımın daha doğru olduğunu gerekçeleriyle birlikte izah etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Arafat Aydın, "Sahîh-i Buhârî Nüshalarına Dair Yeni Bulgular II: es-Sagânî Nüshası ve Türkiye Kütüphanelerindeki Yazmaları", **Hadis Tetkikleri Dergisi**, C. 14, No: 1, 2016, s. 12; Ayşe Yanık, "Radıyyüddin es-Sagânî ve ed-Dürrü'l-Mültekat Adlı Eserinin Değerlendirilmesi", İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 8. Fakat çalışmamızda İslam ansiklopedisindeki madde başlığı esas alınacak ve isim, Sâgânî şeklinde kaydedilecektir.

[259] Ebü'l-Fezâil Radıyyüddîn Hasen b. Muhammed b. Hasen es-Sâgânî 10 Safer h. 577/1181 yılında Lahor'da dünyaya geldi. Ailesiyle Gazne'ye göç etti ve orada yetişti. Fıkıh, lügat ve hadis alanlarında çağının en bilgilisiydi. Hanefî fıkhını öğrendikten sonra ilim için, Mekke, Medine, Yemen, Bağdat ve Mogadişu gibi yerlere seyahat etti. H. 650/1252 yılında Bağdat'ta vefat etti. Bkz. Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd ez-Zirikli, **el-A'lâm: Kâmûsu Terâcîm [li-Eşheri'r-Rical ve'n-Nisâ]**, 15. bs, b.y., Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 2002, C. II, s. 214; Zehebî, **Siyer**, C. XXIII, s. 282; Mehmet Görmez, "Sâgânî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 35, İstanbul, DİA, 2008, s.487-489; Ebü'l-Fezâil Radıyyüddîn Hasen b. Muhammed b. Hasen es-Sâgânî, **ed-Dürrü'l-mülteḳaṭ fî tebyîni'l-galat ve nefyi'l-lagat (Mevzûâtü's-Sâgânî ile birlikte)**, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985, s. 7, 8; Ebü'l-Fezâil Radıyyüddîn Hasan b. Muhammed b. Hasan Sâgânî, **Mevżûʿâtü's-Sâgānî**, thk. Necm Abdurrahman Halef, 1980, s. 12-16; Yanık, "Radıyyüddin es-Sagânî ve ed-Dürrü'l-Mültekat Adlı Eserinin Değerlendirilmesi", s. 5-20.

[260] *Mevżûʿâtü's-Sâgānî*'yi tahkik eden Necm Abdurrahman Halef, Sâgânî'nin *ed-Dürrü'l-mülteḳaṭ*'ının biraz daha geniş olup yaklaşık 200 hadis içerdiğini, *Mevżûʿâtü's-Sâgānî*'nin ise onun bir muhtasarı olabileceğini belirtmiştir. Bu eserdeki rivayet adedinin 145'e tekâbül ettiğini söyleyen muhakkik her iki eserde ortak rivayetler bulunduğunu ifade etmiştir. Bkz. Sâgânî, **Mevżûʿâtü's-Sâgānî**, s. 16. Fakat *ed-Dürrü'l-mülteḳaṭ'ı*n Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî tarafından neşredilen baskısında rivayet adedi 88'dir. *Mevżûʿâtü's-Sâgānî* içerisindeki rivayet adedi 145 ise de buradaki numaralandırmada sadece mevzû addedilen hadislerin esas alınmamış, Hz. Peygamber adına yalan söylemekten men eden sahih hadisler ve hadis uyduran bazı raviler de numaralandırılmıştır. Rivayet adedinin bu sebeple *ed-Dürrü'l-mülteḳaṭ'ın* muhtasarı olamayacak bir orana tekabül etmesi mümkündür.

[261] Sâgânî, **ed-Dürrü'l-mülteḳaṭ**, s. 17-37; Kandemir, **Mevzû Hadisler**, s. 149-150.

Nücem min kelâmî seyyidi'l-'Arab ve'l 'Acem[262] adlı eserinde geçen on dört tane mevzû rivayeti zikretmeye başlamış ve dillerde yaygın bir şekilde dolaşan on bir tane uydurma hadise de yer vererek rivayetlerin naklini bitirmiştir. Sonrasında hadis olmayan sözün esasında kime ait olduğu bilgisi aktarılmakta,[263] mevzû hadis ihtiva eden bazı eserler zikredilmekte ve hadis uyduran birtakım isimlere yer verilerek kitap tamamlanmaktadır.[264]

Sâgânî bu eserinde hadislerin uydurulma sebeplerini maddeler halinde topluca ifade etmemiştir. Ancak bazı rivayetlerin okuruna hangi sebeple ortaya çıktığını açıklar mahiyette olduğu da belirtilmelidir.[265] Mesela, *"Cennet, cömertlerin mekanıdır"*[266] rivayetinde terğîb içeriği bulunmaktayken kadınlara itaatin pişmanlık olduğunu belirten ifadelerde[267] ise sakındırma/engelleme amacı haiz gibidir. Kardeşinin kusurunu/günahını kınayan kimsenin aynı şeyi yapmadan ölmeyeceğini haber veren metinde[268] de yine kişiyi kınama eyleminden sakındırma amacının izleri görülmektedir. İmanın kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve rükunlarla amel olduğuna yönelik rivayet[269] ise eserde îmân tartışmaları doğrultusunda vaz' edilen bir rivayeti örneklendirmekte ve klasik hadis usûlü eserlerinde görülen mezhebî ve kelâmî ihtilaflar maddesiyle ilişkilendirilmektedir. Bununla birlikte *ed-Dürrü'l-mülteḳaṭ*'ın hem küçük hacimli bir eser olması hem senede yer verilmemesi hem de müellifin, büyük oranda, hadisin vaz'ına dair açıklamada bulunmaması[270] nedeniyle uydurulma

---

[262] Eser, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Mead b. İsâ el-Uklîşî'ye ait olup Kudâî'nin Şihâbü'l-ahbâr'ına bazı hadislerin ve hikmetli sözlerin ilavesiyle oluşturulmuştur. Bkz. Cemal Ağırman, "Uklîşî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 42, İstanbul, DİA, 2012, s. 71, 72.; Ayrıca bkz. Sâgânî, **ed-Dürrü'l-mülteḳaṭ**, s. 10.

[263] Sâgânî, **ed-Dürrü'l-mülteḳaṭ**, s. 43-45.

[264] Sâgânî, **ed-Dürrü'l-mülteḳaṭ,** s. 47-56.

[265] "Kelâmî ve mezhebî ihtilaflar, terğîb-terhîb, fazîlet ve siyasi ihtilaflar" tespit edilebilen bazı uydurma sebepleridir.

[266] Sâgânî, **ed-Dürrü'l-mülteḳaṭ**, s. 19.

[267] Sâgânî, **ed-Dürrü'l-mülteḳaṭ**, s. 22.

[268] Sâgânî, **ed-Dürrü'l-mülteḳaṭ**, s. 40.

[269] Sâgânî, **ed-Dürrü'l-mülteḳaṭ**, s. 40; Bir hadis uydurma sebebi olarak mezhebî-kelâmî ihtilaflar maddesiyle ilişkili diğer bazı örnekler şöyledir: "Kur'an Allah'ın kelâmıdır ve mahluk değildir." "Ümmetimden iki sınıfın İslam'dan nasibi yoktur. Bunlar Kaderiyye ve Mürcie'dir." Bkz. Sâgânî, **ed-Dürrü'l-mülteḳaṭ**, s. 41.

[270] Sûrelerin fazileti hakkında uydurulan bir haberde bunun insanları Kur'an'a rağbet ettirmek maksadıyla vaz' edildiğine dair açık bir sebep zikredilmektedir Sâgânî, **ed-Dürrü'l-mülteḳaṭ**, s. 51.

sebeplerine dair sınırlı veri sunduğu belirtilmelidir.

4. Sâgânî, *Mevżûʿâtü's-Sâgānî*

Sâgânî'ye ait olan ikinci eser, *ed-Dürrü'l-mülteḳaṭ*'ın muhtasarı olduğu tahmin edilen[271] *Mevżûʿâtü's-Sâgānî*[272] adlı çalışmadır. Bir özet mahiyetinde olması, onu ilerde ihtisar çalışmaları incelenirken ele almayı gerektirse de hem müellifin iki eseri arasındaki bütünlüğün görülebilmesi hem de temelde *ed-Dürrü'l-mülteḳaṭ*'la ilişkili olması hasebiyle bu başlık altında incelenecektir. Bu kitabında İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevżûʿât*'ından istifade ettiği belirtilen Sâgânî, hadisleri mevzû sayma hususunda aceleci davranması nedeniyle hadis tenkitçiliğinde İbnü'l-Cevzî ve Fîrüzâbâdî (ö. 817/1415) gibi müteşeddit kabul edilmiştir.[273] Sözlerine Hz. Peygamber adına yalan uydurmanın günahıyla alâkalı bazı rivayetlere değinerek başlayan müellif daha sonra mevzû hadislerin yaygınlaşmasından şikâyette bulunarak şöyle der:

> "Kıssacıların minber ve meclislerde rivayet ettiği, mutasavvıf ve fakihlerin tekke ve medreselerde söyleyip durduğu, dilden dile dolaşan hadis diye uydurulmuş sözler çoğalmıştır. Bunun sebebi ise halkın sünnete tam vakıf olmayıp doğru yoldan ayrılması ve hayatta kalan hadis âlimlerinin de mesleklerinde pek kuvvetli olmamasıdır."[274]

Müellifin bu beyanı, mevzû rivayetlerin yayılmasından kaynaklanan bir serzeniş olmakla birlikte, uydurma rivayetlerin sünnete vukûfiyetin azalması sebebiyle ortaya çıktığını vurgulaması bağlamında da ayrıca önem arz etmektedir.

Rivayetlerin sened zikretmeksizin nakledildiği eserde uzun hadis metinleri ihtisar edilerek kaydedilmiştir. Kısa rivayetler ise herhangi bir ihtisara gidilmeden tam metin olarak aktarılmıştır. Bu yönüyle *Mevżûʿâtü's-Sâgānî*, Makdîsî'nin *Teẕkiretü'l-mevżûʿât*'ına benzemektedir. Ayrıca eser, içerisindeki rivayetlerin toptancı bir yaklaşımla değerlendirilmesi[275] açısından Mevsılî'nin *el-Muġnî*'siyle, zaman zaman

---

[271] Sâgânî, **Mevżûʿâtü's-Sâgānî**, s. 6; Görmez, "Sâgânî", s. 488.
[272] *Risâle fi'l-eḥâdîṯi'l-mevżûʿa* adıyla da bilinmektedir. *ed-Dürrü'l-mülteḳaṭ* ile birlikte *Mevzûâtü's-Sâgânî* adıyla basılmıştır (Beyrut 1405/1985); Kandemir, **Mevzû Hadisler**, s. 148, 149.
[273] Sâgânî, **Mevżûʿâtü's-Sâgānî**, s. 17; Muhammed b. Ca'fer Kettânî, **er-Risâletü'l-müsteṭrafe li-beyâni meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerrefe**, thk. Muhammed Muntasır b. Muhammed ez-Zemzemî, 6. bs, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2000, s. 151; Kandemir, **Mevzû Hadisler**, s. 149.
[274] Kandemir, **Mevzû Hadisler**, s. 148; Karş. Sâgânî, **Mevżûʿâtü's-Sâgānî**, s. 26.
[275] Bazı örnekler için bkz. Sâgânî, **Mevżûʿâtü's-Sâgānî**, s. 37, 60, 63, 64.

uydurma hadise mukabil verileri kaydetmesi[276] itibarıyla de Cûzekânî'nin *el-Ebâṭîl*'iyle benzerlik arz etmektedir. Bu çalışmada da yine hadislerin uydurulma sebepleri topluca ifade edilmez. Fakat bazı ibareler, okuruna metnin hangi amaçla vaz' edildiğini tespit etme imkânı sunmaktadır. Mesela, gıybetin zinadan daha kötü olduğunu haber veren metinde[277] ve iki gömleği olan kişinin imanın ve kulluğun tadına varamayacağını beyan eden nakilde,[278] kişiyi nezih bir yaşama, kanaatkar olmaya teşvik manaları muhtevi olduğu için onların vaz'ında terğîb-terhîb sebebinin izlerini görmek mümkündür.[279] Ayrıca eserde şahıs taassubu,[280] şehir taassubu,[281] mezhebî ve kelâmî ihtilaflar sebebiyle[282] uydurulduğu anlaşılan az sayıda haber de bulunmaktadır. Bununla birlikte Sâgânî'nin muhtasar karaktere sahip olan her iki eseri de sened zikredilmemiş olması ve müellifin beyanlarının yetersizliği nedeniyle, hadislerin uydurulma sebeplerini tespitte başvurulacak temel bir kaynak görünümünde değildir.

B. Temel Eserler

Mevzûât literatürünün temel eserleri kapsamında hem yeni bir metot takip etmeleri hem de sonraki çalışmalara esas teşkil etmeleri sebebiyle Cûzekânî'nin (ö. 543/1148) *el-Ebâṭîl*'i ile İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevżûʿât*'ı incelenecektir. Bu iki eserin ortak özelliği; rivayetlerin senedleriyle kaydedilmesi, konularına göre tasnifi ve müelliflerin rivayete yönelik orijinal yorumlarda bulunmalarıdır. Temel eserler kapsamında ele alınacak diğer bir çalışma ise Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) *el-Fevâidü'l-mecmû'a'*sıdır. *el-Fevâid,* rivayetlerin senediyle kaydedilmemesi ve râviye

---

[276] Mesela Sâgânî, mescitlerde veya bir mescitte dünyalık şeylerden konuşanların kırk yıllık amelinin boşa gideceğini haber veren mevzû rivayetlerden sonra Sahâbenin bazen mescitlerde konuştuklarını, alım satım işlemleri gerçekleştirdiklerini ve edep sınırları çerçevesinde uyuduklarını kaydetmektedir. Sâgânî, **Mevżûʿâtü's-Sâgānî**, s. 37. Necm Abdurrahman Halef'in konuyla ilgili açıklamaları için bkz. Sâgânî, **Mevżûʿâtü's-Sâgānî**, s. 37, 6 nolu dipnot.

[277] Sâgânî, **Mevżûʿâtü's-Sâgānî**, s. 51.

[278] Sâgânî, **Mevżûʿâtü's-Sâgānî**, s. 52.

[279] Terğîb-terhîb içerikli diğer bazı örnekler için bkz. Sâgânî, **Mevżûʿâtü's-Sâgānî**, s. 26, 41, 48, 57.

[280] "Ömer, cennet ehlinin, Ebû Hanîfe ise ümmetimin kandilidir"; "Şayet benden sonra peygamber gönderilecek olsaydı, o Ömer b. Hattâb olurdu." şeklindeki rivayetler için bkz. Sâgânî, **Mevżûʿâtü's-Sâgānî**, s. 42, 65.

[281] Mesela, "Merhamet Rum'da (Anadolu), bereket Şam'dadır." örneği. Bkz. **Mevżûʿâtü's-Sâgānî**, s. 55.

[282] Kur'an'ın mahluk olmadığı örneği için bkz. Sâgânî, **Mevżûʿâtü's-Sâgānî**, s. 64.

yönelik değerlendirmelerin çok daha kısa tutulması hasebiyle *el-Ebâṭîl* ve *el-Mevżûʿât*'tan farklılık arz etse de sistematik olması ve mevzû rivayetlere yönelik kapsayıcılığı ile onlara benzemektedir. Aynı zamanda uydurulma sebepleri başta olmak üzere mevzû hadislere dair pek çok hususta müellifin aydınlatıcı bilgiler sunduğu bu eser, uydurma hadislere yönelik çağdaş çalışmalar için başvuru kaynağı hüviyetindedir. Bu gerekçeler ile temel eserler kategorisinde değerlendirilen ilgili çalışmalar aşağıda kronolojik olarak incelenecektir.

1. Cûzekânî, *el-Ebâṭîl ve'l-menâkîr*

el-Ebâṭîl ve'l-menâkîr ve's-ṣıḥâḥ ve'l-meşâhîr, Ebû Abdillâh Hüseyn b. İbrâhîm el- Cûzekanî'nin (Cevzekânî)[283] rivayetleri senedleriyle birlikte kaydettiği mevzûât literatürü örneklerindendir. Cûzekânî bu kitabını, bir grup muhaddisin kendisinden illetli, bâtıl, uydurma ve münker rivayetlerle bunlara muârız olan sahih ve meşhur hadisleri bir eserde toplamasını istemeleri üzerine telif etmiştir.[284] Müellif, birtakım sahih rivayetleri de mevzû saydığı için bazı âlimler tarafından tenkit edilmiştir.[285] Eserin mukaddimesinde Hz. Peygamber adına yalan söylemenin günahından bahseden rivayetler ve bu günahı işleyen bazı mecrûh râviler zikredilmiştir.[286] Ayrıca yalancılığıyla bilinen râvileri izhar etmenin gerekliliği, bunun gıybet kapsamında kabul edilmeyeceği, bir hadisteki illeti bilmenin gerekliliği ve

---

[283] Ebû Abdillâh Hüseyn b. İbrâhîm b. Hüseyn el-Hemedânî, İran'ın Hemedan vilayetine bağlı Cûzekân'a nispetle Cûzekânî diye anılır. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Cûzekânî'nin doğum tarihi bilinmemektedir. İlim tahsiline erken yaşlarda başlamış, ilk eğitimini babasından almıştır. Bağdat'a gitmiş ve orada hadis rivayet etmiştir. H. 543/1148'de vefat eden müellifin ölüm yeri de bilinmemektedir. Bkz. Zehebî, **Siyer**, C. XV, s. 31; Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb**, thk. Mahmut el-Arnaût, Abdülkadir el-Arnaût, Beyrut, Dârü İbn Kesîr, 1406, C. VI, s. 222; Kettânî, **er-Risâletü'l-müstetrafe**, s. 149; Sekmen, "Mevzûât Literatürünün Doğuşu", s. 17-60; Kadir Sekmen, "İlk Mevzûât Kitaplarından el-Ebâtîl ve'l-menâkîr ve's-sıhâh ve'l-meşâhîr ve Müellifi Cûzekânî (öl. 543/1148)", **Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 11, No: 21, t.y., s. 57-77; Selman Başaran, "Cûzekānî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 8, İstanbul, TDV Yayınları, 1993, s. 99; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Abdülhâdî es-Sâlihî, **Tabâkâtü ulemâi'l-hadîs**, thk. Ekrem el-Bûşî ve İbrahim Zeybek, 2. bs, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1996, C. IV s. 83, 84.

[284] Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**, C. I, s. 124; Sekmen, "Mevzûât Literatürünün Doğuşu", s. 113, 114.

[285] Zehebî, **Tezkiretü'l-huffâz**, C. IV, s. 70.

[286] Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**, C. I, s. 125-129.

hadisin sahihini sakîminden ayıramayanın âlim sayılmayacağı gibi bilgiler de mukaddimede yer almaktadır.[287]

el-Ebâṭîl'de hadisler, konularına göre tertip edilmiş ve senedleriyle kaydedilmişlerdir. Müellif, çoğu zaman senedde yer alan râviler hakkında tanıtıcı bilgiler vermektedir.[288] Nitekim *"Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki içinizden biri yedinci arza dek bir ip sarkıtmış olsaydınız o ip Allah'a ulaşıncaya kadar giderdi. Sonra şu ayeti okudu; 'Allah evveldir, ahirdir, zahirdir, bâtındır ve o her şeyi hakkıyla bilendir.'"* şeklindeki rivayetin isnadında geçen Ebû Cafer er-Râzî (ö. 151-160/768-777) ile ilgili zikrettikleri bunun bir örneğidir.[289] Onun yalnızca mecrûh râviler hakkında değil, gerekli gördüğü yerde sahâbe hakkında da bilgiler verdiği dikkat çeker. *Benî Ümeyye'nin hilafeti bab*ında zikrettiği Hz. Osman'ı tanıtıcı bilgiler bunun örneklerinden biridir. O, *"اعلم يا أخي / Ey kardeşim bil ki!*" diyerek başladığı sözlerine Hz. Osman'ın nesebi, fazileti, hilafeti ve bazı şemâil özellikleri ile ilgili bilgiler zikrederek sürdürmektedir.[290]

el-Ebâṭîl'in diğer bir özelliği, mevzû hadisler nakledildikten sonra "*خلاف في ذلك / buna muhalif (söz)"* şeklinde bir başlık açılıp orada, önceki bâbta zikredilen uydurma rivayetlere muârız ve sahih kabul edilen hadislerin, konuyla ilgili ayetlerin veya salihlerin rüyalarının[291] sıralanmasıdır. Ancak her uydurma rivayet akabinde böyle bir bâb açılmamış, bazen sadece uydurma hadis verilip, râvisi hakkındaki değerlendirmeler aktarıldıktan sonra konu tamamlanmıştır.[292] Cûzekânî'nin *خلاف في*

---

[287] Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**, C. I, s. 129-138.

[288] *باب في خلاف بني أمية* akabinde açtığı *في خلاف ذلك* başlığı altında Hz. Osman'dan (ö. 35/656) İbrâhim b. Velîd'e (ö. 132/750) kadar geçen dönemdeki tüm Emevî halifeleri hakkında; nesep, künye, anne adı, vefat tarihi ve kaç yıl hilafette kaldıklarının bilgisi verilmiştir. Bkz. Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**, C. I, s. 414-429.

[289] Cûzekânî, Ebû Cafer er-Râzî'yi şöyle tanıtır; "Asıl adı İsâ b. Mâhân olan Ebû Cafer'in künyesi Mâhân Ebû İsâ'dır. Aslen Merv'li olup sonradan Rey'e taşınmış ve oraya nispet edilmiştir. Meşâhîrden münker rivayetleri getirerek teferrüt ederdi. Sikalara muvafakat etmesi dışında onun rivayetleriyle delil getirmek benim hoşuma gitmez." Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**, C. I, s. 204; Zehebî, **Târîḫu'l-İslâm**, C. IV, s. 259.

[290] Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**, C. I, s. 415, 416.

[291] Mesela, İmam Şafii'yi zemmeden uydurma rivayetten sonra açtığı *خلاف في ذلك* başlığı altında salih kimselerin rüyalarında cennet ehlinin çoğunu Şafii ve ashabının, en yücesini ise Ahmed b. Hanbel ve ashabının oluştuğunu gördüklerini kaydetmektedir. Bkz. Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**, C. I, s. 451.

[292] Mesela müellif, "Sizden biri bevl edince taş ile üç kez temizlensin sonra abdest alsın…" şeklindeki

ذلك başlığı altına derc ettiği rivayetlerin bir kısmı zaman zaman diğer bazı müellifler tarafından bâtıl kabul edilmiştir. Mesela o, *İmanda istisna babı*nda imanda istisnayı güzel gösteren rivayetleri zikrettikten sonra onların butlân olduğunu ortaya koymak için ilk olarak, *"İnşallah diyen kulun imanı tamamdır."*[293] şeklindeki rivayeti kaydetmiştir. Cûzekânî'nin garib hadis olarak aktardığı bu rivayet, Zehebî (ö. 748/1348), İbn Hacer (ö. 852/1449), Fettenî (ö. 986/1578), Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) ve Şevkânî (ö. 1250/1834) gibi müellifler tarafından münker, bâtıl ve uydurma olarak değerlendirilmiştir.[294]

Müellif, *Kitâbü'l-Îman* ile başladığı eserini kendisinden yazıp işiten ve oradan illetini açıklamadan bir hadis nakleden kişiyle kıyamette düşman olacağını bildirmektedir.[295] Cûzekânî rivayetin sahih olmadığını delillendirirken, Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Nesâî (ö. 303/915) gibi cerh tadil âlimlerinin mecrûh râvi hakkında değerlendirmelerini aktarmaktadır.[296] Bazen kendisi de rivayeti kitap, sünnet, icmâ', kıyas veya akla muhalif olduğu için reddettiğini açıklamaktadır.[297] Eser, klasik hadis usûlü kaynaklarında aktarılan uydurulma sebeplerine yer vermesi bağlamında incelendiğinde şu sonuçlarla karşılaşılmıştır: Cûzekânî tıpkı kendisinden önce telif edilen Makdisî'nin iki eserinde de yaptığı gibi hadislerin uydurma sebeplerini topluca zikretmemiştir. Ancak bazı rivayetler[298] veya

---

rivayetin, Abdullah b. Lehîa' sebebiyle bâtıl olduğunu kaydettikten sonra bu rivayetin muhalifi olan herhangi bir şey kaydetmemiştir. Bkz. Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**, C. I, s. 532. Aynı durum namazın kısaltılması babında da görülür. Bkz. Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**, C. II, s. 54.

[293] Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**, C. I, s. 171, 172.

[294] Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**, C. I, s. 173; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, C. IV, s. 134; Fettenî, **Tezkiretü'l-mevzûât**, s. 11; Ali el-Kārî, **el-Maṣnû**ʿ, s. 68; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, **el-Fevâ**ʾ**idü'l-mecmû**ʿ**a fi'l-eḥâdîṣi'l-mevżû**ʿ**a**, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y., s. 453.

[295] Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**, C. I, s. 139.

[296] Bazı örnekler için bkz. Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**, C. I, s. 471; C. II, s. 5, 58, 96, 99, 144, 151, 153, 178, 201, 266, 275.

[297] Nebizle abdest alınabileceğine dair rivayeti reddederken yaptığı açıklama için bkz. Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**, C. I, s. 498; "Allah atı koşturdu…" rivayetinin nassa ve akla aykırılığıyla ilgili izahları için bkz. Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**, C. I, s. 189.

[298] Hadislerin uydurulma sebeplerini tespit ederken müellifin rivayet için yaptığı açıklamadan istifade edilebileceğinin bir örneği, "Ebû Şehme'nin haddi babı"nda görülmektedir. Orada, haram yolla çocuk sahibi olan Ebû Şehme adındaki birinin pişmanlığı, bu kişinin Hz. Ömer tarafından uygulanan had cezası sonucu öldüğü ve Huzeyfe b. Yemân'ın rüyasında bu genci Hz. Peygamber ile birlikteyken gördüğü, Rasûlullah'ın Hz. Ömer'in uyguladığı had cezasından memnun kaldığını ifade ettiği şeklinde

râviler[299] hakkında görüş beyan etmesi sebep tespiti yapmaya imkân sunan karineler olarak değerlendirilebilir. Buna ilaveten hadislerin konularına göre taksimi de uydurulma sebeplerine dair yorumlarda bulunmaya imkân sunmaktadır. Mesela *Kitâbü'l-îmân* altındaki bâblar kelâmî ve fıkhî ihtilafların hadis vaz'ına sebep olduğunu gösteren bazı haberler içermektedir.[300] Yine *Kitâbü'l-fezâil* kategorisindeki bâblarda siyasi gerekçelerle uydurulan birtakım haber örnekleri bulunabilmektedir.[301] *el-Ebâtîl*'de hadislerin uydurulma sebepleri toplu bir şeklide zikredilmemişse de hem müellifin bazı râvilere matuf izahları hem de rivayetlerin konulu taksimi okurun eserde birtakım uydurma sebeplerini bulmasına olanak sağlamaktadır.[302] Aynı zamanda *el-Ebâtîl* iç tertibindeki sistematikliğiyle de okuyucusuna kolaylık sunmakta ve yukarıda tespit çalışmaları kategorisinde incelenen kitaplardan daha verimli görünmektedir.

2. İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Mevżû ʿât*

Mevzûât literatürünün en etkili eseri, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî[303] tarafından

---

pasajlar aktarılmaktadır. Devamında Cûzekânî'nin yaptığı; "rivayet bâtıldır ve kıssacıların uydurmalarındandır" şeklindeki değerlendirme onun kıssacılar tarafından halkı etkilemek maksadıyla uydurulduğunu göstermektedir. Rivayet için bkz. Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**, C. II, s. 228-234.

[299] Hadislerin uydurulma sebeplerini tespit ederken müellifin izahından istifade edilebileceğinin bir örneği "Ümeyye oğullarının hilâfeti bâbı"nda yer alan şu rivayettir: "Rasûlullah rüyasında Hakem oğullarının minberine çıkmaya çalıştıklarını görmüştü. Öfkelenmiş gibi sabahlayıp, Ne oluyor! Rüyamda Hakem oğullarının maymunlar gibi sıçrayarak benim mimberime tırmandıklarını gördüm, dedi." Cûzekânî bu naklin akabinde Râvi Ebû Amr el-Hiyeri hakkında Makdîsî'den "kendisinde teşeyyû' eğilimi vardı" şeklindeki değerlendirmeyi aktarmaktadır. Bu değerlendirme, hadisin hakikaten Ümeyye oğullarına muhalefetten ötürü vaz' edildiğini teyit eder niteliktedir. Rivayet için bkz. Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**, C. I, s. 411.

[300] Mesela, iman artıp eksilir tartışmalarının mevzû rivayetlere yansımaları için bkz. Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**, C. I, s. 142-148.

[301] Mesela Ümeyyeoğullarının yerildiği örnekler için bkz. Cûzekânî, Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**, C. I, s. 403.

[302] "Taassup, siyâset, terğîb-terhîb, mezhebî ve kelâmî ihtilaflar, kasıtlı uydurmalar, kıssacı ve vaizlerin uydurmaları" tespit edilebilen bazı uydurma sebepleridir.

[303] Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ebi'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Ömer, dedelerine nispetle İbnü'l-Cevzî diye şöhret bulmuştur. Yaklaşık h.510/ 1116 yılında Bağdat'ta doğdu. Küçük yaşta babasını kaybetmiş kendisini halası yetiştirmiştir. Farklı alanlara dair birçok eser kaleme almış, pek çok hocadan istifade etmiş, h. 597/1201 yılında vefat etmiştir. Bkz. Zehebî, **Siyer**, C. XXV, s. 365-384; Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât**, thk. Ahmed el-Arnaut ve Türkî Mustafâ, Beyrut, Dârü İhyâi't-Türâs, 2000, C. XVIII, s. 110-117; Zirikli, **A'lâm**, C. XVIII, s. 110-117; Mehmet Salih Arı, "Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Hayatı, Eserleri ve Tarih Metodolojisi", **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 23, No: 2, 2012, s. 167-173; Gökduman, "Suyûtînin uydurma hadisler konusunda İbnül-Cevzîye yönelttiği eleştiriler", s. 10, 11.

kaleme alınan *Kitâbü'l-Mevżûʿât*'tır. Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî hadis değerlendirmelerinde müteşeddit bulunmuş ve daha önce senedde hadis uydurdu diye adı geçen bir râvinin yer aldığı tüm rivayetlerin mevzû olduğuna hükmetmekle eleştirilmiştir.[304] *el-Mevżûʿât*'ını ilim taliplerinin kendisinden uydurma hadisleri topladığı bir eser yazmasını talep etmeleri üzerine oluşturduğunu söyleyen[305] İbnü'l-Cevzî, eserini konularına göre tertip etmiş, her bâb başlığı altında konu geçişleri yaparken 'el-fasl' şeklinde alt başlıklar açmıştır. Eserin ikinci bâbında, *"Men kezebe aleyye…"* hadisinin çeşitli tariklerine yer verilmiş ve rivayetin sebebi vürûduyla alâkalı kıssalar aktarılmıştır.[306] Müellif, kitabında zikrettiği bazı rivayetleri akla, bilimsel gerçeklere[307] ve naklî delillere aykırı olması sebebiyle eleştirmektedir.[308] O, zaman zaman mevzû hadislerden müteşekkil bir nüshaya sahip olan kimseler hakkında da açıklamalar yapmaktadır.[309]

Rivayetlerin senedleriyle birlikte yer aldığı bu eserde öncelikle seneddeki mecrûh râvi belirtilmiş, sonra cerh-ta'dîl âlimlerinin o râviyle alâkalı değerlendirmeleri kaydedilmiştir.[310] Akabinde musannifin, 'kâle'l-musannif' diyerek kendi görüşlerini zikrettiği görülür. O, kendisinden önce uydurma hadislerle ilgili eser telif eden Cûzekânî gibi naklettiği mevzû hadislerin ardından her zaman[311] söz konusu

---

[304] Zerkeşî, **en-Nüket**, C. II, s. 265.
[305] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, muhakkikin ön sözü, C. I, s. 29.
[306] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 55-80.
[307] *Kitâbü'l-mevżûʿât*'ta "Bilimsel gerçeklere aykırılık" şeklinde bir tabirle karşılaşılmamışsa da müellifin özellikle yeme-içme hususunda yer verdiği bazı rivayetlerden sonra yaptığı yorumlar, hadisi bilimsel verilere arz ettiğini göstermektedir. Burada kullandığı kavram ise "Hikmete muhalif olma/ ضد الحكمة" şeklindedir. Mesela, "Ceviz derttir. Peynir de derttir. İkisi bir arada yenirse şifa olur." şeklindeki bir haberden sonra, "Bu, Resûlullah adına söylenmiş bir yalandır! Allah (c.c.) dine böyle bir şeyi koyan ve hikmete muhalif olan bu sözü Resûlullah'a nispet eden kimseye kâfidir. Nebimiz hakimlerin en hakimiydi ve onun şeri'atında hikmetle çelişen ve tıptan sapan bir şey yoktu. Şayet bugünkü tabiblerin kabul etmediği bir şeye rastlarsan, bunu Arapların tıbbı ve âdeti olarak değerlendirmen gerekir. Muvafık olanlar da böyledir." Bkz. İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 296, 297.
[308] İbnü'l-Cevzî'nin sened tahlilinden çok metin tahliline yer verdiği sonucuna ulaşan bir çalışma için bkz. Enbiya Yıldırım, "İbnü'l-Cevzî'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 10, No: 1, 2006, s. 84.
[309] "Zenginlerin günahlarının fakirlerle silinmesi bâbı"nda Enes'ten nakledilen rivayetin mecrûh râvisi el-Alâ b. Zeydel hakkında yaptığı "Enes'ten mevzû nüsha rivayet ediyordu." örneğinde olduğu gibi. Bkz. İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 154.
[310] İbnü'l-Cevzî hadisi kendisi sebebiyle mevzû saydığı râvi hakkında genelde Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, İbn Ebû Hâtim ve İbn Adî gibi münekkitlerin değerlendirmelerini aktarmaktadır.
[311] Bazı rivayetlerin muteber hadis kaynaklarında başka bir metin veya tarikle yer aldığını belirterek

rivayetlere muhalif muteber nakilleri kaydetmemiş, yalnızca –kendi kriterlerine göre- makbul saymadığı rivayetlere yer vermekle iktifa etmiştir. Bu bağlamda her ne kadar İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevżûʿât*'ı kendisinden sonraki mevzûât müelliflerinin göz atmadan geçemeyeceği bir kaynak olmuşsa da Cûzekânî'nin metodunun daha sistematik ve işlevsel bulunduğu ifade edilmelidir.

İbnü'l-Cevzî de kendisinden önceki mevzûât yazarları gibi hadislerin uydurulma sebeplerini müstakil bir başlık altında ele almamıştır. Ancak o, hadislerinde mevzû, yalan ve kalb bulunduğu tespit edilen râvileri gruplandırırken, kasten hadis uyduran kimselere de yer vermekte ve kasten hadis uydurma eyleminin; işitmedikleri kimselerden rivayette bulunmak suretiyle isnadda yalan söylemek, başkalarına ait hadisleri çalarak nakletmek ve doğrudan hadis vaz' etmek suretiyle üç şekilde gerçekleştiğine vurgu yapmaktadır. Direkt olarak hadis uydurmak maddesiyle ilişkilendirdiği yedi alt kategori, hadislerin uydurulma sebeplerine dair veriler içermesi bağlamında oldukça önemlidir. İbnü'l-Cevzî kasten hadis uyduran kimseleri ve amaçlarını şöyle izah etmektedir:[312]

1. İnsanları dinlerinde ifsada düşürmeyi amaçlayan zındıklar,
2. Mezheplerine yardım etmek isteyenler,
3. İnsanları iyiliğe teşvik edip kötülükten sakındırmayı amaçlayanlar,
4. Her güzel söz için hadis uydurarak onu hadis formuna sokanlar,
5. Dünyalık bir amacı olanlar,
6. İnsanların kendilerinden hadis dinlemelerini sağlamak için hadisleri

ilgili kitaplardaki bu rivayetlerin mukayesesini yapmıştır. Mesela eserinde yer verdiği; "Birinin karnının irinle dolması hicvedici bir şiirle dolmasından daha hayırlıdır" şeklindeki rivayetin *Sahihâyn*'da Ebû Hüreyre tarikiyle; "Birinizin karnının irinle doldurulması şiirle doldurulmasından daha hayırlıdır" şeklinde geçtiğini ve orada 'hicvedici' ziyadesinin bulunmadığını belirtir. Dolayısıyla uydurma olarak kaydedilen ilk rivayet, şiiri niteleyen hicvedici olma vasfı ve râvisi Nadr b. Muharrir sebebiyle mevzû sayılmıştır. Rivayet için bkz. İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 260.

[312] İncelenen mevzûât eserleri içerisinde sebepleri topluca zikreden ilk çalışma -tespit edebildiğimiz kadarıyla- *el-Mevzûʿât* olduğu için sebepler tez metni içerisinde kaydedilmiştir Sebepleri yine topluca zikreden sonraki müellifler bunu genelde İbnü'l-Cevzî'ye atıfla yapmışlardır. Dolayısıyla tekrara düşmemek ve metnin hacmini artırmamak adına literatürün geç tarihli örneklerinde topluca yer verilen sebepler dipnotta kaydedilecektir.

farklılaştırarak nakledenler,

7. Hadis ezberlemeyi zaman kaybı görerek bilinenin dışında tuhaf şeyler rivayet edenler. Bunlar kıssacılar ve dilenciler olmak üzere iki sınıftır.[313]

el-Mevzûât'ın girişinde topluca yer alan bu bilgi beraberinde çalışmanın ilerleyen bölümlerinde müellifin gerek râvi[314] gerekse metinler için getirdiği açıklamalar, vaz' sebeplerinin tespit ve tayininde eseri önemli bir konuma ulaştırmıştır. Ebü'l-Ferec, bazen seneddeki tüm râvileri sika olmasına rağmen muteber kabul edilemeyecek rivayetlerin varlığına dikkat çekmekte ve böyle bir hadisin durumunu tespit etmenin zorluğundan söz etmektedir. O, bu tür mevzû hadislerin ya zındıklar tarafından uydurulup senede sika râvilerin eklenmesiyle ya da zayıf ve yalancılardan hadis alan hırslı bir râvinin şeyhlerinin durumunu gizleyerek tedlîs yapmasıyla gerçekleştiğini[315] beyan ederek, hadis usûlü eserlerinde kasıtlı uydurmalar genel başlığıyla yer alan bir sebebin de sebebine işaret etmektedir. İbnü'l-Cevzî'nin râviyi cerh ederken kullandığı, zındık, mürciî, şiî, rafizi idi vb.[316] değerlendirmeler hadislerin uydurulma sebeplerinin tespitine imkân sunması açısından kayda değerdir. Onun bazen hadisin hangi sebeple uydurulduğunu açıkça dile getirdiği de görülür.[317] Örneğin, *yaratıkların zikri bâbı*nda yer alan bir rivayette kendisine "المسوخ//insandan

---

[313] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 35-46; Ayrıca bkz. Mahmut Sami Gülcü, "İbn Irâk'ın (Arrâk)'ın Tenzîhü'ş-Şerîa Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi", Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023, s. 8, 9.

[314] "Benden bir şey işittiğinizde hakka uygun ise, ben söylemiş olayım veya olmayayım onu alın." şeklindeki mevzû rivayetin mecrûh râvisi Eş'as b. Nezzâr hakkındaki cerh lafızlarını aktaran İbnü'l-Cevzî daha sonra da Yahyâ b. Mâîn'den bu rivayetin zındıklar tarafından uydurulduğu bilgisini kaydeder. Bkz. İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 258; Aynı rivayet için bkz. Ebü'l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm b. Mecdiddîn el-Harrânî İbn Teymiyye, **Eḥâdîs̱ü'l-ḳuṣṣâṣ**, thk. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ, 2. bs, Beyrut, el-Mektebü'l-İslâmî, 1985, s. 81.

[315] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 100.

[316] Mesela, "İmanın artıp eksilmesi babında geçen imanın arttığını söylemek nifak, onun eksildiğini söylemek ise küfürdür. Böyle kimseler tövbe etmezlerse boyunlarını kılıçla vurun. Bunlar Rahman'ın düşmanlarıdır…" şeklindeki rivayetin Muhammed b. Kâsım el-Fâlikânî'nin uydurmalarından olduğunu ve onun Mürcie için hadis uyduran isimlerinin başında geldiğini kaydetmiştir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 133.

[317] Mesela, "Çocukların birbirini anlaması bâbı"nda henüz emekleme dönemindeki bir çocuğun gelecekte günahkâr olma korkusuyla yüksekçe bir zeminden oluğa atlayıp ölmek istediği, onu bu düşüncesinden başka bir çocuğun vazgeçirdiği şeklinde bir kıssa aktarılır. Bu rivayeti değerlendiren İbnü'l-Cevzî, onun ancak İslâm'ı hafife almak gibi bir amaca binaen uydurulmuş olabileceğini söyler. Bkz. İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 153, 154.

dönüştürülmüş çirkin varlıklar" dan sorulan Resûlullah'ın bu kelime kapsamında on iki çeşit mahlûku zikrettiği ve onları alçaltıcı ifadeler kullandığı anlatılmaktadır.[318] Ebü'l-Ferec, bu rivayetin ancak bir mülhid tarafından şeriatı hafife almak için uydurulduğunu beyan etmiştir. Onun zaman zaman isnadın uyduruluş sebebini de zikrettiği görülmektedir. Mesela, *"Ben nebîlerin sonuncusuyum benden sonra nebî gelmeyecektir; ancak Allah dilerse o başka!"* şeklindeki rivayetten sonra; "*Buradaki istisna mevzûdur. O, Muhammed b. Saîd tarafından uydurulmuştur."* demekte ve cerh-ta'dîl âlimlerinin mecrûh râviyle ilgili değerlendirmelerini uzunca aktarmaktadır. Sonuçta ise bu isnadın insanların kalbine şüphe düşürmek için zındıklar tarafından uydurulduğunu zikretmektedir.[319]

Geneli itibarıyla değerlendirildiğinde uydurulma sebeplerini tespit etmede *el-Mevżûʿât*, müellifin açıklamaları, yazım üslûbu ve metodu,[320] hadislerin senedleriyle kaydedilmesi itibarıyla okur için önemli veriler sunmaktadır.[321] Aynı zamanda *el-Mevżûʿât'*ın mevzû hadis örneklerini zikretme açısından da zengin olduğu belirtilmelidir. Bu müspet özellikleri yanında, eserde yer alan azımsanmayacak oranda

---

[318] İlgili rivayet mana itibarıyla şöyledir: "Rasûlullah (a.s.) مسوخ den soruldu. Rasûlullah o, fil, ayı, domuz, maymun, tavşan, kertenkele, yarasa, akrep, örümcek, kurtçuk, Süheyl yıldızı ve zühredir. Ey Allah'ın Resûlü bunların sevilmeme sebebi neydi? File gelince o, ne yaş ne de kuru bırakan dev bir zorbaydı. Kurta gelince o, erille çiftleşen bir eril idi. Domuza gelince o, Hristiyan bir topluluktandı. Bunlar Allah'tan kendilerine bir sofra indirmesini isterler o indirilince de küfür ve yalanlamalarını artırırlardı. Maymuna gelince o, cumartesi yasağını çiğneyen Yahudilerdi. Tavşana gelince o, hayız ve diğer hallerden temizlenmeyen bir kadındı. Kertenkeleye gelince o, ihtiyaçları için çalan bir bedevî idi. Yarasaya gelince o, hurma ağaçlarının tepesinden meyve aşırıyordu. Akrebe gelince o, diliyle insanlara sataşan bir adam idi. Örümceğe gelince o, kocasını efsunlayan bir kadındı. Kurtçuğa gelince o, sevenlerin arasını açan bir iftiracı idi, Süheyl yıldızına gelince o, Yemen'in öşür tahsilcisiydi. Zühre'ye gelince o, Enâhîd adında, Hârut ile Mârut'un âşık olduğu, İsrailoğulları'nın hükümdarlarının kızı olan Hristiyan bir kadındı. Bkz. İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 185, 186.

[319] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 280.; Rivayet için ayrıca bkz. Hâkim, **el-Medḫal**, s. 51; Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**, C. I, s. 260; Süyûtî, **Tedrîbü'r-râvî**, C. I, s. 334, 335.

[320] Rivayetlerin derc edildiği bâb başlıkları, çoğu zaman içerikle ilişkilendirilebilmekte eserin bu özelliğiyse hadislerin uydurulma sebeplerini tespitte kolaylık sağlamaktadır.

[321] "Taassup, siyâset, terğîb-terhîb, mezhebî ve kelâmî ihtilaflar, kasıtlı uydurmalar, kıssacı ve vaizlerin uydurmaları" tespit edilebilen bazı uydurma sebepleridir.

rivayetin herhangi bir sebeple ilişkilendirilemeyeceği de görülmüştür.[322]

3. Şevkânî, *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a*

Çok yönlü bir İslâm âlimi olan Muhammed b. Ali eş-Şevkânî[323] tarafından kaleme alınan *el-Fevâidü'l-mecmû'a,* kendisinden önceki telifattan istifadeyle oluşturulmuş son dönem mevzûât eserlerindendir. Müellif, *"Kendisinde bu kitap bulunan kişi, mevzûât sahasında yazılmış bütün eserleri yanında bulunduruyor sayılır."*[324] diyerek eserinin kapsamına, önemine ve kaynakları bakımından zenginliğine işaret etmektedir. Eser, konularına göre tertip edilmiş, fıkhî meselelere öncelik verilmiştir. Son kısımda ise müellif, belirli bir bâb altında ele almadığı çeşitli hadisleri sıralamıştır. Senedsiz bir şekilde kaydedilen nakillerden sonra pek çok yerde mecrûh râvinin zikredildiği görülür.

Rivayetlerin konularına göre tertip edilmesi, müellifin çoğu hadis akabindeki kısa değerlendirmelerde bulunması veya kendinden önceki yazın ve yazarlara atıf yapmak suretiyle okura daha derli toplu bilgiler sunması açısından *el-Fevâidü'l-mecmû'a,* literatürün, kendi içerisinde sistemli ve tutarlı bir örneği olarak görülebilir. Geç bir dönemde yazılmasının getirisi olarak kitap, önceki telifatı da yansıtan ve tamamlayan niteliğiyle dikkat çekmektedir. Eserde özellikle Cûzekânî, İbnü'l-Cevzî, Sâgânî ve Süyûtî'nin mevzûâtlarına dönük atıflara sıkça rastlanır. *el-Fevâidü'l-mecmû'a,* içerisinde mevzû hadis bulunan tefsirleri, bazı meşhur vazzâ'ları/çokça hadis uyduranları, sahâbî olduğunu iddia eden yalancıları, mevzû hadis nüshası olan

---

[322] Mesela, "Falanca sûre denilmez bâbı"nda kaydedilen, "Hiçbir sûre için bu Âl-i İmrân Sûresi, bu Nisâ Sûresi gibi şeyler söylemeyin fakat içinde Âl-i İmrân'ın zikredildiği sûre, içinde kadının zikredildiği sûre deyin" şeklindeki bir rivayetin uyduruluş sebebini anlamak güçtür. Bkz. İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 250.

[323] Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, h. 1173/1760'da San'a'nın güneydoğusundaki Şevkan'da doğdu. Yemen'in faziletli isimlerinden biri olan Şevkânî kadılık vazifesi ifa etti. H. 1250/1834'te Yemen'de vefat etti. Bkz. Zirikli, **A'lâm**, C. I, s. 246, 247; Muḥammed b. ʿAlî b. Muḥammed el-Yemenî eş-Şevkânî, **el-Bedru'ṭ-Ṭâliʿ bi Meḥâsin min Baʿdi'l-Ḳarni's-Sâbiʿ**, Beyrut, y.y., t.y., C. II, s. 214-225; Eyyüp Said Kaya, Nail Okuyucu, "Şevkânî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 39, İstanbul, TDV Yayınları, 2010, s. 22-28; Adil Yavuz, "eş-Şevkânî ve Hadisçiliği", Selçuk Üniversitesi, 2013, s. 38-168.

[324] Şevkânî, **el-Fevâidü'l-mecmû'a**, s. 4.

birtakım kişileri ve hadis uydurma sebeplerini -topluca- ele alması bakımından[325] zamanına kadarki mevzûât eserlerinde verilen bilgileri daha sistematik sunarak hem açıklayıcı hem de kapsayıcı özelliğiyle dikkat çekmektedir. Şevkânî, İbnü'l-Cevzî'den naklen hadis uyduran, yalan söyleyen ve rivayetleri kalb eden kimseleri sıralarken hadislerin uydurulma sebeplerine de maddeler halinde topluca yer vermektedir.[326] Uydurma sebeplerini İbnü'l-Cevzî'den naklen toplu bir şekilde aktarma metodunu Süyûtî de takip etmiş, daha sonra Ali el-Kârî gibi sebepleri yine topluca ele alan müelliflerin Süyûtî'nin İbnü'l-Cevzî'den nakline atıfta bulundukları görülmüştür. Şevkânî ise uydurma sebeplerini zikrederken Süyûtî'ye atıf yapmaksızın okuru direkt İbnü'l-Cevzî'ye sevk etmektedir.

Şevkânî, sebepleri açıkça zikrederken çok fazla örnek rivayete yer vermemekte fakat konuyu kendi izahlarıyla yeterince açıklayarak muğlak bir husus bırakmamaktadır. Bu yönüyle *el-Fevâidü'l-mecmû'a* uydurulma sebeplerine yer vermesi bağlamında türünün istifadeli bir örneği görünümündedir. Dolayısıyla *el-Fevâid*'in, hadislerin uydurulma sebeplerini görmek açısından başvuru kaynağı olarak tanımlanması mümkündür. Açıkça zikredilmemiş olsaydı dahi pek çok rivayetin ve müellifin sunduğu bazı satır arası bilgilerin çoğu zaman vaz' sebebini tespite imkân sunar mahiyette olduğu söylenebilir. Mesela eser içeriğinde bulunan ve bazı amellere verilecek devasa mükâfatlardan söz eden rivayetler, terğîb maksatlı[327] uydurmalarla,

---

[325] Şevkânî, **el-Fevâidü'l-mecmû'a**, s. 421-428.

[326] Müellifin burada zikretmiş olduğu maddelerden ilk üç tanesi râvinin zabt kusuruyla ilişkili olup hadis uydurma sebepleriyle irtibatlandırılamayacaktır. Bunlar şöyledir: "Zühd yaşamını benimseyip ezber hususunda gevşek davrananlar, yazdıklarını kaybettiği için ezberden rivayette bulunurken hata edenler, aslında sika olmakla birlikte ömrünün sonlarına doğru ihtilata düşenler." Devamında yer alan maddeler ise hadislerin uydurulma sebeplerine yöneliktir. Bunlar şöyle özetlenebilir: "Hataen rivayette bulunup kendisine rivayetin doğrusu açıklandığı halde gururu sebebiyle hatasından dönmeyenler, dinî ifsat etmek maksadıyla hadis uyduran zındıklar, mezhebine yardım etmek isteyenler, terğîb-terhîb umanlar, güzel bir söze isnad eklemeye cevaz verenler, iktidara yanaşmayı arzulayanlar, kıssacılar, bir münâzara meclisinde kendi hevâsına muhalif söz işitip buna karşı sözüne mevzû hadisle delil üretenler." Şevkânî, **el-Fevâidü'l-mecmû'a**, s. 426, 427; *el-Fevâid*'i metodolojik özellikleri açısından ele alan bir çalışmada eserden çıkarılan uydurulma sebepleri de müstakil bir başlık altında sunulmuştur. Bkz. Hacı Çiçek, "Şevkânî'nin Hayatı ve el-Fevâid Adlı Eserinin Metodolojik Özellikleri", **Şarkiyat**, No: 9, 2013, s. 123, 124.

[327] Bazı nafile ibadetlere verilecek mükâfatlar örnek olarak zikredilebilir. Mesela, duhâ namazı kılınmasına teşvik etmek için vaz' edilen bir hadiste şu ifadeler yer almaktadır: "Kim cumartesi günü duhâ vaktinde her rekatında on beşer kez Fatihâ ve İhlas Sûrelerini okuyarak dört rekat namaz kılarsa

birtakım fiillerden sakındırmayı amaçlayan nakiller terhîb maksatlı uydurmalarla[328] rahatlıkla ilişkilendirilebilmektedir.

C. Sahih Hadis Bulunmayan Konulara Dair Eserler

Mevzûât eserleri mevzû rivayetlerin tanınması ve Müslümanların bu rivayetlere karşı tedbirli olmaları amacıyla kaleme alınmışlardır. Müelliflerin değerlendirme kriterlerine bağlı olarak literatür içerisinde mevzû derekesinde olmayan hadisler yer almaktaysa da -genel olarak- mevzûât müellifleri eserlerinde uydurma hükmündeki rivayetleri toplamaya özen göstermişlerdir. Bununla birlikte hakkında sahih hadis bulunmayan konulara dair örnekler de mevzûât eserleri içerisinde yer bulmuşlardır. Burada çeşitli amaçlarla beraber sahih hadis bulunmayan konuları da içeren örnekler değil[329] yazım gerekçesi sahih hadis bulunmayan konuları ortaya koymak olan *el-Muġnî* ile *Hâtimetü Sifri's-sa'âde* tanıtılacaktır.

1. Mevsılî, *el-Muġnî*

Mevzûât literatürü örneklerinden biri, Ebû Hafs el-Mevsılî (ö. 622/1225)[330]

---

her bir rekatı için kendisine inci ve yakutla süslenmiş, altından yapılmış bin tane saray verilir." Bkz. Şevkânî, **el-Fevâidü'l-mecmû'a**, s. 44.

[328] Mesela, "Kim bir Yahûdî veya Hristiyanla zina ederse Allah onu kabrinde yakar!" rivayetinin insanları zina etmekten menetmek maksadıyla uydurulduğu anlaşılmaktadır. Ancak cezaya müstahak olunması için seçilen din mensupları içerisinde Müslümanların yer almaması dikkat çekicidir. Bu örnek, rivayetlerin vaz' edilmesinde dönemsel bir anlayışın, yaşanmış bir olayın ya da toplumsal bir algının etken olabileceğini düşündürmesi açısından kayda değer görülmüştür. Bkz. Şevkânî, **el-Fevâidü'l-mecmû'a**, s. 203.

[329] Yıldırım, Sahih hadis bulunmayan konulara dair telifinde Mevsîlî'nin el-Muġnî'si ve Fîrûzâbâdî'nin Hâtimetü Sifri's-sa'âde'si ile birlikte Cûzekânî'nin el-Ebâṭîl'i ile İbn Kayyım el-Cevziyye'nin el-Menârü'l-münîf'ini de zikretmiştir. Fakat yazar, el-Ebâṭîl ve el-Menârü'l-münîf'in tamamen sahih hadis bulunmayan konulara dair olduğu iddiasında olmayıp, onları bu iki müellifin bazı durumlarda "bu konuda sahih hadis yoktur" şeklindeki genelleyici değerlendirmelerini esas alarak bu kategoriye dahil etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Enbiya Yıldırım, **Sahih Hadis Bulunmayan Konular**, 3. bs, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2020; Nitekim Cûzekânî'nin ve özellikle de İbn Kayyım ilgili eserlerinde "bu bâbta sahih bir şey yoktur/ *لا يصح في هذا الباب شيء*" şeklindeki değerlendirmeler sıklıkla görülmekteyse de bu iki eserin tamamında sahih hadis bulunmayan konuları ortaya koymanın amaçlanmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla çalışmamızda bu eserleri daha ayırt edici özelliklerine göre sınıflandırmaya çalıştığımızı belirtmemiz gerekir.

[330] Ebû Hafs el-Kürdî el Mevsılî el-Hanefî Ziyâüddîn h. 557/1162 yılında Musul'da doğdu. Abdülmünim b. Kuleyb, Muhammed b. Mübarek b. el-Halavî, İbnü'l-Cevzî gibi âlimlerden hadis işitti. Kendisinden Şihâb el-Kûsî, Fahr ibnü'l Buhterî, Mecdüddîn İbnü'l-Adîm ve kızı Şühde rivayette bulundular. Halep ve Dımaşk'ta hadis rivayet eden Mevsılî h. 622/1225 yılında Dımaşk Nûriyye Bîmâristân'ında vefat etti. Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zehebî, **Siyer**, C. XVI, s. 218; Zirikli,

tarafından kaleme alınan *el-Muġnî ʿani'l-ḥıfẓi ve'l-kitâb*'tır. Müellif bu kitabını mevzûât sahasında verdiği birkaç eserin en mükemmeli saymaktadır.[331] Literatürün küçük hacimli örneği *el-Muġnî*'nin mukaddimesinde yazar, bu eserinde sened ve metin zikretmediğini, tekrara düşmediğini ve kitabını bâblara ayırdığını belirtmektedir. Daha sonra telifinde neden böyle bir sistem takip ettiğini de üç maddede özetlemektedir.[332] Müellifin yöntemi, kendisinin de belirttiği gibi, herhangi bir metin ve senede yer vermeksizin, genel bir değerlendirmeyle, hakkında sahih hadis bulunmayan konuları bâb başlıkları halinde aktarmak şeklindedir. Mevsılî takip ettiği bu metotla kendisinden önceki mevzûât eserlerinde görülmeyen yeni bir yöntem geliştirmişse de gerek klasik gerekse çağdaş dönem âlimlerinden bazılarının eleştirilerine hedef olmuştur.[333]

Mevsılî, herhangi bir konuda varit olan hiçbir sahih hadis bulunmadığını belirtmek üzere *"لا يصح في هذا الباب شيء/bu bâbta sahih bir şey yoktur"* demekle iktifa etmektedir.[334] Bu bâb başlıkları altında her zaman kendi değerlendirmelerini aktarmamakta, bazen sadece başka âlimlerden alıntılar zikretmekle yetinmektedir.[335]

A'lâm, C. V, s. 42; M. Yaşar Kandemir, "Mevsılî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 29, Ankara, DİA, 2004, s. 488, 489; Mustafa Macit Karagözoğlu, "Contested Avenues in Post-Classical Sunni Ḥadīth Criticism: A Reading through the Lens of al-Mughnī ʿan al-Ḥifẓ wa-l-kitāb", **Journal of Islamic Studies**, C. 29, No: 2, 2018, s. 162, 163; Nurullah Agitoğlu, "Mûsullu Bir Muhaddis ve Sahîh Hadis Bulunmayan Konulara Dair Bir Çalışması: Ömer b. Bedr el-Mevsılî ve el-Muğnî Adlı Eseri", **Turkish Studies-Comparative Religious Studies**, 2019, s. 581.

[331] Kandemir, **Mevzû Hadisler**, s. 147.

[332] Mevsılî eserini telifinde takip ettiği yöntemi şu üç maddede açıklamaktadır: 1) İlmi taliplerine daha hızlı ulaştırmak. 2) Emirler, vezirler, kadılar ve zanaat erbabı gibi muhtelif mesleklerde bulunmaları hasebiyle ilimle uğraşmaya pek fırsat bulamayanları dikkate almak. 3) Az miktarda bir şeyin zevkine varan insanın onun bol olduğu kaynağa ulaşmada göstereceği hevesi göz önünde bulundurmak. Bkz. Ebû Hafs Ziyâüddîn Ömer b. Bedr b. Saîd el-Mevsılî, **el-Muġnî ʿani'l-ḥıfẓi ve'l-kitâb**, Beyrut, Cem'iyyetü Neşri'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1342, s. 18; Ayrıca bkz. Kandemir, **Mevzû Hadisler**, s. 147; Karagözoğlu, "Contested Avenues in Post-Classical Sunni Ḥadīth Criticism", s. 165.

[333].İbn Hacer, Sehâvî ve Süyûtî gibi âlimler Mevsılî'yi hadis âlimi saymamakta ve genelleyici yöntemini eleştirerek onun mevzû addettiği rivayetlere karşı aceleci olunmaması gerektiğini belirtmektedirler. Benzer eleştiriler çağdaş düşünürlerden de gelmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Müctebâ Uğur, "Sahih Dışında Kalan Zayıf ve Uydurma Rivayetlere Dair İki Eser", **Diyanet İlmi Dergi**, C. 32, No: 4, 1996, s. 13-18.

[334] "İmanın artması, eksilmesi onun söz ve amel olduğu bâbı"; "Mürcie, Cehmiyye, Kaderiyye ve Eşariyye bâbı"; "Kendisine ilim sorulan ve onu gizleyen kimse bâbı" gibi; Mevsılî'nin bir konuda sahih hadis bulunmadığını belirtmek amacıyla kullandığı tüm terimler için bkz. Uğur, "Sahih Dışında Kalan Zayıf ve Uydurma Rivayetlere Dair İki Eser", s. 7-10.

[335] Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Buhârî (ö. 256/870), Tirmizî (ö. 279/892), Ukaylî (ö. 322/934) ve

Kendisi bir görüş beyan edeceği zaman ise sözlerine; "*قال المصنف / musannif şöyle dedi:"* diyerek başlamaktadır.[336] Bir konuda hem mevzû hem de sahih rivayetlerin bulunması durumundaysa; *"Burada şu kadar rivayet sahih, diğerleri mevzûdur."*[337] gibi açıklamalar yapmaktadır. Mevsılî, rivayetin Hz. Peygamber'e değil de başka birisine aidiyeti kesinse buna da işaret etmektedir.[338]

Müellifin uydurulma sebeplerini müstakil olarak ve topluca ele almadığı bu çalışmada, bâb başlıklarının altında genel değerlendirmelerin zikriyle iktifa edilmesi eserden istifadeyi zorlaştırmaktadır. Mevsılî'nin *"Bu bâbta sahih hadis yoktur"* şeklindeki değerlendirmesi, o bâbta ele alınan rivayetlerin hasen, zayıf, mevzû derekesinde olabileceği şeklinde anlaşılmaktaysa da yazarın *"لا يصح"* ve *"لا يثبت"* şeklindeki ifadeleriyle mevzû hadisleri kastettiği dile getirilmiş, eserin mevzûât literatürü örneklerinden sayılması da bunu delillendirmek üzere serd edilmiştir.[339] Bu bağlamda bâb başlıklarındaki kritik kavramlar, sebep tespitinde bulunmak için önem arz etmektedir. Müellifin hadisin mevzû olduğunu ve vaz'ından sorumlu tutulan kimseleri beyan ettiği nadir bir örnek ise sebep tespitine dair açık veri olarak kabul edilebilir. Kur'an'ın faziletlerinin zikri bâbı altında ele alınan bu örnekte yazar, "*Kim Kur'an'dan falanca sûreyi okursa ona şöyle ecir vardır."* şeklinde gelen pek çok rivayet bulunduğunu ve İbnü'l-Mübârek'in *"Bunları zındıkların uydurduğunu zannediyorum"* dediğini nakletmektedir. Devamında ise Fâtihâ ve Âyete'l-kürsî'nin faziletine dair bazı rivayetler dışında bu bâbta sahih bir hadis olmadığını belirtmektedir.[340] Dolayısıyla burada rivayetin mevzû olduğuna dair açık bir zikir vardır ve bu izah sebebiyle rivayet zındıkların uydurmalarına örnek teşkil

İbn Hibban (ö. 354/965) gibi âlimler, değerlendirmelerine yer verdiği isimlerden bazılarıdır. Mevsilî'nin nakilde bulunduğu âlimlere ait değerlendirmeleri tablo üzerinde görmek için bkz. Agitoğlu, "Mûsullu Bir Muhaddis ve Sahîh Hadis Bulunmayan Konulara Dair Bir Çalışması", s. 584.

[336] Örnekler için bkz. Mevsılî, **el-Muġnî**, s. 19, 22, 29, 36, 38, 39, 43, 44, 45, 48.

[337] Hz. Ebû Bekrin faziletleriyle alâkalı hadis vaz' edilmekle birlikte sahih kaynaklarda onun faziletini gösteren pek çok rivayet bulunduğunu söylemesi ayrıca Beytü'l-makdîs'in faziletleriyle alâkalı üç rivayet dışındaki hadislerin sahih olmadığını söylemesi bunun yalnızca birer örneğidir. İlgili hadisler için bkz. Mevsılî, **el-Muġnî**, s. 25.

[338] Mesela "Duâdan sonra elleri yüze sürmek bâbı"nda gelen sözün Hz. Peygamber'e değil de Hasan-ı Basrî'ye (ö. 110/728) ait olduğunu ifade etmesi gibi. Bkz. Mevsılî, **el-Muġnî**, s. 46.

[339] Mevsılî, **el-Muġnî**, s. 16.

[340] Mevsılî, **el-Muġnî**, s. 22.

etmektedir.[341] Allah'ın kelâmının kadîm olup mahlûk olmadığı bâbı[342] ise literatürün diğer bazı örneklerinde de yer alan ve Kur'an'ın mahlûk olduğu görüşüne tepki olarak vaz' edilen rivayetlerde göz önünde bulundurulduğunda bir sebeple ilişkilendirilebilecektir.[343] Bâb başlıklarında zikredilen bazı önemli kavramlardan hareketle *el-Muġnî* klasik hadis usûlü kaynaklarında yer verilen bazı maddelerle irtibatlandırılabilecek birkaç sebebin tespitine imkân sunmaktadır.[344] Ebû Hanîfe ve Şâfii'yi öven ya da yeren rivayetler bâbı[345] buna örnek olarak verilebilir. Nitekim bu hususta gelen rivayetlerin tamamının mevzû olduğu tarihe arz ile malum olup, şahıs taassubu sebebiyle vaz' edilmişlerdir.

2. Fîrûzâbâdî, *Hâtimetü Sifri's-sa'âde*

Muhammed el-Fîrûzâbâdî'ye[346] ait olan *Hâtimetü Sifri's-sa'âde* müstakil bir eser olmayıp Fîrûzâbâdî'nin, Hz. Peygamber'in sîreti hakkında yazdığı *Sifrü's-sa'âde* adlı yapıtının sonuna eklediği ve hakkında sahih hadis bulunmayan konuları kapsayan kısımdır. Müellifin zaman zaman Hz. Peygamber'e ait olmayan sözün asıl sahiplerine işaret ettiği *Hâtime*'de şayet bir konuda sahih rivayet vârid olmuşsa ona da yer verilmektedir.[347] *Hâtime'*de mevzû rivayetler sened zikredilmeksizin kaydedilmiş kısa

---

[341] Müellif; süt, bal, bakla, peynir, patlıcan… gibi yiyecek ve içeceklerle ilgili bâb akabinde bu hususta ki rivayetlerin İslâm'ı hafife almak maksadıyla zındıklar tarafından uydurulduğunu belirterek açık bir sebebe yer vermiştir. Bkz. Mevsılî, **el-Muġnî**, s. 39, 40.; Aynı açık sebep, aşağıda yer verileceği üzere Hâtimetü Sifri's-sa'âde'de de görülecektir.

[342] Mevsılî, **el-Muġnî**, s. 20.

[343] Bazı örnekler için bkz. İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, s. 1/107-109; Sâgânî, **ed-Dürrü'l-mülteḳaṭ**, s. 41; Mevsılî, **el-Muġnî**, s. 20; Sâgânî, **Mevżûʿâtü's-Sâgānî**, s. 64; Fettenî, **Tezkiretü'l-mevzûât**, s. 77; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. I, s. 12-15.

[344] "Taassup, siyâset, terğîb-terhîb, mezhebî ve kelâmî ihtilaflar, ticâret ve fazîlet" tespit edilebilen bazı uydurma sebepleridir.

[345] Mevsılî, **el-Muġnî**, s. 26.

[346] Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed el-Fîrûzâbâdî, h. 729/1329'da Şiraz'a bağlı Kâzerûn'da doğdu. Dil ve edebiyat âlimidir. *el-Kâmûsü'l-muhît* sözlük çalışması meşhurdur. Hadis, fıkıh, tefsir ve tarihle de meşgul olmuştur. H. 817/1415'te Zebîd'te vefat etti. Hayatı hakkında bilgi için bkz. Ebü'l-Felah Abdülhay b Ahmed b Muhammed İbnü'l-İmad, **Şeẕerâtü'ẕ-ẕeheb fî aḫbâri men ẕeheb**, thk. Mahmûd el-Arnaût, Beyrut, Dâru İbn Kesir, 1986, C. IX, s. 186-191; Zirikli, **A'lâm**, C. VII, s. 146, 147; Hulusi Kılıç, "Fîrûzâbâdî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 13, İstanbul, TDV Yayınları, 1996, s. 142-145.

[347] Mesela müellif, Übey b. Ka'b'a isnad edilen sûrelerin faziletleriyle ilgili rivayetin mevzû olduğu hususunda Ehl-i hadisin ittifak ettiği belirtildikten sonra bu konuda gelen; "Sana Kur'an'daki en büyük sûreyi öğreteyim mi? O, Elhamdülillâhi Rabbi'l-Âlemîn'dir." hadisinin sahih olduğunu bildirmiştir. İlgili rivayet için bkz. Buhârî, **Fedâilü'l-Kur'ân**, *9*; Hz. Peygamberin hacamat yaptırmayı tavsiye ettiği

nitelikli metinlerden ibarettir. Uydurma hadislere hasredilmiş olması itibarıyla mevzûât literatürü içerisinde yer alan Hâtime, muhtasar niteliği, senede yer verilmemesi ve mecrûh râvinin bildirilmemesi gibi özellikleriyle okura oldukça sınırlı veri sunmaktadır. *Hâtime,* herhangi bir konuda gelen tüm rivayetlerin mevzû ve bâtıl olduğunu bildirmeyi amaçlaması yönüyle, Mevsîlî'nin *el-Muġnî 'ani'l-hıfz* adlı yapıtıyla benzerlik arz etmektedir. Eserde Mevsılî'ye dönük atıflara yer verilmemişse de Fîrûzâbâdî'nin onun metodundan etkilendiği anlaşılmaktadır.[348] *Hâtime*, hadislerin uydurulma sebeplerine dair sınırlı sayıda açık veri sunduğu için sebeplerin tespitinde müracaat edilmesi gereken başvuru kaynakları içerisinde zikredilemeyecektir. Hatta tespit edilebildiği kadarıyla müellifin bu eserinde sadece bir konuda gelen rivayetleri açık bir sebeple ilişkilendirdiği görülmüştür. Buna göre Fîrûzâbâdî, mercimek, bakla, peynir… gibi bazı gıdaların faziletiyle ilgili sahih bir rivayet gelmediğini bildirdiği bâbta; *"Bu bâbları zındıklar uydurdular ve hadisçilerin kitaplarına girdirdiler. Böylece İslâm'ı hafife almayı amaçladılar."*[349]şeklinde bir izahta bulunmaktadır. Onun bu beyanı bir uydurma sebebinin açıkça kaydedildiği tek alan olması itibarıyla önem arz etmektedir. Buna ilaveten *Hâtime*'de bâb başlığı ve metin içeriğinin beraberce ele alınması neticesinde okurun birtakım sebepleri tespit edilebileceği görülmüştür.[350]

D. İhtisar, Tenkit ve Ziyâde Çalışmaları

Mevzûât literatürünün geç tarihli örnekleri ilk çalışmalardan istifade edilerek oluşturulmuşlardır. Bu hususta özellikle İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevżûʿât*'ına dönük atıflar dikkat çekmektedir. İbn Kayyım el-Cevziyye ile başlayan süreçten sonrasında kaleme alınan eserlerin çoğu *el-Mevżûʿât*'ı ihtisar etme, onu tenkit etme veya ona ziyâdede bulunma amacını da haizdir. İbnü'l-Cevzî rivayetleri mevzû addetmede

---

rivayetin sahih olduğunu kaydettiği başka bir örnek için bkz. Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb Fîrûzâbâdî, **Sifrü (Süferü)'s-saʿâde**, thk. Ahmed Abdürrahim es-Sâyeh, Ömer Yûsuf Hamza, Kahire, Merkezü'l-Kitâb, 1997, s. 278.

348 Karagözoğlu, "Contested Avenues in Post-Classical Sunni Ḥadīth Criticism", s. 170.

349 Fîrûzâbâdî, **Sifrü's-sa'âde**, s. 276.

350 "Fazilet, mezhebî ve kelâmî ihtilaflar, terğîb-terhîb, taassup" tespit edilebilen bazı uydurma sebepleridir.

aceleci davranması gerekçesiyle eleştirilmişse de *el-Mevżûʿât*, yazarın takip ettiği yöntemi, geniş muhtevası ve sistematik oluşu sebebiyle kendisine atıfta bulunulmadan geçilmeyen bir eser haline gelmiştir. Özellikle Süyûtî'nin çalışmaları bu hususta önem arz etmektedir. Sonrasında İbn Arrâk'ın da hem *el-Mevżûʿât* hem de Süyûtî'nin alana dair eserlerini esas alarak hazırladığı ihtisar çalışması mevcuttur. Aşağıda bir mevzûât eserinin/eserlerinin muhtasarı niteliğinde olan, bu eseri/eserleri tenkit etmek ya da ona ilave bilgiler içermek maksadıyla kaleme alınan çalışmalar incelenecektir.

1. İbn Kayyım el-Cevziyye, *el-Menârü'l-münîf*

Mevzûât literatürü örneklerinden bir diğeri İbn Kayyım el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350)[351] kaleme aldığı *el-Menârü'l-münîf fi'ṣ-ṣaḥîḥ ve'ż-żaʿîf*[352]'tir. Eseri tahkik eden Abdülfettâh Ebû Gudde (ö. 1997) mukaddimede onun, İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevżûʿât*'ının güzel bir muhtasarı olduğunu ifade etmiş, müellifin böyle bir izahta bulunmadığını ancak iki eseri mukayese eden birinin bunu kolayca fark edebileceğini belirtmiştir.[353] Kendisine bir mevzû hadisi senedine bakmadan tanımanın mümkün olup olmadığı sorulan İbn Kayyım'ın bu suale verdiği cevap dikkat çekicidir. O, isnadı olmayan mevzû hadisin ancak bu işte uzmanlaşmış ve bir meleke kazanmış kişilerce bilinebileceğini söylemiştir. İbn Kayyım'ı *el-Menâr*'ı yazmaya sevk eden amil, kendisine sorulan bu soru olmalıdır. Zira eserde, hadisin uydurma olduğuna delalet

---

[351] Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b Ebî Bekr b. Eyyûb el-Hanbelî, h. 691/1292'de doğdu. Arap dli ve edebiyatı, tefsir, kelam, fıkıh ve hadis gibi İslâmî ilimleri okumuştur. Pek çok hocadan ilim tahsil etmişse de kendisini en çok etkileyen İbn Teymiyye (ö. 728/ 1328) olmuştur. Yöneticilerle çatışma halinde olduğu için farklı gerekçelerle birkaç kez hapsedildi. H. 751/1350'de Dımaşk'ta vefat etti. Bkz. İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, C. VIII, s. 287-293; H. Yunus Apaydın, "İbn Kayyim el-Cevziyye", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 20, İstanbul, TDV Yayınları, 1999, s. 109-123; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr el-Hanbelî İbn Kayyım el-Cevziyye, **Mevzu Hadisleri Sahihlerden Ayıklama Rehberi**, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, çev. Enbiya Yıldırım, Ankara, Takdim, 2019, s. 17-20.

[352] Abdülfettâh Ebû Gudde'nin tahkik ettiği eser, Enbiya Yıldırım tarafından *Mevzû Hadisleri Sahihlerinden Ayıklama Rehberi* adıyla tercüme edilmiştir. İhtiyaç hâsıl oldukça bu tercümeye de müracaat edilmiştir.

[353] Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr el-Hanbelî İbn Kayyım el-Cevziyye, **el-Menârü'l-münîf fi'ş-şaḥîḥ ve'ż-żaʿîf**, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, y.y., Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1970, s. 12, 13; karş. İbn Kayyım el-Cevziyye, **Mevzu Hadisleri Sahihlerden Ayıklama Rehberi**, s. 21.

eden bazı kaideler örnekler özelinde tahlil edilmektedir.[354]

Yazar, çeşitli konularda uydurulan mevzû hadisleri elli fasılda ele almıştır. Bazen bir konu hakkındaki uydurma haberleri hiç zikretmediği ve sadece sahih olanları nakledip bunlar dışında sahih bir rivayet yoktur dediği görülür.[355] Müellif, hakkında sahih hadis bulunmayan konuları genel bir değerlendirmeyle sunmaktadır.[356] İbn Kayyım'ın bu eseri, bir metnin mevzû olduğunun nasıl bilinebileceğini anlatmada başat rol üstlenmiş bir yapıtken aynı verimi hadislerin uydurulma sebeplerini tespitte sunmamaktadır. Öncelikle sebeplerin maddeler halinde topluca zikredilmemiş olması daha sonra müellifin çoğu zaman vaz' sebebini açıkça ifade etmemesi, rivayetlerin senedsiz bir şekilde kaydedilmesi ve eserin telif edilme gerekçesi beraberce değerlendirildiğinde *el-Menâr*, uydurulma sebeplerini tespitte istifade edilebilecek temel bir çalışma sayılamayacaktır. Bununla birlikte kitapta yer verilen pek çok metnin muhtevasından hareketle okur, bazı hadis uydurma sebepleri hakkında çıkarımda bulunabilmektedir.[357] İbn Kayyım, rivayetin niçin uydurulduğunu her zaman açıkça ifade etmese de bazen onun vaz' sebebine dair açıklama yapmaktadır. Mesela Ûc b. Unuk[358] kıssasını sağlam delillere muhalefet eden mevzû hadis örneği olarak kaydeder

---

[354] Furkan Çakır, Mustafa Yüceer, "Yalan Haber Tespitinde Metodoloji Arayışları (İbn Kayyim ve İbn Haldûn Örneği)", **Mevzu–Sosyal Bilimler Dergisi**, No: 9, 2023, s. 691.

[355] Mesela Mescid-i Aksâ'ya dair rivayetlerin durumunu açıklarken bu konuda gelen sahih rivayetleri zikretmiş ve bunların haricindekilerin uydurma olduğunu ifade etmiştir. İbn Kayyım el-Cevziyye, **el-Menârü'l-münîf**, s. 91.

[356]Mesela, akılla ilgili tüm rivayetlerin mevzû olduğunu söylemesi, Hızır'ın hayatından söz eden tüm rivayetlerin uydurma olduğunu beyan etmesi ve onun hayatta olmadığını haber veren hadisleri zikrederek önceki rivayetlerin mevzû olduğunu kanıtlamaya çalışması gibi. Muhakkik Abdülfettâh Ebû Gudde, yazarın bir konuda serd edilen rivayetleri böyle toptan "mevzû" veya "bâtıl" saymasını problemli bulur ve pireye sövmeyi yasaklayan hadisler başlığı altında "Bu hususta Hz. Peygamber'den gelen sahih bir şey yoktur" diyen müellifin görüşüne muhalif sahih rivayetleri kaydeder. Bkz. İbn Kayyım el-Cevziyye, **el-Menârü'l-münîf**, s. 66-76; karş. İbn Kayyım el-Cevziyye, **Mevzu Hadisleri Sahihlerden Ayıklama Rehberi**, s. 149.

[357] "Taassup, siyâset, terğîb-terhîb, mezhebî ve kelâmî ihtilaflar, ticâret, menfaat" tespit edilebilen bazı uydurma sebepleridir.

[358] Abdülfettah Ebû Gudde, Ûc b. Unuk isminin doğru zikredilmediğini belirtmiş ve doğrusunun İbn Ûk şeklinde olduğu sonucuna ulaşmıştır. Rivayete göre İbn Ûk üç bin üç yüz otuz üç artı üçte bir zira uzunluğunda, denize daldığında su ancak göbeğinin yarısına kadar gelen, göğe uzandığında güneşe erişebilen Hz. Nûh döneminde yaşamış ve onun çağrısına itaat etmemiş biriydi. Hz. Mûsâ'nın ordusu büyüklüğündeki bir kayayı yerinden sökerek Hz. Nûh'un gemisine fırlatmak istediğinde Allah o kayayı bir kolye gibi onun boynuna geçirmişti. İbn Kayyım el-Cevziyye, **el-Menârü'l-münîf**, s. 76, 77; karş. İbn Kayyım el-Cevziyye, **Mevzu Hadisleri Sahihlerden Ayıklama Rehberi**, s. 91.

ve onun, peygamberlere dair haberleri karalamak maksadıyla zenâdika tarafından uydurulduğunu açıklar.[359] Sebebi açıkça ifade etmese de müellifin verdiği bazı bilgilerden hareketle bulunabilecek sebeplere örnek olarak ise, Râfizîlerin Hz. Ali'nin faziletleri hakkında hadis uydurdukları bilgisini aktardıktan sonra, Ehl-i sünnetten olan bazı câhil kimselerin de Muâviye'nin faziletlerine dair hadis vaz' ettiklerini belirtmesi zikredilebilir.[360] Ehl-i sünnet-Şia muhalefetinin bir uydurma sebebi olabildiğini ortaya koyan bu bilgi, hadis vaz'ındaki sebebin arkasında cehâlet faktörünün bulunduğunu da göstermektedir.

2. Süyûtî, *el-Leâli'l-masnû'a*

el-Leâli'l-masnû'a fi'l-ehâdîsi'l-mevzûa, Celâlüddîn es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505)[361] mevzûât sahasında kaleme aldığı eserlerden en meşhurudur. Müellif, *el-Mevżûʿâtü'l-kübrâ* olarak da adlandırdığı bu kitabında İbnü'l Cevzî'nin *el-Mevżûʿât*'ına İbnü's-Salâh ve başka âlimlerin de belirttiği gibi mevzû derekesine inmeyen; zayıf, hasen ve hatta sahih rivayetleri de aldığından söz etmekte ve eserini,

[359] İbn Kayyım el-Cevziyye, **el-Menârü'l-münîf**, s. 76, 77; karş. İbn Kayyım el-Cevziyye, **Mevzu Hadisleri Sahihlerden Ayıklama Rehberi**, s. 91, 92.

[360] İbn Kayyım el-Cevziyye, **el-Menârü'l-münîf,** s. 116; İmanın artıp eksilmeyeceği ve artıp eksileceği yönünde muârız hadisler uydurulduğunu belirtmesi de bir uydurma sebebi olarak mezhepler arası ihtilafı örneklendirmektedir. Bkz. İbn Kayyım el-Cevziyye, **el-Menârü'l-münîf**, s. 119; Aynı sebeple ilişkili başka bir rivayet için bkz. İbn Kayyım el-Cevziyye, **el-Menârü'l-münîf**, s. 137.

[361] Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, h. 849/1445'te Kahire'de doğdu. Babasıyla birlikte İbn Hacer'in derslerine katıldı. Çok yönlü bir âlim olup, tefsir, hadis, fıkıh ve Arapça sahasında eserler telif etti. Özellikle Kâfiyeci (ö. 879/1474) ve Şümünnî (ö. 872/1468) istifade ettiği hocalarındandır. Fıkıh, hadis ve dil ilimlerinde kendisinin asrın müçtehidi olduğunu söyleyen Süyûtî h. 911/1505'te Nil nehri üzerindeki Ravza adasında inziva yaşamı sürmekteyken vefat etti. Bkz Ebü'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, **Ḥüsnü'l-muḥâḍara fî Târîhi Mısr ve'l-Kâhira**, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, Mısır, Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1967, C. I, s. 335-344; İbnü'l-İmad, **Şeẕerâtü'ẕ-ẕeheb**, C. X, s. 74-79; Zirikli, **A'lâm**, C. III, s. 302, 302; Halit Özkan, "Süyûtî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 38, İstanbul, TDV Yayınları, 2010, s. 188-198; Mustafa Avni Gökduman, "Suyûtî'nin Uydurma Hadisler Konusunda İbnü'l-Cevzî'ye Yönelttiği Eleştiriler", Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018, s. 27-41; Abdurrahman Kılıç, "Hadis Usûlü Kavramlarının Terimleşme Süreci-Tedrîbü'r-Râvî Özelinde-", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022, s. 5-27.

onun bu metodunu tenkit etmek amacıyla[362] yazdığını belirtmektedir.[363] Müellif, *Kitâbü'l-Mevzû'ât*'ın tertibine bağlı kalmış ancak hadisleri bâb başlıklarını vermeksizin yirmi beş kitâb altında sıralamıştır. Kısacası *el-Leâli'l-masnû'a*; *el-Mevżûʿât*'ın tertibine sadık kalınarak metinlerin senedleriyle birlikte zikredildiği,[364] rivayetlerin mütâbi' ve şevahidine yer verildiği, çoğu hadis akabinde müellifin kendi görüşlerini serd ettiği, ihtisar, tehzîb ve tenkit çalışması örneğidir.

Süyûtî, İbnü'l-Cevzî'nin mevzû saydığı rivayetlerin durumunu izah ederken bunu tenkidin muhatabı olan râviyi savunarak gerçekleştirmektedir. Yani râviyi müdafaa etme nedeni çoğunlukla hadisin uydurma olmadığını ispatlamaktır.[365] Ancak mecrûh râvi hakkındaki müspet değerlendirmeleri aktarmakla birlikte hadisin uydurma olduğu hususunda İbnü'l-Cevzî'ye katıldığı nakillerle de karşılaşılır.[366] Süyûtî, çalışmasının son kısmında İbnü'l-Cevzî'den naklen; hadisinde uydurma, yalan ve kalb bulunan kimseleri zikretmektedir.[367] Bu kısım, müstakil bir başlık altında

---

[362] Süyûtî'nin İbnü'l-Cevzî'yi hangi hususlarda eleştirdiği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Recep Aslan, **Suyûtî'nin Hadis İlmindeki Yeri**, İstanbul, Rağbet yayınları, 2019; Yıldırım, "İbnü'l-Cevzî'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış", s. 73-126; Gökduman, "Suyûtî'nin Uydurma Hadisler Konusunda İbnü'l-Cevzî'ye Yönelttiği Eleştiriler".

[363] Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maşnûʿa**, C. I, s. 9.

[364] Süyûtî, isnadları verirken İbnü'l-Cevzî'nin kaynaklarına kadarki kısmı çıkarmış ve hadisin geçtiği eserin müellifinden itibaren kaydetmiştir. Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maşnûʿa**, C. I, s. 9.

[365] Mesela "Kitâbü'l-İman" bahsinde yer alan; "İman kalple tasdik, dil ile ikrar ve azalarla ameldir." şeklindeki rivayetin müttehem râvisi, Ebü's-Salt Abdüsselâm b. Sâlih hakkında İbnü'l-Cevzî müspet değerlendirmelerden ziyade -rivayetin uydurma olduğunu izah etmek için- menfi değerlendirmeleri aktarmaktadır. Süyûtî ise haberin mevzû olmadığını ispatlamak için hem mütâbîlerini zikretmekle hem de râvi hakkındaki menfi görüşlerle birlikte müspet değerlendirmeleri de aktarmaktadır. Karş. İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 128, 129; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maşnûʿa**, C. I, s. 37, 38.

[366] Süyûtî'nin kendisinin de mevzû saydığı bir rivayetin farklı tariklerini bazen sadece kaynağına işaret etmek, bazen de râvi hakkında çeşitli değerlendirmeler olduğunu bildirmek maksadıyla kaydettiği söylenebilir. Mesela, İbnü'l-Cevzî'nin mevzû dediği "…Allah atı yarattı, onu koşturdu ve terletti. Sonra da kendini yarattı." rivayetinin mevzû olduğuna katılmakta hatta Ebü'l-Ferec'in; "bunu bir Müslüman rivayet etmiş olamaz." şeklindeki izahını; "aklı başında olan biri de (rivayet etmez)." ziyadesiyle desteklemektedir. Bununla birlikte hadisin müttehem râvisi İbn Şûcâ hakkında diğer âlimlerden nakille İbnü'l-Cevzî'nin yer vermediği bazı müspet değerlendirmeleri de aktarmaktadır. Karş, İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 105, 106; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maşnûʿa**, C. I, s. 11.

[367] Bu kısımda zikredilen hadis vaz'ıyla (kasten) ilişkilendirilen fırkalar ve sebepler şöyledir: "İslâm Dini'ni tahrif etmek isteyenler, mezhebini desteklemek isteyenler, terğîb-terhîb amaçlayanlar, güzel bir söze isnad ekleyerek nakledenler, bir amaç uğruna hadis uyduranlar (yöneticilere yaklaşmak, kendilerine sorulan bir soruya cevap üretmek ve bir kişiyi yermek gibi.), hadisin kendilerinden istenmesi için sözlerine garâbet kazandırarak aktaranlar, dilenciler ve kıssacılar." Bkz. Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maşnûʿa**, C. II, s. 388-393.

olmasa da hadislerin uydurulma sebeplerinin topluca ve açıkça görülebildiği, meselenin örnek rivayetlerle izah edildiği bir bölümdür. Bunun haricinde eser içeriğindeki bazı metin verileri ve müellifin râvi hakkında zikrettiği birtakım bilgiler de hadislerin uydurulma sebeplerine dair veriler sunmaktadır.[368] Bu verilerden istifade edilirken Süyûtî'nin İbnü'l-Cevzî'ye itirazlarını değerlendirme dışı tutmak kolaylık sağlayacaktır. Bu nedenle İbn Arrâk'ın *Tenzîhü'ş-şerî'a*'sından istifade edilebilir.

3. Süyûtî, *Ẕeylü'l-Leʾâli'l-maṣnûʿa*

Süyûtî, *el-Leʾâli'l-maṣnûʿa*'yı tamamladıktan sonra İbnü'l-Cevzî'nin değinmediği bazı mevzû hadisleri *Ẕeylü'l-Leʾâli'l-maṣnûʿa*'sında topladığını ve *el-Mevżûʿât*'ın tertibine uygun bir şekilde sıraladığını beyan etmektedir.[369] Dolayısıyla eser, *el-Leâli'l-masnû'a*'nın bir devamı değil, *el-Mevżûʿât* üzerine yapılan ziyâde hüviyetinde müstakil bir örnektir. Müellif bu eserinde, İbnü'l-Cevzî'nin zikretmediği, genellikle tarih ve tabakât türü çalışmalarda geçen bazı mevzû hadisleri senedleriyle birlikte iktibas etmiştir.[370] Eserin sonuna bazı mevzû nüshalar ile İbn Vad'ân'ın (ö. 494/1101) mevzû hadislerden müteşekkil çalışması *el-Erbeûn el-Vad'âniyye* hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra ayrı fasıllarda Nevevî'in bâtıl dediği, İbn Teymiyye'nin mevzû olduğunu belirttiği son olarak da İbn Hacer'in kendisine sorulup da asılsız olduğunu söylediği rivayetlerden örnekler vererek kitabını tamamlamıştır.

Farklı mevzû hadisleri görmek açısından önemli olan bu eserde müellif, râviler hakkında genellikle ayrıntılı bir bilgi vermemekle birlikte tenkide konu olan kişiyi kaydederek, bazen kendisi bazen de İbn Hibbân, Dârekutnî ve Zehebî gibi âlimlerden naklen kısa bir değerlendirme zikretmektedir.[371] Süyûtî *el-Leâli'l-masnû'a*'nın sonlarında sebepleri topluca vermişken, tekrara düşmemek için olsa gerek, bu eserinde maddeler halinde bir sebep listesi yer almaz. Eserin içeriğine bakıldığında ise müellifin

---

[368] "Taassup, siyâset, terğîb-terhîb, mezhebî ve kelâmî ihtilaflar, kasıtlı uydurmalar, kıssacı ve vaizlerin uydurmaları" tespit edilebilen bazı uydurma sebepleridir.

[369] Ebü'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, **ez-Ziyâdât ʿale'l-Mevżûʿât: Ẕeylü'l-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, thk. Râmiz Hâlid Hâc Hasan, Riyad, Mektebetü'l-Maârif, 2010, s. 31.

[370] Kandemir, **Mevzû Hadisler**, s. 156.

[371] Bir kısım rivayetlerden sonra hiçbir değerlendirmede bulunmadığı görülmektedir; fakat eser telif gerekçesi dikkate alınırsa burada yer verdiği tüm hadisleri mevzû saydığı düşünülmelidir.

bazı metinlerin vaz‘ına dair açık sebep zikrettiği görülmektedir.[372] Aynı zamanda *Ẕeylü’l-Leʾâli’l-maṣnûʿa* diğer mevzûât örneklerinde de olduğu gibi, râvi ve metindeki birtakım karineler dikkate alındığında[373] okurun bazı sebepleri tespit edebileceği bir eserdir.[374] Mesela uydurulma sebebini râvi ve metin verilerinden hareketle tespit edilebileceği bir örnekte Resûlullah’a (a.s.) şu sözler atfedilmektedir: *“Kimin içinde şu üç şey varsa o benden değil, bende ondan değilim. Bunlar; Ali’ye buğz etmek, Ehl-i beytime dil uzatmak ve imanın söz olduğunu söylemektir.”* Metnin içeriği ve müellifin mecrûh râvi Abbâd b. Ya‘kûb’un (ö. 250/864) dâî bir râfizî olduğu bilgisini aktarması,[375] rivayeti Şîa ile ilişkilendirmeye, sebebi ise karşıt fırkaya muhalefet olarak belirlemeye imkân sunar.[376] Bir sebeple ilişkili diğer örnek, İbn Mes’ûd’un *“Ben Resûlullah, Ebû Bekir ve Ömer’in arkasında on iki yıl beş ay, Osman’ın arkasında on iki yıl ve Kûfe’de Ali’nin arkasında beş yıl namaz kıldım. Onlardan hiçbirini iftitah tekbirinden başka bir yerde ellerini kaldırırken görmedim.”* dediğini anlatan haberdir. Rivayet, Esbâğ b. Halîl (ö. 273/886) sebebiyle tenkit edilmiştir. Süyûtî, bu müttehem râvinin Mâlikî mezhebinden olup, mezhebi için fetvalar verdiğini; fakat hadis ilmi ve usûlünü bilmediğini, mezhep mutaassıbı biri olduğunu nakleder. Öyle ki o, İmâm Mâlik’in namazda ellerini kaldırmayı terk ettiğini duyunca mezhebine yardım için bu hadisi uyduruvermiştir.[377] Müellifin bu izahları rivayeti mezhep taassubuyla ilişkilendirmeye olanak sağlar. Aynı zamanda rivayet, ref’ul-yedeyn hususunda fıkıh mezhepleri arasındaki farklı uygulamaları hedef aldığı için

---

[372] Hasmı başından def etmek maksadıyla hadis uydurulduğu örneği için bkz. Süyûtî, **ez-Ziyâdât ’ale’l-Mevzûât**, C. II, s. 670.

[373] Hadislerin uydurulma sebeplerini tespitte metin ve râvideki karinelerden istifade etme meselesi çalışmanın ikinci bölümünde ele alınacaktır.

[374] “Terğîb-terhîb, fazîlet, taassup, ticaret, mezhebî ve kelâmî ihtilaflar, şahsî mesele.” tespit edilebilen bazı uydurma sebepleridir.

[375] Süyûtî, **ez-Ziyâdât ’ale’l-Mevzûât**, C. I, s. 42; Râvi için ayrıca bkz. İbn Hibbân, **el-Mecrûḥîn**, C. II, s. 163; Zehebî, **Târîḫu’l-İslâm**, C. V, s. 1153.

[376] Hâricîler, Mu‘tezile, Şîa ve Ehl-i hadis imanı ikrar, tasdik ve amel olarak tanımlamışlarken Kerrâmiyye imanın sözden ibaret olduğunu ifade etmek suretiyle onlara muhalefet etmiştir. Rivayetin son kısmı imanın mahiyeti hakkındaki ihtilaflarından dolayı Kerrâmiyye’ye yönelik olmalıdır. İlk iki kısmı da Kerrâmiyye’nin sünnîlerden olduğu yönündeki görüşler perspektifinde ele alınırsa metindeki muhalif fırkanın Kerrâmiyye olma ihtimali güçlenmektedir. Kerrâmiyye’nin iman anlayışı için bkz. Mehmet Kenan Şahin, “Kerrâmiyye ve İman Kavramı”, **Kader**, C. 16, No: 1, 2018, s. 20-24.

[377] Zehebî, **Târîḫu’l-İslâm**, C. VI, s. 519; Süyûtî, **ez-Ziyâdât ’ale’l-Mevzûât**, C. I, s. 419.

mezhep ihtilaflarıyla da ilişkilendirilebilir. Bununla birlikte Kitâbü's-salât, Kitâbü'z-zekât ve Kitâbü's-savm gibi bölümlerde ele alınan rivayetlerin daha çok terğîb içerikli olduğu; Kitâbü'l-menâkib bahsindeki haberlerin ise büyük ölçüde şahıs taassubu kaynaklı nakillerden oluştuğu belirtilmelidir.

4. İbn Arrâk,[378] *Tenzîhü'ş-şerîʿati'l-merfûʿa*

Ebü'l-Hasen İbn Arrâk (ö. 963/1556)[379] *Tenzîhü'ş-şerîʿati'l-merfûʿa ʿani'l-aḫbâri'ş-şenîʿati'l-mevżûʿa*'sını, İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevżûʿât*'ı ile Süyûtî'nin onu tenkit etmek üzere yazdığı *el-Le'âli'l-masnûʿa, Nüketü'l-bedîʿât* ve *el-Mevżûʿât*'ta bulunmayan rivayetleri toplamak maksadıyla kaleme aldığı *Ẕeylü'l-Leʾâli'l-maṣnûʿa* adlı çalışmaları ihtisar etmek amacıyla telif etmiştir. İbn Arrâk, İbnü'l-Cevzî'nin tenkit edilen hadisler için kullandığı "Lâ yesıhhu ve münker" gibi ifadelerini olduğu gibi nakletmiş, "Mevzû, kezib ve lâ asle lehû" gibi tabirlerini ise gerekmedikçe zikretmemiştir. Bu durumu ise kitabının bir mevzûât örneği olmasıyla izah etmiştir.[380]

Tenzîhü'ş-şerîʿa'ya mevzû hadisin tanımı, tanınma yolları ve hükmüne değindiği bir girişle başlayan müellif daha sonra hadis hırsızlarını, haberleri kalb edenleri, yalanla itham edilenleri ve hadis uydurduğu iddia edilen râvileri Zehebî'nin *Mîzânü'l-iʿtidâl*'i ile *el-Muġnî fi'd-duafâ'*sını, İbn Hacer'in *Lisânü'l-Mîzân*'ı ile İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevżûʿât*'ına zevâidlerini esas alarak alfabetik bir şekilde sıralamaktadır.[381] Tertipte *el-Leâli'l-masnûʿa*'ya bağlı kalan İbn Arrâk her bir kitâb

---

[378] Yeni tamamlanan bir çalışmada İbn Irâk şeklindeki okunuşun daha doğru olacağı sonucuna ulaşılmıştır. Gülcü, "İbn Irâk'ın (Arrâk)'ın Tenzîhü'ş-Şerîa Adlı Eserinin Tahkik Ve Değerlendirmesi", s. 29-38. Fakat *Diyanet İslam Ansiklopedisi*'nin ilgili maddesi "İbn Arrâk" şeklinde kaydedildiği için çalışmamızda müellifin ismi İbn Arrâk olarak kullanılacaktır.

[379] Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Muhammed el-Kinânî, h. 907/1502'de Dımaşk'ta doğdu. Hicaza giderek Medine'ye yerleşti. Mescid-i Nebevî'nin imamlığını üstlendi ve bu vazifesini ölene dek sürdürdü. Hadis, fıkıh, kıraat ilimleri yanı sıra fennî ilimlerle de meşgul olmuştur. Aynı zamanda bir şiir münekkidi olan İbn Arrâk h. 963/1556'da Medine'de vefat etmiştir. Zirikli, **A'lâm**, C. V, s.12; Başaran, "İbn Arrâk, Ebü'l-Hasan", s. 318, 319; Tuncer, "İbn Arrâk'ın hayatı ve Tenzîhu'ş-Şeria adlı eseri", s. 27-48; Gülcü, "İbn Irâk'ın (Arrâk)'ın Tenzîhü'ş-Şerîa Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi", s. 27-48.

[380] İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. I, s. 4, 5; Kandemir, **Mevzû Hadisler**, s. 159.

[381] Bu metodu takip etmesinde iki maksadı gözettiğini belirten müellif, eseri uzatmamak ve tekrara düşmemek amacıyla bir hadisin senedinde yalan söylediği ittifakla sabit olan râviyi "falanca kişi vardır" ikazıyla belirttiğini, seneddeki râvinin tekzîbinde ve terkinde ittifak edilmediğindeyse sadece onu tesvîk eden kişiyi zikretmekle iktifa ettiğini söylemiştir. İkinci gayesininse kitapta bahsi geçmeyen bir râviye

altında ayrıca üç fasıl açmıştır. Birinci fasılda, İbnü'l-Cevzî'nin mevzû saydığı Süyûtî'nin de ona itiraz etmediği rivayetleri; ikinci fasılda, İbnü'l-Cevzî'nin mevzû dediği ve Süyûtî'nin buna itiraz ettiği rivayetleri; üçüncü fasıldaysa *Kitâbü'l-Mevżûʿât*'ta bulunmamakla birlikte Süyûtî'nin tespit ettiği mevzû hadisleri ele almıştır.[382] İbn Arrâk'ın zaman zaman Süyûtî'nin tespitleri hakkında açıklama yapmakta ve bu eserinde rivayeti mevzû saymasına rağmen içerisinde mevzû hadislere yer vermediğini iddia ettiği başka yapıtlarında aynı hadisi kaydettiğini söylemektedir.[383]

Rivayetlerin senedsiz bir şekilde kaydedildiği *Tenzîhü'ş-şerî'a* hem içerik hem de tertibi açısından sistematik ve düzenlidir. Konumuz bağlamında bu eseri önemli kılan bir etkense müellifin girişte hadis uyduran birtakım grupları zikrederken uydurulma sebeplerine topluca değiniyor olmasıdır.[384] Konu müstakil bir başlık altında ele alınmamışsa da hadis uyduran yedi sınıftan söz edilirken bu işin hangi amaçla yapıldığından da bahsedilmektedir. Buna benzer bir takdim daha önce İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzûât'*ında ve Süyûtî'nin *el-Leâli'l-masnû'a'*sında da görülmüştür. Meseleyi, hadis vaz' eden kimselere dair özel bir fasılda sunan İbn Arrâk burada sebeplerle ilişkili örnekler zikretmekte ve kendinden önceki müelliflere dönük atıflar yapmak suretiyle daha anlaşılır bir aktarım metodu takip etmektedir.

Tenzîhü'ş-şerî'a, giriş kısmında kaydedilen uydurulma sebeplerinin içerikte bulunup bulunamayacağı bağlamında değerlendirildiğinde şöyle bir tabloyla

---

başka eserlerde rastlayan ve nasıl amel edeceği noktasında tevakkuf eden bir hadis talibine mütâbaat ve şevâhidini göstermek suretiyle genel bir fayda sağlamak olduğunu belirtmiştir. Bkz. İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerîʿa**, C. I, s. 17, 18.

[382] İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. I, s. 3; Kandemir, **Mevzû Hadisler**, s. 158.

[383] Mesela, Süyûtî'nin *el-Leâli'l-masnû'a*'da mevzû olarak zikrettiği; "İsmim Kur'an'da Muhammed, İncîl'de Ahmed, Tevrât'ta Ahyed'tir. Bana Ahyed isminin verilmesi, ümmetimi cehennemden uzaklaştırmamadan ötürüdür. Öyleyse bütün kalbinizle Arapları sevin." şeklindeki rivayeti için şöyle der: " Süyûtî bu hadisi aynı zamanda içerisinde mevzû hadislere yer vermediğini söylediği *el-Hasâisü'l-kübrâ*'da da İbn Adî ve İbn Asâkir'den tahric ederek tenakuza düştü." bkz. İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerîʿa**, C. I, s.388.

[384] Müellif hadis uyduran bazı fırkaları zikrederken aynı zamanda bazı uydurma sebeplerine de yer vermektedir: Bu maddeler şöyledir: "Zındıkların dini hafife almak istemesi, heva ve bidat sahiplerinin mezheplerine yardım etmek istemesi, bu işi meslek haline getiren kimseler, câhidlerin insanları hayra teşvik etmek istemesi, devlet başkanına yakınlık arzusu, meşhur olma isteği ve yanılarak rivayet edenler (kasıtsız uydurmalar)." Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. I, s. 11-16.

karşılaşılmaktadır: Sened zikredilmemiş olsa bile müellifin mecrûh râvi hakkında aktardığı bazı bilgiler ya da metnin muhtevası bazen rivayetin uydurulma sebebiyle kolaylıkla ilişkilendirilebilmektedir. *"Arşa yükseltildiğim gece orada (şöyle yazıldığını) gördüm: 'Ben, kendisinden başka ilah olmayan Allah'ım. Adn Cennetini ben yarattım. Muhammed'i yarattıklarım içerisinden seçtim. Onu Ali'yle destekledim ve Ali'yi ona yardımcı kıldım.'"*[385] şeklindeki mevzû hadis, meseleyi somutlaştıran bir örnek olarak nitelenebilir. Zira bu metnin muhtevası, Hz. Ali'ye duyulan taassubî boyuttaki sevgiyi yansıtmaktadır. Bununla birlikte müellifin müttehem râvi Ebû Hamza es-Sümâlî el-Ezdî'yi (ö. 148/765)[386] Râfizî olarak tavsif etmesi, metinle râvinin ilişkilendirilmesine ve uydurulma sebebinin netlik kazanmasına olanak sağlamaktadır.

5. Fettenî, *Tezkiretü'l-mevżûʿât*

Muhammed b. Tâhir el-Fettenî (ö. 986/1578)[387] tarafından kaleme alınan *Tezkiretü'l-mevżûʿât*'ın, kendisinden önce telif edilen mevzûât literatürü ve müelliflerinin üslûbuna yönelik tenkidin neticesinde ortaya çıktığı söylenebilir. Rivayetleri mevzû sayma konusunda aceleci davranan Sâgânî ve İbnü'l-Cevzî gibi âlimlerin mevzûâtlarının insanlar arasında meşhur olduğuna değinen Fettenî, içerisinde mevzû derecesinde olmayan rivayetlerin de yer aldığı bu kitapların bazı insanlara zarar vereceğinden endişe duyduğunu ifade ederek kendi eserini yazmaya başlamıştır.[388] Böylelikle o, ifrat ve tefritte bulunmayacağının ve daha mutedil bir yol

---

[385] İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerîʿa**, C. I, s. 402.
[386] Zehebî, **Târîḫu'l-İslâm**, C. III, s. 826.
[387] Cemâlüddîn Muhammed Tâhir b. Ali el-Fettenî h. 914/1508-9'da Pattan/Fetten'de doğdu. Hac için gittiği Hicaz'da bir müddet kalıp İbn Hacer el-Heytemî, İbn Arrâk, Abdullah el-Ayderûs gibi alimlerden dersler aldı. Ali el-Muttakî el-Hindî'nin yakın talebelerinden oldu. bid'atcilere karşı sağlam bir mücadele veren Fettenî h. 986/1578'de Üçceyn yakınlarında öldürüldü. Bkz. Kettânî, **er-Risâletü'l-müstetrafe**, s. 151; Zirikli, **A'lâm**, C. VI, s. 172; Fettenî, **Tezkiretü'l-mevzûât**, s. 311, 312; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, C. X, s. 601; Mehmet Öşenel, **Pakistanda Hadis Çalışmaları**, İstanbul, İFAV, 2014, s. 56, 57; Khaliq Ahmad Nizami, "Fettenî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 12, İstanbul, TDV Yayınları, 1995, s. 486; Karagözoğlu, **Zayıf Râvîler**, s. 188; Muhammed Akdoğan, "Fettenî ve Eserleri Bağlamında Hadis İlmine Katkısı Üzerine Bir Değerlendirme", **Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 8, No: 1, 2021, s. 109-135.
[388] Fettenî, **Tezkiretü'l-mevżûʿât**, s. 3,4.

takip edeceğinin de haberini vermektedir.

Müellif, mukaddimeden sonra birtakım hadis ıstılahlarını kaydederek başladığı eserine hadis uyduran bazı grupları zikrederek devam etmektedir. Kitabın bu kısmı konumuz açısından da önem arz etmektedir. Zira müellif, hadis uyduran grupları zikrederken zaman zaman onların hangi amaçla bu işi yaptıklarına da değinmektedir.[389] Rivayetlerin konularına göre tasnif edildiği eserde her bir kitâb sened zikredilmeksizin çeşitli bâb başlıkları altında toplanmış hadisleri muhtevidir. Eserde yer verilen tüm rivayetler için mevzû hükmü verilmediği ve müellifin başka âlimlerin görüşlerini aktarmak ya da kendisi bir değerlendirmede bulunmak suretiyle hadisin sıhhati hakkında izah getirdiği görülmektedir.[390] Çalışmada kaydedilen bâb başlıkları hem rivayetin muhtevasını yansıtmakta hem de hadisin vaz‘ sebebini tespite imkân sunmaktadır. Bununla birlikte rivayetlerin belli başlı birkaç sebep etrafında yoğunlaştığı dikkat çekmektedir.[391] Senede yer verilmemesi ve genellikle müellifin rivayetin sıhhat durumunu izahla yetinerek fazla bir ayrıntı zikretmemesi, konumuz bağlamında eserden istifadeyi zorlaştırabilecek etkenler olsa da gerek bazı sebeplerin mukaddimede açıkça belirtilmesi gerekse içerikteki bir kısım rivayetlerin sebeplerle ilişkilendirilebilir mahiyeti, *Tezkiretü'l-mevżûʿât'*ın okur için fayda sunan yönleridir. Elbette bu durumun açığa çıkmasında müellifin kendinden önceki mevzûât eserlerinden çokça istifade etmiş olması da etkilidir.[392]

E. Sadece Mevzû Hadisleri Toplamayı Amaçlayanlar

Yaygın bir şekilde kullanılan ve dillerde hadis diye dolaşan sözler içerisinde

---

[389] Bu bölümde zikredilen uydurma sebepleri şöyle özetlenebilir: Kasıtsız uydurmalar, dini ifsat etmek, mezheplerine yardım etmek, terğîb-terhîb, yöneticilere yaklaşmak. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fettenî, **Tezkiretü'l-mevzûât**, s. 6-8.

[390] Mesela, "İlim Çin'de bile olsa talep ediniz" rivayetini ele alan müellif, ona *Makâsıd*'ta "İlim talebi her Müslümana farzdır" ziyadesiyle yer verildiğine değindikten sonra bazı münekkitlerin bu hadis hakkındaki değerlendirmelerini aktarmış ve bulduğu mütâbîileriyle hasen hadis mertebesine yükseldiğini kaydetmiştir. Fettenî, **Tezkiretü'l-mevżûʿât**, s. 17, 18.

[391] Çalışmada yoğunluklu olarak görülen sebepler; taassup, fazîlet ve terğîb-terhîb olup, ilgili bazı örnekler tekrara düşmemek adına çalışmanın diğer bölümlerinde kaydedilecektir.

[392] Fettenî; Sâgânî, Irâkî (ö. 806/1403), Fîrüzâbâdî, Sehâvî ve Süyûtî'nin eserlerinden çokça istifade ettiğini söylemiştir. Bkz. Fettenî, **Tezkiretü'l-mevzûât**, s. 4; Kandemir, **Mevzû Hadisler**, s. 160.

mevzû ve mevzû derekesine inmeyen rivayetler yer almaktadır. Mevzûât sahasında eser telif eden müelliflerden bazısı, toplumda yaygın bir şekilde kullanılan rivayetlerden sadece mevzû olanları bir araya getirmeyi hedeflemişlerdir. Ali el-Kârî (ö. 1014/1605), Kavukcî (ö. 1305/1888) ve Ezherî (ö. 1325/1907) bu amaçla eser telif eden müellifler olup çalışmaları aşağıda değerlendirilecektir.

1. Ali el-Kârî, *el-Maṣnûʿ*

Mevzûât sahasında birden fazla telifi bulunan Ali el-Kârî[393] tarafından kaleme alınan ilk mevzûât eseri,[394] *el-Mevżûʿâtü'ṣ-ṣuġrâ* olarak da bilinen *el-Maṣnûʿ fî maʿrifeti'l-ḥadîṣi'l-mevżûʿ* adlı çalışmadır. Müellif bu eserinde uydurma olduğunda ittifak bulunduğunu belirttiği[395] dört yüz on yedi hadisi sened zikretmeksizin, alfabetik olarak sıralamıştır. Yazarın bu yöntemini değerlendiren muhakkik Abdülfettah Ebû Gudde şunları dile getirmektedir:

> "Müellifin zayıf, hasen ve sahih hadisleri zikretmeksizin, 'sadece (uydurma hadis)leri zikretme' şeklinde izlediği bu metodu daha sonra Muhammed el-Kavukcî (ö. 1305/1888) el-Lüʾlüʾü'l-merṣûʿ fîmâ lâ aṣle lehû ev bi-aṣlihî mevżûʿ kitabında, Muhammed el-Beşir Zafir el-Ezherî de (ö. 1325/1907) Taḥẓîrü'l-müslimîn mine'l-eḥâdîṣi'l-mevżûʿa ʿalâ seyyidi'l-mürselîn kitabında aynı şekilde uygulamıştır. Ancak bu iki zat kendilerinden önce bu metodu uygulayan kimselere işaret etmemektedir."[396]

Nitekim Ali el-Kârî de eserine yalnızca âlimlerin "لا أصل له/aslı yok" ve "موضوع/mevzû" değerlendirmelerinde bulunduğu rivayetleri aldığını ifade

---

[393] Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî Herat'ta doğdu. Burada baş gösteren şiileştirme politikası sebebiyle Herat'tan ayrılarak Mekke'ye gitmiş ve buraya yerleşmiştir. Orada, Ebü'l-Hasen el-Bekrî (ö. 952/1545), İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567), Ali el-Muttakî el-Hindî (ö. 975/1567) gibi âlimlerden dersler alarak fıkıh, hadis, kelam, tasavvuf, dil ve edebiyat alanlarında yetkin bir kimse olmuştur. H. 1014/1605 yılında Mekke'de vefat etmiştir. Bkz. Zirikli, Zirikli, **el-A'lâm**, C. V, s. 12-14; Ahmet Özel, "Ali el-Kârî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 2, İstanbul, DİA, 1989, s. 403-405; Cağfer Karadaş, "Ali el-Karî'nin Hayatı, Selef Akidesine Dönüş Çabası ve Eserleri", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 5, No: 5, 1993, s. 287-299; Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî Ali el-Kârî, **Uydurma Olduğunda İttifak Edilen Hadisler**, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, çev. Halil İbrahim Kutlay, 7. bs, İstanbul, İnkılâb, 2017, s. 18, 19.

[394] Ebû Gudde, *Mevzûâtü'l-kübrâ*'da uydurma olduğuna kesin olarak hükmedilen bazı rivayetlerin *Mevzûâtü's-suġrâ*'da bulunmadığını belirterek *es-Suġrâ*'nın daha önce yazılmış olabileceği sonucuna ulaşmıştır. Ali el-Kârî, **Uydurma Olduğunda İttifak Edilen Hadisler**, s. 23.

[395] Ali el-Kârî'nin bu çalışmasında ittifakla uydurma olduğunu belirttiği 417 hadisin yedi tanesinin hasen veya zayıf derecesinde olup uydurma olmadığı tespit edilmiştir. Özel, "Ali el-Kârî", s. 404.

[396] Ali el-Kârî, **Uydurma Olduğunda İttifak Edilen Hadisler**, s. 23.

etmektedir.[397] *el-Masnû'*da yer alan rivayetlerin genelde özlü sözler kabilinden olduğu belirtilmelidir. Örneğin, *"Özrü kabahatinden büyük,"*[398] *"Fakirliğim övüncümdür,"*[399] *"Sevgi kusurları örter"*[400] vb. ifadeler günümüzde de söylenegelen sözlerdir. İnsanlar arasında yaygın bir şekilde kullanılan uydurma rivayetlerin yer aldığı eserde müellif bazen uydurma söz ile benzer sahih bir rivayete veya büyüklerin ifadelerinden olduğunu belirttiği metinlere yer vermektedir.[401]

Yazar, rivayetleri tamamladıktan sonra, bazı hadis imamlarının uydurma haberler hakkındaki görüşleri, bazı peygamberlere ve sahâbîlere ait olduğu söylenen ama aslı olmayan kabirler ve içerdiği rivayetlerin tamamı mevzû olmakla tenkit edilen eserler hakkında bilgi vermektedir.[402] Bundan sonra ise müellif, *"Süyûtî'nin İbnü'l-Cevzî'den aktardığına göre hadisinde yalan, uydurma ve kalb bulunan kimseler birkaç kısımdır"*[403] sözleriyle *el-Leâli'l-masnû'a*'da zikredilen hadis uydurma sebeplerini örnek vermeksizin topluca özetlemektedir. Bu kısım bazı uydurma sebeplerini liste halinde topluca görme imkanı sunması açısından önemlidir. Eser içeriğinde ise müellifin, sebepleri tespit etmede yardımcı olabilecek ayrıntıları çok fazla zikretmediği dikkat çekmektedir. Zira Ali el-Kârî genelde yalnızca metni aktarıp âlimlerin onun sıhhati hakkındaki değerlendirmelerini nakletmekle iktifa etmiştir. Yine de metnin sunduğu birtakım veriler çerçevesinde bazı sebeplerin tespit

---

[397] Ali el-Kārî, **el-Maṣnûʿ**, s. 43.
[398] Ali el-Kārî, **el-Maṣnûʿ**, s. 123.
[399] İbn Teymiyye, **Eḥâdîṯü'l-ḳuṣṣâṣ**, s. 59; Ali el-Kārî, **el-Maṣnûʿ**, s. 128.
[400] Ali el-Kārî, **el-Maṣnûʿ**, s. 166.
[401] Mesela, "Her yıl giderek düşüyorsunuz" şeklindeki bir rivayetten sonra bunun Hasan-ı Basrî'nin sözlerinden olduğunu belirtmekte ve Buhârî'de de bu manada benzer bir hadis bulunduğunu zikretmektedir. Hadiste yer alan ifadeler ise şöyledir: "Size hiçbir zaman gelmez ki sonrası o zamandan daha kötü olmasın. Nihayet Rabbinize kavuşursunuz." Ali el-Kārî, **el-Maṣnûʿ**, s. 136; Hadis için ayrıca bkz. Buhârî, **Fiten**, 6.
[402] Ali el-Kārî, **el-Masnû'**, s. 220-251; Müellif aynı bilgileri e*l-Esrârü'l-merfû'a*'da da zikretmiştir. Bkz. Ali el-Kārî, **el-Esrârü'l-merfû'a**, s. 381-392.
[403] Burada zikredilen uydurma sebepleri (kasıtlı) şöyledir: "Hatalı rivayette bulunup bu hataları kendilerine açıklandığı halde gururları sebebiyle hatalarından dönmeyenler, İslam Dini'ne zarar vermek isteyenler, mezhebine yardım etmeyi amaçlayanlar, Allah rızası için hadis uyduranlar, güzel bir söze isnad eklemeyi caiz görenler, yöneticilere yanaşmak isteyenler, insanları etkilemeyi amaçlayanlar/kussâs." Bkz. Ali el-Kārî, **el-Masnû'**, s. 251-255; Aynı uydurma sebepleri *el-Esrârü'l-merfû'a'*da da zikredilmiştir. Bkz. Ali el-Kārî, **el-Esrârü'l-merfû'a**, s. 393, 394.

edilebileceği belirtilmelidir.[404]

2. Ali el-Kârî, *el-Esrârü'l-merfûʿa*

Ali el-Kârî'nin mevzûât sahasında telif ettiği eserlerinden diğeri *Mevzûâtü'l-kübrâ* olarak da bilinen *el-Esrârü'l-merfûʿa fi'l-aḫbâri'l-mevżûʿa*'dır. Müellif bu çalışmasında yine sadece mevzû rivayetlere yer vermeyi hedeflemiştir.[405] Eserin girişinde *"Men kezebe aleyye..."* rivayetinin çeşitli tarikleri, Hz. Peygamber adına yalan söylemenin günahı, kısssacıların, vâizlerin ve zındıkların hadis uydurmadaki durumları ile isnadın önemi gibi meseleler işlenmektedir.[406] Mevzû hadislerle ilgili bu nevi teknik bilgiler sekizinci fasla kadar devam etmektedir. *el-Esrârü'l-merfûʿa*'nın mukaddime mahiyetindeki bu kısmı *el-Masnû*'da görülmeyen bir özelliktir. Müellif sekizinci fasılda eserini, mevzû ve asılsız rivayetleri bir araya getirmek maksadıyla telif ettiğine değinerek gerekçesini ve yöntemini izah etmektedir.[407]

el-Esrârü'l-merfûʿa, mukaddimesinde hadis uyduran birtakım fırkaların zikredilmesi,[408] rivayetlerin senedsiz bir şekilde kaydedilmesi ve müellifin mecrûh râvi hakkında fazla ayrıntı vermemesi gibi özellikleri itibarıyla Fettenî'nin *Tezkiretü'l-mevżûʿât*'ıyla benzerlik arz etmektedir. Ancak bu eserde hadisler konularına göre değil, alfabetik bir tertiple sıralanmaktadır. Rivayetlerin genel itibarıyla kısa ve darb-ı mesel kabilinden olması dikkat çekicidir. Eserde Sehâvî'nin tenkitlerine sıklıkla atıf yapılmaktadır. Müellifin hadis uyduran grupları örnek rivayetlerle zenginleştirdiği kısım, hadislerin uydurulma sebeplerini tespitte işlevsellik arz eden bir yer olarak değerlendirilebilir.[409]

Yazar, rivayetleri tamamladıktan sonra *el-Masnû* 'da yaptığı gibi yine bazı

---

[404] "Taassup, siyâset, terğîb-terhîb, mezhebî ve kelâmî ihtilaflar, fazîlet, kasıtsız uydurmalar" tespit edilebilen bazı uydurma sebepleridir.
[405] Ali el-Kârî'nin bu çalışmasında ittifakla uydurma olduğunu belirttiği 625 hadisin on beş tanesinin hasen veya zayıf derecesinde sayılıp uydurma olmadığı tespit edilmiştir. Özel, "Ali el-Kârî", s. 404.
[406] Ali el-Kārî, **el-Esrârü'l-merfû'a**, s. 40-98.
[407] Ali el-Kārî, **el-Esrârü'l-merfû'a**, s. 98, 99.
[408] Girişteki 5, 6 ve 7. fasıllarda hadis uyduran kimseler ve bunlara dair örnekler bulmak mümkündür. Müellifin burada özellikle kussâsa yönelik vurguları dikkat çekmektedir. Bkz. Ali el-Kārî, **el-Esrârü'l-merfû'a**, s. 81-98.
[409] Burada zındıklar, vâizler ve kussâstan söz etmektedir. Kussâs ile irtibatlı olarak zikredilen rivayetler,

hadis imamlarının uydurma rivayetler hakkındaki görüşleri, peygamberlere ve sahâbîlere ait olduğu ifade edilen fakat aslı olmayan kabirler, içerdiği rivayetlerin tamamı mevzû olan eserler hakkında bilgi vermektedir.[410] Daha sonra yine Süyûtî'den naklen, *el-Masnû*'da zikrettiği hadis uydurma sebeplerini burada da topluca aktarmaktadır.[411] Ali el-Kâri, gerek *el-Esrârü'l-merfûʿa'nın* mukaddimesinde zındıklarla kussâsın uydurmalarına vurgu yaparak gerekse son bölümde toplu bir sebep listesi sunarak uydurma sebeplerine açıkça yer vermiştir. Müellifin eser içeriğinde; İbnü'l-Cevzî, Zehebî, Sehâvî ve Süyûtî gibi âlimler başta olmak üzere önceki müelliflere dönük atıfları ve müstakil bir fasılda İbn Kayyım el-Cevziyye'nin *el-Menârü'l-münîf*'ini özetlemesi[412] önceki yazınlardan ve müelliflerden istifade ettiğini göstermekte, kaynak zenginliğine işaret etmektedir. Müellifin her iki eserinde de sebepleri topluca sunması bu kaynak zenginliğinin bir sonucu olarak düşünülebilir.

3. Kavukcî, *el-Lüʾlüʾü'l-merşûʿ*

Halk arasında yaygın bir şekilde kullanılan asılsız ve uydurma haberleri derlemek maksadıyla kaleme alınan diğer bir çalışma Ebü'l-Mehâsin el-Kavukcî[413] *el-Lüʾlüʾü'l-merşûʿ fîmâ lâ aṣle lehû ev bi-aṣlihî mevżûʿ* adlı eseridir. Müellif mukaddimesinde zındıklar, yalancılar ve fâcirlerin Hz. Peygamber adına uydurdukları rivayetlerin yayıldığından şikâyet etmekte ve *"Men kezebe aleyye…"* rivayetinin yüzden fazla[414] sahâbîden nakledildiğini belirterek Resûlullah adına yalan söylemenin

---

halkı etkilemek, maddî kazanç elde etmek ve bir kişinin (Hz. Ömer) faziletini vurgulamak amacıyla hadis uydurulduğunu göstermektedir Ali el-Kārî, **el-Esrârü'l-merfû'a**, s. 81, 98.

[410] Ali el-Kārî, **el-Esrârü'l-merfû'a**, s. 381-392.

[411] Burada zikredilen uydurma sebepleri (kasıtlı) şöyledir: "İslam Dini'ne zarar vermek, mezhebine yardım etmek, terğîb-terhîb, güzel bir söze isnad eklemeyi caiz görenler, yöneticilere yanaşmak, insanları etkilemek/kussâs." Bkz. Ali el-Kārî, **el-Esrârü'l-merfû'a**, s. 393, 394.

[412] Ali el-Kārî, **el-Esrârü'l-merfû'a**, s. 399-406.

[413] Ebü'l-Mehâsin Şemsüddîn Muhammed el-Kâvukcî, h. 1224/1809'da Trabluşşam'da doğdu. İlim için gittiği Mısır'da fıkıh, hadis, aklî ve naklî ilimler tahsil etti. Mutasavvıf kimliği de buluna Kavukcî h. H. 1305/1888'e Mekke'de vefat etti. Bkz. Kettânî, **er-Risâletü'l-müstetrafe**, s. 153, 154; Abdülkadir Şenel, "Kavukcî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 25, Ankara, TDV Yayınları, 2002, s. 72-73.

[414] Rivayetin kaç sahâbîden nakledildiği hususunda farklı rakamlar söz konusudur. İbn Hacer bu hadisin yalnızca otuz üç sahâbîden sahih olarak geldiğini ileri sürmektedir. Yaklaşık elli tarikinin zayıf ve takriben yirmi tarikinin sâkıt olduğunu kaydetmiştir. İbnü'l-Cevzî ise altmış bir ve doksan sekiz sahâbîden nakledildiği yönünde iki ayrı görüş serdetmiştir. İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 56, 57;

günahına vurgu yapmaktadır.[415] Sened zikredilmeksizin, alfabetik bir tertiple sıralanan rivayetlerden sonra müellif bazen sözün asıl sahibine veya mana itibarıyla sahih olduğuna da değinmektedir. Eserine aldığı haberler için çoğu zaman "Mevzû, bâtıl, lâ asle lehû, leyse lehû asl" gibi ifadeler kullanmaktadır.[416]

Kavukcî eserine kaydettiği kısa hadislerden sonra genellikle hiçbir değerlendirme yapmamakta, bazen onu tahric eden müellife yer vermekle yetinmekte ve zaman zaman da mecrûh râviyi zikretmektedir.[417] Rivayetler hakkında bazen kendisi kanaat belirtmekte bazen de İbnü'l-Cevzî, Sâgânî, İbn Kayyım, Sehâvî, Süyûtî ve Ali el-Kârî gibi âlimlerin değerlendirmelerini aktarmaktadır.[418] Eserin sonunda bulunan hâtime kısmında uydurma hadislerin tanınma yolları ve hadis uyduran bazı fırkalardan söz edilmekte, fırkaların hangi sebeple hadis uydurduklarından da topluca bahsedilmektedir.[419] Dolayısıyla kitabın hâtime kısmının, uydurulma sebeplerini tespit açısından önemi belirtilmelidir. Hâtime kısmı hariç tutulduğunda eser, metinler çerçevesinde bazı sebeplerin tespitine de imkân sunmaktadır.[420]

4. Ezherî, *Taḫẕîrü'l-müslimîn*

Muhammed el-Beşîr Zâfir el-Ezherî[421] *Taḫẕîrü'l-müslimîn mine'l-eḥâdîṯi'l-*

Ebü'l-Vefa Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed Sıbt İbnü'l-Acemî, **el-Keşfü'l-ḥaṯîṯ ʿammen rumiye bi-vażʿi'l-ḥadîṯ**, thk. Subhi Semerrai, Bağdat, Mektebetü'l-Nehdetü'l- 'Arabiyye, 1987, s. 26-28; Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, **Fetḥu'l-bârî bi-şerḥi Ṣaḥîḥi'l-Buḫârî**, Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, 1379, C. I, s. 203; Bekir Kuzudişli, "Bölgelere Göre 'Men Kezebe 'Aleyye... 'Hadisinin Rivâyet Seyri", **Hadis Tetkikleri Dergisi**, C. 6, No: 1, 2008, s. 74, 75.

[415] Ebü'l-Mehâsin Şemsüddîn Muhammed b. Halîl el-Kavukcî, **el-Lüʾlüʾü'l-merṣûʿ fîmâ lâ aṣle lehû ev bi-aṣlihî mevżûʿ**, thk. Fevvâz Ahmed Zemerlî, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1415, s. 22-25.

[416] Kandemir, **Mevzû Hadisler**, s. 167.

[417] Mesela, "Birinizi annesi çağırdığında namazda dahi olsa ona cevap versin, babası çağırırsa cevap vermesin." şeklindeki rivayetin mecrûh râvisinin Abdülazîz b. Ebân el-Emevî olduğunu, Yahyâ b. Maîn ve diğerlerinin onun için; "kezzâbtır. Mevzû hadis rivayet etmiştir." dediklerini aktarmaktadır. Kavukcî, **el-Lüʾlüʾü'l-merṣûʿ**, s. 35. Mecrûh râviye değindiği diğer bazı örnekler için bkz. Kavukcî, **el-Lüʾlüʾü'l-merṣûʿ**, s. 52, 81.

[418] Kandemir, **Mevzû Hadisler**, s. 167.

[419] "Zındıkların dini tahrif etmek istemesi, mezheplerine yardım etme düşüncesi, terğîb-terhîb ve yöneticilere yanaşma arzusu" bu bölümde zikredilen hadis uydurma sebepleridir. Bkz. Kavukcî, **el-Lüʾlüʾü'l-merṣûʿ**, s. 239, 240.

[420] "Taassup, ticâret, mezhebî ve kelâmî ihtilaflar, siyâset" eser içeriğinde bulunabilen bazı uydurma sebepleridir.

[421] Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Mâlik'i mezhebi âlimleriyle ilgili çok sayıda çalışma yapmış, h.1325/1907'de Medine'den ziyaret maksadıyla Mekke'ye giderken vefat etmiştir. Bkz.

mevżûʿa ʿalâ seyyidi'l-mürselîn adlı eserini dillerde yaygın bir şekilde dolaşan mevzû hadisleri alfabetik bir tertiple ortaya koymak maksadıyla kaleme almıştır.[422] Müellif, eserin mukaddimesinde mevzû hadislerle ilgili pek çok makale yazıp yayımladığından söz etmekte ve bunlardan dört tanesini tanıtmaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse yazar ilk makalesinde kezzâbların Hz. Peygamber adına ne kadar hadis uydurduklarını, ikincisinde; İbnü'l-Cevzî, Zehebî, İbn Hacer, Sehâvî ve Süyûtî gibi âlimlerin senedlerini tenkit ettikleri ve Hz. Peygamber'e ref' edilemeyeceğini bildirdikleri ancak kussâs ve bazı cahil hatiplerin kullanmayı sürdürdüğü Recep orucuyla ilgili rivayetleri incelemiştir. Üçüncü makale Recep Ayı'na mahsus uydurma rivayetleri konu edinirken son makalesinde de yine Recep Ayı ile ilgili mevzû hadisleri ortaya koymayı ve halkı bu tür uydurma nakillere aldanmamaları konusunda uyarmayı hedeflemiştir.[423] Terğîb-terhîb amacıyla yapılan uydurmaları hedef alan bu makalelerin tanıtıldığı bölüm, *Taḥẕîrü'l-müslimîn*'i daha önce incelenen mevzûât eserlerinden ayıran bir özellik olarak değerlendirilebilir.

Eserde, hakkında sahih hadis bulunmayan konulardaki rivayetlere yer verildikten sonra, kezzâbların merfû olarak gösterdikleri sözler, hikmetler ve darb-ı meseller, genel olarak, Aclûnî ve Sehâvî'ye atıfla senedsiz bir şekilde alfabetik tertiple kaydedilmiştir. Akabinde halk arasında yaygın olan ve hadis diye nakledilen mevzû rivayetleri ele alan yazar son olarak da *el-Lü'lü'ü'l-mersû'*daki mevzû haberleri tenkitleriyle birlikte aktarmaktadır.[424] Müellif, son dönem âlimlerinden olma vasfını eserine de yansıtmış ve meseleye daha geniş bir perspektiften bakarak mevzû hadisle ilgili genel konuları da yeterince işlemiştir. Hadise niçin önem verilmesi gerektiği, mevzû hadis içeren eserler ile mevzûât literatürü, mevzû hadisin tanımı, uydurma hadislerle dolu olan bazı risale ve kitapların bahsi, hadis uydurma sebepleri, hadis uyduran bazı kezzâblar vb. konulara kısada olsa ayrı başlıklar halinde yer verilmesi bu

---

Kettânî, **er-Risâletü'l-müstetrafe**, s. 154; Ömer Rızâ Kehhâle, **Mu'cemü'l-müellifîn**, Beyrut, Mektebetü'l-Müsennâ, t.y., s. 9/102.

[422] Muhammed el-Beşîr Zâfir el-Ezherî, **Taḥẕîrü'l-müslimîn mine'l-eḥâdîṯi'l-mevżûʿa ʿalâ seyyidi'l-mürselîn**, thk. Muhyiddîn Müstu, Beyrut, Dârü İbn Kesîr, 1405, s. 10.

[423] Ezherî, **Taḥẕîrü'l-müslimîn**, s. 17-22.

[424] Ezherî, **Taḥẕîrü'l-müslimîn**, s. 89-172; Kandemir, **Mevzû Hadisler**, s. 168.

küçük hacimli eserin faydasını artırmıştır. Ezherî, asıl konumuz olan hadis uydurma sebeplerini de müstakil bir başlık altında incelemektedir. Burada Süyûtî'nin İbnü'l-Cevzî'den naklen aktardığı, rivayetinde uydurma, yalan, maklûb bulunan kimseleri[425] ve hatayla değil de kasıtlı olarak hadis uyduran fırkaları zikrederken hadislerin uydurulma sebeplerine de yer vermektedir.[426]

F. Bir Soruya Binaen Telif Edilen Eserler

Bu grupta yukarıda kategorize edilen eserlerden farklı yapılarıyla dikkat çeken iki çalışma değerlendirilecektir. Bunlar, çeşitli sorulara binaen oluşturulan *Ehâdîsü'l-kussâs* ile telif sebebinin merkezinde bir soru bulunan *el-Âs̱ârü'l-merfûʿa'*dır.

1. İbn Teymiyye, *Eḥâdîs̱ü'l-ḳuṣṣâṣ*

Eḥâdîs̱ü'l-ḳuṣṣâṣ,[427] çeşitli alanlarda çok sayıda eser telif etmiş münekkit âlim Takiyyüddîn İbn Teymiyye'nin[428] kendisine sorulan bazı sorulara verdiği cevaplardan müteşekkil mevzûât literatürü örneğidir.[429] Eserin İbn Teymiyye tarafından müstakil olarak yazılmadığı, çeşitli konulardaki sorulara verdiği cevapların talebeleri tarafından derlenmesiyle oluştuğu anlaşılmaktadır.[430] İbn Teymiyye bu çalışmada, *"Pek çok*

---

[425] Müellif rivayetleri mevzû olan bu beş fırkayı şöyle sıralar: hadisi hıfzedemeyen ve sahihiyle sakimini ayıramayan zâhidler, nakil ilmi için çaba göstermeyen ve hataları çoğalan kimseler, aslında sikalardan olup ömrünün sonlarına doğru muhtelit olup ne rivayet ettiğini karıştıranlar, gaflet içindeki kimseler ve kasten yalan söyleyenler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ezherî, **Taḥẕîrü'l-müslimîn**, s. 52, 53.

[426] "Dini tahrif etmek ve kalplere şüphe düşürmek, mezheplerine yardım etmek, insanları güzel amellere teşvik edip kötü işlerden sakındırmak, yöneticilere yanaşmak, kendisine sorulan bir soruya cevap verme arzusu, herhangi birini zemmetme isteği" bu kısımda zikredilen hadis uydurma sebepleridir. Ezherî, **Taḥẕîrü'l-müslimîn**, s. 53, 54.

[427] Eserin farklı nüshaları esas alınarak hazırlanmış birkaç ayrı baskısı vardır. Bkz. Ebü'l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm b. Mecdiddîn el-Harrânî İbn Teymiyye, **Ehâdîsü'l-kussâs**, thk. Ahmed Abdullah Bâcûr, Dârü'l-Mısriyyeti'l-Lübnâniyye, 1993, s. 17, 18. Çalışmada Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ tahkikli neşir kullanılmıştır.

[428] Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdilhalîm b. Abdisselâm b. Abdillâh Takiyyüddîn İbn Teymiyye'ye h. 661/1263 yılında Harran'da doğdu. Daha sonra babasıyla Dımaşk'a göç etti ve orada yetişti. Mısır'a gitti, verdiği fetvalar sebebiyle bir grup kimse onun aleyhine propagandalarda bulundular. Bu sebeple bir süre hapsedildi. Daha sonra İskenderiyye'ye gitti ve h.712'de çıktığı Dımaşk seferini h. 720'de tamamladı. H. 728/1328 yılında Dımaşk'ta vefat etti. Bkz. Zirikli, **A'lâm**, C. I, s. 144-146; Zehebî, **Siyer**, C. XXIII, s. 291-293; Ferhat Koca, "İbn Teymiyye", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 20, İstanbul, DİA, 1999, s. 143, 144; İbn Teymiyye, **Ehâdîsü'l-kussâs**, s. 25-40.

[429] İbn Teymiyye, **Eḥâdîs̱ü'l-ḳuṣṣâṣ**, s. 16-53.

[430] Kandemir, **Mevzû Hadisler**, s. 151.

kelam mana itibarıyla sahih olsa da şayet Rasûlullah bunları söylememişse Peygamber bunları söylemiştir denemez."[431] şeklindeki ifadeleriyle mevzû rivayetlere bakışını açıkça ortaya koymuştur. *Eḥâdîṯü'l-ḳuṣṣâṣ*'ta mana itibarıyla sahih olan bazı sözlere dikkat çekilmekte[432] ve hadis olmadıkları vurgulanmaya çalışılmaktadır.

Hadislerin senedsiz olarak kaydedildiği bu eserde 79[433] hadis bulunmakta, İbn Teymiyye rivayetleri genelde *(و منها)* diyerek zikretmeye başlamakta daha sonra da onların durumunu izah etmek için şu ifadeleri serd etmektedir: *"Nebî'nin sözlerinden değildir. Ne sahih ne de zayıf bir isnadı vardır. Âlimler uydurma olduğunda ittifak etmişlerdir. Bu, apaçık bir uydurmadır. vb."* Bununla birlikte o, zaman zaman muteber bir kaynağı olmayan söze de işaret etmektedir. Örneğin; *"İbrahim (a.s.) ve ben zikredildiğimde önce İbrahim'e sonra bana salat getirin. Ben ve diğer peygamberler zikredildiğinde ise önce bana sonra diğerlerine salat getirin!"* şeklindeki rivayeti ne hadis ehlinin kitaplarında ne de hadisle mümeyyiz âlimlerden birinde görülmüş/işitilmiş söz olarak tavsif eder.[434] Ancak müellif, *"Bekarın yatağı ateştendir"*[435] naklinde olduğu gibi bazı rivayetlerden sonra ise hiçbir değerlendirmede bulunmaz. İbn Teymiyye, şayet hadis olarak nakledilen sözün bir benzeri sahâbeden gelmişse[436] yahut zayıf rivayet başka bir vecihten sahihse[437] bunlara da değinmiştir. Onun bazı rivayetlerin uydurma olduğunu sahih rivayete, âyete[438] veya

---

[431] İbn Teymiyye, **Eḥâdîṯü'l-ḳuṣṣâṣ**, s. 91.

[432] Mesela, "Rabbim beni terbiye etti. Benim terbiyem ne güzeldir" rivayeti akabinde, mana itibarıyla sahihtir fakat sabit bir isnadı bilinmemektedir, demiştir. Bkz. İbn Teymiyye, *Eḥâdîṯü'l-ḳuṣṣâṣ*, 94; Yine, "Mümin'in korku ve ümidi tartılsa her ikisi eşit çıkar" kelamının bazı selef âlimlerinin sözü olduğuna değinmiştir. Bkz. İbn Teymiyye, *Eḥâdîṯü'l-ḳuṣṣâṣ*, 68; Rasûlullah'ın Hz. Ali'ye ya bilen ya öğreten ya dinleyen ya da anlatan olmasını bu dördü dışında kalırsa helak olacağını söylediğini haber veren söz için de "Hz. Peygamber'den sabit değildir; ancak bazı selef âlimlerinden nakledilir." şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur. İbn Teymiyye, **Eḥâdîṯü'l-ḳuṣṣâṣ**, s. 82, 83.

[433] Yazma nüshadan istifade eden Kandemir, rivayet sayısını 66 olarak tespit etmiştir. Bizim kullandığımız eserde bu sayısı 79'dur.Kitabın başka bir baskısında 77 hadise yer verilmiştir. Bkz. Kandemir, **Mevzû Hadisler**, s. 151.

[434] İbn Teymiyye, **Eḥâdîṯü'l-ḳuṣṣâṣ**, s. 71.

[435] İbn Teymiyye, **Eḥâdîṯü'l-ḳuṣṣâṣ**, s. 70.

[436] "Kim ben cennetteyim derse o ateştedir, kim de ben ateşteyim derse dediği gibidir." şeklindeki mevzû rivayetin Hz. Peygamberin sözlerinden olmadığını; ancak Hz. Ömer'den buna benzer şöyle bir sözün sadır olduğunu söylemektedir: "Ben müminim o kâfirdir. Kim ben cennetteyim derse o ateştedir." İbn Teymiyye, **Eḥâdîṯü'l-ḳuṣṣâṣ**, s. 71.

[437] Örnek için bkz. İbn Teymiyye, **Eḥâdîṯü'l-ḳuṣṣâṣ**, s. 92, 93.

[438] "Sahâbeme sövmek bağışlanmayacak bir günahtır" şeklindeki rivayeti ayete arz eder ve şöyle der:

tarihe[439] arz yöntemiyle ortaya koyduğu görülmektedir. Aynı zamanda eserinde sahih bir rivayet zikretmişse bunun da kaynağını göstermiştir.[440]

Yetmiş dokuz hadisin yer aldığı bu kısa eserde hadislerin uydurulma sebepleri toplu bir şekilde verilmemişse de gerek içerikteki bazı metinlerin muhtevasından gerekse müellifin zaman zaman metne yönelik izahlarından hareketle sebep tespitinde bulunmak mümkündür. Mesela, İbn Teymiyye'nin; "*Ben, yere ve göğe sığmadım. Ancak mümin kulumun kalbine sığdım"*[441] şeklindeki rivayeti değerlendirirken onun İsrâiliyyatta zikredildiğini söylemesi, bir uydurma sebebi olarak; farklı kültürlerle iletişim ve etkileşim maddesi akla getirmektedir.[442] Hadisin vaz' edilme sebebini tespitte müellifin beyanından istifade edilebileceğini gösteren başka bir örnek, Allah'ın (c.c.) akıl için; *"Senden daha şerefli bir şey yaratmadım."* dediği şeklindeki rivayettir. Müellif ilgili rivayet akabinde, bazı insanların bu haberdeki akıldan maksudun faal akıl olduğu yönündeki söylemlerine dikkat çekmekte ve bunun Mutezile'nin sözlerinden olduğunu belirtmektedir.[443] İbn Teymiyye'nin bu izahı, mezheplerin kendi görüşlerini desteklemek için hadis uydurduklarına hamledilebilir.

2. Leknevî, *el-Âṯârü'l-merfûʿa*

Çeşitli ilim dallarında pek çok eser telif etmiş olan Abdülhay el-Leknevî (ö. 1886),[444] *el-Âṯârü'l-merfûʿa fi'l-aḫbâri'l-mevżûʿa* adlı çalışmasını mübarek gün ve

"Bu Rasûlullah adına yalan söylemektir. Zira Allah (c.c.) "Allah kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz. Bunun dışındaki şeyi ise dilediği kimseden bağışlar." buyurmuştur." İbn Teymiyye, **Eḥâdîṯü'l-ḳuṣṣâṣ**, s. 75.

[439] Mesela, Hz. Ömer'in babasını öldürdüğü şeklindeki naklin uydurma olduğunu, "Bu yalandır; çünkü Ömer'in babası peygamberlikten önce cahiliyye döneminde ölmüştür." diyerek tarihi vakıaya arz metoduyla ortaya koymuştur. Bkz. İbn Teymiyye, **Eḥâdîṯü'l-ḳuṣṣâṣ**, s. 69.

[440] Mesela, "İslâm garib başlamıştır garib olarak dönecektir. Garipleri müjdele!" rivayetinden sonra; "Bu rivayet sahihtir. Müslim onu pek çok tarikiyle *Sahih*'ine aldı." demektedir. Bkz. İbn Teymiyye, **Eḥâdîṯü'l-ḳuṣṣâṣ**, s. 85.

[441] İbn Teymiyye, **Eḥâdîṯü'l-ḳuṣṣâṣ**, s. 54.

[442] "Farklı kültürlerden etkilenme, taassup, fazîlet, terğîb-terhîb" tespit edilebilen bazı uydurma sebepleridir.

[443] İbn Teymiyye, **Eḥâdîṯü'l-ḳuṣṣâṣ**, s. 57.

[444] Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay el-Leknevî, 1848'de Hindistan'da doğdu. Kısa bir ömür sürmüş olmasına rağmen çok sayıda eser telif eden Leknevî 1886'da vefat etmiştir. Bkz. Kettânî, **er-Risâletü'l-müstetrafe**, s. 153; İbrahim Hatiboğlu, "Leknevî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 27, Ankara, TDV Yayınları, 2003, s. 133-136; Mertoğlu Hilâl, "Abdü'l-hayy el-

gecelerde kılınması tavsiye edilen namazlarla ilgili mevzû rivayetleri tenkit etmek maksadıyla kaleme almıştır. Leknevî, bazı arkadaşlarıyla âşûra günü hakkında konuşurken kendisine o günde ve senenin diğer mübarek günlerinde kılınan namazlardan sorulmuş, o ise bu günlere mahsus muayyen bir namaz olduğuna dair muteber bir rivayet bulunmadığını, bu konuda naklolunan rivayetlerin asılsız ve mevzû olduğunu söyleyerek cevap vermiştir. Muhatapları, tüm sûfî şeyhlerinin eserlerinde bu kabilden nakillerin yer aldığını söyleyerek Leknevî'ye itiraz edince müellif, onların muhaddis olmadıklarını ve bu ilmin inceliklerine vukûfiyetleri bulunmadığını belirterek karşılık vermiştir.[445] Yazar, eser telif gerekçesini de açıklayan uzunca bir diyalogtan sonra sûfî şeyhlerini savunan muhatabına, onların hadis uydurmadıklarını fakat uydurulan hadisleri eserlerine alma noktasında hassasiyet göstermediklerini izah eden cümleler sarf etmiştir. Arkadaşı, Leknevî'ye kimlerin hadis uydurduğunu sorunca o, hadis uyduran grupları ve bunların amaçlarını maddeler halinde sıralamaya başlamıştır. Konumuz açısından da önem arz eden bu bölümde müellif, pek çok hadis uydurma sebebini toplu bir şekilde maddeler halinde kaydederek[446] örneklendirmektedir.

Hadislerin senedsiz bir şekilde yer aldığı bu eser, *"Men kezebe aleyye... "* rivayetinin çeşitli tarikleri ve mevzû hadis rivayet etmenin haramlığı, pek çok vaizin dilinde dolaşan bazı uydurma kıssalar ile Müslümanları namaz kılmaya teşvik etmek amacıyla uydurulan pek çok rivayeti bir arada görme imkânı sunması açısından önem arz etmektedir. Yazar, eserine aldığı bir haberi daha önce kaydeden mevzûât müelliflerine değindiği gibi onu muteber sayıp çalışmalarında nakleden –özellikle Gazzâlî-[447] isimlere de işaret etmektedir. Haftanın günlerinde, yılın bazı gün ve

---

Leknevî'nin Hayatı ve Hadis Anlayışı", Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003.

[445] Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm el-Leknevî, **el-Âṣârü'l-merfûʿa fi'l-aḫbâri'l-mevżûʿa**, thk. Muhammed Saîd Besyûnî Zağlûl, Bağdat, Mektebetü'ş-Şarki'l-Cedîd, t.y., s. 7-9; Kandemir, **Mevzû Hadisler**, s. 164, 165; Hilâl, "Abdü'l-hayy el-Leknevî'nin Hayatı ve Hadis Anlayışı", s. 58, 59.

[446] Bu bölümde zikredilen hadis uydurma sebepleri şöyledir: "Zenâdikanın İslâm Dinine zarar vermek istemesi, taassup, terğîb-terhîb, herhangi bir sözün isnad eklenmek suretiyle hadis olarak nakledilmesinde beis görülmemesi, dünyevî maksatlar ve sözü etkili kılmak."; Sebepler ve örnekler için bkz. Leknevî, **el-Âsârü'l-merfû'a**, s. 12-18.

[447] Rivayetlerin pek çoğunun akabinde Leknevî; "Gazzâlî bunu falanca tarikle eserine (İhyâ) aldı, Irâkî

gecelerinde, mübarek olarak addedilen zamanlarda kılınması tavsiye edilen namazlarla ilgili mevzû hadisler konularına göre derlenmiştir. Bununla birlikte müellif; âşûre orucu,[448] duhâ, işrak, evvâbîn ve teheccüt namazları[449] ve bazı zamanlara mahsus ibadetlerle ilgili sahih hadislerin vârid olduğunu da belirtmektedir.

Leknevî bazen bir konu başlığı altına yerleştirdiği rivayetlere son vermeden; *"...Bu rivayetlerin tamamı Resûlullah adına söylenmiş birer yalandan ibarettir. Zâhidlerden ve fakihlerden pek çok cahil kimse bu rivayetlerle ilgilenir."*[450] demek suretiyle genel bir değerlendirmede bulunmaktadır. Mesela Regâib namazı ile Şaban Ayı'nın ortasında gece kılınması tavsiye edilen namazlarla ilgili tüm rivayetlerin mevzû olduğunu belirterek toptancı bir yaklaşım sergiler.[451] Telif amacı göz önünde bulundurulduğunda *el-Âs̲ârü'l-merfûʿa*'da yer alan bütün rivayetlerin terğîb-terhîb sebebiyle vaz' edilen hadislerden müteşekkil olması beklenir. Nitekim mukaddime ve kussâsın uydurmaları kısmı hariç tutulursa eserde yer verilen rivayetlerin insanları ibadete sevk etmek maksadıyla uydurulan haberlerden müteşekkil oldukları görülür. Kussâsın uydurduğu rivayetler kısmında ise daha çok Hz. Peygamber'i medhe yönelik nakillere yer verilmiştir.[452] Eserin mukaddimesinde tek bir sebeple ilişkili rivayetleri derlediğini zaten belirtmiş olmasına rağmen, zaman zaman içerikte de rivayetin uydurulma sebebini açık bir şekilde zikretmektedir. Mesela, Kurban Bayramı gecesinde kılınması tavsiye edilen namazla ilgili bir rivayetin devamında yazar, müttehem râvi Gulâm Halîl'in, *"Biz insanların kalbini yumuşatmak için hadis uydururduk"*[453] şeklindeki itirafını kaydetmiş ve böylece hadis uydurma sebebine açıkça yer vermiştir. Ancak eser içeriğinin genelinde bu türden açıklamaların çokça

---

ise bu hususta şöyle dedi" demektedir. Böylece o, aynı zamanda bir mutasavvıf olan İslâm düşünürü Gazzâlî'nin mevzû hadisleri kullandığını vurgulamakta, muhataplarını sûfîlerin naklettiği hadislerin de uydurma olabileceği hususunda ikna etmeyi hedeflemekte ve Irâkî'den delil getirerek mutasavvıflarla muhaddislerin metot farkına dikkat çekmektedir.

[448] Leknevî, **el-Âsârü'l-merfû'a**, s. 93.

[449] Leknevî, **el-Âsârü'l-merfû'a**, s. 120.

[450] Mesela, Recep Ayı'nın yirmi yedinci gecesi kılınacak namazla ilgili değerlendirme için bkz. Leknevî, **el-Âsârü'l-merfû'a**, s. 58.

[451] Leknevî, **el-Âsârü'l-merfû'a** , s. 58.

[452] Leknevî, **el-Âsârü'l-merfû'a**, s. 37-47.

[453] Leknevî, **el-Âsârü'l-merfû'a**, s. 89.

yer almadığı ve müellifin yalnızca mecrûh râviyi zikretmekle iktifa ettiği görülmektedir.

el-Âṣârü'l-merfûʿa'nın mukaddime kısmı, hadis uyduran fırkalar beraberinde uydurma sebeplerine de açıkça yer vermesi bağlamında işlevseldir. Aynı zamanda eser, kussâsın uydurmalarını görme ve genel bir kanaate ulaşma hususunda da önem arz etmektedir. Leknevî, bu çalışmasında kendisinden önceki mevzûât eserlerinden ve aynı zamanda tarih, ricâl, tabakât, usûl ve siyer çalışmalarından büyük ölçüde istifade etmiş, gereksiz ayrıntılara yer vermemekle birlikte konuyu da muğlaktan arındırarak okurun istifadesine sunmuştur. Kaynak zenginliği, öz bilgi sunumunun benimsenmesi ve uydurma sebeplerine dair tespitlerin topluca aktarılması nedeniyle *el-Âṣârü'l-merfûʿa'*nın hacmi küçük faydası büyük bir eser olarak nitelenmesi mübalağa olmayacaktır.

G. Değerlendirme

Mevzûât literatürünün temel olarak kabul edilen örneği, İbnü'l-Cevzî tarafından telif edilen *Kitâbü'l-Mevżûʿât'*tır. İbnü'l-Cevzî'den sonraki müelliflerin çoğu eserlerini kaleme alırken telhis, tenkit veya takdir etmek suretiyle bir şekilde mutlaka ona atıfta bulunmuşlardır. Nitekim bu eser, hadislerin uydurulma sebeplerini tespite imkân sunması açısından da esas kabul edilebilir. Müellifin rivayetleri mevzû saymadaki aceleciliği bir tarafa bırakılırsa gerek tertip gerek sened ve metin bütünlüğü gerekse yazarın açıklamaları konumuz bağlamında da eserden istifadeyi büyük oranda artırmıştır. Rivayetleri senedleriyle birlikte kaydeden eserler içerisinde *el-Ebâṭîl ve'l-menâkîr* gibi metodu ve içerik tertibi açısından *Kitâbü'l-Mevżûʿât*'tan daha sistematik görünen kitaplar olmakla birlikte, araştırmalarımız esnasında hadislerin uydurulma sebeplerine yönelik bilgilerin tespitinde *el-Mevżûʿât*'ın merkeze alındığı fark edilmiştir. Sonraki çalışmalardan bazıları, İbnü'l-Cevzî'nin topluca verdiği maddelere ek olarak, eser içeriğinde dağınık halde sunduğu sebepleri de bir araya getirmiş ve daha sistematik bir şekilde genellikle çalışmalarının mukaddimesinde ya da son bölümlerinde topluca aktarmışlardır. Kezâ söz konusu eserlerin içeriklerinde bir sebeple ilişkilendirilebilecek rivayetlere dair açıklamalarda da büyük ölçüde İbnü'l-

Cevzî'nin izahlarına atıf yapıldığı dikkat çekmektedir.

Okuyucunun zihninde net bir şablon oluşturmasını hedefleyerek, öne çıkan ortak özelliklerine göre kategorize ettiğimiz mevzûât literatürü örneklerini aynı zamanda; "Senedi hazfedenler" ve "Senedi zikredenler" şeklinde de kısaca değerlendirmek, uydurulma sebeplerini açığa çıkarırken sened ve metinden istifade etmeye dair öngörü sunacağı için önemlidir. Mevzûât literatürünün bazı örneklerinde sadece metne yer verildiği ve senedin hazfedildiği görülmüştür.[454] Bu metodun takip edilmesindeki etmen, eser hacminin kısa tutulmak istenmesi veya bir uydurma hadisin sadece metnine bakılarak da tanınabileceğinin gösterilmesidir. Senede yer vermeyen bu eserlerin, rivayetleri derli toplu görme ve -bâb başlıkları zikredenlerin- bâb başlıklarıyla hadis metinleri arasında ilişki kurmayı sağlama açısından işlevsellik arz ettiği belirtilmelidir. Yine bunların, herhangi bir konuda sahih hadis bulunup bulunmadığına yönelik araştırmalarda istifade edilebilecek birincil kaynaklar oldukları zikredilmelidir. Muhtasar karakterli olmaları da kendilerinden istifade edilmesini kolaylaştıran unsurlardandır. Bu ve benzer nitelikteki müspet özelliklerine rağmen ilgili çalışmaların hadislerin uydurulma sebeplerini tespitte literatürün senede yer veren diğer örneklerine nazaran daha az veri sundukları söylenebilir. Zira eserini bu metotla kaleme alan bir müellifin hadisin hangi sebeple uydurulduğunu açıkça beyan ettiği yerler sınırlıdır. Dolayısıyla sebep tespiti yapmak genellikle metnin muhtevasından hareketle mümkün olmakta ve büyük ölçüde okura düşmektedir. Burada bu değerlendirmenin, eser içeriğine yönelik olduğu belirtilmelidir. Zira senedi hazfetmiş olsalar da bazı çalışmalarda müellifin eserinin giriş veya son bölümlerinde uydurulma sebeplerine dair bilgiler kaydettiği hatırlanmalıdır. Rivayetlerin senedli bir şekilde kaydedildiği mevzûât eserleri ise hadislerin uydurulma sebeplerini tespite imkân sunması açısından sadece metne yer veren mevzûâtlardan daha verimlidir. Ancak burada senedle birlikte müellifin getirdiği açıklamaların öneminin yadsınamayacağı da özellikle belirtilmelidir. Aksi takdirde senede yer verilmiş olsa da

[454] Yukarıda mevzûât literatürü değerlendirilirken rivayetlerin senediyle mi yoksa sadece metinle mi kaydedildikleri de belirtilmiştir. İlgili eserler için o kısma bakılabilir.

mevzûâta kaynaklık eden ricâl kitaplarına müracaat etmeden yeterli verimin alınamayacağı ifade edilmelidir.

İKİNCİ BÖLÜM
HADİSLERİN UYDURULMA SEBEPLERİNİ TESPİTTE RÂVİ VE METİNDEN FAYDALANMA ŞEKİLLERİ

Mevzûât literatüründe ve ona kaynaklık eden eserlerde hadis uydurma girişimlerinin farklı sebeplerinden söz edilmektedir. Bazen bu sebepler açıkça zikredilmez ve okur, metinden ya da râviden hareketle rivayetin oluşum sebebi ve serüveni hakkında rahatlıkla bir tahminde bulunabilir. Mevzû hadis bahsinin yer verildiği pek çok eserde benzer vaz‘ edilme/uydurulma sebeplerinden bahsedildiği görülür. Ancak gerek mevzûât literatürü gerekse ona kaynaklık eden eserler, mevcut uydurulma sebeplerinin başka ihtimallerle detaylandırılabileceğini gösteren veriler sunmaktadır.

Mevzûât literatüründe uydurma rivayetlerle birlikte zayıf, hasen hatta sahih hadislerin de bulunuyor olması hadislerin uydurulma sebeplerini tespitte karşılaşılan zorluklardan biridir. Dolayısıyla çalışmada bu husus göz önünde bulundurularak her rivayet kendi müellifinin sıhhat değerlendirmesiyle incelenmiştir. Müelliflerin bir rivayet hakkında farklı sıhhat değerlendirmeleri yapması durumunda ise –gerekiyorsa- buna işaret edilmiştir. Uydurma haberlerin bir kısmı, muteber hadis kaynaklarında sahih olarak kaydedilen metinlerle mana itibarıyla uyumludur. Bazen de sahih olduğu ifade edilen bu metinlere idrac edilen kastî lafızlar onları mevzû hale getirir. İşte bu çeşit rivayetlerin uydurulma sebebini tespit etmek oldukça güçtür.

Araştırmanın bu bölümü, hadislerin uydurulma sebeplerini tespitte kullanılabilecek karînelerin belirlenmesine tahsis edilmiştir. Karîneler tayin edilirken uydurma rivayet; 1) müttehem râvisi ve 2) metnin muhtevası merkezinde tetkik edilmiştir.[455] Bir râvinin açıkça hadis uydurduğunu itiraf ettiği veya başkalarının onun hadis ihdas ettiği yönünde beyanda bulunduğu rivayetler râvi merkezli sebep

[455] Çalışmada zaman zaman kullanılacak olan “râvi/sened merkezli” ve “metin merkezli” uydurma söylemiyle hadisin senedi veya metni bağlamında mevzû sayıldığı değil, sebep tespitinin sened veya metni merkezinde yapılabileceği kastedilmektedir.

tespitinde bulunulabilecek uydurmalardan sayılmıştır. Bölümün oluşturulmasında, bir rivayetin mevzûluğuna hükmedilirken esas alınan unsurlar olduğu gibi,[456] onun niçin uydurulduğuna dair tespitte bulunurken de kullanılabilecek bazı temel karînelerin belirlenebileceği fikri etkili olmuştur. Aynı zamanda, incelemeye konu olan hadisi uydurmakla itham edilen râvi hakkında onu tavsif eden bir özelliğin bulunmasına yönelik araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Bu aşama, rical kitaplarında ilgili müttehem râvinin mezhebi, işi, bölgesi veya yaşadığı zaman aralığındaki sosyal durum çerçevesinde bilgi bulunabilir mi? sorusu eşliğinde gerçekleştirilmiştir. Daha sonra hakkında bu ve benzeri bilgiler bulunabilen vazzâ‘ râvi ile rivayeti arasında ilişki kurulup kurulamayacağına odaklanılmıştır. Son olarak ise râvi-rivayet arasındaki ilişkinin izlenebileceği haberler râvi merkezli sebep tespitinde bulunulabilecek uydurmalar kategorisine derc edilmiştir. Mecrûh râvi hakkında onu tavsif eden bir özelliğin bulunamadığı veya uydurduğu rivayetle râvinin öne çıkan özelliği arasında herhangi bir ilişkinin kurulamadığı durumlarda metinden hareketle sebep tespitinde bulunabilme durumu incelenmiştir.

Metinden hareket ederken esas alınan ölçütler ise onun bir şeyleri yersizce yüceltmeyi hedefleyen mübalağalı lafızlar içermesi, ideolojik söylemler barındırması, az bir amele karşılık büyük mükâfat ya da ceza/azap vadeden terğîb-terhib veya tahzir ifadelerine yer vermesidir. Bu hususlar çerçevesinde ilgili bölümde, metin ve senedin sunduğu veriler neticesinde ortaya çıkan karînelerin tatbikiyle tespit edilebilecek uydurulma sebeplerine yer verilecektir. Bütün bu araştırmalar sonucunda ortaya çıkan uydurulma sebeplerinin tamamı, sistematik bir şekilde kategorize edilerek çalışmanın üçüncü bölümünde ele alınacaktır. Dolayısıyla burada yalnızca konuyu izah edecek

[456] Sehâvî (ö. 902/1497), râvinin itirafı, lafzın tevile imkân olmayacak şekilde akla muhalif olması, metinde az amele karşılık devâsa ödül, küçük bir günaha karşılık büyük bir cezâ verileceğinin zikredilmesi ve tarihe arz gibi hususların rivayete mevzû hükmü verirken müracaat edilecek karîneler olduğunu kaydetmiştir. Bununla birlikte râvinin itirafı hususunda bu itirafta da yalan söylenmiş olma ihtimali bulunduğu için dikkatli olunması gerektiği yönündeki görüşleri aktarmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sehâvî, **Fethü'l-muğîs**, C. I, s. 333-335.Mesela Süyûtî (ö. 911/1505) de, Râfizî bir râvinin Ehl-i beytin faziletlerine dair rivayet nakletmesini, hadisin uydurma olduğunu gösteren bir karîne, şeklinde nitelemiştir. Süyûtî, **Tedrîbü'r-râvî**, C. I, s. 326; Ahmed Muhammed Şâkir, **el-Bâ'isü'l-hasîs**, s. 197.

birkaç örnekle iktifa edileceği belirtilmelidir.

I. RÂVİ VE RİVAYETİN UYDURULMA SEBEBİ ARASINDAKİ İLİŞKİSİ

Uydurma hadis metninin Kur'an ve sahih sünnete, tarihî vakıaya, akla, his ve müşahedeye aykırı gözükmediği yani metnin uydurma olduğunun açıkça anlaşılmadığı durumlarda hadislerin uydurulma sebebini tespit edebilmek için râvinin cerh edilme nedeni ile rivayetinin içeriği arasındaki ilişkiden yani râvi-rivayet uyumundan istifade edilebilir. Mevzûât literatüründeki bazı metinler için senede bakılmaya gerek duyulmaksızın 'uydurmadır' denebilir ve bunların hangi sebepten vaz' edildiği de hemen herkesçe anlaşılabilir. Ancak çoğu metnin neden uydurulduğunun tespit ve tayini oldukça zordur. Bu zorluk, metnin birden fazla uydurulma sebebi ile ilişkilendirilebilir nitelikte olmasından kaynaklanabildiği gibi râvi veya metin hakkında uyduruluş sebebini tespite imkân sunan bir bilginin bulunamamasına da bağlı olabilmektedir.

Aşağıda, hadislerin uydurulma sebepleri tespit edilirken öncelikle râvinin cerh edilme gerekçesi ile rivayeti arasındaki ilişkiden istifade edilebilirlik durumu değerlendirilecektir. Daha sonra râvinin tavsif edici bir özelliği ile rivayeti arasındaki uyum irdelenecektir. Buradan elde edilen veriler göz önünde bulundurularak hadisin uydurulma sebebini tespit etmede kullanılabilecek karîneler alt başlıklar halinde ele alınacaktır. Her bir başlık birkaç örnekle izah edilecektir.

Bu bölümde gerek râvi gerekse metne dayalı oluşturulan karîneler başlıklar halinde sıralanırken, uydurulma sebeplerinin klasik hadis usûlü eserlerindeki dağılımları esas alınmıştır. Bu grafik, birinci bölümde usûl eserleri sebeplere yer vermeleri bağlamında değerlendirilirken oluşturulmuşsa da sıralamada esas alınacağı için tekrara düşmemek adına sadece bu bölümde kaydedilecektir. Üçüncü bölümde, sebepler sıralanırken de kıstas alınacak olan bu dağılım aşağıdaki grafikte

gösterilmiştir.

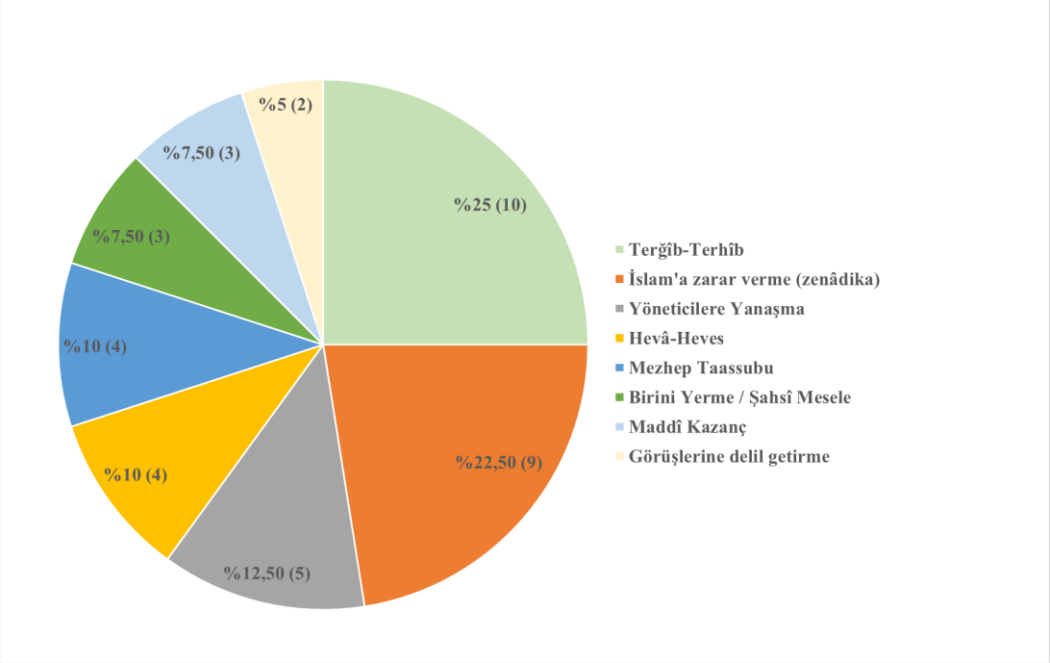

Grafik 2. 1: Klasik hadis usûlü eserlerinde yer alan uydurma sebeplerinin dağılımı

Grafik, birinci bölümde değerlendirilen, hadis usûlünü yazılı hale getiren çalışmalar[457] ve müstakil hadis usûlü örneklerinin[458] tetkiki neticesinde oluşturulmuştur. Buna göre toplamda yirmi eser incelenmiş ve bunlardan yalnızca on tanesinde uydurulma sebeplerine dair açık bir veri bulunabilmiştir.[459] Bu on eser içinde, toplamda sekiz çeşit uydurulma sebebi bulunmuş olup bunlar grafikte gösterilmiştir. Aslında her bir eser, hangi sebeplerden söz ettiği ve ne kadar örnek rivayet zikrettiği bağlamında tek tek değerlendirilerek, elde edilen bulgular excele aktarılmıştır. On eser için on ayrı grafik oluşturmak çalışmanın amacını aşacağından,

---

[457] Şâfii'nin *er-Risâle*'si, Buhârî'nin *es-Sahih*'inin "Kitâbü'l-'ilm" bölümü, Müslim'in *es-Sahih*'ine yazdığı *Mukaddime*, Tirmizî'nin *es-Sahih*'inin sonundaki *Kitâbü'l-'ile*'i ve Ebû Dâvûd'un *Mekkelilere yazdığı mektup* olmak üzere toplam beş yazın incelenmiştir.

[458] Râmhürmüzî'nin *el-Muḥaddiṣü'l-fâṣıl'ı*, Hâkim'in *Ma'rife*'si ve *el-Medḫal*'i, Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye*'si, Kâdî İyâz'ın *el-İlmâ*'ı, İbnü's-Salah'ın *'Ulûmü'l-hadîs*'i Nevevî'nin *İrşâdü tullâbi'l-hakâik* ve *et-Takrîb*'i, İbn Kesîr'in *İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs*'i İbn Cemâa'nın *el-Menhelü'r-revî*'si, İbn Hacer'in *Nuḫbetü'l-fiker* ve *Nüzhetü'n-naẓar*'ı, Sehâvî'nin *Fetḥu'l-muġīs*'i, Süyûtî'nin *Tedrîbü'r-râvi*'si ve Ahmed Muhammed Şâkir'in *el-Bâ'iṯü'l-ḥaṯîṯ'i* olmak üzere toplam on beş eser incelenmiştir.

[459] Bunlar; *el-Medḫal, 'Ulûmü'l-hadîs, İrşâdü tullâbi'l-hakâik* ve *et-Takrîb, İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs, el-Menhelü'r-revî, Nüzhetü'n-naẓar, Fetḥu'l-muġīs, Tedrîbü'r-râvi* ve *el-Bâ'iṯü'l-ḥaṯîṯ*'tir.

klasik hadis usûlü eserlerindeki sebeplerin dağılımını bütünsel olarak görebilmek adına sebeplerin genel toplamı üzerinden analiz yapılmış, örnekler analize dahil edilmemiştir. Daha açık bir deyişle ifade etmek gerekirse, terğîb-terhîb on eserin tamamında, İslâm'ı hafife alma/zındıklar dokuz tanesinde, yöneticilere yanaşma beşinde, hevâ-heves dört tanesinde, mezhep taassubu yine dört eserde, şahsî mesele üç çalışmada, maddî kazanç sağlama yine üç tanesinde ve görüşlerine delil getirme şeklinde uydurma sebebi iki çalışma içerisinde tespit edilmiştir. Buna göre sekiz çeşit sebebin, on çalışma içerisindeki frekansları toplamı kırka tekabül etmektedir. Bunların yüzdelik dağılımı ise şöyledir: "Terğîb-terhîb" %25'lik değerle en çok bulunan sebeptir. Onu, %22,50 ile "İslam'a zarar verme/zenâdika" takip etmektedir. "Yöneticilere yanaşma" sebebi %12,50 değerindedir. "Hevâ-heves" ile "Mezhep taassubu" %10, "Birini yerme/şahsî mesele" ile "Maddî kazanç" %7,5 olmak üzere eşit değerlere sahiplerdir. Son olarak ise %5 ile "Görüşlerine delil getirme" şeklindeki sebep zikredilmelidir.

Râvi ile rivayetin uydurulma sebebi arasındaki ilişki ana başlığı altında aşağıda ele alınacak olan alt kategoriler, usûl eserlerindeki sebeplerin yoğunluklarına mümkün mertebe uygun olarak sıralanacaktır. Dolayısıyla, terğîb-terhîb ile irtibatlı olduğu için öncelikle, râvinin zâhid olması ile rivayeti arasındaki alâka ele alınacaktır. Zenâdika ile ilişkili haberlerde râvinin itirafına dair veriler de bulunabilmesi sebebiyle ikinci başlık râvinin itirafı olacaktır. Usûl eserlerinde yöneticilere yanaşma ve mezhep taassubu şeklindeki sebeplerin frekans değeri aynı çıkmıştır. Fakat mevzûât literatüründe ve kaynaklarında yer alan rivayetler içerisinde mezhep taassubuyla ilgili daha fazla örneğe rastlanmaktadır. Bu sebeple, râvinin mezhebi üçüncü, râvinin menfaat temini maddesi ise dördüncü mesele olarak kaydedilmiştir. Mezhebî veya taassûbî kabuller hakkında bilgi verebilme olasılığı yüksek olması hasebiyle beşinci başlıkta râvinin bölgesi, daha sonra da sırasıyla râvinin şahsî meselesi ile râvinin mesleği başlıkları incelenecek ve uydurulma sebeplerini tespitte bunlardan istifade

etme durumları ele alınacaktır.

A. Râvinin Zühde Nispet Edilmesi

Bir râvinin zühd ve takvaya sahip olması tenkit edilecek bir husus olmadığı gibi tercih sebebi olarak da görülebilir. Nitekim ilk dönem sûfîlerinin genelde İslâmî ilimlere özelde ise hadis ilmine ilgi gösterdikleri bilinmektedir.[460] Ancak bazı sûfîlerin süreç içerisinde çeşitli amaçlarla pek çok rivayet vaz‘ ettikleri de vakidir. Her zâhidin hadis vaz‘ına karıştığı gibi yanlış bir algının önüne geçmek için olsa gerek bazı klasik hadis usûlü eserlerinde zâhidlerin terğîb-terhîb içerikli hadisler vaz‘ ettiklerine değinilirken bu işin *cahil zâhidler* tarafından gerçekleştirildiği özellikle belirtilmiştir.[461] Bununla hadis ilimlerine vukûfiyeti olmayan, insanları güzel amellere sevk etmeyi amaçlayarak nakilde bulunan kişiler vurgulanmak istenmiştir.[462]

Ömrünü rivayetlerin sıhhatini tespite adayan muhaddis ulema ile daha çok dünyadan yüz çevirmeyi ve ahiret işlerine yönelmeyi yeğleyen mutasavvıflar arasında hadis tespit ve tercih yöntemine dayalı ciddi farklar bulunmaktadır. Zira muhaddisler hadislerin tespitinde oldukça titiz davranmışlarken mutasavvıflar ise çok daha mütesâhil bir tutum sergileyebilmişlerdir.[463] Hatta onlardan bazılarının insanları güzel

---

[460] Güldane Gündüz, “Rivayet Metodolojisi ve Temel Referansları Bakımından Tasavvuf Geleneğinde Hadis Anlayışı”, **Kırklareli İslami İlimler Fakültesi Dergisi**, C. 1, No: 2, 2016, s. 86.

[461] İbn Cemâa, **el-Menhelü’r-revî fî ʿulûmi’l-ḥadîṯi’n-nebevî**, s. 54; Süyûtî, **Tedrîbü’r-râvî**, C. I, s. 332; Ahmed Muhammed Şâkir, **el-Bâ’isü’l-hasîs**, s. 201.

[462] Çelik, hadis usûlü eserlerinde terğîb-terhîb içerikli hadis vaz‘ ettiği zikredilen altı zâhid kişi hakkında değerlendirme yapmakta, bunlardan bazılarının sadece sûfî yönüyle temâyüz etmediğine dikkat çekmekte ve hakikaten hadis uydurmuş olanların bu işi cahillikleri nedeniyle icra ettiklerini vurgulamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ümmügülsüm Çelik, “Ehl-i Tasavvufun Hadis Uydurmacılığına Etkisi”, Yalova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018, s. 37-40.

[463] Burada, sûfî kimliğiyle ön plana çıkmakla birlikte hadis rivayetinde de sika kabul edilen râviler olduğu özellikle belirtilmelidir. Mesela, Bişr el-Hâfî (ö. 227/841), Hâtim el-Esam (ö. 237/851), Ali b. Bündâr es-Sayrafî (ö. 359/969-70) bunlardan bazılarıdır. Yine esasında hadisçi kimliğiyle temâyüz etmekle birlikte zâhid veya sûfî yönü de bulunan, Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), İbnü’l-Cüneyd el-Huttelî (ö. 270/884) gibi muhaddisler de hatırlanmalıdır. Hadiste sika olduğu ifade edilen bazı sûfî râviler için bkz. Mehmet Uyar, **Sülemî’nin Tabakât’ında Sûfî Çevreler**, Ankara, Fecr Yayınları, 2023, s. 377-382. Mevzûât literatürünün günümüze ulaşan ilk örnekleri aynı zamanda bir sûfî olan İbnü’l-Kayserânî (ö. 507/1113) tarafından yazılmıştır. Yine mevzûât sahasında eser telif eden Fîrüzâbâdî (ö. 817/1401), Sehâvî (ö. 902/1496), Süyûtî (ö. 911/1505) ve Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) gibi âlimlerin aynı zamanda sûfî oldukları zikredilmektedir. Dolayısıyla sûfîler içerisinde de hadis uydurmadığı gibi, mevcut uydurmaları açığa çıkararak insanları bunlara karşı uyarmayı görev addeden kimseler olduğu belirtilmelidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çelik, “Ehl-i Tasavvufun Hadis Uydurmacılığına Etkisi”, s. 59-

işlere teşvik etmek amacıyla hadis ihdas ederek/uydurarak yaptıkları bu işten ötürü de sevap kazanmayı umdukları bilinmektedir.[464] Bu bilgiden hareketle, özellikle, terğîb-terhîb içerikli mevzû hadislerin uydurulma sebeplerini tayin ederken mecrûh râvisinin zâhidlerden[465] olduğu yönündeki bir malumattan istifade edilebilir. Mesela; *...Seleme b. Abdullah > Kâsım b. Maʿn > el-Alâ b. Müseyyeb > Atâ b. Ebî Rabâh > Câbir b. Abdullah* kanalıyla aktarılan kaza namazları ile ilgili rivayette bir adamın Resûlullah'a (a.s.) gelerek namaz borcu olduğunu söylediği onun da kılmadığı namazlarını vakit namazları öncesinde kaza etmesini tembihlediği anlatılır.[466] İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) hadisi uydurmakla müttehem Seleme b Abdullah'ın (ö. ?) zâhidlerden olduğunu kaydetmiş, zâhidlerin kaçırılan namazlar için her vakit namazıyla beraber ona denk namaz kılmalarını telkin ettiklerini, Seleme'nin de bunu duyup hadis olarak naklettiğini belirtmiştir.[467] Terğîb içerikli olan bu rivayet ile râvinin zâhid olduğu bilgisi beraber değerlendirildiğinde hadisin uydurulma sebebi izaha kavuşmaktadır. Buna göre rivayetin insanları kaza namazlarını kılmaya teşvik etmek amacıyla uydurulduğu söylenebilir.

Hadisin uydurulma sebebini belirlerken râvinin zâhid olduğu bilgisine müracaat etme karînesinin başka bir örneği Kâsım b. İbrâhîm Ahmed el-Mâlâtî'nin (ö. ?)[468] rivayetlerinde görülür. Bu kişi Bağdat'ta sûfîliğiyle tanınan bir zahittir.[469] *...Lüveyn > Mâlik b. Enes > Nâfiʿ > İbn Ömer > Resûlullah* kanalıyla naklettiği şu rivayette yer alan ifadeler râvinin sûfî kimliği ile örtüşmektedir.

> "Her kim Kur'an'ın üçte birini okursa ona nübüvvetin üçte biri verilir. Kim, Kur'an'ın üçte ikisini okursa ona nübüvvetin üçte ikisi verilir. Kim de Kur'an'ın tamamını okursa ona

64.

[464] Sıbt İbnü'l-Acemî, **Keşfü'l-hasîs**, s. 30; İbn Hacer, **Fetḥu'l-bârî bi-şerḥi Ṣaḥîḥi'l-Buḫârî**, C. I, s. 200; Sehâvî, **Fethü'l-muğîs**, C. I, s. 115.

[465] Çalışmada zaman zaman görülebilecek olan, "Râvinin zâhidlerden olması*"* kaydı ile zühde nispet edilen mecrûh râviler kastedilmektedir.

[466] Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**, C. II, s. 50; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 102; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. II, s. 280.

[467] Burada kasıtsız bir eylem değil, kastî bir işlem vardır. Rivayet için bkz. İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 102.

[468] Vefat tarihi tespit edilemeyen el-Malâtî'nin hicrî 323'te Musul'a gittiği kaydedilmiştir. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, **Târîḫu Baġdâd**, C. XIV, s. 454.

[469] Hatîb el-Bağdâdî, **Târîḫu Baġdâd**, C. XIV, s. 454.

nübüvvetin tamamı verilir. Kıyamet günü o kimseye şöyle denir: Oku ve yücel! Her âyette bir derece vardır. Böylece o da Kur'an'dan bildiklerini okur ve derecesi artar. Sonra ona denir ki: elini (avucunu) kapat. Daha sonra şöyle denir: Elinde ne olduğunu biliyor musun? Sağ elinde sonsuzluk diğerinde ise ebedî saadet/cennet vardır."[470]

Muteber hadis kaynaklarında Kur'an okumanın sevabını vurgulayan ve kârî için ahirette verilecek ecri müjdeleyen hadisler bulunmaktadır.[471] Fakat, Ahmed el-Mâlâtî'nin sorumlu tutulduğu rivayetin muhtevasında Kur'an okuyan kişiye nübüvvet verileceğine dair oldukça mübalağalı -nübüvvet sevabı kastedilmiş olsa dahi- bir anlatım söz konusudur. Hem metnin muhtevasındaki ölçüsüzlük hem de râvinin zühde nispet edilmesi beraber değerlendirildiğinde, hadisin vaz' sebebi, râvinin yaşam tarzına muvafık tavrı ile izah edilebilir. Nitekim aynı râvinin şu rivayeti de terğîb içerikli olması yönüyle dikkate şayandır. *...Lüveyn > Süveyd b. Abdülazîz > Humeyd et-Tavîl > Enes b. Mâlik > Resûlullah* tariki ile aktarılan ilgili haber şöyledir: *"İçinizden birinin helâk olmuş bir yerdeki dalaletten tövbesi sebebiyle Allah'ın duyduğu hoşnutluk, kişinin orada susuzluktan ölmekten korkuyorken (ölmemesinden dolayı duyduğu sevinçten) daha fazladır."*[472] Aynı şekilde muteber hadis kaynaklarında bu rivayetin de bir benzeri bulunmaktadır.[473] Dolayısıyla râvinin söz konusu hadislerden haberdar olduğu ve onlara anlamca yakın yeni metinler ihdas ederek bir sosyal statü elde etmeye çalıştığı söylenebileceği gibi hadisle fazla meşgul olmadığı için tam bilmediği haberleri tahminen tamamlayarak naklettiği de ifade edilebilir.

B. Râvinin İtirafı

Daha önce bir rivayetin mevzû olup olmadığını tespit ederken münekkit muhaddislerin birtakım yöntemlere başvurduklarına değinilmişti. Bu yöntemlere ek

---

[470] İbn Adî, **el-Kâmil**, C. II, s. 157; Hatîb el-Bağdâdî, **Târîḫu Baġdâd**, s. XIV, s. 454; İbnü'l-Kayserânî, **Ẕaḫîretü'l-ḥuffâẓ**, C. IV, s. 2367; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 252,253; İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. VI, s. 365; Süyûtî ise bu rivayeti, Ebû Ümâme es-Sâbık'ın rivayetine şâhid olarak nakletmiştir. Böylece İbnü'l-Cevzî'nin hadise mevzû hükmü vermekle isabet etmediğini ortaya koymaya çalışmıştır. Bkz. Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. I, s. 221,222.

[471] Kur'an-ı Kerîm okuyana ahirette verilecek mükafatlarla ilgili bazı rivayetler için bkz. Müslim, **Müsâfirîn**, 252, 253; Tirmizî, **Fezâilü'l-Kur'an**, 16; Ebû Dâvud, **Vitr**, 20.

[472] Hatîb el-Bağdâdî, **Târîḫu Baġdâd**, C. XIV, s. 454.

[473] Buhârî, **Deavât**, 4; Müslim, **Tevbe**, 1, 7, 8.

olarak mevzû hadisler içerisindeki bazı rivayetler, onu vaz‘ edenin itirafı ile de tespit edilerek literatürdeki yerlerini almışlardır. Mesela, Ömer b. Subh’un (ö. 151-160/768-776); *“Ben, Resûlullah adına bir hutbe uydurdum.”*[474] şeklindeki beyanı buna örnektir. Yine, Ziyâd b. Meymûn aslında Enes b. Mâlik’ten hiçbir şey işitmediğini itiraf ederek bu rivayetleri için tövbe ettiğini belirtmiştir.[475] Vazzâ‘ râvilerin itirafları aynı zamanda hadisin uyduruluş sebebini tespitte yararlanılan karînelerdendir. Genel bir değerlendirmeye tâbî tutulduğunda bunların, İslâm dinine zarar verme gibi menfi bir sebebin veya tam aksine İslâm dinine hizmet etme gibi müspet bir amacın ürünü oldukları söylenebilir. Ancak bu iki ana sebebin dışında yine râvinin itirafı ile ortaya çıkan başka bir uydurma sebebi tespit etmek de mümkündür. Buna örnek olarak, Ömer b. Müslim’den (ö. 387/997)[476] onunla Abdülazîz b. el-Hâris et-Temîmî (ö. 371/981)[477] arasında geçtiği nakledilen şu olay zikredilebilir:

Ömer b. Müslim, Abdülazîz et-Temîmî ile bazı meclislere katılmış bunlardan birinde kendilerine, Mekke’nin fethinin barışla mı yoksa zor kullanarak mı olduğu sorulmuştur. Abdülazîz bu suâle, *“Zor kullanarak oldu”* diye cevap vermiştir. Ona, *“Peki delilin nedir?”* denilince de *İbnü’s-Savvâf > Abdullah > babası > Abdürrezzâk > Ma‘mer > Zührî > Enes* tariki ile şu haberi nakletmiştir: *“Resûlullah’ın (a.s.) ashabı fethin sulh ile mi yoksa zor kullanarak mı olduğu hususunda ihtilaf ettiler. Meseleyi Resûlullah’a (a.s.) sordular. O ise: ‘zorlu idi/zor kullanarak oldu’ dedi.”* Meclisten

---

[474] Buhârî, **et-Târîḫu’l-evsaṭ**, C. II, s. 210; İbn Adî, **el-Kâmil**, C. VI, s. 47; İbnü’l-Kayserânî, **Ẕaḫîretü’l-ḥuffâẓ**, C. III, s. 1292; İbnü’l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. III, s. 254; Ebü’l-Fażl Celâlüddîn ʿAbdurraḥmân b. Ebî Bekr b. Muḥammed el-Ḫuḍayrî es-Süyûṭî, **Tedrîbu’r-Râvî fî Şerḥi Taḳrîbu’n-Nevâvî**, thk. Ebû Ḳuteybe Naẓar Muḥammed el-Fâryâbî, b.y., Dâru Ṭaybe, t.y., C. I, s. 323.

[475] Ahmed b. Hanbel, **el-ʿİlel**, C. II, s. 449; Ebû Muḥammed ʿAbdurraḥman b. Muḥammed er-Râzî İbn Ebû Ḥâtim, **el-Merâsîl**, thk. Şükrullâh Niʿmetullâh Ḳucânî, Beyrut, y.y., 1397, C. I, s. 62; İbn Hibbân, **el-Mecrûḥîn**, C. II, s. 381, 382; Ukaylî, **eḍ-Ḍuʿafâ**, C. II, s. 77; İbn Hacer, **Lisânü’l-mîzân**, C. III, s. 537.

[476] Adı, Ömer b. İbrâhîm Ebû Hafs el-Ukberî’dir. Hanbelî mezhebi fakihlerindendir. Meşhur Hanbelî fakihi ve muhaddis İbn Batta (ö. 387/997) hocalarındandır. H. 387’de vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebü’l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed el-Bağdâdî İbn Ebû Yâ’lâ, **Ṭabaḳātü’l-Ḥanâbile**, thk. Muhammed Hâmid el-Fıkī, Beyrut, Dârü’l-Ma’rife, t.y., C. II, s. 163-166.

[477] Adı, Abdülazîz b. el-Hâris b. Esed Ebü’l-Hasan et-Temîmî’idr. Hanbelî fakihlerindendir. Usûl, fürû ve ferâize dair telifatları vardır. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*’ine bir iki rivayetini almıştır. H. 327’de doğmuş, 371’de vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Ebû Yâ’lâ, **Ṭabaḳātü’l-Ḥanâbile**, C. II, s. 139; İbn Arrâk, **Tenzîhü’ş-şerî’a**, C. I, s. 80.

ayrıldıklarında Ömer b. el-Müslim, Abdülazîz'e bu rivayeti sormuş, Abdülazîz et-Temîmî ise onu, düşmanı defetmek maksadıyla oracıkta uydurduğunu itiraf etmiştir.[478] Hasmına karşı cevap üretme amacının bir sonucu olarak ortaya çıkan bu haber, râvinin ölüm tarihi de dikkate alındığında menfî sebeplerin hadis uydurmada uzun süre etkili olduğuna işarettir. Zira râvi aslında kendi görüşünü Resûlullah (a.s.) adına yalan söyleyerek teyit etmekle âlim görünmeyi de hedeflemiş olmalıdır. Aynı zamanda rivayete eklediği isnâdın sika râvilerden müteşekkil ve meşhur oluşu, sözün tesirini artırmak ve daha bilge görünmek maksadıyla başvurduğu bir yöntem olsa gerektir.

Gerek mevzûât literatürü gerekse ona kaynaklık eden eserler tarandığında, hadis uydurma sebebini tespite olanak sağlayan en belirgin grubun zenâdika olduğu görülür. Müfredi "zındık" olan bu kavrama tarih içerisinde farklı anlamlar yüklenmiştir. O, bazen yalnızca bir grup için kullanılmışken bazen İslâm dininden çıkan herkese teşmil edilmiştir.[479] Emevîlerin son dönemi itibarıyla kavramın kapsamında bir genişleme görülmüş ve zındıklık muhtelif âlimler, mutedil sûfîler, tasavvuf ekolleri ile diğer din ve devlet adamlarını da kapsayan bir terim olarak kullanılmaya başlanmıştır.[480] Mevzûât literatüründe yer alan rivayetlere bakıldığında ise kavramın daha çok dinden çıkmış ve dine zarar vermek isteyen kimseler için kullanıldığı görülmektedir. Bu terimin kimleri nitelediğinin tayini, râvi ile rivayetin vaz' sebebi arasındaki ilişkinin görülebilmesi için önemlidir. Zındıklar tarafından uydurulduğu ifade edilen metinlerde genellikle İslâm dinini noksan gösterme gibi bir amacın yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, idam edilmek üzere yakalanan zındık Abdülkerim b. Ebi'l-Avcâ'nın (ö. 155/772), *"Dininizde helali haram, haramı da helal göstermek üzere dört bin hadis uydurdum"*[481] şeklindeki itirafı kayda değerdir. Bu

---

[478] Hatîb el-Bağdâdî, **Târîḫu Baġdâd**, C. XII, s. 233; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, C. II, s. 625; İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. V, s. 197; Felâte, **el-Vad' fi'l-hadîs**, C. I, s. 281.

[479] Ayrıntılı bilgi için bkz. Cihan, **Uydurma Hadislerin Ortaya Çıkışında Zındıkların Rolü**, s. 11-16.

[480] Erkan Göksu, "Siyasî Bir Argüman Olarak İslam Tarihinde Zındıklık ve Meşhur Zındıklar", **Türk Yurdu Dergisi**, No: 324, 2014, s. 26, 27; İslâmî dönemde "zındıklık" kavramının kazandığı yeni anlamlar için bkz. Demirel, **Düalist Zındıklar ve Hadis**, s. 67-69.

[481] Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, C. II, s. 644; İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. V, s. 241; Aşkar, **el-Vad'u fi'l-hadîsi'n-nebevî**, s. 68; Sehâvî, **Fethü'l-muğîs**, C. I, s. 317; Leknevî, **el-Âsârü'l-merfû'a**, s. 89.

itiraf zenâdikanın hadis uydurmadaki maksatlarını da ortaya koymaktadır. Onlar helali haram, haramı ise helal göstermeyi hedefledikleri mevzû rivayetlerle insanların doğru din anlayışlarını bozmayı ve İslâm dini ile alay etmeyi hedeflemişlerdir.

Râvinin itirafı ile sebep tespiti sabit olan başka bir rivayet Kurban Bayramı gecesi kılınması tavsiye edilen namazla ilgilidir. *...Muhammed b. Gâlib (Gulâmu Halîl) > Velîd b. Müslim > Abdurrahman b. Yezîd > Kâsım b. Abdurrahman > Ebû Ümâme > Resûlullah* tariki ile aktarılan metinde Kurban Bayramı gecesi her rekâtında on beşer defa Fâtiha, İhlas, Felak ve Nâs surelerini okuyarak iki rekât namaz kılan kimseden söz edilmektedir. Bu şekilde namaz kılan kişi, selam verdiğinde de üç kere Ayete'l-kürsî okumalı sonrasında ise on beş kez tövbe istiğfar getirmelidir. Tüm bu eylemleri yerine getirdiği için onun ismi cennetlikler arasında yazılacak, gizli ve aşikâr tüm günahları bağışlanacak, okuduğu her bir ayet için kendisine hac ve umre sevabı yazılacak, İsmail oğullarından altmış köleyi azat etmiş gibi sevap kazanacak ve o an ile bir sonraki Cuma günü arasında ölürse şehit olacaktır.[482] Bu rivayetteki mecrûh râvilerden biri Gulâmu Halîl (ö. 275/888) olup, onun sâlih bir kimse ve Bağdat'ın ileri gelen zâhidlerinden sayıldığı beyan edilmiştir.[483] Bununla birlikte Gulâmu Halil, hadis hırsızı, kezzâb ve Bağdat'ın deccâli olarak da tenkit edilmiştir.[484] Râvinin rivayetiyle ilişkisi *"Biz halkın kalbini yumuşatmak için hadis uydururduk"*[485] şeklindeki beyanı bağlamındadır. Onun bu itirafı ile rivayeti beraber değerlendirildiğinde hadisin ortaya çıkış sebebi vuzuha kavuşacaktır. Görünen o ki terğîb içerikli olan bu hadis, insanların kalbini yumuşatmak ve onları ibadete rağbet ettirmek amacıyla vaz edilmiştir. Yine, Ehl-i bid'atten olan bir adamın tövbe ettikten sonra dile getirdiği, *"Bu hadisi kimden aldığınıza bakın zira bizim bir görüşümüz olduğunda onu hadis yapıverirdik"*[486] şeklindeki itirafı, hevâ ve hevesten ötürü de hadis uydurulduğunu ortaya koymaktadır.

İnsanlarda iyi duygular oluşturmak ve onları güzel amellere teşvik etmek için

---

[482] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 134.
[483] Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, C. I, s. 141.
[484] Zehebî, **Siyer**, C. XIII, s. 282, 283.
[485] Zehebî, **Siyer**, C. XIII, s. 284; Leknevî, **el-Âsârü'l-merfû'a**, s. 89.
[486] Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. II, s. 389; Ahmed Muhammed Şâkir, **el-Bâ'isü'l-hasîs**, s. 199.

hadis uydurduğunu itiraf eden bir diğer kişi Meysere b. Abdirabbih'tir (ö. 171-180/787-796). Münekkit âlimlerce kezzâb, vazzâ', metrûk[487] olarak tavsif edilen Meysere, sûrelerin faziletleriyle ilgili rivayet kendisine sorulduğunda *"İnsanları Kur'an'a rağbet ettirmek için onu ben uydurdum"*[488] diyerek hadis vaz' ettiğini itiraf etmiştir. Dolayısıyla râvinin itirafı ile rivayeti arasındaki bu ilişki, ana sebep olarak terğîb maddesini, alt sebep olarak ise Kur'an'a rağbet ettirmek şeklinde bir maksadın belirlenmesini sağlamaktadır.

C. Râvinin Mezhebi

İslâm tarihinin çeşitli dönemlerinde birbirine muarız grup, fırka ve mezheplerin ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu durumun yansımaları hadis rivayet tarihinde de görülmüştür. Nitekim birbirine muhalif fırkaların farklı amaçlarla kendilerini tazim, karşı tarafı tahkir eden bazı hadisler uydurdukları bilinen bir hususdur.[489] Bu sebeple ricâl ve tabakât kitaplarında râvinin mezhebî yönünün açıkça beyan edilmesi hadisin uydurulma sebebini tespit etmede dikkate alınacak önemli bir kriterdir. Râvinin mezhebî kimliğinin tespit edilemediği ancak rivayetinin yalnızca mezhebî nedenlerle ortaya çıktığının öngörüldüğü durumlarda sebep tespiti yapmak için ilgili kişinin diğer rivayetlerine veya kendisinden rivayette bulunduğu bilinen başka kişilere müracaat etmek gerekebilir. Böyle bir tetkik neticesinde hadisin hangi sebeple uydurulduğuna ilişkin önemli veriler bulunması mümkündür.

Cerh-ta'dil kitaplarına bakıldığında bir râvinin müntesibi olduğu mezhepten dolayı tenkit edildiği durumlarla karşılaşılır. Bu başlık altında da böyle durumlarda râvi ile rivayet ilişkisinin hangi uydurma sebebine zemin hazırladığının görülmesi hedeflenmektedir. Bu bağlamda, öncelikle müttehem râvinin Şiî, Mürciî, Kaderî, Hâricî vb. tenkit edilen bir mezhebe mi yoksa Ehl-i sünnete mi mensup olduğu ortaya

---

[487] İbn Adî, **el-Kâmil**, C. III, s. 177, 178; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, C. IV, s. 231, 233; İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. VIII, s. 234.

[488] Ukaylî, **eḍ-Ḍuʿafâ**, C. IV, s. 263; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 239; Zehebî, **Târîḫu'l-İslâm**, C. IV, s. 753.

[489] Mesela Kaderiyye ve Mürcie'yi zemmeden mevzû hadisler için bkz. Yavuz Köktaş, "Kaderiyye ve Mürcie İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi", **Hadis Tetkikleri Dergisi**, C. 1, No: 2, 2003, s. 113-143.

konacak, daha sonra bu râvinin rivayeti ile mezhebî mensubiyeti arasında ilişki kurulup kurulamayacağı ele alınacaktır. Neticede râvi-rivayet uyumunu tavzih eden bir uydurma sebebinin tespit edilebilirliği incelenecek ve bulunan sebepler aşağıda kaydedilecektir.

Siyasi fırkalar içerisinde hadis uydurmakla temâyüz eden ilk grup Şîa'dır. Şîa, Hz. Ali'nin (ö. 40/661) hilafet ve imametinin gerek gizli gerekse açık bir nasla tayin edildiğini ileri sürenleri niteleyen isimdir.[490] Şiî olduğu belirtilen bir râvinin uydurma rivayetinde Hz. Ali'yi veya Ehl-i beyti tazim eden ibarelere rastlanıyorsa bu rivayetin ortaya çıkışı ile râvinin mezhebi görüşü arasında ilişki kurulabilir. Bununla birlikte Şiî olduğu bilinen bir râvinin Şîa'da hâkim olan inanışa göre Hz. Ali'nin hilafetini gasp ettiği düşünülen ilk üç halife ve onları destekleyen sahâbîleri hedef alan hadisler vaz' etmesinin gerekçesi de yine, râvi ile rivayeti arasındaki ilişkinin beyanı ile ortaya konabilir. Bir metnin Hz. Ali veya Ehl-i beytin faziletlerini vurgulaması ile doğrudan imâmet ya da velâyetten söz etmesi, farklı unsurları dikkate almayı gerektirmektedir. Zira ilk durumda hadisin uydurulma sebebini tespit etmek için öncelikle râviye/senede odaklanılması gerekirken, ikinci durum söz konusu olduğunda sened yeterli veriyi sunmasa dahi metin esas alınarak bir tespit yapılabilir. Bu husus ileride metinden hareketle sebep tespiti yapma imkânının değerlendirileceği başlık altında incelenecektir.

İçerisinde mantık sınırlarını zorlayan, akla ve müşahedeye son derece aykırı mübalağalı ifadelerin yer aldığı mevzû metinlerin, aksine bir karine bulunmadıkça, ilk etapta taassup sebebiyle uydurulduğu söylenebilir. Ancak yine bir mübalağa içeriyor olmasına rağmen, aykırılık barındırmayan ve gerçeklikten tamamen uzak olmayan rivayetlerin uyduruluş sebebini tespit etmek için ek delillere ihtiyaç duyulmaktadır. Böyle bir hadisin hangi sebeple uydurulduğunu ortaya koyma yöntemlerinden ilki, onu vaz' eden râvinin mezhebî yönünün bilinmesidir. Bu hususta bir bilgiye ulaşılamadığında ise ikinci yöntem tatbik edilmeli ve râvinin beldesi veya bölgesi

[490] Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdülkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-niḥal**, Müessesetü'l-Halebî, t.y., C. I, s. 146.

araştırılmalıdır. Râvinin bölgesi aynı zamanda mezhebî eğilimi hakkında bilgi verebilir. Zira her ne kadar kesinlik arz etmese de potansiyel olarak belli bir bölgedeki mezhep ağırlığı râvinin de o mezhepten olma ihtimalini güçlendirebilir.[491] Ancak doğrudan mezhep bilgisine öncelik verilmesi daha spesifik sonuçlara ulaşılmasını sağlayacaktır. Konuyu izah edecek bir örnekte mecrûh râvi Habbe b. Cüveyn'in (ö. 76/695) *"Ali aleyhisselâm'ı şöyle derken işittim"* diyerek şu rivayeti naklettiği beyan edilir: *"Bu ümmetten hiç kimse ibadet etmiyorken ben beş veya yedi yıl önce Resûlullah ile (a.s.) birlikte Allah'a kulluk ettim."*[492] Rivayet sadece manası itibarıyla değerlendirildiğinde uydurulma sebebini tespit etmek kolay gözükmemektedir. Mana olarak ele alındığında bu metnin Hz. Ali'nin faziletine işaret amacıyla ihdas edildiği ileri sürülebilir; ancak onun ilk Müslümanlardan olduğu düşünüldüğünde mübalağalı bir tazim amacı gütmeksizin tarihsel gerçekliği ifade etmek için söylendiği de varsayılabilir. Burada hadisin vaz' ediliş nedenini tespitte daha kesin sonuçlar sunacak karine, râvinin mezhebî yönünün tespiti olacaktır. Nitekim Habbe b. Cüveyn'in Gulât-ı Şîa'dan olduğu beyan edilmiştir.[493] Böylece, râvinin müntesibi olduğu mezhebin ortaya çıkarılmasıyla, râvi ile rivayetin ihdas edilme sebebi arasında açık bir bağ kurulabilmektedir. Bu ilişki, literatürde; herhangi bir kimsenin faziletlerini ön plana çıkarma ve şahıs taassubu gibi sebeplerle uydurulan hadislerin bulunduğunu göstermektedir.

Şîa'nın Hz. Ali ve Ehl-i beyt taassubuna örnek olabilecek başka bir rivayet, *…Hasan b. Muhammed b. Yahyâ el-Alevî > Muhammed b. İshâk el-Kureşî > İbrâhîm b. Abdullah > Abdürrezzak > Maʿmer > Muhammed > Abdullah b. Sâmit > Ebî Zerr*

---

[491] Mesela İran nüfusunun tamamına yakını Şiîlerden oluşmaktadır. Dolayısıyla, bu bölgeye ait olan bir kişinin mezhebî eğilimi açıkça zikredilmese dahi büyük bir ihtimalle doğru tahmin edilebilir. Yine günümüz Müslümanlarının %45'inin Ehl-i sünnetin Hanefî-Mâturîdî koluna mensup olmaları da nüfusun ekseriyetle Hanefîlerden müteşekkil olduğu; Türkiye, Balkanlar, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Lehistan, Ukrayna, Kırım, Azerbaycan, Dağıstan, Kafkasya (Çerkezlerin önemli bir kısmı), Kazan, Ofa… gibi bölgelere mensup bir kişinin Hanefî olabileceği ihtimalini istatistik olarak güçlendirmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Dalkılıç, "Hicrî İkinci Asırda İslâm Mezhepleri ve Coğrafî Dağılımı", ed. Hidayet Aydar vd., **e-Kitap: İksad uluslararası Yayınevi**, 2022, s. 50-56.

[492] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 342.

[493] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 342; Gulât-ı Şîa'dandı. Kendisi Hz. Ali'yle seksen ay Sıffin'de beraber olduğunu söylemektedir ki bu imkânsızdır. Bkz. Zehebî, **Mîzânü'l-iʿtidâl,** C. I, s. 450.

tarikiyle kaydedilmiştir. Buna göre Resûlullah (a.s.), *"Peygamberlerin sonuncusu ben olduğum gibi Ali ve zürriyeti de kıyamete kadar vâsiliklerini sürdüreceklerdir."*[494] demiştir. Burada görülmektedir ki Hz. Ali ile başlayacağı temin edilen vesayet yetkisi, onun ehli ile devam edecektir. Üstelik bu otoritenin kıyamete kadar böyle süreceği Hz. Muhammed'in (a.s) son peygamber olması kadar kat'îdir. Ancak rivayetin mecrûh râvisi Hasan b. Muhammed el-Alevî'nin (ö. 358/968) rafizi olduğu bilgisi[495] ile metnin içeriği birbiriyle tamamen örtüşmektedir. Râvi hakkındaki bu bilgi, hadisin yine şahıs taassubu sebebiyle uydurulduğunu ifade etmeye olanak sağlamaktadır.

Şiî olduğu bilinen râviyle rivayetinin ilişkilendirileceği başka bir örnekte Hz. Ali ve ailesiyle birlikte Şîa da tafdil edilmektedir. Rafizi bir dâî olduğu belirtilen mecrûh râvi Abbâd b. Ya'kûb'un (ö. 250/864) *...Yahyâ b. Dînâr > Amr b. İsmâîl el-Hemedânî > İshâk > Âsım b. Damre > Ali* kanalıyla naklettiği ilgili rivayette Resûlullah'ın şöyle dediği kaydedilmiştir: *"Benim misâlim bir ağacın misalidir. Ben onun gövdesi, Ali dalı, Hasan ve Hüseyin meyvesi, Şîa yaprakları gibidir. İyi olandan iyiden başka ne çıkabilir?"*[496] Görüldüğü üzere hadisin uydurulma sebebini tespitte aslolan karîne râvinin mezhebinin bilinmesi, onu destekleyen etmen ise metnin muhtevasıdır. Râvi ile rivayeti beraber değerlendirildiğinde hadisin taassup sebepli uydurmalardan olduğu ifade edilebilir. Metne bakıldığında bu taassubun, şahıs ve mezhebe yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Fâtıma'dan (ö. 11/632) söz eden bir rivayetin uydurulma sebebi de yine mecrûh râvinin mezhebî kimliğinin bilinmesiyle tespit edilmektedir. Rivayet, *...Ömer b. Gıyâs > Âsım b. Ebi'n-Nücûd > Zer b. Hubeyş > Abdilllah b. Mes'ûd* tarikiyle aktarılmakta burada Resûlullah'a şu sözler izafe edilmektedir: *"Fâtıma iffetini korudu, Allah da onun zürriyetini ateşe haram kıldı."*[497]

---

[494] Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**, C. I, s. 440; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 377; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. I, s. 330; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. I, s. 357.

[495] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 377.

[496] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 397; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerîʿa**, C. I, s. 365; Ğulâtu Şîa'dan olduğu ifade edilen Mînâ b. Mîna'dan gelen başka bir rivayette de benzer metaforik anlatı görülür. Rivayet şöyledir: "Ben bir ağacım. Fâtıma onun kökü veya gövdesi, Ali ona aşılanan, Hasan ve Hüseyin meyvesi, Şîa yapraklarıdır. Ağacın kökü Adn Cennet'indendir. Dalları, yaprakları, meyvesi de cennettedir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s.5.

[497] İbn Hibbân, **el-Mecrûḥîn**, C. II, s. 88; Hatîb el-Bağdâdî, **Târîḫu Baġdâd**, C. IV, s. 88; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, 422; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. I, 366; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. I, 417.

Mecrûh râvi Ömer b. Gıyâs'ın (ö. ?) Mürciî, Kûfe ehlinden ve Şîa'nın şeyhlerinden olduğu kaydedilmiştir.[498] Râvinin mezhebi kimliği ile rivayeti arasındaki ilişki hadisin şahıs taassubu sebebiyle uydurulduğunu göstermektedir. Rivayet metnini tenkite tâbî tutan İbn Teymiyye (ö. 728/1328) onun, hadiste marifet sahibi olan kimselerin ittifakıyla uydurma olduğunu belirtmekte ve kat'î surette batıl olduğunu kaydetmektedir. O, gerçeklikle bağdaşmayan bu metni, iffetini korumuş nice kimselerin soyundan iyi, fâcir, mümin veya kâfir insanların çıkabileceğini hatırlatarak eleştirmekte ve bazı örneklerle konuyu açıklığa kavuşturmaktadır.[499]

Muâviye b. Ebû Süfyân (ö. 60/680) hakkında mecrûh râvi Amr b. Ubeyd et-Temîmî'nin (ö. 143/760),[500] hocası Hasan el-Basrî'den (ö. 110/728) naklettiği, *"Minberim üzerinde Muaviye'yi*[501] *görürseniz onu öldürün"*[502] rivayeti de burada yer verilebilecek bir örnektir.[503] Aslında bu rivayetin uydurulma sebebi, metinle râvi irtibatlandırılamasa bile öngörülebilir. Zira metin, rivayetin Hz. Muâviye (ö. 60/680) karşıtları tarafından uydurulduğu yorumunda bulunmaya oldukça elverişlidir. Menfi bir his neticesinde ortaya çıktığı anlaşılan bu naklin Hâricî, Şiî veya Abbâsîlerden olan

---

[498] İbn Hibbân, **el-Mecrûḥîn**, C. II, s. 88; İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. VI, s. 131 Adının Ömer b. Gıyâs olduğu da söylenmiştir. Bkz. aynı yer.

[499] İbn Teymiyye, **Minhâcü's-sünne**, C. IV, s. 62. Ayrıca bkz. Mithat Eser, "Tarihî Realite Açısından Hz. Peygamber'in Soyunun Kutsallığı Anlayışı ve Bu Anlayışın Çıkış Sebepleri", C. 28, No: 28, t.y., s. 91, 92.

[500] Amr b. Ubeyd'in, "Allah'ın indirdiğiyle hükmetmeyenler fasıkların ta kendileridir" (Mâide 5/47) ayetinde geçen fasıklardan maksudun ehl-i Şam olduğunu söylemesi de Muâviye'ye yönelik olumsuz algısını rivayetlerine yansıttığının göstergesi olarak düşünülebilir. Bkz. Ukaylî, **eḍ-Ḍuʿafâ**, C. III, s. 283.

[501] Hadiste sözü edilen kişinin Muâviye b. Süfyân değil Muâviye b. Tâbût olabileceği belirtilmişse de bu doğru kabul edilmemiştir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 27; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. I, s. 389.

[502] İbnü'l-Kayserânî, **Teẕkiretü'l-mevżûʿât**, s. 34; İbnü'l-Kayserânî, **Ẕaḫîretü'l-ḥuffâẓ**, C. I, s. 320; Ukaylî, **eḍ-Ḍuʿafâ**, C. III, s. 280-283; Cûzekânî, **el-Ebâṭîl ve'l-menâkîr**, C. I, s. 351; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât,** C. II, s. 27; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. I, s. 389; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerîʿa**, C. II, s. 8.

[503] Hz. Muâviye'nin hilafetini yermeyi hedefleyen bu nakil karşısında onun meşruiyetini kanıtlamak için benzer kelimelerden seçkilenmiş bir metin daha vaz' edilmiştir. Buna göre Resûlullah'a şu sözler izafe edilmiştir: "Minberim üzerinde Muâviye'yi görürseniz onu kabul edin; çünkü o emin ve me'mûndur." Mecrûh râvi, eş-Şâmûh künyesiyle bilinen Muhammed b. İshâk (ö. 352/963) olup ölüm tarihi göz önünde bulundurulduğunda bu rivayetin Muâviye'yi yeren hadise cevap olarak daha sonra uydurulduğu ifade edilebilir. Rivayet için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, **Târîḫu Baġdâd**, C. II, s. 72; Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**, C. I, s. 355; İbn Asâkir, **Târîḫu Dımaşḳ**, C. LIX, s. 158; İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. II, s. 108; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. I, s. 389.

bir kimseyle irtibatlandırılması da mümkündür. Her ne kadar Muâviye'yi hedef alan mevzû rivayetler içerisinde Haricî ve Abbâsîlere nispet edilebilecek bir nakille karşılaşılmamışsa da bu grupların tarîhî süreç içerisinde birbirleriyle mücadeleleri ve düşmanlıkları göz önünde bulundurulduğunda kesin bir sonuca varabilmek adına râvinin mezhebinin tespit edilmesi önem arz etmektedir. İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzû'ât*'ında çeşitli tariklerine yer verilen rivayetin râvi-metin ilişkisi kurmaya imkân sunan bir tariki; *...Abbâd b. Ya'kûb er-Revâcinî > Hakem b. Züheyr > Âsım > Zerr > Abdullah b. Mesûd > Resûlullah* şeklindedir. Müellif, söz konusu senedde biri Hakem b. Züheyr (ö. 180/796) diğeri ise Abbâd b. Ya'kûb (ö. 250/864) olmak üzere iki müttehem râvi bulunduğunu belirtmektedir. Tabakât/cerh-ta'dîl eserlerinin naklettiğine göre Hakem b. Züheyr el-Kûfî zayıf, metrûkü'l-hadîs, münkerü'l-hadîs ve kezzâb gibi cerh lafızları ile tavsif edilmiştir.[504] Hakem b. Züheyr el-Kûfî hakkındaki daha önemli bir detay ise onun Şiî olduğu yönündeki bilgidir.[505] Abbâd b. Ya'kûb el-Kûfî'nin ise Şia'nın önde gelenlerinden dâî biri olduğu kaydedilmiştir.[506] Bu bilgiler ışığında metnin yukarıda zikri geçen muhalif fırkalardan Şîa ile ilişkilendirilmesi mümkündür.

Uydurma haberler içerisinde Mürcie'ye dayandırılan rivayetlerle de karşılaşılır. Amelleri niyet ve inançtan sonraya bırakan fırka olarak tanımlanan Mürcie aynı zamanda imanla birlikte ma'siyetin zarar, küfürle birlikte de taatin fayda vermeyeceğini ileri sürmesiyle maruf itikadî ve siyasi bir mezheptir.[507] Mürciî bir mecrûh râvinin müntesibi olduğu mezheple uydurduğu rivayeti arasında ilişki kurulması durumunda, aksine bir karine bulunmadıkça, o rivayetin mezhep taassubu sebebiyle uydurulduğu ifade edilebilir. Mesela, *...Ebû Muti' el-Belhî > Hammâd b. Seleme > Ebû Mühezzem > Ebû Hüreyre* tarikiyle aktarılan; *"Sakîf'ten bir heyet*

---

[504] Zehebî, **Mîzânü'l-iʿtidâl**, C. I, s. 27.
[505] Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, C. XIV, s. 390; Ebû Abdillah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, **el-Muġnî fi'ḍ-ḍuʿafâʾ**, thk. Nureddin Itr, t.y., C. I, s. 12.
[506] Abbâd b. Yâ'kûb'un Hz. Osman'a lanet ettiği, Talha b. Ubedullah ile Zübeyr b. Avvâm içinse şöyle dediği nakledilmiştir: "Allah, Talha ve Zübeyr'i cennete kabul etmeyecek kadar âdildir. Zira onlar biat ettikten sonra Ali'yle savaştırlar." Bkz. İbn Hibbân, **el-Mecrûḥîn**, C. II, s. 163; Zehebî, **Târîḫu'l-İslâm**, C. V, s. 1153.
[507] Şehristânî, **el-Milel ve'n-niḥal**, C. I, s. 139.

Resûlullah'a (a.s.) gelerek ona, 'iman artıp eksilir mi?' diye sordular. Resûlullah (a.s.): 'Hayır, onu artırıp eksiltmek (artıp eksilir demek) küfürdür.' dedi."[508] şeklindeki rivayetin mecrûh râvisi Ebû Mutî'[509] (Hakem b. Abdullah) (ö. 199/814) olup, onun bir Mürciî olduğu kaydedilmiştir. Mürcie akaidine göre amel imandan bir cüz değildir. Dolayısıyla İman, amel işlemekle artmayacağı gibi günah işlemekle de azalmayacaktır.[510] Belhî'nin Cehmiyye'den ve Mürcie'den olduğu yönünde iki farklı değerlendirme bulunmaktadır.[511] Hadise mevzûâtlarında yer veren İbnü'l-Cevzî, Süyûtî (ö. 911/1505) ve İbn Arrâk (ö. 963/1556) rivayet akabinde mecrûh râvi Ebû Mutî'in Mürciî olduğunu kaydetmişlerdir. Söz konusu müelliflerin Belhî'nin Mürcie'den olduğu yönündeki iddiayı tercih etmeleri, râvi ile rivayetin vaz' edilme sebebi arasında bağ kurduklarına işaret olarak da değerlendirilebilir.

Mürcie ile ilişkilendirilebilecek yukarıdaki hadise benzer bir rivayet *"...Muhammed b. Kâsım et-Tâyekânî > Abdülazîz b. Hâlid > Süfyân es-Sevrî > Ebû Hârûn > Ebû Saîd"* kanalıyla aktarılmaktadır. Rivayetin Mürcie'nin liderlerinden olan Muhammed b. Kâsım et-Tâyekânî (ö. 283/896) tarafından uydurulduğu kaydedilmiştir.[512] Rivayetin devamında iman artar eksilir diyen kimseler için tahzir artmakta ve tövbe etmedikleri takdirde bunların boyunlarının vurulması emredilmektedir. Onlar Allah'ın dininden ayrılıp küfre sapmış, Allah'a düşman olmuş kimseler olarak tavsif edilmiş ve bu kimselerin namaz, oruç, zekât ve hac ibadetlerinin kabul edilmeyeceği ifade edilmiştir. Son olarak da onların Resûlullah'tan Resûlullah'ın ise onlardan berî olduğu belirtilmiştir.[513] Rivayetin tahzir içerikli olması ve Mürciî olduğu belirtilen mecrûh râvi tarafından iman artıp eksilir diyen fırkayı[514]

---

[508] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 131; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maşnûʿa**, C. I, s. 41.
[509] Mehmet Şener, "Ebû Mutî' el-Belhî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 10, İstanbul, TDV Yayınları, 1994, s. 194.
[510] Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed Abdülkâhir el-Bağdâdî, **el-Farḳ beyne'l-fıraḳ ve beyânü'l-fırkati'n-nâciye minhüm**, 2. bs, Beyrut, Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, 1977, s. 190.
[511] Zehebî, **Târîḫu'l-İslâm**, C. IX, s. 1097-1099.
[512] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 133; Süyûtî, **Tedrîbü'r-râvî**, C. I, s. 336.
[513] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 133.
[514] Ameli imandan bir cüz gören fırkalara göre iman artar ve eksilir. Bu bağlamda Mu'tezile imanın kemiyet ve keyfiyet itibarıyla artıp eksilebileceğini ileri sürmüştür. Ehl-i sünnet âlimlerinden başta Ebû Hanîfe (ö. 150/767) olmak üzere Mâtürîdî kelamcıları ile bazı Eş'arî kelamcıları imanın inanılması gereken hususlar yönünden artıp eksilmeyeceğini dile getirmişken; Eş'arî âlimlerinden bazıları ile selef

hedef alması uydurulma sebebi ile râvinin mezhebi arasında ilişki kurulabileceğini göstermekte ve bu karîne, hadisin 'mezhep taassubu' sebebiyle uydurulduğunu delillendirmektedir. Mürcie müntesibi olan İbn Ebî Ravvâd'ın (ö. 159/775-6) *"Kaderiyye'nin görüşü küfürdür."*[515] şeklindeki rivayeti de râvinin mezhebi ile haberi arasındaki ilişkiden hareketle uydurulma sebebi ortaya konabilen örneklerdendir. *İbn Ebî Ravvâd >İbn Cüreyc > İbn Abbâs* tarikiyle aktarılan bu haberin bâtıl olduğunu ileri süren Ebû Zür'a (ö. 264/878), onu Nûh b. Ebî Meryem'in rivayet ettiğini kaydetmekte ve İbn Cüreyc'in hadislerinden olmadığını belirtmektedir. İbn Ebî Ravvâd'ın rivayet sonunda serdettiği, *"Erciû diyenlerden daha hayırlı bir topluluk görmedim"* şeklindeki beyanlarını delil göstererek bu rivayeti onunla ilişkilendirmektedir. Bu beyanatı akabinde ise *"İbn Abbâs hiç böyle bir şey söyler mi?"* demekte ve İbn Ebî Ravvâd'ın Mürciî olduğunu vurgulayarak sözünü tamamlamaktadır.[516] İbn Ebî Ravvâd'ın kendi mezhebini överek muhaliflerini yermesi hadisi mezhep taassubu sebebiyle uydurduğunu ortaya koymaktadır.

Amelde Hanefî mezhebine tâbî olan Kerrâmiyye'nin teorilerini destekleyen veya onlara karşı oluşturulduğu anlaşılan mevzû rivayetlerin de yine mezhep taassubu sebebiyle uydurulduğu söylenebilir. Kerrâmiyye, III./IX. yüzyılın sonlarından itibaren Horasan ve Mâverâünnehir'de ortaya çıkmış itikadî bir mezheptir. Başlangıçta Mürcie'nin bir alt grubu olduğu ifade edilmiştir.[517] Kerrâmiyye'den söz eden mevzû hadislerde muhteva ile mecrûh râvinin mezhebinin birbirlerini destekler mahiyette oldukları dikkat çekmektedir. Mesela, *…Ebû Ya'kûb İshâk b. Mehmeşâz b. İshâk > Ebü'l-Fazl Abdülvâhid b. Abdülazîz b. el-Hâris et-Temîmî > Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed > Muhammed b. el-Hüseyn > Muhammed b. Abdurrahmân >*

âlimleri, selefîlerden İbn Teymiyye (ö. 728/1328), Zahirîlerden İbn Hazm (ö. 456/1064) ve hadis âlimlerinden Buhârî (ö. 256/870) keyfiyet yönüyle artıp eksilebileceğini ifade etmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Önal Recep, "İman ve Mahiyeti Konusunda Mu'tezîle ile Ehl-i Sünnet Polemiği", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, No: 39, 2015, s. 139-141.

[515] Sa'dî b. Mehdî el-Hâşimî, **Ebû Zür'a er-Râzî ve cuhûdühû fi's-sünneti'n-nebeviyye**, Medine, Câmiatü'l-İslâmiyye, 1982, C. II, s. 325, 326.

[516] Sa'dî b. Mehdî el-Hâşimî, **Ebû Zür'a er-Râzî ve cuhûdühû**, s. 325, 326; Topgül, **Rivayetten Râviye**, s. 178.

[517] Sönmez Kutlu, "Kerrâmiyye", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 25, Ankara, DİA, 2022, s. 294.

Ebû Hüreyre şeklindeki bir sened le Resûlullah'a (a.s.) şu sözler izafe edilmiştir: *"Ahir zamanda kendisine Muhammed b. Kerrâm denen bir adam gelecek, sünneti ve cemaati diriltecektir. Onun Horasan'dan Beytü'l-Makdîs'e hicreti benim Mekke'den Medine'ye hicretim gibidir."*[518] Bu rivayetin mecrûh râvisi Ebû Ya'kûb İshâk b. Mehmeşâz'ın (ö. 383/993)[519] İbn Kerrâm'ın (ö. 255/869) meşhur takipçilerinden olduğu ve Kerrâmiyye için hadis uydurduğu belirtilmiştir. Ayrıca Muhammed b. Kerrâm'ın faziletlerine dair tamamı mevzû hadislerden oluşan bir eserinin bulunduğu ifade edilmiştir.[520] Rivayette müttehem râvinin müntesibi olduğu mezhep liderine bağlılığı açıkça görülmektedir. Söz konusu hadis, râvinin İbn Kerrâm'a sevgisini de gösteren başka emârelerin bulunması sebebiyle, ilk olarak şahıs taassubunu akla getirmekteyse de mezhebe hizmet etme amacını haiz olmasıyla da belirgindir. Bu durum, rivayetin vaz'ında mezhep taassubunun da etkin olduğunu göstermekte ve taassup şeklindeki ana sebebin teferruatına matuf veri sunmaktadır.

Burada hem Kerrâmiyye ile ilişkilendirilebilecek hem de mezhep taassubuna örnek olabilecek birkaç rivayete daha yer vermek gerekecektir ki bunlardan biri İbn Kerrâm'ın, Ahmed b. Abdullah el-Cüveybârî el-Herevî'den (ö. 247/816) naklettiği[521] *"Ümmetimden Ebû Hanîfe isimli biri çıkacak ve Allah onun vasıtasıyla sünnetimi yenileyecektir."*[522] rivayetidir. Mürcie'ye mensubiyeti bilinen İbn Kerrâm'ın çoğu Mürciî kişi gibi amelde Hanefî olduğu ifade edilmiştir.[523] Rivayet bu bağlamda ele alındığında İbn Kerrâm'ın ilgili hadisi mezhep taassubu sebebiyle naklettiği,

---

[518] Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**, C. I, s. 454; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s 50; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. I, s. 418.

[519] Hadis uydurmakla itham edilmesi yanında o, zâhid, asrının imamı ve iyi bir vaiz olmakla muttasıftır. Yaklaşık beş bin kadar ehl-i kitâb ve Mecûsînin Müslüman olmasına vesile olmuştur. Bkz. Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, **el-Ensâb**, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî vd., Haydarâbâd, Meclisü Dâireti'l-Maârifi'l-Osmâniyye, 1962, C. XI, s. 62; Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed eş-Şeybânî İbnü'l- Esîr, **el-Lübâb fî tehẕîbi'l-Ensâb**, Beyrut, Dârü Sâdır, t.y., C. III, s. 89.

[520]Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**, C. I, s. 454; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. I, s. 418.

[521] Rivayet, İbn Kerrâm > Ahmed b. Abdullah el-Cüveybârî > Ebû Yahyâ el-Mu'lim > Humeyd > Enes tarikiyle nakledilir.

[522] Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. I, s. 418.

[523] Sönmez Kutlu, "Mürcie", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 32, İstanbul, DİA, 2006, s. 43.

rivayetlerinden ve Heratlı[524] olmasından anlaşıldığı üzere itikatta Kerrâmiyye'ye amelde ise Hanefî mezhebine bağlı olan Cüveybârî'nin de onu yine mezhep taassubu sebebiyle uydurduğu söylenmelidir. İbn Kerrâm'ın Kudüs'e gittiğinde kendisiyle oturup kalktığı Cüveybârî'den[525] bu hadisi nakletmesi, ikisinin ortak bir ideolojide birleştiğini de göstermektedir. Cüveybârî'nin başka bir rivayetinde İmam Şafii'yi hedef almasıysa onun sıkı bir mezhep mutaassıbı olduğunu gösteren karinelerdendir. Rivayet, *…Me'mûn b. Ahmed es-Sülemî > Ahmed b. Abdullâh el-Cüveybârî > Abdullah b. Maʿdân > Enes* tarikiyle nakledilmekte ve şu ifadeleri içermektedir: *"Ümmetimden kendisine Muhammed b. İdrîs denen bir adam gelecek. O ümmetim için iblisten daha zararlı olacaktır. Yine ümmetimden kendisine Ebû Hanîfe denen bir adam gelecektir ki o ümmetimin kandili olacaktır."*[526] Burada Cüveybârî ile birlikte tenkit edilen bir diğer isim yine Kerrâmiyye'den olduğu zikredilen Ahmed es-Sülemî el-Herevî'dir.[527] Her iki râvi de Herat'tandır. Bu durum aynı zamanda râvi-bölge-mezhep ilişkisini de ortaya koymaktadır. Böylece, bölgesel aidiyetler ile mezhebî kabuller veya mezhebî kabullere yönelik ithamların birbiriyle ilişkilendirilebileceği söylenebilir.[528] Neticede, mezhebî kimlikleriyle rivayetleri arasında sıkı bir bağ kurulabilen râvilerin bu haberleri taassup sebebiyle uydurdukları görülmektedir.

D. Râvinin Menfaat Temini

Mevzûât literatüründe vazzâʿ râvinin maddî bir kazanç ya da sosyal statü temin etmek amacıyla uydurduğu anlaşılan rivayetler görülmektedir. Bu tür rivayetlerin uyduruluş sebebini tespitteki temel karine, meydana geldiği ifade edilen olay

---

[524] O dönemde Horasan sınırları içerisinde yer alan Herat'ta Hanefî mezhebi hakimdi. Aynı zamanda bölgede Mürcie, Şîa, Muʿtezile ve Kerrâmiyye gibi çeşitli mezhepler de faaliyet göstermiştir. Bkz. Osman Çetin, "Horasan", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 18, İstanbul, DİA, 1998, s. 234.

[525] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 50; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât**, C. IV, s. 265.

[526] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 48; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, C. III, s. 429; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maşnûʿa**, C. I, s. 417; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. II, s. 30.

[527] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât**, C. IV, s. 265; Ahmed es-Sülemî'nin; "Namazda ellerini kaldıranın namazı yoktur.", "İmamın arkasında kıraat eden kimsenin ağzı ateşle dolar", "Ümmetimden kendisine Muhammed b. İdris denilen bir adam gelecektir. Onun ümmetime zararı iblisten daha fazladır." şeklindeki rivayetleri de amelde Hanefî olduğunu gösteren nakillerdir. Bkz. İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. VI, s. 447.

[528] Topgül, **Rivayetten Râviye**, s. 185.

sonucunda râvinin herhangi bir menfaat temin edip etmediğidir. Şayet vazzâ‘ râvinin bir çıkar sağladığı açıkça belirtilmişse veya rivayet bu sonuca ulaşmaya elverişliyse râvi ile rivayetin ortaya çıkışı arasında açık bir ilişkiden söz edilebilir. Konuya örnek olabilecek bir rivayet, Abbasî halifesi Mehdî (ö. 169/785) ile vazzâ‘ râvi Gıyâs b. İbrahim (ö. 161-170/777-786) arasında cereyan etmiştir.[529] Buna göre Gıyâs, güvercinlerle oynayan halifenin huzuruna çıkarılır ve kendisinden hadis rivayet etmesi istendiğinde, *"Kazanana hediye verilen müsabaka sadece develer, oklar ve atlarla yapılandır"* şeklindeki rivayete "kanatlılarla" ifadesini de ekleyip nakleder.[530] Rivayetin devamında halifenin bu hadisi ihdas eden Gıyâs'a bin dirhem verdiği zikredilmektedir. Gıyâs halifenin yanından ayrılınca o, *"Senin şu kafan Resûlullah adına yalan söyleyen bir kimsenin kafasıdır. Resûlullah'ın sözünde 'kanatlılar' ifadesi yoktu; fakat Gıyâs bize yaklaşmak istediği için bunu ekleyiverdi."* diyerek Resûlullah adına yalan söylenmesine vesile gördüğü güvercinlerinin kesilmesini emretmiştir.[531] Hem olay sonucunda elde edilen maddî kazanç hem de halifenin ifadeleri râvinin şahsi menfaat elde etmek amacıyla bir hadis uydurduğunu gözler önüne sermektedir. Burada, daha önce zikredilen, Muhtar es-Sekâfî ile bir hadisçi arasında cereyan eden diyalogu da tekrar hatırlatmakta fayda vardır. Zira bu rivayette, menfaat gözetiminin, uydurma sebebini tespitte kullanılabilecek bir karîne olduğu açıkça görülmektedir.[532] Nitekim Muhtâr, halife olabilmeyi, hadisçi ise kazanacağı hibeleri düşünmektedir. Sonuçta hem bu işi yaptırmak isteyen hem de yapacak olan menfaat temin edecektir.[533]

Uydurma sebebini tespitte menfaat gözetimi karînesiyle izah edilebilecek

---

[529] Bazı kaynaklarda bu olayın kezzâb râvi Ebü'l-Bahterî Vehb b. Vehb ile halife Mehdî arasında geçtiği ve hadisin Vehb tarafından uydurulduğu kaydedilmişse de *el-Menâr*'ın muhakkiki hadisi Gıyâs'ın uydurduğu bilgisinin doğru olduğuna dikkat çekmektedir. Bkz. İbn Kayyım el-Cevziyye, **Mevzu Hadisleri Sahihlerden Ayıklama Rehberi**, s. 121. (203 nolu dipnot).

[530] Hatîb el-Bağdâdî, **Târîḫu Baġdâd**, C. XIV, s. 276; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 42; İbn Kayyım el-Cevziyye, **el-Menârü'l-münîf**, s. 106; Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, **Nuḫbetü'l-fiker**, thk. Abdülhamid b. Sâlih b. Kâsım, Beyrut, Dârü İbn Hazm, 2006, s. 273; Sehâvî, **Fethü'l-muğîs**, C. I, s. 319; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. I, s. 14; Leknevî, **el-Âsârü'l-merfû'a**, s. 16.

[531] Hâkim, **el-Medḫal**, s. 55.

[532] Rivayet ve kaynakları için bkz. Bu çalışma, s. 20, 21.

[533] Muhtâr es-Sakafî'nin bazı kişilere *merfû* hadis uydurmaları hususunda yaptığı baskı ve bu talebini reddedenleri öldürttüğü ile ilgili haberler için bkz. Felâte, **el-Vad' fi'l-hadîs**, C. I, s. 212-214.

başka bir örnek, Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)[534] ile Abbâsî halifesi Ebû Câ'fer el-Mansûr (ö. 158/775) arasında cereyan etmiştir. Mehdî Billâh'ın (ö. 169/785) aktardığına göre Mukâtil, halife Mansûr'a, *"İstersen senin için Abbâsîlerle ilgili hadis uydururum"* demiş, fakat Mansûr bunu reddetmiştir.[535] Bu diyalog neticesinde herhangi bir hadis uydurulmadığı anlaşılmaktadır. Ancak, şayet rivayet Mukâtil'i karalamak için uydurulmamışsa onun, iktidarda olan Abbâsî halifesine yönelik bu teklifini halifeye yaranmak ya da yanaşmak istemesiyle veya bu iş neticesinde alacağı ücretle irtibatlandırmak mümkündür. Yani Mukâtil bu teklifi menfaatini gözeterek sunmuş olmalıdır.

Ahmed b. et-Tayyîb es-Serahsî'nin (ö. 286/899) uydurduğu rivayetler de onun menfaat temin etme amacına hamledilebilir. Serahsî, ilk İslâm filozofu Kindî'nin (ö. 252/866 ?) öğrencisi ve Abbâsî halifesi Mu'tazıd Billâh'ın (ö. 279/892) nedimi olarak tanıtılmıştır.[536] O, halifeye minberlerde Hz. Muâviye'ye lanet edilmesini öğütlemiş ve {Kur'an'daki lanetlenmiş ağaç…}[537] ayetinin Ümeyye oğulları hakkında indiği hususunda ihtilaf olmadığını söylemiştir. Yine Hz. Muâviye hakkında merfû olduğunu beyan ettiği şöyle bir rivayet nakletmiştir: *"Muâviye en alçak ateşten bir tabutun dibinde şöyle bağırıyordu: 'Yâ Hannân! Yâ Mennân!' Ona; 'şimdi mi? (yani şimdi mi aklın başına geldi?) sen önceden âsî ve müfsidlerdendin' denildi."*[538] Söz konusu hadisin apaçık bir uydurma olduğunu belirten İbn Hacer, *"Ahmed et-Tayyib bunu uydurmadıysa rafizîler uydurmuşlardır."*[539] şeklinde bir açıklama yapmaktadır.[540]

---

[534] Mukâtil b. Süleyman Kur'an'ı baştan sona kadar tefsir eden ilk müfessirdir. Tefsir ilmindeki otoritesine rağmen hadiste, Cehm b. Safvân (ö. 128/745-46) ve Ömer b. Subh (ö. 151-160/768-776) ile birlikte Horasan bölgesinin üç bidatçi ve yalancısından biri sayılarak tenkit edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, **Târîḫu Baġdâd**, C. XV, s. 207; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, C. XXVIII, s. 444-452; Ömer Türker, "Mukātil b. Süleyman", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 31, İstanbul, TDV Yayınları, 2006, s. 134-136.

[535] Hatîb el-Bağdâdî, **Târîḫu Baġdâd**, C. XV, s. 207.

[536] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât**, C. V, s. 7; İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. I, s. 489; İlhan Kutluer, "İbnü't-Tayyib es-Serahsî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 21, İstanbul, TDV Yayınları, 2000, s. 230-232.

[537] İsrâ 17/60.

[538] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât**, C. V, s. 7; İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. I, s. 489.

[539] İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. I, s. 489.

[540] İbn Hacer'in bu telmihini, rivayetin kaynağını tespitte râvi-rivayet uyumuna dikkat çekmek istemesine hamletmek mümkündür. Bu satır arası bilgi, aidiyetin aynı zamanda sebebi de izah

Ahmed et-Tayyîb'in Abbâsî halifesi ile yakın ilişkisi ve Muâviye b. Ebû Süfyân ile Emevîler hakkında dile getirdikleri, onun halife Mu'tazıd'a yaranmaya çalıştığı şeklinde yorumlanabilecektir. Râvinin maksadı ve maksada matuf eylemi, bir hadis uydurma sebebi olarak; menfaat temin etme arzusu maddesini açığa çıkarmaktadır.

Kussâs tarafından uydurulan rivayetleri de menfaat gözetimi ile ilişkilendirmek mümkündür. Bu tür rivayetlerin literatürde hayli yekûn tuttuğu görülmekte hatta kussâsın uydurmalarını tanıtmak ve onlara cevap vermek üzere bazı müstakil eserlerin kaleme alındığı bilinmektedir.[541] İlgili nakiller tarandığında onların ya şahsî bir kazanç sağlama ya insanlar üzerinde tesir bırakmak suretiyle sosyal statü elde etme veya dine zarar verme gibi amaçlara binaen ortaya çıktıkları anlaşılmaktadır. Amaç her ne olursa olsun bu çeşit uydurmaların bir yönüyle râvinin menfaatine hizmet edeceği izahtan varestedir. Cerh-ta'dîl âlimlerinin önde gelen isimlerinden Şu'be b. Haccâc'ın (ö. 160/776) kussâstan rivayette bulunma noktasındaki hassasiyetini gösteren şu örnek konumuz bağlamında önemlidir: Ebü'l-Velîd et-Tayâlisî'nin (ö. 227/842) aktardığına göre Şu'be kendisine gelerek bir hadisten suâl eden gence, *"Sen kıssacı mısın?"* diye sormuş, *"Evet"* cevabını alınca ise, *"Var git! Biz kussâsa hadis rivayet etmiyoruz"* demişti. Kendisine bunun sebebini soran kıssacıya ise, *"Hadisi bizden bir şibr/karış olarak alıyorlar ve bir zira' olarak naklediyorlar."*[542] cevabını verdi. Eyyûb es-Sahtiyânî de (ö. 131/749) *"İnsanların hadislerini kussâstan başkası ifsat etmemiştir."*[543] demek suretiyle kussâsın rivayetlerine karşı duruşunu sergilemiştir.

Rusâfe mescidinde geçtiği naklolunan şu olay bir kıssacının anlatılarıyla nasıl menfaat elde ettiğini göstermektedir. Rivayete göre Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ile Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) Bağdat Rusâfe mescidinde namaz kılmış, akabinde bir kıssacı kalkarak onlara isnaden, *"Kim lâ ilâhe illallah derse, Allah bu sözün her*

---

edebilecek bir karîne olabileceğini göstermesi bağlamında önemlidir.

[541] Örnek olarak; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b Alî b Muhammed Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, **el-Ḳuṣṣâṣ ve'l-müẕekkirûn**, thk. Muhammed Lütfî es-Sabbâğ, 2. bs, Beyrut, el-Mektebü'l-İslâmî, 1988; İbn Teymiyye, **Eḥâdîṯü'l-ḳuṣṣâṣ**; Ebü'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, **Taḥẕîrü'l-ḫavâṣ min ekâẕîbi'l-ḳuṣṣâṣ**, thk. Muhammed es-Sabbâğ, Beyrut, el-Mektebü'l-İslâmî, 1974.

[542] İbnü'l-Cevzî, **el-Ḳuṣṣâṣ ve'l-müẕekkirûn**, s. 308; Süyûtî, **Tahzîrü'l-havâs**, s. 228, 229.

[543] İbnü'l-Cevzî, **el-Ḳuṣṣâṣ ve'l-müẕekkirûn**, s. 308.

kelimesinden dolayı gagası altın, tüyleri mercan olan bir kuş yaratır…" diye başlayan, yaklaşık yirmi sayfalık merfû bir hadis nakletmiştir. Bu durum karşısında birbirlerine bakakalan iki münekkitten her biri o âna dek böyle bir hadis işitmediğini söyleyerek şaşkınlığını beyan etmiştir. Kıssacı, rivayeti tamamlayıp bahşiş toplamaya başlamış ve devamının gelmesi için beklemeye koyulmuşken Yahyâ b. Maîn eliyle işaret ederek onu yanlarına çağırmış ve *"Sana bu hadisi kim nakletti?"* diye sormuştur. Adam, *"Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Main"* deyince, *"Ben Yahyâ b. Maîn bu da Ahmed b. Hanbel. Biz Resûlullah'ın hadisinde asla böyle bir şey işitmedik. Madem yalan söyleyeceksin bari bizden başkası üzerine söyleseydin!"* şeklinde karşılık vermiştir. Hadis uydurmayı meslek haline getirdiği anlaşılan kıssacı ise ona, *"Sen Yahyâ b. Maîn misin?"* diye sormuş, *"Evet"* cevabını aldığında ise, *"Ben Yahyâ b. Maîn'in ahmak bir adam olduğunu işitir dururdum, hakikaten öyleymiş. Dünyada sizden başka Yahyâ b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel yok mu? Ben on yedi tane Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn'den hadis yazdım."* deyince Ahmed b. Hanbel avucuyla yüzünü kapatarak *"Bırak şunu gitsin"* demiştir.

Olayda aktarıldığına göre kıssayı anlatan kişi yaptığı iş sonucunda bahşiş toplayarak maddi bir kazanç elde etmiştir. Burada kıssacının bir başka menfaatinden daha söz edilebilir ki o da Bağdat'ın önde gelen muhaddislerinden Ahmed b. Hanbel ile Yahyâ b. Maîn'in otoritesini kullanarak sosyal bir statü elde etmesidir. Nitekim rivayeti bitirdiğinde kendisine bahşiş verilmesinin izahı, insanların bu anlatıdan etkilenmiş olduklarıdır.[544]

E. Râvinin Bölgesi

Mevzûât literatüründe belirli bir bölge, belde veya şehri öven rivayetler bulunduğu gibi onları yeren nakiller de yer almaktadır. Farklı formlarda sunulmuş olsalar da bu çeşit rivayetlerde bazen övgüye mazhar olan şehir cennetle, yergiye

[544] İlgili rivayet, kussâsın vaz' ettiği hadislerin en meşhur örneklerindendir. Fakat Zehebî haberde yer alan olayın kendisinin de uydurma olabileceğine dikkat çekmiştir. Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, C. I, s. 47; Zehebî, **Siyer**, C. XI, s. 86; Hasan Cirit, "Vaiz ve Kıssacıların Hadis İlmiyle Münâsebetleri", **Diyanet İlmi Dergi**, C. 36, No: 1, 2000, s. 44, 45.

müstahak olan yer ise cehennemle bağdaştırılmıştır. Elbette övgü veya yerginin nesnesi olan bir beldenin halkı da bu durumdan nasibini almıştır. Uydurma rivayetlerde beldelerin övgü veya yergiye matuf olmalarında siyasal, kültürel, içtimai ve dinî pek çok sebebin olabileceği belirtilmelidir. Böyle rivayetlerin metinleri, vaz' ediliş sebebini ortaya koyma hususunda genel olarak yeterli veriyi sunmamakta ancak mecrûh râvi ile metnin irtibatlandırılması durumunda sebebin vuzuha kavuştuğu görülmektedir.

Râvinin bölgesi ile rivayeti arasında irtibat kurulabilecek bir rivayet, *el-Velîd b. Muhammed el-Mevkırî > Zührî > Saîd b. Müseyyeb > Süleyman b. Yesâr > Ebû Hüreyre* tariki ile aktarılan; Mekke, Medine, Kudüs ve Dımaşk'ın dünyadaki dört cennet beldesinden, Konstantiniyye, Taberâniyye, Antakya ve San'a'nın ise dünyadaki dört cehennem beldesinden olduğunu haber vermektedir.[545] Bu hadis, müttehem râvi Muhammed el-Mevkırî (ö. 182/798) sebebiyle reddedilmiştir. Mecrûh râvi Şamlı olup çağdaşı İbn Şihâb ez-Zührî'den naklettiği rivayetlerinde tenkit edilmiştir.[546] Râvinin Şamlı olması ve Dımaşk'ı üç kutsal mekânla birlikte anarak bir de ona dünyadaki cennet beldesi rolünü biçmesi, bölgesiyle rivayeti arasında bağlantı kurmaya imkân sunmakta, bu karîne ile rivayetin şehir taassubunun ürünü olduğu anlaşılmaktadır.

Hadis rivayeti bağlamında, Hicaz bölgesi dışındaki yerlerden gelen hadisler hususunda genelde olumsuz bir kanaat söz konusudur.[547] Bazı bölgeler, râvilerinin güvenilir olmamaları, taraflı hadis rivayetinde bulunmaları, isnadda gevşek davranmaları ve hatta hadis vaz'ıyla maruf olmaları sebebiyle mevzû hadislerin merkezi olarak anılmışlardır. Zührî'nin (ö. 124/742) Irak halkı için sarf ettiği, *"Ey ehl-i Irak! Bizden bir karış olarak çıkan hadis, sizde bir arşına ulaşmaktadır."*[548] şeklindeki sözleri hadis hususunda Iraklılara karşı güven eksikliğini yansıtmaktadır.

---

[545] İbnü'l-Kayserânî, **Ẕaḫîretü'l-ḥuffâẓ**, C. I, s. 380.
[546] İbn Adî, **el-Kâmil**, C. VIII, s. 348-353; İbn Asâkir, **Târîḫu Dımaşḳ**, C. LXIII, s. 259-265; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât**, C. XXVII, s. 279; Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, **Tehẕîbü't-Tehẕîb**, Hindistan, Matbaatü'l-Ma'rifeti'n-Nizâmiyye, 1326, C. XI, s. 148-150.
[547] Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Akgün, "Şam Bölgesinde Rivâyet Edilen Hadislerin 'Bölgesellik' Açısından Tahlili", **Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, No: 7, 2016.
[548] Zehebî, **Târîḫu'l-İslâm**, C. III, s. 499.

Zührî, benzer bir tutumu Şamlılara karşı da sergilemiştir. O, *"Kırk beş sene Şam'dan Hicaz'a gidip geldim. Duymadığım hadis kalmadı."*[549] demesine rağmen Şamlılardan çok az rivayette bulunmuştur.[550]

Bölgesiyle rivayeti irtibatlandırılan râvinin naklettiği haberlerde sadece şehir taassubunun izleri görülmez. Bu râvinin uydurduğu rivayetlerde yaşadığı bölgede hâkim olan kültür, mezhep, ihtilaf, inanç ya da inanışın etkileri de izlenebilmektedir. Mesela siyasetle alâkalı uydurma hadisler genel olarak ya taraftar olunan halifenin yaşadığı bölgelerdeki ya da halifeyi destekleyen bölge halkı içerisindeki vazzâ' râvilerden aktarılmaktadır. Elbette bu durumun aksi de söz konusu olup mutaassıbı olunan halifenin bölgesinde, muhalif taraf aleyhine hadisler uydurulmuştur. Bazen de taraf olunan halifenin faziletleri muhaliften destek alma psikolojisiyle karşıt kişi veya kişilerden aktarılmıştır. Bütün bunların niçin vaz' edildiklerini açığa çıkarabilmek için râvinin bölgesi ile rivayeti arasında ilişki kurma karînesinden istifade edilebilir. Râvinin bölgesi ile rivayeti arasındaki ilişkinin takip edilebileceği hadislerde mezhebî eğilimler ve mezhep liderlerinin otoritesini kullanma unsurlarının son derece önemli olduğu belirtilmelidir. Zira mevcut veriler bazen bir râvinin yaşadığı bölgede hâkim olan mezhebî eğilimleri kullanarak hadis uydurduğunu söylemeye olanak sağlar. Bu meseleye örnek olarak Basralı Ebbâ (Ebâ) b. Câ'fer Ebû Sa'îd (ö. ?) zikredilebilir. Nitekim İbn Hibbân onun Ebû Hanife adına üç yüzden fazla hadis uydurduğunu belirtmiş ve bunlardan hiçbirinin Ebû Hânife'ye ait olmadığını bildirmiştir. Bu mecrûh râvi, İbn Hibbân'ın, *"Allahtan kork, yalan söyleme!"* şeklindeki ikazını da dikkate almayınca İbn Hibbân onu terk etmiştir.[551] Râvi-bölge ilişkisi karînesi devreye girdiğinde onun bu işi Ebû Hanife'nin otoritesinden istifade etmek maksadıyla yaptığı anlaşılmaktadır. Basralı olan Ebbâ'nın mezhebî kimliği hakkında net bir veriye ulaşılamamışsa da Ebû Hanîfe'ye ait olmayan onca hadisi vaz' etmesi, yaşadığı çevreyi iyi tanıdığını söylememize imkân sunar. Görünen o ki Ebbâ, Irak bölgesinde

---

[549] Zehebî, **Târîḫu'l-İslâm**, C. III, s. 499. Akgün, "Şam Bölgesinde Rivâyet Edilen Hadislerin 'Bölgesellik' Açısından Tahlili", s. 8-9.
[550] Akgün, "Şam Bölgesinde Rivayet Edilen Hadislerin 'Bölgesellik' Açısından Tahlili", s. 9.
[551] Sıbt İbnü'l-Acemî, **Keşfü'l-hasîs**, s. 33; İbn Hacer, **Lisânü'l-Mîzân**, C. I, s. 231.

hâkim olan mezhebî kabul ve anlayıştan yararlanmaya çalışmıştır.

F. Râvinin Şahsî Meselesi

İnsanların bir kısmı öfkelenip kızdıkları kişiye karşı sergiledikleri tavırlarda olması gerektiği gibi davranmayarak, öfkesine mağlup olmaktadır. Bu durum bazen nezahet ve nezaket sınırlarını aşan birtakım davranışlar sergilenmesine de sebebiyet verebilir. Şüphesiz, kızgınlık sebebiyle yapılabilecek en kötü şey nasları kasten tahrif veya tağyir etmek ya da yeni bir nas/hadis ihdas etmektir. Tarihi süreç içerisinde hadis uyduranlar buna da müracaat etmiş, şahsî öfkeleri sebebiyle Nebî'ye iftira atmaktan çekinmemişlerdir. Nefret söylemi barındıran bu kabil rivayetlerin uydurulma sebepleri mecrûh râvi hakkındaki verilere müracaat etme karînesiyle ortaya konacaktır. Sa'd b. Tarîf ile ilgili şu anlatı durumu izah eden bir örnektir: Rivayete göre, oğlunun öğretmeni tarafından dövülüp ağlayarak eve geldiğini gören Sa'd, *"Vallahi ben şimdi öğretmenleri rezil edeceğim"*[552] diyerek hemen oracıkta, *"Çocuklarınızın öğretmenleri sizin en şerlilerinizdir. Onlar yetime karşı merhametsiz, miskine karşı ise pek kabadır"* şeklindeki hadisi vaz' etmiştir.[553] Râvinin çocuğunun öğretmenine duyduğu öfke ile metnin ortaya çıkış hikayesi beraber değerlendirildiğinde şahsî husumet sebebiyle hadis uydurulduğundan söz edilebilir.

Râvinin şahsî meselesi ile rivayeti arasındaki uyum karînesinin, uydurulma sebebine dair veri sunabileceğini izah edebilecek başka bir haber Muhammed b. Abdülmelik el-Ensârî el-Medenî'ye (ö. 161-170/777-787) aittir. O, *"Kim bir âmâya kırk adım attırırsa, Allah onun günahlarını bağışlar"*[554] şeklindeki rivayetin vaz'ından sorumlu tutulmuştur. Burada önemli olan asıl mesele, müttehem râvi Muhammed b. Abdülmelik'in biyografisinde onun âmâ olduğu ayrıntısına yer verilmiş olmasıdır.[555] Dolayısıyla fiziksel kusuru bulunan müttehem bir râvinin bu kusura matuf hadis

---

[552] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 42.
[553] Hâkim, **el-Medḫal**, s. 56; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 222; Süyûtî, **Tedrîbü'r-râvî**, C. I, s. 327; Ali el-Kārî, **el-Maṣnûʿ**, s. 112, 113.
[554] İbn Adî, **el-Kâmil**, C. VII, s. 347; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 174; Sâgânî, **Mevżûʿâtü's-Sâgānî**, s. 44; Zehebî, **Târîḫu'l-İslâm**, C. IV, s. 511; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. II, s. 76.
[555] İbn Adî, **el-Kâmil**, C. VII, s. 346; Zehebî, **Târîḫu'l-İslâm**, C. IV, s. 511.

uydurması, râvi-rivayet uyumunun izlenmesi bağlamında önem arz etmektedir. Bu uyumun açığa çıkarılmasıyla, şahsî meselelerin bir uydurma sebebi olabileceğine dair somut veriler de ortaya konacaktır.

G. Râvinin Mesleği

Meslek, fertlerin geçimini sağlayan, genel sosyal statülerini belirleyen ve kendine özgü kanuni, ahlâkî kuralları olan göreli bir faaliyet alanı olarak tanımlanabilir.[556] Uydurma haberler içerisinde çeşitli meslek gruplarından söz eden ya da herhangi bir malı/ürünü rivayetin merkezine koyan metinler de yer almaktadır. Bunların vaz‘ edilmesinin arka planında farklı sebepler bulunabilir. Dolayısıyla daha tutarlı ve gerçekçi bir sebep tespitinde bulunmak için râvinin mesleğini araştırarak rivayetiyle irtibatlandırma karînesine müracaat edilmelidir. Nitekim râvinin mesleği hakkında bilgi sahibi olmak, mevzûât literatüründe yer alan bu tür rivayetlerin ortaya çıkış sebeplerini tespit etmede önemli bir karine olarak değerlendirilebilir. Örneğin tarımla uğraştığı bilinen mecrûh bir râvinin tarımsal faaliyetleri ya da çiftçileri yücelten hadisler uydurması, bu işe rağbet ettirmeyi hedeflemek gibi bir sebebi akla getirirken, ticaretle uğraştığı bilinen râvinin odak noktasına elindeki malı/ürünü yerleştirdiği metinler üretmesi de maddî kazanç temini şeklindeki uydurma sebebini düşündürür. Herîse/Şam tatlısı ile ilgili rivayetler konuyu izah edecek niteliktedir. Mevzûât literatüründe söz konusu rivayetin çeşitli varyantlarına rastlanmaktadır. Bunlar içerisinde, *“Cibrîl bana herîse/Şam tatlısı yememi emretti. Onunla belimi kuvvetlendirdi ve namaz için beni kuvvetlendirdi”*[557] şeklindeki metin, râvisi ile irtibatlandırılabilmesi açısından önemlidir. Çünkü mecrûh râvi Muhammed b. Haccâc el-Lahmî’nin (ö. 181/797) aynı zamanda herîse satan biri olduğu beyan edilmiştir.[558]

---

[556] Beğlü Eke, “Bir Sosyal Sınıf Belirleyicisi Olarak Meslek Faktörü”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 43, No: 1-4, 1987, s. 377.

[557] İbnü’l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. III, s. 18; Kavukcî, **el-Lüʾlüʾü’l-merşûʿ**, s. 46.

[558] İbnü’l-Kayserânî, *Ẕaḫîretü’l-ḥuffâẓ*, 1/413; İbnü’l-Cevzî, *el-Mevżûʿât*, 3/18; Akgün kaleme aldığı bir makalesinde bazı rivayetlerin râvilerin dikkatsizliğinden istifade edilerek değişime uğradığına dikkat çekmektedir. Bkz. Hüseyin Akgün, “Râvi Tasarruflarının Rivayetlere Etkisi ‘Hz. Peygamber’e Otuz Erkek Gücünün Verildiği Örneği’”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, No: 22, 2013, s. 43-65.

Görünen o ki işin ticaretini yapan Muhammed b. Haccâc bu hadisi elindeki mala rağbeti artırmak amacıyla ihdas etmiştir. Bu sebebin tespitine imkân sunan karine ise râvinin mesleği ile rivayet arasındaki ilişkiyi tetkik etme yöntemidir. Benzer bir örnek, Hasen b. Müslim el-Mervezî'nin (ö. ?) biyografisinde görülmektedir. Zehebî (ö. 748/1348), bu kişinin tacir olduğunu kaydettikten[559] sonra onun hamr/içki ile ilgili hadis uydurduğunu aktarmaktadır. İlgili rivayeti Hasen b. Müslim, *Hüseyn b. Vâkıd > İbn Büreyde > babası* kanalıyla merfû olarak nakletmiştir. O, şöyledir: *"Kim üzümü hasat zamanında içki yaptığı bilinen kimseye satmak için tutarsa, göz göre göre/bile bile ateşe yürür."*[560] Görüldüğü üzere vazzâ' râvinin mesleği ile rivayeti arasında doğrudan bir bağlantı kurulabilmekte ve râvinin bu hadisi, üzümlerin stoklanmasını engellemek, satılmasını sağlamak maksadıyla uydurduğu anlaşılmaktadır.

Gerek geçmişte gerekse günümüzde meslekler, sosyal statüyü belirleyen aynı zamanda onu yansıtan faktörlerden biri olmuştur. Birtakım meslek grupları bazı toplumlarda bayağılık ya da sıradanlık olarak algılanmıştır. Mesela Zemahşerî (ö. 538/1144); *قَالوا أَنُؤمِنُ لَكَ و اتَّبَعَكَ الأَرْذَلُونَ Dediler ki: "Sana hep aşağılık kimseler uymuşken biz sana inanır mıyız?"*[561] âyetini tefsir ederken*الأَرْذَلُونَ* kelimesinin "alçaklık, aşağılık" şeklindeki sözlük anlamını vermekte ve bu sıfatla nitelenen kişileri şöyle açıklamaktadır:

> "… (Hz. Nûh'a tâbî olan kişileri) neseplerinin zayıflığı ve dünyadan nasiplerinin (kazanç/gelir) azlığı sebebiyle hakir görmektedirler. Sözü edilen kişilerin dokumacılık ve hacamat gibi düşük görülen mesleklerle müştagil oldukları da söylenmiştir. Oysa icra ettiği sanat sebebiyle kişi küçük görülemez. Aynı şekilde Kureyş de Resûlullah'ın ashâbına böyle şeyler diyordu. Peygamberlere uyanların bu durumu onların alamet ve emareleri olarak devam etmektedir. Dikkat edilirse Herakles de Ebû Süfyân'a, Hz. Peygamber'e kimlerin tâbi olduğunu sorduğunda; 'Alt tabakadan, zayıf insanlar' cevabını almış ve 'Peygamberlere hep bu tür insanlar tâbî olagelmiştir.' demişti. İbn Abbâs'tan bunların ayak takımı oldukları, İkrime'den dokumacı ve ayakkabıcılar oldukları, Mukâtil'den ise toplumun en alt kesimi oldukları rivayet edilmiştir."[562]

Yukarıda zikri geçen ayet, toplum nazarında bazı meslek gruplarının nasıl

---

[559] Zehebî, **Mîzânü'l-iʿtidâl**, C. I, s. 523.
[560] Zehebî, **Mîzânü'l-iʿtidâl**, C. I, s. 523; İbn Hacer, **Lisânü'l-Mîzân**, C. III, s. 124.
[561] Şuârâ, 26/111.
[562] Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf ʿan ḥaḳāʾiḳı ġavâmiżi't-tenzîl ve ʿuyûni'l-eḳāvîl fî vücûhi't-teʾvîl**, 3. bs, Beyrut, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987, C.

algılandığını açıkça göstermekte ve onun tefsirinden; dokumacılık, ayakkabıcılık ya da hacamat işiyle uğraşan kişilerin, alt statüde görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu algının oluşmasında pek çok etkenin rol oynadığı söylenebilir. Mesela ilgili mesleklerin maddî getirisinin düşük olması, özellikle hacamat işinin kişinin kılık kıyafetini kirletme ihtimalinin bulunması, belki dokumacılığın bayanlara layık görülmesi veya genelde ilim tahsili olmayan kişilerin bu işlere yönelmesi onları toplum nazarında sıradan ve değersiz kılmış olabilir.

Mesleklerin toplumsal statüyü yansıttığını gösteren başka bir örnek, A'meş (ö. 148/765) ile Şa'bî (ö. 104/722) arasında cereyan eden şu olayda görülür: A'meş Şa'bî'nin ders halkalarına katılmayınca kendisine onu Şa'bî'ye gitmekten alıkoyan şeyin ne olduğu sorulur. A'meş ise Şa'bî'nin, *"Âlimin görünüşü böyle mi olur? Senin görünüşün dokumacının görünüşüne benziyor!"* diyerek sürekli kendisiyle alay ettiğini bu sebeple de ona gitmeyi bıraktığını açıklar.[563] Bu örnek sadece Şa'bî'nin zihin dünyasını değil aynı zamanda toplumsal bir algıyı da yansıtmaktadır. Anlaşılan o ki toplumda ilimle uğraşan kimselerin kılık kıyafetinin ona yaraşır şekilde olması gerektiği düşüncesi hâkimdir. Bundan daha önemlisi ise dokumacılığın sıradan ve bayağı görülmesidir. Bu örneklerden anlaşıldığı üzere bazı toplumlarda birtakım işler yalnızca bir meslek olarak görülmemiş aynı zamanda kişinin güç, kuvvet ve statüsünü belirleyen, onu toplum nazarında konumlandıran bir alâmet olarak değerlendirilmişlerdir. Mevzû rivayetler içerisinde de bu kabilden haberlere rastlanır. Mesela, İmrân b. Ebi'l-Fazl'ın (ö. ?) *Nâfî* > *İbn Ömer* > *Resûlullah* kanalıyla aktardığı, *"Araplar birbirine denktir; adam adama, semt semte, kabile kabileye, mevâlî mevâlîye denktir. Ancak dokumacılar ve hacamatçılar müstesna!"*[564] rivayeti ve aynı isnadla aktardığı, *"Resûlullah'a Arapların hangi ticaretle uğraşması gerekir? denildi. O, 'koyun, yağ ve deve ticaretiyle' dedi. Mevâlînin hangi, ticaretle uğraşması gerekir?*

III, s. 324.

[563] Zehebî, **Siyer**, C. IV, s. 307; Mustafa Tatlı, "Tâbiûn Döneminde Hadis Rivayeti (75-135/694-753 Yılları)", İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021, s. 315.

[564] İbn Hibbân, **el-Mecrûḥîn**, C. II, s. 105, 106.

diye sorulduğunda ise, 'elbise satmak ve dükkân açıp işletmek' diye cevap verdi."[565] şeklindeki haber, yalnızca onu ihdas edenin bazı meslekleri kerih gördüğünü ortaya koymamakta aynı zamanda bu râvinin dokuma ya da hacamat işiyle uğraşmadığını hatta onları alt tabakadan insanlara layık gördüğünü ve Arap ırkına mensup olduğunu gösterebilir. Çünkü o dönemlerde Araplar, güç ve kuvvet emaresi olan ticâret gibi işlerle uğraşmakta, mübah olmasına rağmen dokumacılık ya da hacamatçılık gibi meslekleri sıradan/bayağı görmekteydiler.[566] Dolayısıyla bu çeşit hadislerin vaz'ında, toplumsal bir kabulün, kültür veya geleneğin tesirleri görülmektedir. Tüm bu etkenlerin içerisinde yer aldığı şemsiye kavram ise taassuptur. Bu sebebin tespitinde metnin de rolü olduğu belirtilmelidir. Ancak mecrûh râvinin her iki rivayetinde odak noktasına meslekleri yerleştirmesi ve onları Araplarla ilişkilendirmesi, râviden hareketle sebep tespitinde bulunmayı öncelikli kılmıştır.

II. METİN VERİLERİ İLE HADİSLERİN UYDURULMA SEBEPLERİ İLİŞKİSİ

Hadislerin sıhhatini tespit ederken metni çeşitli kriterlere arz ederek bir sonuca ulaşmak, hadis ulemasının kullandığı yöntemlerdendir. Bu tetkik neticesinde rivayetler, Hz. Peygamber'e aidiyet derecesine göre farklı şekillerde adlandırmışlardır. Resûlullah'a ait olmayan ve onun adına uydurulduğu tespit edilen hadisler ise mevzû olarak isimlendirilmişlerdir. Mevzûât literatüründe yer alan bazı eserlerde hadisler, senedsiz bir şekilde kaydedilmişlerdir. Bu başlık altında bir rivayetin uydurma olduğu metninden anlaşılabiliyorken onun hangi sebeple uydurulduğunun bilinmesi de mümkün müdür? sorusuna cevap aranacaktır. Bununla birlikte hadislerin çeşitli metin tenkidi kriterleriyle sıhhat tespitinin yapılması çalışmanın kapsamı dışında olup yalnızca mevzûât müelliflerinin uydurma saydığı nakillerden hareket edileceği belirtilmelidir. Yine, senede ihtiyaç duyulmaksızın metinden veya metin ile birlikte zikredilen bazı satır arası bilgilerden hareketle uydurma sebebinin tespit edilebilirliği

[565] İbn Hibbân, **el-Mecrûḥîn**, C. II, s. 106.
[566] Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âl Selmân, **el-Mürûetü ve havârimuhâ**, Kahire, Dârü İbn Affân, 2000, s. 166.

incelenirken her bir rivayetin, ona eserinde yer veren müellifin değerlendirmesi merkezinde ele alınacağı ifade edilmelidir.

Metinden hareketle sebep tespiti yapılırken öncelikle o metnin hangi özelliği ile öne çıktığı tayin edilmiş daha sonra ise bu özelliğin hadisin vaz‘ edilme sebebini tespite katkı sağlayıp sağlamayacağı irdelenmiştir. Nitekim metinde dikkat çeken bazı hususların hadisin vaz‘ sebebi hakkında önemli ipuçları sunduğu görülmüştür. Burada, uydurulma sebepleri tespit edilirken senede asla müracaat edilmeyeceği veya ona hiç ihtiyaç duyulmayacağı kastedilmemekte, metne öncelik verileceği vurgulanmak istenmektedir. Zira metin merkeze alınmak koşuluyla mecrûh râvi hakkındaki destekleyici bilgiler de gerektiği taktirde kaydedilecektir.

Aşağıda metin merkezli uydurma rivayetlerin vaz‘ edilme sebeplerini tespitte dikkat edilecek birtakım karineler yine klasik hadis usûlü eserlerinde yer alan sebeplerin yoğunluklarına mümkün mertebe bağlı kalınarak alt başlıklar halinde ele alınacaktır.

A. Terğîb-Terhîb İçeriği

Uydurma hadis metninin terğîb veya terhîb içerikli olması aksine bir delil bulunmadıkça iyi niyetlerle ihdas edilen rivayetlerden sayılabilir. Belli başlı bazı ibadetlere, zikir ve duaya, iyiliğe, itaat ve ibadete sevk eden uydurma hadisler ile Allah’a asi olmaktan, insanlara kötülük etmekten sakındıran metinler bu kapsamda ele alınabilir. Bunların hangi sebeple vaz‘ edildiği yukarıda yer verildiği üzere râvinin zâhid olduğu yönündeki malumat ile bilinebileceği gibi bazen böyle bir bilgi sabit olmasa da tespit edilebilir. Elbette bu tespiti yapabilmek için metnin terğîb-terhîb içerikli olması yeterli değildir ve sened dışında bazı ek karinelere ihtiyaç duyulmaktadır. Bunlardan ilki, rivayete yer veren mevzûât müellifinin hadisin uyduruluş sebebine işaret eden bir ayrıntıya yer vermesi, ikincisi ise metnin küçük bir amele karşılık devasa ödüller vaad eder mahiyette olmasıdır. Burada Kur’an ve Sünnette de az bir amele karşılık büyük mükafat vaad eden nasların olduğunu belirtmekte fayda vardır. Mesela, Bakara Sûresi’nde mallarını Allah yolunda infak edenler şöyle müjdelenmektedir: *“Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu,*

yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah, dilediğine kat kat verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir."[567] Tespit edebildiğimiz kadarıyla mevzû hükmü verilen terğîb-terhîb içerikli metinlerde aynı içerikli sahih naslardan daha mübalağalı bir aktarım üslûbu benimsenmekte ve olaylar çok daha ayrıntılı anlatılmaktadır. Bununla birlikte Kur'an ve Sünnette yer alan terğîb içerikli ifadelerde kazanılacak ecir genellikle, kişinin mağfireti veya cennet vaadi düzleminde olup, mevzû rivayetlerdeki gibi tafsilata ve ortak aklın kabullenmekte güçlük çekeceği mübalağalara yer verilmediği görülmektedir.[568] Aşağıda rivayetin uydurulma sebebini tespit etmede terğîb-terhîb içeriğinden istifade etme karînesi üzerinde durulacaktır.

İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevżûʿât*'ında, *... Büzzey Ebû Halîl > Muhammed b. Vasi' > Sâbit b. Ebân > Enes > Resûlullah* şeklindeki tarikle aktarılan bir rivayet, *"Kime Allah'tan amellerin faziletine dair bir haber ulaşırsa ona bir sevap vardır. Kendisine ulaşan haber doğru olmasa bile bu sevaba nail olmayı umarak yaptığı amel için kendisine sevap verilir."*[569] manasında olup, müellif bu metnin devamında, *"Bu hadis mevzûdur. Onu terğîb maksadıyla hadis uyduranlar vaz' etmiştir."*[570] şeklinde bir izah yapmaktadır. Müellifin bu beyanı hadisin metni ile bir araya getirildiğinde insanları amellerin faziletinden söz eden rivayetlere tâbî olmaya yani ibadete sevk etmek için

---

[567] Bakara 2/261; En'âm Sûresi'nde de bir iyilikle gelene on hasene verileceği müjdelenmektedir. Bkz. En'âm 6/160; Sahih hadis kaynaklarında yer alan bazı rivayetlerde de az bir amele karşılık büyük mükafaat vaad eden ifadelerin yer aldığı görülebilmektedir. Mesela, bir adamın susuzluktan dili dışına çıkmış olan bir köpeğe kuyudan çarığıyla su çıkarıp içirmesi örneğinde adamın bu ameli sebebiyle bağışlandığı ve cennete girdiği şeklinde ifadeler yer almaktadır. Bkz. Buhârî, **Vudû**, 33; **Edeb**, 27; Müslim, **Selâm**, 153. Rivayetin başka bir versiyonunda ise fâhişe bir kadının, sıcak bir günde su kuyusu etrafında dolanan, susuzluktan dilini dışına sarkıtmış bir köpeğe su verdiği için bağışlandığı anlatılmaktadır. Bkz. Müslim, **Selâm**, 154.

[568] İbnü'l-Cevzî gibi bazı mevzûât müellifleri terğîb-terhîb bâbında kullanılabilecek birtakım hadisleri mevzû saymadaki aceleciliği sebebiyle eleştirilmişlerdir. Yıldırım, "İbnü'l-Cevzî'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış", s. 98, 99. Bu durum akla ve mantığa aykırılık içermeyen, başka bir gerekçeyle de mevzû addedilemeyen terğîb-terhib içerikli rivayetlere hüküm vermedeki içtihâdîliği göstermektedir. Rivayeti mevzû saymayanların sahih naslarda yer alan terğîb-terhîb içerikli metinlerdeki makul ecre kıyasla bu hükme vardıkları ifade edilebilir. Dolayısıyla söz konusu mevzû hadislerin sebep tespitini yaparken kullandığımız; "az amel - çok mükafat" kıstası, rivayetin mantık sınırlarını zorlayan bir ödül/ecir kurgusu üzerine inşa edilmiş olmasıdır.

[569] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. III, s. 152, 153; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maşnûʿa**, C. I, s. 196.

[570] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât,** C. III, s. 153.

hadis uydurulduğu şeklinde bir sebepten söz edilebilir.

İslâm toplumlarında kendisine özel bir değer atfedilen bazı gün ve geceler bulunmakta, mübârek zaman olarak addedilen bu anlara mahsus birtakım ibadetlerden söz edilmektedir.[571] Gerek Kur'an-ı Kerîm gerekse sahih hadislerde sair vakitlere kıyasla daha kıymetli olduğu bildirilen zamanlardan haber verildiği, bu anların ibadet ve taatle geçirilmesinin tavsiye edildiği malumdur.[572] Bununla birlikte kendisine toplumsal ve kültürel olarak değer atfedilen bazı gün ve geceler için de şâri'in otoritesi kullanılmış, sonuçta konuyla ilgili pek çok hadis uydurulmuştur. Bu tür rivayetlerin içeriği iyi ve güzel işlere/amellere teşvik niteliğinde olduğu için onları terğib maksadıyla uydurulan hadislerden saymak isabetli olacaktır. Recep ayında kılınması gereken bir namazdan bahseden rivayet, *...Osman b. Atâ' > babası > İbn Abbâs > Resûlullah* tarikiyle aktarılmaktadır. Buna göre Hz. Peygamber şöyle demiştir: *"Kim Receb'ten bir gün oruç tutar, dört rekât namaz kılar ve birinci rekâtında yüz defa Âyete'l-Kürsi'yi, ikinci rekâtında yüz defa İhlâs'ı okursa Cennet'teki makamını görmeden ölmez."*[573] Şâban ayında kılınması tavsiye edilen namazla ilgili benzer bir rivayet, *Muhammed b. Nâsır > Ebû Ali el-Bennâ > Ahmed b. Ali el-Kâtib > Ebû Sehl Abdüssamed > Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Yûnânî > Ahmed b. Abdullah > Muhammed b. Hibhân > Amr b. Abdurrahîm*[574] *... Ebû Hüreyre* kanalıyla aktarılır ve orada Resûlullah'a şu sözler izafe edilir: *"Kim Şâban'ın on beşinci gecesi on iki rekât namaz kılar ve her rekâtta otuz defa İhlâs Sûre'sini okursa, Cennet'teki makamını görmeden ve ailesinden cehennemlik olan on kişiye şefaat etmeden ölmez."*[575] Recep ve Şâban ayında yapılması tavsiye olunan ibadetlere yer verilen bu iki haber, benzer formda uydurulmuş olmalarıyla da dikkat çekmektedir. Zira her ikisi akabinde de kişi,

---

[571] Konuyu müstakil olarak ele alan bir çalışma için bkz. Saffet Sancakli, "Hadisler Kapsamında 'Mübarek Zaman' Kavramının Analizi", **İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 8, No: 1, 2017, s. 35-72.

[572] Mesela Ramazan ayı, Kurban ve Ramazan Bayramları, Kadir Gecesi gibi.

[573] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 123; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maşnûʿa**, C. II, s. 47; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. II, s. 89; Leknevî, **el-Âsârü'l-merfû'a**, s. 61.

[574] Rivayete eserinde yer veren İbnü'l-Cevzî isnaddaki bu râvilerin tamamının meçhul olduğunu söylemiştir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 129.

[575] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 129; İbn Kayyım el-Cevziyye, **el-Menârü'l-münîf**, s. 99.

Cennet'i garantilemiş gözükmektedir. Az bir amele karşılık kişiye Cennet vadettiği için her iki rivayet terğîb maksadıyla uydurulan hadislere örnek sayılabilir.

Metnin muhtevasından hareketle sebep tespitinde bulunmaya olanak sağlayan başka bir rivayet Şaban ayında kılınması tavsiye edilen namaz örneğinde görülmektedir. Buna göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

> "Her kim Şaban'ın on beşinci gecesinde bin kez İhlâs okuyarak yüz rekât namazı tamamlarsa Allah, ölüp dünyadan ayrılmadan önce o kişinin rüyasında yüz melek gönderir. Onlardan otuzu onu cennetle, otuzu ise cehennemden emin olmakla müjdeler. Otuzu onu hata yapmaktan korur ve on tanesi de ona düşmanlık edenlere tuzak kurar."[576]

Yukarıdaki rivayette vaad edilen şeylere mukabil yüz rekât namaz kılınması tavsiye edilmektedir. Tek bir gecede bu kadar rekâtı kılmak çok kolay görünmese de karşılığında kişiye hem dünya hem de ahiret teminatı verilmesi, onu cazip hale getirmektedir. Bu rivayete itibar eden kimselerin söz konusu namazı belirtildiği şekilde kılmak istemeleri olasıdır.

B. Hilâfet, İmâmet, Velâyet veya Halifelerin Faziletiyle İlgisi

Sünnî yaklaşımda, hilâfet ve imâmet kavramları, Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanların liderliğini üstlenmek manasında eş anlamlı olarak kullanılmaktayken Şîa'nın bu kavramlara farklı anlamlar yüklediği görülmektedir. Onlar, nas ve tayinle değil başka bir yolla başa gelen kimse için halife, nas ve tayinle başa gelen Şiî liderler için ise imam terimini kullanmaktadırlar.[577] Sonuç olarak, arada ince farklar olmakla birlikte bu kavramlar her iki fırka nazarında da siyasi liderle ilişkilendirilmekte veya ikisinden birinin bunları kullandığında siyasi lideri kastettiği öteki fırka tarafından anlaşılmaktadır.

Bu başlık altında metnin doğrudan hilâfet, imâmet ve velâyetle ilgili olması ile halifelerin faziletiyle ilgili olması şeklindeki iki ana konu ele alınacaktır. Aslında metnin faziletle ilgili olması, metin merkezli sebep tespiti yapılırken istifade edilecek

---

[576] Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maşnûʿa,** C. II, s. 50; Sancaklı, "İslâm'ın Anlaşılmasında Apokrif/Mevzû Hadislerin Olumsuz Etkileri", s. 222.

[577] Hasan Onat, "Şiî İmâmet Nazariyesi (Kuleynî, Kummî ve Tûsî'nin Görüşleri Çerçevesinde)", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 32, 1992, s. 89.

bir kriter olarak aşağıda ayrı bir başlık halinde zikredilecektir. Ancak rivayetler incelendiğinde, hilâfetten söz edilmese dahi, halifelerin faziletini merkeze alan metinlerin siyasetle ilişkili olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda halifelerin faziletine ilişkin rivayetlerin vaz‘ edilme sebeplerine burada yer verilmesi uygun görülmüştür.

Siyasi sebeplerle uydurulan hadislerin neden vaz‘ edildiği tespit edilirken râvi hakkında verilen malumata müracaat edilebileceği gibi bazen buna öncelikli olarak gerek duyulmaksızın yalnızca metne başvurmak da yeterli delili sunabilmektedir. Uydurma haberlerin bir kısmı, içerisindeki taassubî söylemler, sahih nassa ve tarihi vakıaya muhalif olma gibi özellikleri ile dikkat çekerler ve uydurulma sebepleri metnin kendisinde yer alan birkaç kritik kavramdan hareketle bulunabilir. Söz gelimi, bilindiği üzere Hz. Peygamber’in kendisinden sonra halife olacak kişiyi tayin ettiği sarih bir nas bulunmamaktadır. Dolayısıyla hilafetle ilgili bir metinde doğrudan isim zikrediliyor olması, o metnin uydurulma sebebi tespit edilirken göz önünde bulundurulacak önemli bir ayrıntıdır. Siyasi söylem içeren bir metinde herhangi bir halifenin ismine doğrudan yer veren metinler, o halifenin meşruiyetine veya iktidarı öncelikli olarak hak ettiğine dair inanışın yansıması olarak uydurulmuşlardır. Bunu izah eden bir örnek, Şiî râvi Kesîr b. Yahyâ b. Kesîr’in (ö. ?) Hz. Ali’ye atfettiği; *“Hilafeti Ebû Bekir (r.a.) üstlendi. Bense insanların hilafete en layık olanıydım.”*[578] şeklindeki mevzû hadistir. Metnin merkezinde yer alan hilafet kavramı onu siyasî taassup sebebiyle uydurulan rivayetler kategorisinde ele almamıza imkân sunmakta, râvinin Şiî olduğu yönündeki malumat da bu sebebi desteklemektedir. Başka bir örnek İbn Ömer’den (ö. 73/693) nakledilen şu rivayettir:

> “Nebînin yanında oturduğumuz sırada Cebrâil gelerek Resûlullah’a şöyle dedi: ‘Ey Muhammed! Rabbin seni selamlıyor ve sana şunu söylüyor: Muhakkak ki Allah, her nebiden bir söz aldığında senden de aldı. Sen Âdem’in sulbündensin. Allah seni nebilerin efendisi kıldı ve vâsîni de vâsilerin efendisi Ali b. Ebû Tâlib kıldı.’”[579]

Görüldüğü üzere bu metinde Hz. Ali’nin vesâyeti açıkça ifade edilmekte ve

---

[578] Zehebî, **Mîzânü’l-iʿtidâl**, C. III, s. 410.
[579] İbn Hacer, **Lisânü’l-Mîzân**, C. II, s. 241; İbn Arrâk, **Tenzîhü’ş-şerîʿa**, C. I, s. 340; Fettenî,

haber rahatlıkla siyâsetle bağdaştırılmaktadır. Yine, bazı metinlerdeki söylemlerden, hilafetin hakkı olana verilmeyip gasp edildiğine yönelik algıya karşı hadis uydurulduğu anlaşılmaktadır. Mesela ilk halife Hz. Ebû Bekir'in (ö. 13/634) faziletlerini vurgulayan mevzû hadisler, onun taraflarınca sevildiğini göstermesi yanında muhaliflerine karşı meşruiyetini kanıtlama çabasını da yansıtmaktadır. *…Ömer b. İbrâhîm b. Hâlid > İsa b. Ali b. Abdullah b. Abbâs > Babası > Dedesi Abbâs > Resûlullah* kanalıyla aktarılan şu rivayet duruma örnek teşkil etmektedir:

> "Nasr Sûresi nâzil olunca Abbâs, Ali'ye geldi ve kalk Resûlullah'a gidelim dedi. İkisi bu konuyu (halifelik) Resûlullah'a sordular. Hz. Peygamber şöyle dedi: 'Ey Abbâs, ey Resûlullah'ın amcası! Allah dinî ve vahyi hususunda Ebû Bekir'i bana halife yaptı. Onu dinleyiniz ki kurtuluşa eresiniz, itaat ediniz ki doğru yolu bulasınız. Abbâs: Ona itaat edecekler Allah'a yemin olsun ki doğru yolu bulacaklar.' dedi."[580]

Bu metin, Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti hak etmediği, Hz. Ali'nin hakkının gasp edildiği yönündeki Şiî iddiaya karşı uydurulmuş olabilir. Aynı zamanda anlatıda Hz. Abbâs'a eşlik eden kişinin Hz. Ali olduğunun zikredilmesi, muhaliften destek alma psikolojisini yansıtmaktadır. Yukarıdaki rivayetin iki tarikine yer veren İbnü'l-Cevzî, rivayetin medârı olan Ömer b. İbrâhîm'in (ö. 221-230/835-844)[581] kezzâb olmakla

---

Tezkiretü'l-mevżûʿât, s. 98; Süyûtî, **ez-Ziyâdât 'ale'l-Mevzûât**, C. I, s. 220.

[580] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 315; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maşnûʿa**, C. I, s. 269; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, C. III, s. 179, 180.

[581] Gül, uydurma hadislerin ortaya çıkışında bölgesel ve kültürel etkileri incelediği çalışmasında. Ömer b. İbrâhîm b. Hâlid'in bu rivayetine de yer vermiştir. Yazar, müttehem râvi Ömer b. Hâlid'in Medineli olduğu, Hz. Ebû Bekir lehine olan bu rivayeti uydurarak onu hem Medîne hem de Basra'da yaşamış olan sahâbî Abdullah b. Abbâs'a atıfla naklettiği şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur. Böylece râvi ile rivayetin ortaya çıkış hikayesi arasında bir bağ kurulmuştur. (Bkz. Recep Emin Gül, *Coğrafya, Kültür ve Hadis Rivayeti* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 168). Fakat tarafımızca yapılan taramada mecrûh râvinin Medineli olduğu yönünde herhangi bir bilgi tespit edilememiş, onu tavsif eden "el-Kürdî el-Hâşimî" ibaresinden başka bir özelliği bulunamamıştır. Bununla birlikte Abdülmelik b. Umeyr (ö. 136/753) (Zehebî, Ömer b. İbrâhîm'in Abdülmelik b. Umeyr'den rivayetleri için; "arada bir kişiyi düşürdüğünü zannediyorum" demiştir.), Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776), Şüfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ve Hammâd b. Seleme (ö. 167/784) gibi hocalarının Kûfe ve Basra merkezli olmaları, Ömer b. İbrâhîm'in de Kûfeli olabileceği şeklinde bir yorumda bulunmamıza imkân sunar. Kaynak taramamız esnasında sadece Ziyâeddin el-Makdisî'nin (ö. 643/1245) Ömer b. Hâlid'i "el-Medenî" nisbesiyle kaydettiğini tespit ettik. Eseri tahkik eden Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş bu kayda dikkat çekerek Makdisî'nin aslında sika râvi Ömer b. İbrâhîm el-Abdî el-Basrî'ye nispet etmesi gereken rivayeti yanlışlıkla Ömer b. İbrâhîm el-Medenî şeklinde kaydettiğine değinmektedir. Bu kişinin ise el-Kürdî olduğunu ifade etmektedir. Kısaca el-Kürdî nisbesiyle anılan Ömer b. İbrâhîm b. Hâlid'in bir tashîf sonucunda el-Medenî şeklinde kaydedildiği söylenebilir. Burada Kûfeli bir râvinin niçin Hz. Ebû Bekir lehine rivayet vaz' ettiği sorusu gündeme gelebilir. Bu durumda rivayetin aşırı Şiî fırkalara karşı uydurulduğu söylenebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Recep Emin Gül, **Coğrafya, Kültür ve Hadis**

itham edildiğini aktarır.[582] Bu inanışın ürünü olduğu anlaşılan başka bir rivayette de Resûlullah'a bir at getirildiği, onun bu ata bindikten sonra, *"Kim benden sonra halife olacaksa o da bu ata binecek"* dediği ve Hz. Ebû Bekir'in ona bindiği anlatılmaktadır.[583] Söz konusu metinde dikkat çeken diğer husus, benzer manayı muhtevi başka bir rivayetin Hz. Ali için de uydurulmuş olmasıdır. Burada da Hz. Peygamber'e bir kuş getirildiğinden ve onu yerken kendisine en hayırlı kişinin eşlik etmesi duasına binaen Hz. Ali'nin oraya geldiğinden söz edilmektedir. Fakat Hz. Ebû Bekir ile ilgili olan birinci hadiste onun hilafeti açıkça zikredilirken, Hz. Ali hakkındaki ikinci nakilde hilâfete dolaylı bir işaret bulunduğu belirtilmelidir. Ayrıntılarına çalışmanın üçüncü ölümünde yer verilecek olan Hz. Ali hakkındaki haber, burada muhalifler arasındaki benzer mantalitenin rivayetler üzerindeki etkisini göstermesi bağlamında kaydedilmiştir.

Râvinin Şiî olduğunun bilinmesi durumda velâyet ve imametle ilgili metinlerin sened merkezli sebep tespiti de yapılabileceği önceden belirtilmişti. Birtakım metinler ise râvinin Şiî olduğu bilgisi verilmese dahi uydurulma sebebini tespite imkân sunmaktadır. Bu tür metinlerde odaklanılacak husus Hz. Ali'nin imameti, velâyeti veya Hz. Peygamber'in vâsisi olduğuna yönelik vurgudur. Konuyu izah edecek bir örnek, *Muhammed b. Humeyd > Seleme b. Fazl > Muhammed b. İshâk > Hakîm b. Cübeyr > Hasan b. Süfyan > el-Esbağ b. Süfyan el-Kelbî > Abdülmelik b. Mervân > Ebû Hüreyre > Selman* kanalıyla aktarılmakta ve burada şu ifadelere yer verilmektedir:

> "Resûlullah'a (a.s.) şöyle sordum: Ey Allah'ın elçisi, Allah hiçbir nebi göndermemiştir ki kendisinden sonra gelecek (velayet edecek) kişi ona açıklanmış olmasın. Sana bunu açıkladı mı? Hayır. Başka bir zamanda bunu tekrar sorduğumda ise 'evet o Ali b. Ebî Tâlib'tir'

Rivayeti, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022, s. 168; Hatîb el-Bağdâdî, **Târîḫu Baġdâd**, C. XIII, s. 36; Ebû Abdillâh Ziyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed el-Makdisî es-Sa'dî Ziyâeddin el-Makdisî, **el-Müstaḫrec mine'l-eḥâdîṯi'l-muḫtâre mimmâ lem yuḫrichü'l-Buḫârî ve Müslim fî Ṣaḥîḥayhimâ**, thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, 3. bs, Beyrut-Lübnan, Dâru Hıdır, 2000, C. II, s. 11; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, C. III, s. 179; İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. VI, s. 61.

[582] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 315.

[583] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât,** C. I, s. 319.

dedi."[584]

Rivayete yer veren mevzûât müellifleri Hasan ve el-Esbağ'ın meçhul, Hakîm b. Cübeyr'in ise kezzâb olduğu yönündeki değerlendirmeleri aktarmışlardır. Söz konusu mecrûh râviler tabakât eserlerinde tarandığında ise Hakîm b. Cübeyr'in [ö. ?] Kûfeli olduğu ve kendisinde teşeyyu' eğilimi bulunduğu[585] şeklinde bir malumat görülür. Hadisi ele alan mevzûât müelliflerinin Hakîm b. Cübeyr ile ilgili bu ayrıntıya yer vermemelerinin pek çok sebebi olabilir. Ancak konuyla ilişkilendirilebilecek iki muhtemel sebep, onun Şiî olduğu yönündeki değerlendirmelere katılmadıkları[586] veya rivayetin senede müracaata gerek bırakmaksızın yalnızca metinden hareketle uyduruluş sebebini tespite imkân sunar mahiyette olmasıdır. Neticede doğrudan Hz. Ali'nin velayetine işaret ettiği için bu metnin Hz. Ali'ye duyulan taassup boyutundaki sevgi nedeniyle ihdas edildiği söylenebilir. Hz. Ali'nin vesayetiyle ilgili başka bir metin, *...Hâlid b. Ubeyd el-Atikî > Enes > Selman* kanalıyla aktarılır ve Hz. Peygamber'in Hz. Ali için şöyle dediği nakledilir: *" Bu benim vâsim, sırrımın sahibi ve benden sonrakilerin en hayırlısıdır."*[587] Hz. Ali'nin liderlikte öncü olması gerektiğini beyan etmek için uydurulduğu anlaşılan bu rivayette dikkat çeken husus, mecrûh râvi Hâlid b. Ubeyd'in (ö. 150/767) Şiî olduğu yönünde bir bilgi tespit edilememiş olmasına rağmen metnin içeriğinden Hz. Ali taraftarlarınca vaz' edildiğinin anlaşılmasıdır.[588]

Halifeleri faziletleriyle ön plana çıkarmaya yönelik metinler de muhaliflerine

---

[584] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 372; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. I, s. 326; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. I, s. 356.

[585] Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Râzî İbn Ebû Hâtim, **el-Cerḥ ve't-taʿdîl**, Beyrut, İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1952, C. III, s. 202; İbn Hibbân, **el-Mecrûḥîn**, C. I, s. 246.

[586] Kendisinde teşeyyu' eğilimi olduğu ifade edilen pek çok râvinin Kûfeli olduğu veya orayla bir şekilde irtibatı bulunduğu yönünde bir bilgi için bkz. Muhammed Enes Topgül, "Bir Cerh Sebebi Olarak Teşeyyu' (Şiîlik Eğilimi) Kavramına Tarihsel Bir Bakış", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 1, No: 42, 2012, s. 55.

[587] İbn Hibbân, **el-Mecrûḥîn**, C. I, s. 279; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 375; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, C. II, s. 519; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. I, s. 277; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. I, s. 373; Fettenî, **Tezkiretü'l-mevzûât**, s. 94.

[588] Hicrî birinci asırda hadis uydurma faaliyetlerini ele alan bir çalışmada birinci asırda yaşayan ve Hâlid b. Ubeyd gibi vâsilikle ilgili hadis vaz' eden bazı isimlere dikkat çekilmiş ve bu kişilerin Hz. Ali sevgisini sonrakilere aktarmak maksadıyla hadis uydurdukları sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gül, "Hicrî I. Asırda Hadis Uydurma Faaliyeti ve Hadis Uyduranların Tespiti", s. 265, 266.

karşı uydurulduklarını hissedilen rivayetlerdir. Böyle rivayetleri metin merkezli sebep tespiti yapılanlar kategorisine almamızın sebebi, râvi hakkındaki bilginin, metne rağmen, başka bir sebep çağrıştırıyor olmaması dolayısıyladır. Bu tür uydurmalarda hilâfetten söz edilmese dahi halifenin bir yönüyle ön plana çıkarıldığı görülür. Örneğin, Hz. Ömer hakkında vaz' edilen bir rivayette Resûlullah'ın (a.s.), *"Şayet ben sizlere gönderilmemiş olsaydım Ömer gönderilecekti."*[589] dediği belirtilmekte ve nübüvvete layık görülen Hz. Ömer tafdîl edilmektedir. Farklı bir metinde ise hem Hz. Ebû Bekir hem de Hz. Ömer yüceltilmektedir. *...Ömer b. İsmâil b. Mücâlid > İbn Fudayl > İbn Cüreyc > Atâ > Ebi'd-Derdâ > Resûlullah* kanalıyla nakledilen ilgili rivayette Hz. Peygamber'e, *"Göğe yürütüldüğüm gece arşta yeşil bir levha gördüm. Üzerinde beyaz bir nûr ile Lâ ilâhe illallah Muhammedü'r-Resûlullah, Ebû Bekir Sıddîk ve Ömer el-Fâruk yazılıydı."* [590] şeklindeki sözler atfedilmiştir. İlk iki halifeye ek olarak üçüncü halife Hz. Osman'ın[591] ve onunla birlikte dördüncü halife Hz. Ali'nin[592] benzer metinlere konu olduğu mevzû hadisler de metin merkezli sebep tespiti yapılan nakiller arasında sayılabilir. Bu nevi hadisleri vaz' eden yalancılar Hulefâ-yi Râşidîn'den olma vasfını yeterli görmemiş olacaklar ki hulefânın isimlerini kimi zaman arşa kimi zaman da cennetteki ağaçların yapraklarına yazdırarak bir fazilet kaygısına girmişlerdir. Övgü ve fazilet içerikli rivayetlerin daha çok Hz. Ali için serd edildiği görülmektedir. Hz. Ali'nin bazı Peygamberlerle mukayese edildiği, *...Ebû Amr el-Ezdî*[593] *> Ebî Râşid el-Hibrânî > Ebi'l-Hamrâ* tarikli bir hadiste Resûlullah'ın

---

[589] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 320; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. I, s. 277; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. I, s. 373.

[590] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 327; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. I, s. 283.

[591] Örneğin, *...Ali b. Cemîl > Cerîr > Abdülhumeyd > Leys > Mücâhid >İbn Abbâs*'tan Resûlullah'ın şöyle dediği nakledilmiştir: "Cennette hiçbir ağaç yoktur ki yaprağı üzerinde Lâ ilâhe illallah Muhammedü'r-Resûlullah, Ebû Bekir Sıddîk ve Ömer el-Fâruk, Osmân Zünnûreyn yazılı olmasın." şeklindeki rivayet. Bkz. İbn Hibbân, **el-Mecrûḥîn**, C. II, s. 116; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 337; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, C. III, s. 117; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. I, s. 293; İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. V, s. 507.

[592] Örneğin, "Muaviye, inci ve yakutla işlenmiş, üzerinde 'Lâ ilâhe illallah Muhammedü'r-Resûlullah, Ebû Bekir Sıddîk ve Ömer el-Hattâb, Osman b. Affân ve Ali b. Ebî Tâlib' yazan ipekten bir elbise ile kabrinden çıkacak." şeklindeki rivayet. Bkz. Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. II, s. 21.

[593] Elbânî, senedin mecrûh râvisi olarak kaydedilen Ebû Amr el-Ezdî'nin aslında son derece zayıf olarak bilinen hatta es-Sâcî ve diğerleri tarafından tekzip edilen Hafs b. Süleyman Ebû Amr el-Bezzâz el-Kûfî el-Esedî (ö. 180/796) olduğunu kaydetmiştir. Bkz. Ebû Abdurrahmân Muhammed Nâsırüddin Elbânî, **Silsiletü'l-eḥâdîṣi'ż-żaʿîfe ve'l-mevżûʿa ve eṣeruhe's-seyyiʾü fi'l-ümme**, Riyad, Dârü'l-Maârif,

şöyle dediği nakledilir: *"Kim Âdem'in ilmini, Nûh'un fehmini, İbrâhîm'in hikmetini, Yahyâ b. Zekeriyyâ'nın zühdünü, Mûsâ b. İmrân'ın cesaretini görmek isterse Ali b. Ebî Tâlib'e baksın."*[594] Görüldüğü üzere Hz. Ali, yalın bir şekilde ilim, anlayış, hikmet, zühd ve cesaret ehli olarak tavsif edilmemekte, onun övgüye mazhar olan bu özellikleri peygamberler vasıtasıyla tekit edilmektedir. Böylelikle zihinlerde liderliğe evleviyetle layık olan şahsın Hz. Ali'den başkası olamayacağı düşüncesinin yer etmesi tasarlanmış gibidir.

C. Herhangi Bir Mezhebi Hedef Alması

Mezhepler Hz. Peygamber'in vefatından sonra siyasî, fıkhî ve itikadî görüş ayrılıkları ekseninde teşekkül etmiş fırkalardır. Mevzûât literatüründe yer alan bazı nakiller, fikrî ayrılıklar neticesinde oluşan grupların birbirine muhalif rivayetler üretmesine sebebiyet verdiğini göstermektedir. Yine, muhalifini karalamak isteyen grubun, bunu Hz. Peygamber'in otoritesini kullanmak suretiyle gerçekleştirdiği görülür. Bu çeşit rivayetlerin uydurma olduğu tarihi verilere aykırılık ilkesi ile tespit edilmişken, pek çoğunun niçin vaz' edildiği metnin zahirinden anlaşılmaktadır. Mesela, Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94) kanalıyla merfû olarak nakledilen bir rivayette Allah'ın Kaderiyye, Cehmiyye, Mürcie ve Râfıza'yı yetmiş nebinin diliyle lanetlediğinden söz edilmektedir.[595] Rivayetin devamında bu fırkalar şöyle tanımlanmıştır: *"Kaderiyye, hayrın Allah'tan şerrin ise İblis'ten olduğunu söyler. Dikkat ediniz hayır da şer de Allah'tandır. Kim bunun aksini söylerse Allah'ın laneti üzerine olsun. Cehmiyye, Kur'an'ın mahlûk olduğunu söyler. Dikkat ediniz Kur'an mahlûk değildir. Kim bunun aksini iddia ederse Allah'ın laneti üzerine olsun. Mürcie, imanın amel olmaksızın söz olduğunu söyler. Revâfiz ise, Ebû Bekir ve Ömer'e hakaret edenlerdir. Dikkat ediniz kim onlara kin duyarsa Allah'ın laneti üzerine olsun."*[596] Bu

---

1992, C. X, s. 546.

[594] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 370; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. I, s. 325; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. I, s. 385.

[595] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 275; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. I, s. 240; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. I, s. 312.

[596] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 275.

rivayette ilgili mezheplerin, Ehl-i-sünnete muarız özellikleriyle tanımlandıkları görülmektedir. Dolayısıyla onun vaz'ında sünnî bir bakış açısının etkili olduğu dikkat çekmektedir. Metnin bir mezhebi hedef alması karînesi, hadis vaz'ında fırkalar arasındaki muhalefetin etkisini de göstermektedir. Bu rivayet özelinde bakıldığında ise Ehl-i sünnet, söz konusu diğer fırkaların taraftar toplamalarını önlemeyi amaçlamış olmalıdır.

Hadislerin uydurulma sebeplerini tespit ederken bir mezhebin hedef alınması karînesinden istifade edilebileceğini gösteren başka bir rivayet, *...Muhammed b. Saîd el-Ezrak > Süreyc b. Yûnus > İbn Uyeyne > İbn Tâvûs > babası > İbn Abbâs* şeklindeki bir senedle aktarılmaktadır. Buna göre Resûlullah'a (a.s.) Mürcie'den sorulmuş o ise, *"Allah Mürcie'ye lanet etsin. Onlar amelsiz imandan söz eden; namaz, zekât, hac farz değildir, eğer yaparsan güzel olur yapmazsan sana bir şey gerekmez diyen bir topluluktur."*[597] sözleriyle tanımlamıştır. Bu rivayette yine Mürcie yerilmekte ve bu yergi, rivayetin muhalif bir fırka tarafından Mürcie'yi karalamak amacıyla uydurulduğunu düşündürmektedir.

D. Herhangi Bir Irka Yönelik Söylem

Cahiliyye döneminde ve İslâmî dönemin başlarında ırkçılık manasına karşılık olarak asabiyet/العصبية[598] kavramı kullanılmıştır. Fakat bu terimin daha çok kabilecilik içeriğine sahip olduğu belirtilmelidir. Süreç içerisinde özellikle İranlılar'ın İslâm'a girmeye başlamasıyla kısmen ırk ayrımını ve Arap olmayanlarla Arapların ırk ayrımı esaslı çekişmelerini de ifade eden şuûbiyye/الشعوبية[599] kelimesi kullanılmaya

---

[597] İbn Adî, **el-Kâmil**, C. VII, s. 556; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 276; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, C. III, s. 565; İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. VII, s. 155; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maşnûʿa**, C. I, s. 241; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. I, s. 312.

[598] Asabiyet; baba tarafından kan bağı bulunan akrabaların oluşturduğu topluluk anlamına gelen "asabe"den türemiştir. Terim olarak, asabenin kendisini yardıma çağıran akrabasını zâlim de olsa mazlum da muhalifine karşı desteklemesi ve onunla birlikte hareket etmesi anlamına gelmektedir. Bkz. İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab**, C. I, s. 605, 606; Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Âdem Apak, "Kabile Asabiyetinin Mahiyeti Üzerine Değerlendirmeler", **İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 3, No: 1, 2017, s. 76.

[599] Şuûbiyye, başlangıç aşamasında daha çok Fars milliyetçiliği hareketi olarak tezahür etmiş, zamanla diğer etnik grupların da faaliyetlerine dâhil olduğu bir hareket haline gelmiştir. Neticede o, Türk, Rum, Süryâni, İspanyol vb. asıllı şair, kâtip, âlim ve idareciyi de içine alacak derecede bütün gayr-i Arap halk

başlanmıştır.[600] Günümüzde ise ırkçılık genel anlamıyla, bazı yetenek ve özellikleri bakımından diğerlerine karşı üstün olduğuna inanılan ırka bağnazca bağlanmak şeklinde tanımlanabilir.[601] Gerek insanlar gerekse onların içinde yaşadıkları toplumlar, yaratılış özellikleri ve yaşam tarzları başta olmak üzere, pek çok hususta birbirinden farklılık göstermektedirler. Bu farklılıkların ayrıştırıcı bir unsur olarak algılanması, kendisine ait olmayanı veya benzemeyeni ötekileştirilerek dışlama sorununu da beraberinde getirecek, böylece ırkçılık kaynaklı problemlerin nüveleri ortaya çıkmış olacaktır. Mevzû hadislere yansıması bağlamında ırkçılık, ekseriyetle Arap-mevâlî çatışması şeklinde kendini gösterir. Emevîler döneminde savunulan Arapların üstün olduğu iddiasına karşı, Arap olmayanların millî şuurlarını temsil sadedinde ortaya çıkan Şuûbiyye hareketi,[602] ırkçılık sebepli pek çok rivayetin ihdas edilmesine zemin hazırlamıştır.[603]

Mevzûât literatürü içerisinde herhangi bir ırkı öven ve olumlayan rivayetler beraberinde onları yeren ve karalayan metinlerin varlığı da dikkat çekmektedir. Yerici rivayetlerin temelinde o ırkın yaradılış özelliklerinin beğenilmemesi, alt statüde sayılması, düşman görülmesi gibi sebepler yer almaktadır. Aynı şekilde övücü rivayetler ise bir ırkın müntesibi olunması, karşıt kişi veya gruplara muhalefet, asabiyet vb. unsurların etkisiyle uydurulmuş olmalıdır. Konuyu izah edecek bir örnek, *…Osmân b. Abdurrahmân > Ebîn b. Süfyân >Halife b. Selâm > Atâ' >İbn Abbâs > Resûlullah* kanallı şu hadistir: *"Zencileri (dost) edininiz. Çünkü onlardan üç kişi vardır ki Cennet'in efendileridir: Lokmanü'l-hakîm, Necâşî ve Bilâl."*[604] Bu metin,

---

tabakalarının ortak faaliyeti haline dönüşmüştür. Bkz. Âdem Apak, "Şuûbiyye Hareketinin Tarih Arka Planı Ve Tezâhürleri: Asabiyyeden Şuûbiyyeye", **İSTEM**, No: 12, 2008, s. 34.

[600] Recep Şentürk, Kadir Canatan, "Irkçılık", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 19, İstanbul, TDV Yayınları, 1999, s. 124.

[601] Eylem Sayın, Hakan Candan, "Küresel Irkçılığın Yükselişi", **Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, No: 4, 2016, s. 36.

[602] Apak, "Şuûbiyye Hareketinin Tarih Arka Planı", s. 34.

[603] Sadık Cihan, "Şuûbiyye Hareketi ve Uydurma Hadislerle Münasebeti", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, No: 6, 1986, s. 54, 55.; Arap- mevâlî çatışması sadece rivayetlere değil aynı zamanda şiir ve edebiyata da yansımış, fırka mümesilleri Arapları yeren pek çok şiir irat etmişleridir. Bkz. Apak, "Şuûbiyye Hareketinin Tarih Arka Planı", s. 37.

[604] İbnü'l-Kayserânî, **Tezkiretü'l-mevżûʿât**, s. 3; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. II, s. 33; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 232; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. I, s. 410; İbn Asâkir, **Târîḫu Dımaşḳ**,

toplumda hâkim olduğu anlaşılan olumsuz zenci ırkı algısına karşı ifade edilmiş gibidir. Sened, Osmân b. Abdurrahmân el-Harrânî (ö. 203/818) ile Ebîn b. Süfyân el-Makdisî (ö. 141-150/758-767) sebebiyle problemli sayılmıştır.[605] Ölüm tarihlerine bakıldığında her iki râvinin yaşamlarının, Emevîler döneminden beri süregelen Arap ırkçılığının güçlenerek devam ettiği Abbâsiler devrine[606] tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Her ne kadar hangi ırka mensup olduklarına dair bir bilgi tespit edilememişse de bu râvilerin zenci olmaları da ihtimal dahilindedir. Öyle değilse bile bir dönem okuması yapıldığında rivayetin vaz‘ sebebine dair öngörüler açığa çıkabilmektedir. Zira ilgili dönemlerde zenci köleler yaşam standartlarına tepki olarak Basra ve Irak’ta küçük çapta bir ayaklanma gerçekleşmişlerdir.[607] Osman b. Abdurrahmân ile Ebîn b. Süfyân yaşadıkları bölgeden hiç çıkmamış olsalar dahi bu isyanlardan haberdar olmaları mümkün gözükmektedir. Dolayısıyla rivayetin vaz‘ında dönemsel bir problemin izleri sürülebilmektedir. Metinde Cennet’in efendisi olduğu ifade edilen kişilerin de Müslümanlar nazarında önemli bir yere sahip olan siyâhî kimselerden oluşları dikkate alındığında, ilgili dönemlerde hakir görülüp yerilen zenci ırkına karşı kendilerini olumlayan bu rivayetle psikolojik bir savunu gerçekleştirilmek istendiği de söylenebilir. İlgili dönemlerde zencilere yönelik olumsuz algıyı açıkça gösteren bir rivayet şöyledir: *...Anbese el-Basrî > Amr b. Meymûn > Zührî > Urve > Âişe: “Zenci, karnı doyunca zina yapar, aç kalınca hırsızlık yapar...* ”[608] Mecrûh râvi Anbese b. Saîd b. el-Kattân el- Basrî’nin (ö. 171-180/787-796) aynı senedle yine zenciler hakkında naklettiği, *“Zenci, eşektir”*[609] şeklindeki rivayetinde bu ırka duyulan

C. X, s. 462.

[605] İbnü’l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 232.

[606] Cihan, “Şuûbiyye Hareketi ve Uydurma Hadislerle Münasebeti”, s. 55.

[607] Emevîler döneminde Arap-mevâlî ayrımcılığına maruz kalarak alt statüde görülen ve en ağır işlerde çalıştırılmak üzere kullanılan zenci köleler Basra ve Irak’ta ayaklanma gerçekleştirmiştir. Oldukça kalabalık bir kitle tarafından meydana getirilen; sosyal, kültürel ve toplumsal anlamda pek çok etki yaratan asıl isyan ise h. 255-270 yılları arasında Abbasîler döneminde gerçekleşmiştir. bkz. Musa Baydar, “Abbasiler Devrinde (H.255-270/M.869-883) Zenci İsyanı, Sebep ve Sonuçları”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007, s. 43-51; Mustafa Demirci, “Zenc”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 44, İstanbul, DİA, 2013, s. 249-251.

[608] İbnü’l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 233; Süyûtî, **el-Leʾâli’l-maşnûʿa**, C. I, s. 406; İbn Arrâk, **Tenzîhü’ş-şerî’a**, C. II, s. 31; Fettenî, **Tezkiretü’l-mevzûât**, s. 114.

[609] İbn Adî, **el-Kâmil**, C. VI, s. 466; İbnü’l-Kayserânî, **Ẕaḫîretü’l-ḥuffâẓ**, C. III, s. 1425; İbnü’l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 233.

kişisel ve toplumsal öfkenin veya nefretin yansıması açıkça görülmektedir. Mecrûh râvi el-Anbese'nin Basralı olması ve yaşadığı çağın Abbâsîler döneminde Basra'da yaşanan zenci ayaklanmalarına tekabül etmesi bu rivayetlerin ırk/siyâhî-beyâzî çatışması sebebiyle ortaya çıktığını desteklemektedir.

Arapların söz konusu edildiği, övüldüğü veya yerildiği hayli mevzû rivayet bulunmaktadır. Bunlardan biri, *... Yahyâ b. Yezîd > İbn Cüreyc > Atâ' > Resûlullah* tarikli şu rivayettir: *"Arabı üç sebepten dolayı seviniz; çünkü ben Arabım, Kur'an Arapçadır ve Cennet ehlinin dili Arapçadır."*[610] şeklindeki övücü rivayettir. Hadiste din ile dil birlikteliğine de işaret edilmekte Kur'an'ın Arapça olması bir ırkı sevmenin koşulu olarak yansıtılmaktadır. Aynı zamanda psikolojik bir sevgi dayatmasının da örneği olarak görülebilecek olan bu hadisin uydurulma sebebi metinden hareketle tespit edilebilecek niteliktedir. Buna göre o, bir üstünlük anlayışının ürünü olarak değerlendirilebilir.

E. Herhangi Bir Dile Yönelik Söylem

Metin merkezli sebep tespiti yapılabilecek olan rivayetlerin bir örneği de herhangi bir lisanın/dilin merkeze alındığı hadislerdir. Bu hususta rivayetler incelendiğinde bir dili merkeze alma eyleminin iki şeklide tezahür ettiği dikkat çekmektedir. Bunları bir dile yönelik; olumlu söylem ve olumsuz söylem şeklide tayin etmek mümkündür. Aslında bu tür nakillerin, herhangi bir ırkın merkeze alındığı uydurma hadislerle aynı sebepten ötürü ortaya çıktıkları da söylenebilir. Her iki gruba dâhil rivayetler de genel olarak; asabiyet, taassup, kendini üstün ötekini değersiz görme vb. yargılardan dolayı uydurulmuşlardır. Ayrıca bir ırkı hedef alan metinler beraberinde o ırkın kullandığı dili de hedef alıyor olmalıdır. Ancak sebep tespitine imkân sunması açısından değerlendirilirken odaklanılacak ya da esas alınacak kavramın farklı olması (ırk ve dil) bu rivayetleri ayrı başlıklar halinde inceleme gereği

[610] Ukaylî, **eḍ-Ḍuʿafâ**, C. III, s. 348; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 41; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maşnûʿa**, C. I, s. 404; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. II, s. 30.; Rivayete eserinde yer veren Fettenî, akabinde onun sahih ya da mevzû olmadığını belirterek 'zayıf' demiştir. Bkz. **Fettenî, Teẕkiretü'l-mevżûʿât**, 112.

hissettirmiştir.

Bir dile yönelik olumlama içeren metinlerin genel olarak Arapça ekseninde yoğunlaştıkları dikkat çekmektedir. Hatta mevzû hadislerle ilgili çalışmalarıyla da tanınan önemli hadis âlimi Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) *eş-Şifâ'* isimli eserine yazdığı *Şerḥu'ş-Şifâ'* adlı kitabında Arapçayla ilgili aktardıkları son derece dikkat çekicidir. Müellif, Hz. Peygamber'in özelliklerinden bahsederken, onun Arap dilinin inceliklerine vakıf olduğunu belirterek, Resûlullah'ın (a.s.) diğer tüm dilleri bildiğine ancak bunların hepsini açıklamakla memur olmadığına ve sadece Arapça konuşmayı istediğine[611] dair söylentiyi aktardıktan sonra gerekçesini şöyle açıklar:

> "Çünkü Arapça bütün lisan çeşitlerinin en üstünüdür. Kelâmullah Arapçadır ve Cennet ehlinin cennetteki dili Arapçadır. Nebinin aslı Araptır, hatta denilmektedir ki kim Müslüman olmuşsa o artık Araptır. Arapça lisanların en kolayıdır…"[612]

Arapçayı ön plana çıkaran söylemlerin temelinde onun Kur'an dili olması, bazı âyetlerde Kur'an'ın Arapça vahyedildiğine dair özel bir vurgunun yapılması,[613] Hz. Peygamber'in ana dilinin Arapça olması[614] ve kişinin taassup sebebiyle kendi lisanını ön plana çıkarmak istemesi bulunuyor olabilir. Yine, daha önce ifade edildiği gibi kişinin kendi ırkını yüceltmek istediği için dile yönelik söylemler geliştirmiş olması da mümkündür. Mevcut veriler, Arapçaya matuf olumlu söylemleri sadece kezzâb râvilere münhasır addetmeyi olanaksız hale getirmektedir. Zira Ehl-i sünnet âlimleri içerisinde de zaman zaman Arapçacılığın izlerine rastlanmaktadır. Bu hususta ise genellikle Hz. Ömer'e atfedilen iki rivayet delil olarak ileri sürülmektedir. Bunlardan

---

[611] Rivayetin Arapçası şöyledir: *...وقيل كان يعلم جميع الألسنة إلا أنه لم يكن مأمورا بإظهارها أو أراد أن يكون التكلم بالعربية* ... Bkz. Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî Ali el-Kārî, **Şerḥu'ş-Şifâ'**, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421, C. I, s. 184.

[612] Rivayetin Arapçası şöyledir: ... *هو ألسنة لأنه أفضل أنواع اللغة لأن كلام الله عربي ولسان أهل الجنة في الجنة عربي وأصل النبي عربي قيل ومن أسلم فهو عربي ولأنه أيسر اللغات*... Bkz. Ali el-Kārî, **Şerḥu'ş-Şifâ'**, C. I, s. 184.

[613] Fakat ilgili âyetlere bakıldığında Arapçaya matuf vurguların birer övgü ve yüceltme içermedikleri, hal ve durum bildirme niteliğinde oldukları dikkat çekmektedir. Bkz. Yûsuf 12/2; Râd 13/37; Nahl 16/103; Tâhâ 20/113; Zümer 39/28; Fussilet 41/3; Şûrâ 42/7; Zuhruf 43/3; Ahkâf 46/12.

[614] Resûlullah'ın ise Allah'ın emirlerini iyice açıklayabilmesi için kavminin diliyle gönderildiği muhakkaktır. Zira İbrâhîm Sûre'sinde şöyle buyrulmaktadır: "Biz her peygamberi, kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara Allah'ın emirlerini iyice açıklasın…" Bkz. İbrâhîm 14/4.

birine göre halife, tavaf esnasında Farsça konuştuğunu işittiği bir adamın kolundan tutarak ona *"Arapça öğrenmek için bir yol bul!"*[615] demiş, diğerine göre ise (halkına) *"Acemlerin dilini öğrenmeyin, muhakkak ki o aldatır"*[616] şeklinde bir ikazda bulunmuştur. Bu manadaki haberlerin Hz. Ömer'e aidiyetiyle ilgili bir açıklama İbn Kesîr'în (ö. 774/1373) Hz. Ömer'in Resûlullah'tan doğrudan duyduğu haberleri derlediği *Müsnedü'l-Fârûḳ* adlı eserinde tespit edilmiştir. Müellif, Beyhâkî'nin (ö. 458/1066) *es-Sünen*'inde *Süfyân es-Sevrî > Sevr b. Yezîd > Atâ b. Dînâr* tarikiyle Hz. Ömer'den naklettiği, *"Acemlerin dilini öğrenmeyin, onların bayram günlerinde kiliselerine de girmeyin. Muhakkak ki azap onların üzerine iner"* şeklindeki haberin isnadının sahih olduğunu kaydetmiştir. Aynı manada Atâ b. Ebû Rebâh'tan (ö. 114/732) rivayet edilen bir habere de dikkat çekmiştir.[617] Yine Hz. Ömer'den *"Bir adam hilekâr olmadıkça Farsça öğrenmez. Yiğitliği azalmadıkça da hilekâr olmaz!"* şeklinde bir haberi kaydetmiştir. Bu bilgilerden sonra, Hz. Ömer'in Resûlullah'tan (a.s.) *"Arapçayı güzel konuşabilen Farsça konuşmasın; çünkü o kişide nifak bırakır."* manasında bir hadis naklettiği bilgisini kaydetmiş ve bu habere itiraz ederek, bunun Resûlullah (a.s.) adına uydurulan yalan bir hadis olduğunu ancak daha önce ifade edildiği gibi Hz. Ömer'in sözlerinden olabileceğini belirtmiştir.[618]

Hz. Ömer'in (r.a.) Kur'an'ın doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için Arap dilinin

---

[615] Süyûtî ve İbn Arrâk mevzûât eserlerinde bu rivayeti Beyhâkî'nin *Şuabü'l-iman*'ından alıntılamışlar ve mevzû olduğuna dair herhangi bir değerlendirme yapmamışlardır. Bkz. Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. II, s. 239; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerîʿa**, C. II, s. 291.

[616] Rivayet, İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *el-Müdevvene* adlı eserinde Arapça bilmeyenlerin namaza Acemce ifadelerle başlaması hususu açıkladıktan sonra ibadet dilinin Arapça olduğuna delil getirilmek üzere şu lafızla kaydedilmiştir: *عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ نَهَى عَنْ رَطَانَةِ الْأَعَاجِمِ وَقَالَ: إِنَّهَا خَبٌّ* Bkz. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, **el-Müdevvene**, y.y., Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994, C. I, s. 161; Benzer manadaki rivayetler için ayrıca bkz. Muâfâ b. İmrân, Ebû Mes'ûd el-Muâfâ b. İmrân b. Muhammed el-Ezdî, **ez-Zühd**, nşr. Âmir Hasen Sabrî, Beyrut, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1999, s. 288; Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî, **el-Muṣannef** , thk. Habîbürrahman el-A'zamî, Beyrut, el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403, C. I, s. 411; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakī, **es-Sünenü'l-kübrâ**, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003, C. IX, s. 392.

[617] *Sevrî > Sevr b. Yezîd > Atâ b. Dînâr* tarikiyle Hz. Ömer'den gelen metin şöyledir: "Acemlerin dilini öğrenmeyin, onların kiliselerine de girmeyin. Muhakkak ki azap onların üzerine iner/ *عن عطاء قال: لا تعلّموا رطانةَ الأعاجمِ، ولا تدخلوا عليهم كنائسَهم، فإنَّ السُّخطَ ينزلُ عليهم.*" Bkz. Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesir, **Müsnedü'l-Fârûḳ emîri'l-müʾminîn Ebî Ḥafṣ ʿÖmer b. Ḫaṭṭâb ve aḳvâlühû ʿalâ ebvâbi'l-ʿilm**, thk. İmâm b. Ali b. İmâm, Mısır, Dârü'l-Felâh, 2009, C. II, s. 344.

[618] İbn Kesir, **Müsnedü'l-Fârûḳ**, C. II, s. 344, 345.

inceliklerine vâkıf olmaya çalıştığı aynı zamanda emri altındakilere de bu dili doğru bir şekilde öğrenip kullanmalarını öğütlediği bilinmektedir. Onun döneminde hız kazanan fetihler, fethedilen bölge halkının Müslüman olması meselesini gündeme getirmiş, buna binaen halife özellikle çocukların eğitimi için öğretmenler tayin etmiştir. Böylece halife, Kur'an'ın, okuma ve yazmanın, Arapça dil kurallarının öğretilmesi için hayli imkân seferber etmiştir.[619] Yukarıdaki rivayete bu bağlamda bakıldığında onun Hz. Ömer'e atfedilmesinde plansız bir ilerlemenin olmadığı fark edilecektir. Nitekim rivayetin Hz. Ömer'in mantalitesine uygun olduğu dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bu haberin Hz. Ömer'e nispet edilmesinin arka planında, icraat ve rivayet uyumunun gözetildiği, böylece Hz. Ömer'in otoritesinden istifade edilmek istendiği söylenebilecektir. Bir taraftan Arapça taraftarlarınca bu çeşit hadisler vaz' edilirken diğer taraftan Farsça'nın üstünlüğüne yönelik algı oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. Mesela, *...Ömer b. Mûsâ b. Vecîh > Kâsım >Ebî Ümâme > Resûlullah* kanalıyla aktarılan, *"Allah (c.c.) öfkelendiği zaman vahyi Arapça, razı olduğunda ise Farsça indirir."*[620] şeklindeki rivayette bir dil Allah'ın razı ve öfkeli olması durumuna göre vahye aracı kılınabilmiştir. Sonuç olarak dile yönelik tercih ve tavsiyelerin dilleri öven haberlerin zuhurunda etkili oldukları söylenebilir.

F. Tecsîm veya Teşbih İfadeleri İçermesi

Bu başlık altında, Allah'ın bir cisim gibi tasvir edildiği ve ona insani özelliklerin yakıştırıldığı metinler ele alınacaktır. Teşbihe dayalı îtikad, özellikle eski Yunan dinlerinde ve beşerî dinlerin tamamında bulunmaktadır. Geçmiş kültürlerin tesirinde kalan bazı Müslümanlar da İslâm naslarında Allah'a izafe edilen yed/el, vech/yüz ve ayn/göz gibi sıfatları mecâzî anlamlarını dikkate almaksızın yalnızca hakîkî manalarıyla anlamlandırmışlar ve bu durum, Allah'ın mahlûkata benzetilmesi problemine sebep olmuştur. Buna bağlı olarak h. II./VIII. asrın başlarında Allah'ın

---

[619] Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammet Emin Akşit, "Hz. Ömer Dönemi'nde Eğitim ve Öğretim", Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 37-41.

[620] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 111; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. I, s. 17; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. I, s. 136; Fettenî, **Tezkiretü'l-mevzûât**, s. 112.

sıfatları hakkındaki tartışmalar başlamıştır.[621] Nitekim Mu'tezile, Allah'ın sıfatlarını tamamen iptal etmekteyken, Müşebbihe ve Mücessime bunları yaratılmışların sıfatlarına benzetmiştir.[622] Geliştirdikleri tenzih akidesi sebebiyle kendilerine Münezzihe de denilen Ehl-i sünnet kelamcıları ise akidelerini, Mu'tezile, Müşebbihe ve Mücessime'ye karşı çıkarak, Allah'ı kendisini vasıflandırdığı gibi kabul etme ve tüm noksan sıfatlardan tenzih etme ilkesi üzerine tesis etmişlerdir.[623] Ehl-i sünnetin selefi, âyetlerde yer alan ve zâhirî anlamları cismiyet ifade eden sıfatları kabul etmekte fakat bunların keyfiyetinin bilinemeyeceğini ileri sürmektedir. Onlara göre sıfatları tevil etmek, onların iptali olacağından bunların zikriyle maksadın ne olduğu Allah'a bırakılmalı (tevakkuf edilmeli) ve bu hususta soru sorulmamalıdır.[624] Ehl-i sünnetin, özellikle de Hanbelîlerin sıfatlar hakkındaki nassların tevil edilemeyeceğine dair görüşleri onların, muhalifleri tarafından Haşviyye olarak adlandırılarak tenkit edilmelerine sebebiyet vermiştir.[625] Haşvî anlayışı temsil ettiği ileri sürülen Hanbelîlerin, nasslara bağlılıkları sebebiyle nasslardaki tasvirî unsurları tevilden imtina etmeleri, onların haberlerde teşbihe düştükleri yönünde eleştiri almalarına neden olmuştur.[626]

Tecsîm ve teşbihe dayalı mevzû rivayetler tek tek değerlendirildiğinde; dini hafife alma, Müslümanlarla alay etme, insanları inançlarında şüpheye düşürme gibi

---

[621] Nuri Tuğlu, "Teşbih İfade Eden Rivâyetler ve Ehl-i Sünnet Yorumu Bağlamında İmam Mâturîdî'nin Yaklaşımı", **Dinî Araştırmalar**, C. 8, No: 24, 2006, s. 204, 205; Kâmil Çakın, "Teşbih ve Tecsim Karşısında Bir Hadisçi; Celaluddin es-Suyuti", **Dinî Araştırmalar**, C. 4, No: 10, 2001, s. 8, 9.

[622] Mu'tezile'nin sıfatları nefyetmesi ve Müşebbihe, Mücessime ile Haşviyye'nin sıfatlara lafızcı bir anlamla yaklaşması şeklindeki iki uç tavır karşısında Ebü'l-Hasen el-Eş'arî, sıfatları ispat ederek gerektiğinde de tevile başvurma şeklindeki mutedil yaklaşımı temsil etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayşe Nur Yamanus, "Eş'arî Hadis Ekolü", İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023, s. 262, 263.

[623] Abdülkâhir el-Bağdâdî, **el-Fark beyne'l-fırak**, s. 206, 207; Şehristânî, **el-Milel ve'n-niḥal**, C. I, s. 17, 18; Çakın, "Teşbih ve Tecsim Karşısında Bir Hadisçi; Celaluddin es-Suyuti", 9 nolu dipnot.

[624] Sıfatların anlaşılması hususundaki farklı görüşleri bütün olarak görmek için bkz. Ömer Aydın, "Haberî Sıfatları Anlama Yolları", **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** C. I, No: I, 1999, s. 133-158.

[625] Arpaguş, tarih ve tabakât eserleri incelendiğinde haşv tabirinin Ehl-i hadis için kullanıldığını doğrulayan pek çok örnek bulunabileceğini söylemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hatice Arpaguş, "Haşvi Temayülün İzdüşümü: Mukatil b. Süleyman Örneği", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 2, No: 43, 2012, s. 76-81.

[626] Arpaguş, "Haşvi Temayülün İzdüşümü: Mukatil b. Süleyman Örneği", s. 68-76.

çeşitli uyduruluş sebeplerini çağrıştırmaktadır. Bunları, temelde klasik hadis usûlü eserlerinde yer alan, İslâm Dinine zarar verme ana başlığı ile ilişkilendirmek mümkündür. Yine, Ehl-i hadiste olduğu gibi nassları tevile karşı olma şeklindeki bir sebeple vaz‘ edilen teşbih içerikli rivayetler, onların -herhangi bir gerekçeyle- kendi ilkelerine sıkı bağlılıklarından kaynaklandığı için klasik hadis usûlü eserlerinde yer alan taassup maddesiyle irtibatlandırılabilir.

Bu grupta ele aldığımız rivayetlerin mevzû olduğu sened tahliline gerek duyulmaksızın yalnızca metne bakılarak anlaşılmaktadır. Aynı şekilde onların niçin uydurulduklarını da sadece metinden veya öncelikle metinden hareketle tespit edilebilmektedir. Mesela, *...Ebî ‘İlâc el-Mevsılî > Süfyân b. Uyeyne > Zührî >Sâlim > İbn Ömer > Hz. Peygamber* tarikli bir rivayette *“Şüphesiz Allah öfkelenmez. Öfkelendiğinde melekler onun öfkesi için silahlanırlar. Yeryüzüne bakıp Kur’an okuyan çocuklar gördüğünde Rabbimiz rıza/sevinç ile dolar.”*[627] denilmesi konuya ait bir örnek teşkil etmektedir. Bu rivayeti zındıkların uydurmalarından sayan İbnü’l-Cevzî, Yüce Allah’ın herhangi bir şeyden müteessir olmasının söz konusu olamayacağını ve ona sıfat atfedilemeyeceğini söyleyerek tenkit etmektedir. Meleklerin silahlanması söylemini de “*Sanki düşmanlık istiyorlarmışçasına meleklerin silahlanmasına imkân yoktur.”* diyerek reddetmektedir. Burada asıl dikkat çeken şey, müellifin bu rivayetin vaz‘ edilme sebebine yönelik izahıdır. O, bu hadisin zındıkların İslâm’ı kusurlu göstererek müminlerin kalplerine şüphe düşürmek amacıyla uydurulduğunu belirtmekte ve onların sıfatlarla ilgili pek çok hadis uydurduklarını kaydetmektedir.[628] Metin akabinde yer alan bu değerlendirmeler bulunmasaydı da onun iyi niyetle ihdas edilmediği kolaylıkla anlaşılabilirdi. Zira yukarıda ifade edildiği gibi Ehl-i sünnet kelamcılarının belirlediği kriterlere göre, Allah’a kızma ve sevinme gibi insani duyguların atfedilmesi demek, O’nu yaratılmışlara denk gösterip sınırlı aklın tahayyülü çerçevesine sığdırmak anlamına

[627] İbnü’l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 126.
[628] İbnü’l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 126.

gelecektir.

Allah'a insan vasıfları atfedilen başka bir metin, Hasan b. Ali el-Ahvâzî'nin (ö. 446/1055)[629]sorumlu tutulduğu *"Rabbimi üzerinde örtü olduğu halde kızıl bir deve üzerinde şöyle derken gördüm: 'Zulüm dışındaki şeyleri bağışladım, affettim…'"*[630] şeklindeki rivayettir. Habere yer veren İbnü'l-Cevzî, bu hadisin mevzûluğunda şüphe olmadığını, onun râvilerine dahi bakmaya gerek bulunmadığını söylemektedir. Yine o, râvileri sika bile olsa bu haberin merdûd olduğunu ifade eder ve Resûlullah'ın Allah Teâlâ'dan imkânsız bir şeyi hikaye etmekten münezzeh olduğunu vurgular.[631] Metinde Allah'ın (c.c.) kızıl deve üzerinde olduğu yönündeki tasvir, bazı toplumlarda bu hayvanın güç ve zenginlik göstergesi olarak algılanması, dolayısıyla ona özel bir değer atfedilmesi ile izah edilebilir.[632] Müellifin de beyan ettiği gibi bu metin, râvileri hangi durumda olursa olsun, Resûlullah'tan (a.s.) sadır olmadığı yani onun adına uydurulduğu açıkça anlaşılabilecek mahiyettedir. Metnin vaz' edilme sebebinin ise Müslümanların zihinlerini bulandırarak Allah algılarını olumsuz yönde şekillendirmek olduğu söylenebilir.

Tecsîm içerikli metinlerin akla ve mantığa aykırılığıyla da öne çıktığı görülmektedir. Bunların ortaya çıkmasına sebebiyet veren etmenler râvi ile alâkalı teferruatla bilinebileceği gibi yalnızca metnin muhtevasından da anlaşılabilir. Bununla birlikte metin ve sened bir bütün olarak incelendiğinde yeni bir uydurma sebebi tespiti yapmak da mümkündür. Konuyu izah eder nitelikteki bir örnek, *…Muhammed b. Şücâ' es-Selcî > Hibbân b. Hilâl > Hammâd b. Seleme > Ebü'l-Hazm > Ebû Hüreyre*

---

[629] Ebû Alî Hasan b. Alî b. İbrâhîm b. Yezdâd el-Ehvâzî h.362/973'te Ahvâz'da doğmuştur. Şam'ın kıraat alimlerinden olup hadiste yalan söylediği gerekçesiyle tenkit edilmiştir. Sıfatlarla ilgili hadis uydurmuştur. Zehebî'nin, sıfatlarla ilgili bir eseri bulunduğunu belirttikten sonra "Hiç yazmasaydı daha iyiydi" demek suretiyle tenkit ettiği râvi, h. 446/1055'te Dımaşk'ta vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, C. I, s. 512, 513; İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. III, s. 93; Yusuf Şevki Yavuz, "Ahvâzî, Hasan b. Ali", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 2, İstanbul, TDV Yayınları, 1989, s. 194.

[630] İbn Asâkir, **Târîḫu Dımaşḳ**, C. VIII, s. 45; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 124, 125; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, C. I, s. 512; İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. III, s. 93; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. I, s. 139.

[631] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 125.

[632] Ahmet Önkal, Nebi Bozkurt, "Deve", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 9, İstanbul, DİA, 1994, s. 226.

kanalıyla aktarılan Resûlullah'a Allah'ın hangi maddeden olduğunun sorulduğunu haber veren şu rivayettir: *"O, ne gökten ne yerdendir. Akan sudandır. Allah atı yarattı onu koşturdu ve terletti. Sonra da kendini yarattı."*[633] Şüphesiz aklî melekeleri yerinde olan hiç kimse bu rivayetin uydurma olduğunda tereddüt etmez. Yalnızca metne bakıldığında rivayetin, İslâm dinine zarar vermek, mezhebî veya maddi menfaat elde etmek, Müslümanlarla alay etmek gibi çeşitli sebeplerle vaz' edildiği söylenebilir. Sadece senede bakıldığında da hadisin hangi sebeple uydurulduğunu anlamak mümkündür. Mecrûh râvi Muhammed b. Şücâ'ın (ö. 266/880) Hanefi fakihi, hadis ve kıraat âlimi, takva sahibi biri olduğu belirtilmiştir.[634] Ne var ki bu müspet özellikleri yanında onun kezzâb, kâfir, heva sahibi, bid'atçi ve Cehmiyye'den biri olduğu yönünde değerlendirmeler de bulunmaktadır.[635] İlgili metnin muhtevasındaki tecsîm ifadeleri ile râvinin ileri sürülen mezhebî kimliği beraber değerlendirildiğinde yani metin-râvi eksenli bir analiz yapıldığında ortaya çıkan şey, metnin muhtevası ile râvinin akidesi arasındaki muarazadır. İşte bu tearuz hadisin başka bir sebeple uydurulmuş olabileceği ihtimali üzerinde düşünmemize neden olmaktadır. Cehmiyye, Allah'ın sıfatları hususunda Mücessime ve Müşebbihe'ye karşı ortaya çıkmış bir mezheptir.[636] Dolayısıyla metin ile iddia edilen râvinin akidesi tearuz etmektedir. Bu değerlendirme akabinde *el-Kâmil*'de Muhammed b. Şüca' hakkında verilen şu bilginin zikredilmesi hadisin uydurulma sebebine yönelik bir veri sunması açısından kayda değerdir:

> "Teşbihle alâkalı hadisler uydurur ve onu Ashâbü'l- hadîs'e nispet ederdi. Sika bir râvi olan *Hibbân b. Hilâl > Hammâd b. Seleme > Ebû Hüreyre tarikiyle*; 'Allah atı yarattı onu koşturdu ve terletti. Sonra da kendini yarattı' rivayetini nakletti ve daha bunun gibi pek çok hadis uydurdu. Onunla meşgul olmak gerekmez; çünkü o rivayet ehlinden değildir. Taassup

---

[633] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 105; Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî ez-Zerkeşî, **en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh.**, thk. Zeynelâbidîn b. Muhammed Belâferîc, Riyad, Edvaü's-Selef, 1998, C. II, s. 268; İbn Hacer, **en-Nüket ʿalâ Kitâbi'bni'ş-Şalâḥ**, C. II, s. 852; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. I, s. 11; Ahmed Muhammed Şâkir, **el-Bâ'isü'l-hasîs**, s. 197.
[634] Saymerî, **Aḫbâru Ebî Ḥanîfe ve aṣḥâbih**, s. 164.
[635] Hatîb el-Bağdâdî, **Târîḫu Baġdâd**, C. III, s. 315; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, C. XXV, s.363, 364; Muhammed b. Şücâ'ın Cehmiyye'den olan Bişr b. Gıyâs (ö. 218/833) ile arkadaşlığı sebebiyle Cehmî sayıldığı yönünde görüşler de bulunmaktadır. İbn Hacer, **Tehẕîbü't-Tehẕîb**, C. IX, s. 221; Çan, "Hicrî İlk Üç Asırda Râvilerin Rey Sebebiyle Tenkide Uğraması", s. 111; Gülcü, "İbn Irâk'ın (Arrâk)'ın Tenzîhü'ş-Şerîa Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi", s. 100, 101.
[636] Şehristânî, **el-Milel ve'n-niḥal**, C. I, s. 86.

sebebiyle hadisler uydurup onları hadisçilere nispet ederek karalamak istemiştir."[637]

İbn Adî'nin yukarıdaki açıklamalarına bakılırsa hadis, Ehl-i hadisi karalamak amacıyla uydurulmuş olmalıdır. Nitekim son derece gayr-i makul nitelikteki bu rivayetin güvenilir râvilere nispet edilmesinin ardındaki sebep, hadisçilerin akıl almaz nakillerde bulunduklarını ortaya koyma amacını haiz görünmektedir. Fakat müttehem râvi İbn Şücâ' hakkında serd edilen müspet özellikler ve rivayet içeriği ile mezhebî kabulü arasındaki muâraza, rivayetin, muhalifleri tarafından onun adına uydurulmuş olma ihtimalini de akla getirmektedir. Devrinin donanımlı bir fakihi olan İbn Şücâ' aynı zamanda kelam ilmindeki bilgisiyle de ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla onun etrafında; otoritesini sarsmak veya ilmî statüsünden istifade etmek isteyenlerin olabileceğini de göz önünde bulundurmak gerekir. Sonuç olarak burada tek bir rivayetin birden fazla sebeple ilişkilendirilebileceği görülmektedir. Zira metin verileri onun, İslâm'a zarar vermek amacıyla irtibatına; İbn Adî ve İbnü'l-Cevzî gibi âlimlerin müttehem râviye matuf değerlendirmeleri, Ehl-i hadisi karalamak maksadıyla ilgisine, İbn Şücâ'a dönük olumlu tavsifler ile rivayetin onun akidesine muarız içeriği ise muhalif kişi veya fırkaların râviye yönelik karalama politikalarına hamledilebilir.

Söz konusu rivayet aynı zamanda gerek mevzûât gerekse mevzûâtın kaynakları içerisinde zikredilen sebep-örnek uyumuna dair yorumda bulunma imkânı sunması bakımından da önemlidir. Mesela İbn Hacer (ö. 852/1449), İbn Şücâ'ın bu rivayetini heva sahibi kimselerin uydurmalarını örneklendirmek üzere kullanmıştır. Süyûtî (ö. 911/1505) de İbn Şücâ'ı dininde sapmış kişi olarak nitelemek ve bir dirhem karşılığında elli hadis uydurabilecek biri şeklinde tavsif edildiğini aktarmak suretiyle farklı kavramlarla da olsa İbn Hacer ile aynı sebebe değinmiştir.[638] Diğer müelliflerin yukarıda yer verilen izahları da göz önünde bulundurulduğunda ilgili hadisin vaz'ında İslâm'a zarar vermek ana sebep, ehl-i hevâ olmak, mezhep mutaassıbı olmak ya da Ehl-i hadise zarar vermeyi amaçlamak şeklindeki alt kategoriler ise ana sebebin

---

[637] İbn Adî, **el-Kâmil**, C. VII, s. 550; İbnü'l-Cevzî de İbn Adî'den naklen aynı değerlendirmeleri aktarmıştır. Bkz. İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 105.

[638] Bkz. İbn Hacer, **en-Nüket ʿalâ Kitâbi'bni'ş-Şalâḥ**, C. II, s. 851; Süyûtî, **Tedrîbu'r-Râvî fî Şerḥi Taḳrîbu'n-Nevâvî**, C. I, s. 328; Ahmed Muhammed Şâkir, **el-Bâ'isü'l-hasîs**, s. 197.

keyfiyetini ortaya koyan karîneler olarak kabul edilebilir. Bu örnek bağlamında, incelemeye konu olan klasik eserlerdeki uydurma sebeplerinin, örneklerle uyumlu olduğunu söylemek imkân dahilindeyse de örneklerin çok yönlü düşünmeye elverişli yapılarının bir miktar göz ardı edildiğini belirtmek mümkündür. Daha sade bir deyişle, temel sebep-örnek rivayet uyumu yakalanmışken sebebin başka bir sebeple bağına dair tafsilata pek rastlanmaz.

Allah'ın sıfatları hakkında uydurulan başka bir rivayette yer alan tecsîm ifadeleri şöyledir:

> "Allah, her cuma gecesi altı yüz bin melekle dünya semâsına iner. Nurdan yapılmış kürsüsüne oturur. Önünde kırmızı yakuttan levhası vardır. İçerisinde Ümmet-i Muhammed'ten ruyetullâhı, sıfatlarının keyfiyetini, suretinin ne olduğunu kabul edenlerin isimleri yazılıdır. Allah, meleklerine karşı bunlarla övünür ve der ki, 'bunlar beni inkâr etmeyen, Peygamber'in sünnetini uygulayan, Allah hakkında kınayanın kınamasından korkmayan kullarımdır. Ey meleklerim! Şânım ve şerefim adına sizi şahit tutuyorum ki ben bu kullarımı hesapsızca cennete koyacağım.'"[639]

Bu rivayetin, Ebü's-Saâdât Ahmed b. Mansûr (ö. ?) tarafından uydurulduğu belirtilmiştir. Zehebî, onun Mücessime'nin şeyhlerinden olduğunu bildirmiş ve Cûzekânî ile İbnü'l-Cevzî'den naklen, senedde yer alan Kerhî isimli diğer şahsın tanınmadığını, bu kişiyi Ebü's-Saâdât'ın uydurduğunu aktarmıştır. İbn Mende'nin (ö. 512/1119) Ebü's-Saâdât'ın mülhid ve kezzâb olduğu yönündeki değerlendirmesiyle de sözlerini sonlandırmıştır.[640] Metin ve râviye yönelik değerlendirmeler, hadisin Mücessime tarafından, kendi görüşlerini desteklemek maksadıyla vaz' edildiğini göstermektedir.

G. Faziletlerle İlgili Olması

Bir şeyin faziletini ortaya koymaya yönelik uydurma hadislerde öncelikli olarak metne müracaat etmek sebep tespiti yaparken kolaylık sağlayacaktır. Herhangi

---

[639] Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**, C. I, s. 214; İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. I, s. 679; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. I, s. 31; Muhammet Ali Asar, "Uydurma Hadis Rivayetlerinde Allah Tasavvuru", C. 2, No: 2, 2019, s. 242, 243; Muhammet Ali Asar, **Hadislerde Allah Tasavvuru**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020, s. 302.

[640] Cûzekânî, **el-Ebâṭîl ve'l-menâkîr**, C. I, s. 215; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât,** C. I, s. 123; İbn Hacer, **Lisânü'l-Mîzân**, C. I, s. 679.

bir şahsın, grubun, şehrin, ırk veya dilin üstünlüklerini anlatıp duran metinler literatürde hayli yekûn tutmaktadır. Faziletlerle ilgili metinlerin büyük bir kısmının, senedin herhangi bir veriyi sunmadığı durumlarda dahi, ortaya atılma sebebini tespite mahal verdiği görülmüştür. Sebep tespitini kolaylaştıran bir karine de rivayete eserinde yer veren müellifin açıklamalarıdır. Mesela Muâviye b. Ebû Süfyân'ın faziletleri bâbında İbnü'l-Cevzî, bu rivayetlerin Ehl-i sünnetin mutaassıpları tarafından Râfizîlere duyulan öfke sonucunda vaz' edildiğini belirtmekte buna mukabil Revâfizin mutaassıplarının da onu yeren hadisler uydurduklarını ifade etmektedir.[641]

... *Hafs b. Ebî Dâvûd* > *Leys* > *Mücâhid* > *İbn Ömer* tarikli bir rivayette Resûlullah'ın şöyle dediği nakledilir:

> "Ümmetimden kendisine ilk şefaat edeceğim Ehl-i beytimdir. Sonra onlara yakın olanlar, sonra onlara yakın olanlar, sonra Ensar, sonra iman edip Yemen'den bana tâbî olanlar, sonra diğer Araplar, sonra da acemlerdir. Kime önce şefaat edersem o daha faziletli olmada önceliklidir."[642]

Bu mevzû hadis pek çok unsuru bir arada görmek açısından dikkati câliptir. Rivayette adeta bir hiyerarşi kurgulanmış ve en âlî makam Ehl-i beyte verilmiştir.

H. Değerlendirme

Uydurulma sebeplerini açığa çıkarabilecek temel karîneleri konu edinen bu bölümde, râvi ile rivayet arasındaki uyum karînesi ve metin verileriyle rivayetin uydurulma sebepleri arasındaki ilişki ana başlıkları yedişer alt kategoride incelenmiştir. Genel bir değerlendirmeyle ifade etmek gerekirse; râvinin zâhid olması ve vaz'ından sorumlu tutulduğu hadisin terğîb-terhîb içeriğine sahip oluşu, insanları güzel işlere teşvik edip, kötü amellerden sakındırmak gibi iyi bir niyetle hadis uydurulduğunu göstermektedir. Aynı sebep, râviye dair bir vasfın bulunamadığı fakat metnin insanları güzel amellere sevk ederek karşılığında bir ecir vaadinde bulunduğu haberler çerçevesinde de ortaya çıkmaktadır. Fakat literatürde bazen bu kabilden haberlerin zındıklara nispet edildiği görülmüştür. Böyle durumlarda rivayet, İslâm'a

[641] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 15.
[642] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. III, s. 250; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerîʿa**, C. II, s. 378.

zarar vermek maksadıyla uydurulan hadislerden değil, zenâdika kavramındaki muhteva genişlemesi durumu göz önünde bulundurularak yine zâhidlerin terğîb-terhîb maksatlı uydurmalardan sayılmıştır.

Râvinin zındık olduğu bilgisiyle rivayetinin İslâm'ı ya da Müslümanları hafife alıp, onlarla alay etmeyi amaçlar mahiyette olması, İslâm'a zarar vermek şeklindeki sebebi açığa çıkaran temel bir karîne görünümündedir. Aynı sebep, metnin tecsîm veya teşbih ifadeleri içermesi karînesiyle de tespit edilebilir. Fakat bu muhtevaya sahip metinlerin, yine bir uydurma sebebi olarak taassubu da açığa çıkarabileceği belirtilmelidir. Râvinin mezhebî kimliğinin bilinmesi; siyâset, mezhep taassubu ve şahıs taassubunun uydurma sebebi olarak ortaya konmasına imkân sunan ilkelerdendir. Rivayetin bu sebeplerden hangisiyle ilişkili olduğuna yönelik tafsilat ise metnin yardımıyla ortaya konabilecektir. Siyaset, mezhep taassubu ve şahıs taassubunu açığa çıkaran metin karînesi ise metnin faziletlerle ilgili olmasıdır. Metnin bu sebeplerle bağlantı kurulabilecek bir kavramı, inanışı veya şahsı merkeze alması durumu, sebebi daha belirgin hale getirebilecek ayrıntılardır. Râvinin menfaat temini karînesi, iktidara yanaşmak ya da sosyal bir statü elde etmek maksadıyla hadis uydurulduğunu açığa çıkarmaktayken, râvinin bölgesi ya da metnin bir ırka yönelik olumlu/olumsuz söylem içermesi, uydurma sebebi olarak şehir ve ırk taassubunu hatırlatmaktadır. Râvinin şahsî meselesi sonucunda hadis vaz‘ etmesi karînesi, öfke, husûmet veya menfaat gibi duyguların hadis uydurmaya sebebiyet verdiğini gösteren bir ilke olup, literatürde açıkça bu kategoriye dahil edilen az sayıda haber bulunmaktadır. Râvinin mesleğiyle rivayeti arasındaki uyum ise, ticârî kaygıların bir hadis uydurma sebebi olduğunu ortaya koymaktadır.

Burada yer verilen karîneler, mevzûât literatürü ve onun kaynaklarının tetkiki sonucunda elde edilen bulgulara binaen genel hatlarıyla oluşturulmuşlardır. Bunların spesifik bir çalışma özelinde pratiğe yansıtılmasının ise konuyu daha anlaşılır hale getireceği umulmaktadır. Bu amaçla yukarıda belirlenen karînelerin, *el-Mevżûʿât* içerisindeki rivayetlere tatbiki neticesinde ortaya çıkan uydurulma sebepleri bir grafik üzerinde gösterilecektir. *el-Mevżûʿât,* mevzûât literatürünün en temel örneği olması, kendinden sonraki çalışmalara esas teşkil etmesi, içerisindeki rivayetlerin senedleriyle

kaydedilmesi ve müttehem râviyi tavsif eden emârelere azımsanmayacak oranda yer verilmesi gibi özellikleriyle temâyüz ettiği için, söz konusu işlemin örneklemi olarak belirlenmiştir. Eser içerisinde yer alan toplam 1847 rivayet,[643] belirlenen karîneler bağlamında gözden geçirilmiş, bunlardan 757 tanesinin bir sebeple ilişkilendirilemeyeceği görülmüştür.[644] Geriye kalan 1090 rivayetin oransal dağılımı ise aşağıdaki gibidir.

[643] Çalışma boyunca *el-Mevżûʿât*'ın Abdurrahmân Muhammed Osmân tahkikli neşri kullanılmışsa da orada hadisler numaralandırmadığı için grafik oluşturulurken Nureddin Boyacılar tahkikli neşir esas alınmıştır. Bu baskı toplam 1847 haber içermektedir. Fakat eserde sadece mevzû hadisler değil, hadis uyduran kimselere ait veriler ve vazzâ' râvilerden gelen itiraflar da numaralandırılmıştır. Bunlar göz ardı edilirse mevzû olduğuna hükmedilen rivayet sayısı 1847'den daha az olacaktır. Bk Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b Alî b Muhammed Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât mine'l-eḥâdîṯi'l-merfûʿât**, thk. Nûreddin Boyacılar, Riyad, Mektebetü Edvâü's-Selef, 1997.

[644] Herhangi bir uydurma sebebiyle ilişkilendirilemeyen bazı örnekler şöyledir: *"Besmeleyi güzel bir şekilde yazan kimsenin günahları bağışlanır.", "Kim bana Mart'ın çıktığını müjdelerse ben de ona cenneti müjdelerim.*", *"Güzel bir yüze bakmak göze kuvvet verir. Çirkin yüze bakmaksa yorgunluğa sebep olur.", "Hayrı güzel yüzlü olanın yanında arayın.", "Ekmeği küçültüp sayısını artırın, onda sizin için bereket vardır."* gibi. İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 226, 163; C. II, s. 160, 292, 236.

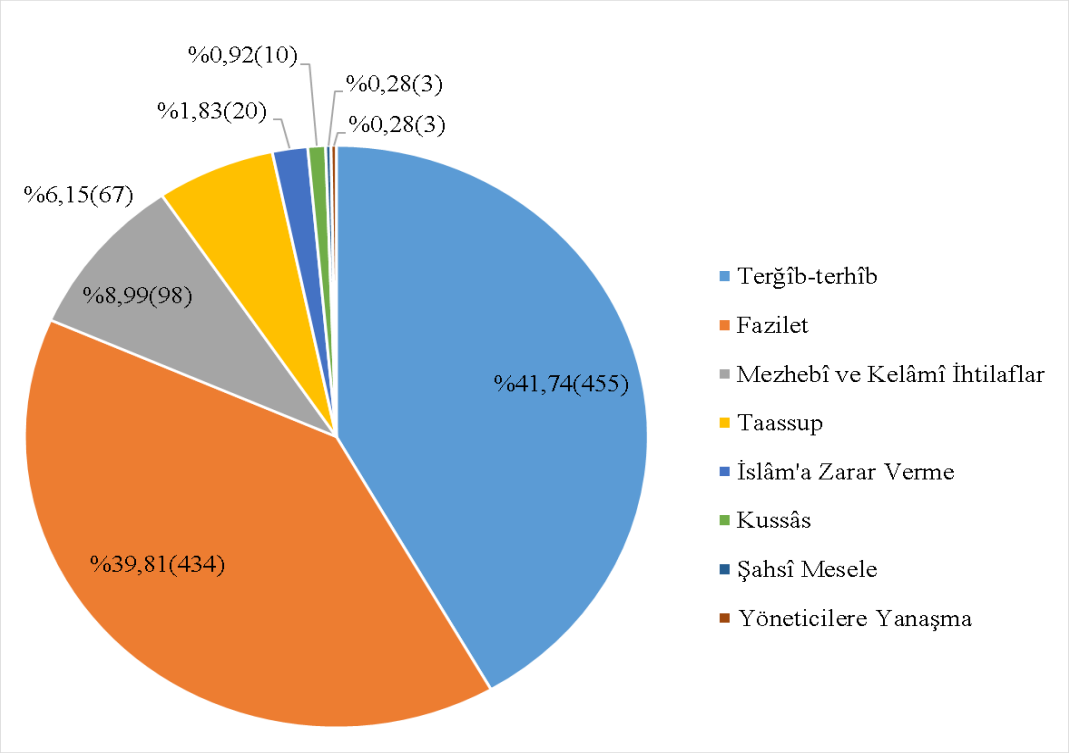

Grafik 2. 2: Kitâbü'l-Mevżûʿât'a tatbik edilen karînelerin sunduğu uydurulma sebepleri

Râvinin zâhid olması veya metnin iyiliğe teşvik ederek kötülüklerden sakındırmayı amaçlayan mahiyeti karînelerinin *el-Mevżûʿât*'a tatbiki sonucunda, toplam 455 rivayetin terğîb-terhîb sebebiyle ilişkilendirilebileceği görülmüştür. Bu değer, sebep tespitine elverişli olan rivayetlerin toplam frekanslarının %41,74'üne tekâbül etmektedir. Dolayısıyla tıpkı klasik hadis usûlü eserlerinde olduğu gibi *el-Mevżûʿât* içerisinde de terğîb-terhîb sebepli uydurmaların yoğunlukta olduğu görülür. Daha sonra %39,81'lik bir oranla fazileti vurgulamak maksadıyla uydurulan hadisler gelmektedir. Bu sebep belirlenirken, râvinin mezhebi, bölgesi, ırkı, metnin bir şeyleri övmeyi amaçlar mahiyette oluşu karinelerinden istifade edilmiştir. Aslında faziletin kendisi değil, bazı şeylerin üstünlüğünü ortaya çıkarmak maksadı bir uydurma sebebidir ki bunun taassuptan net bir şekilde ayrılamayacağı belirtilmelidir. Bu kapsamda çalışmanın üçüncü bölümünde fazilet çerçevesindeki rivayetler bir üst kategori olan taassup maddesi altına derc edilecektir. Burada taassup ve faziletin ayrı maddeler olarak zikredilmesinde, metnin taassubî söylemler içermesi ve müellifin,

râvinin taassup sebebiyle hadisler uydurduğuna dair söylemleri esas alınmıştır.

Râvinin mezhebî eğiliminin bilinmesi ve rivayetinin mezhebî aidiyetine mutabık içeriği, yine muhalif fırkaları ya da onların görüşlerini hedef alır özellikte olması veya aynı konuda farklı fıkhî-itikadî hükümler barındıran metinlerin serdedilmesi karîneleri eserde %8,99 oranına tekabül eden mezhepsel ve kelâmî ihtilaflar sebebinin görülmesine imkân sunmuştur. Daha önce değinilen karînelerin tatbiki, %6,15 oranında taassup sebebinin tespit edilmesine, râvinin Zenâdikadan olması karînesi ise %1,83 oranında İslâm'ı hafife almak şeklindeki sebebin çıkarılmasına olanak sağlamıştır. %0,92'lik orana sahip olan kussâsın uydurmaları ile %0, 28'lik oranlarla yer alan şahsî mesele ve yöneticilere yanaşma sebepleri temelde menfaat ana maddesi içerisinde yer alabilecek tafsilatlar olup, bunların açığa çıkarılmasında yine râvi ve metne yönelik karîneler rol almıştır.

Sonuç olarak, çalışmanın kapsamını ve amacını aşacağı düşüncesiyle her bir mevzûât eseri örneği için ayrı ayrı değerlendirme yapılamamışsa da mevzûât eserleri ve onun kaynakları özelinde gerçekleştirilen taramalar, sebeplerin sistematik bir tasnifle yeniden ele alınması gerektiği kanaatini oluşturmuştur. Çalışmanın üçüncü bölümünde bu mesele üzerinde durulacağı ifade edilmelidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HADİSLERİN UYDURULMA SEBEPLERİ

Hadis usûlünün ve tarihinin konusu olan mevzû haberlerin ortaya çıkışında pek çok sebepten söz edilebilir. Bu sebeplerin metnin içeriğine veya senedin sunduğu verilere göre tafsilatlandırılması mümkündür. Temelde mevzû hadisleri teammüdî/kasıtlı ve gayr-i teammüdî/kasıtsız olarak uydurulanlar şeklinde kategorize etmek imkân dahilindedir. Fakat literatürde kasıtsız uydurmalar bir hata veya yanılma sonucunda Resûlullah'a (a.s.) atfedilen haberleri nitelemek maksadıyla kullanılmaktadır. Bunların açığa çıkmasında râvinin adâletine yönelik bir kusur değil, hadis alma esnasında hata, yanılma, sözü doğru anlayamama durumlarında olduğu gibi zabta yönelik kusurlardan kaynaklanan bir tahrif söz konusudur. Nitekim mevzûât eserleri içerisindeki haberlerin uydurulma sebepleri büyük ölçüde "kasıt" ana temalı olup, kasıtsız uydurma şeklinde nitelenebilecek örneklere daha az rastlanmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada kastî olarak vaz' edilen hadislerin uydurulma sebepleri tespit edilecektir.

Kasten hadis uydurma, dini tahrif etme amacının veya tam tersine dine hizmet etme arzusunun bir sonucu olarak gerçekleştirilmiştir. Yani bilerek vaz' edilen hadislerin ortaya çıkmasında sadece kötü niyet değil, aynı zamanda iyi niyet de etken olmuştur. Siyasi, ticârî, şahsî, dinî, mezhebî vb. etkenlerden kaynaklanarak kasten uydurulan rivayetlerin esasını, din veya dünyaya yönelik bir menfaat temin etme arzusu oluşturmaktadır. Rivayetler daha özel olarak incelendiğinde ise onlardan bazılarının ortaya çıkışında anlamlı veya anlamsız bir hikâyenin olduğu görülmektedir.

Bu bölümde sebepler kaynaklarda taranırken literatür merkezli değil, daha çok problem merkezli bir yöntem takip edilmiştir. Uydurulma sebebini tespite olanak sağlayan rivayetler belirlendikten sonra ilk olarak onların klasik hadis usûlü eserlerinde yer verilen sebeplerden herhangi biriyle ilişkilendirilmesine özen gösterilmiştir. Bunun gerçekleştirilemediği durumlarda mevzûâta kaynaklık eden diğer çalışmalarda ve mevzûât literatürü içerisinde onunla ilgili özel bir açıklamanın

olup olmadığı araştırılmıştır. Bir müellifin değerlendirmeye konu olan hadisin uydurulma sebebini açıkça belirtmesi durumunda bu bilgi kaydedilmiştir. Tüm bu aşamalardan sonra, aslında tezin de temel iddiası olan tahlil esaslı tespit merhalesine geçilmiştir. Burada bir sebeple ilişkili olduğu düşünülen rivayetlerin çalışmanın ikinci bölümünde ortaya konan karînelerden istifade edilerek yeni bir uydurulma sebebiyle ilişkisi üzerinde durulmuştur.

Aşağıda incelenecek olan uydurulma sebeplerinin sıralanmasında, ikinci bölümdeki tertibe uyum sağlanması ve somut bir veri üzerinden hareket edilmesi amaçlanarak, yine usûl eserlerindeki dağılım esas alınacak, bu sıralamaya mutabık kalınamadığı durumlar ise gerekçeleriyle birlikte açıklanacaktır. Bu bölümdeki sebepler belirlenirken karşılaşılan bir zorluk, mevzûât literatürü ve onun diğer kaynaklarında bir sebeple ilişkilendirilen bazı mevzû haberlerde görülen iç içelik problemidir. Bu durum bir yönüyle rivayetin uyduruluş serüveni hakkında kesin sonuca ulaşmayı zorlaştırırken, diğer yönüyle sebebin de bir sebebi olabileceğini göstermesi bağlamında önemlidir. Alt kategori olarak niteleyebileceğimiz bu özellikteki sebepleri, mevcut verilerin sunduğu imkanlar dahilinde, en temel nedeni yansıtan ana bir başlık içerisinde incelemek, olayları anlamlandırma noktasında daha derinlikli ve çok yönlü düşünmeye imkân sunacaktır. Dolayısıyla incelenen tüm literatür örneklerinden elde edilen bulgulara göre hadislerin uydurulma sebepleri; İslâm'a hizmet etme/terğîb-terhîb, siyasi sebepler, İslâm'a zarar verme, taassup ve menfaat şeklindeki beş ana başlık içerisinde ele alınabilecektir. Bu ana sebeplerle ilişkili tafsilat ise alt kategoriler halinde incelenecektir.

I. DİNE VE TOPLUMA HİZMET ETME ARZUSU

Klasik hadis usûlü eserlerinde yer verilen sebepler içerisinde, terğîb-terhîb maddesi yoğunluktadır. Kendilerini zühd ve takvaya nispet eden bazı kimseler, insanları iyi ve güzel amellere teşvik edip, kötü işlerden sakındırarak dine hizmet etmiş olacakları inancıyla hadis uydurma işine girişmişlerdir. Resûlullah adına yalan söylemek gibi son derece çirkin bir işin, insanların gönül dünyasına dokunma sloganlarıyla yola çıkarak, nefisleri tezkiye, kalpleri tasfiye etme ilkesini şiar

edindiğini iddia eden kişi ve gruplarca icra edilmesi dikkat çekicidir. Bu çeşit uydurmalar geçmişte olduğu gibi bugün de halkın din algısını şekillendirme fonksiyonuna sahiptir. Dine hizmet etmek için hadis uydurmanın mübahlığına hatta gerekliliğine o kadar inanılmış ki tarihî süreç içerisinde terğîb ve terhîb maksadıyla hadis uydurulmasına cevaz veren bir mezhep dahi vücut bulabilmiştir.[645] Bu gruba dâhil edilebilecek rivayetlerin sonunda genellikle kişinin yapacağı iyiliğe karşılık bir mükâfat vaadi, işleyeceği günaha ya da kötülüğe mukabil ise azap ve ceza ihtarı dikkat çekmektedir. Dine hizmet etmek için vaz‘ edildiklerinden olsa gerek bu metinlerde İslâm’a aykırı ibarelere pek rastlanmaz. Yine bu sebepten dolayı uydurulan metinlerde, diğer uydurma sebepleri örneklerinde çok da görülmeyen mübalağalı ifadelere sıklıkla yer verilir. Ayrıca metinlerde zaman zaman söze kuvvet kazandırmak ve tesirini artırmak maksadıyla eklendiği anlaşılan yemin ifadeleriyle de karşılaşılır.

Dine hizmet etmek maksadıyla vaz‘ edilen hadisler, “yarar ilkesi” çerçevesinde ortaya atılmışlardır. Nihayetinde câhil zâhidlerin kendi ilgi ve algılarına göre ürettiği rivayet malzemeleri, mevzûât literatürü ve kaynaklarında dine hizmet etme arzusu, şeklinde bir sebebin yer almasına neden olmuştur. Söz konusu klasik eserlerde bu sebep, genel bir değerlendirmeyle sunulmakta ve rivayetlerin odağındaki kavramı esas almak suretiyle bir tafsilata gidilmemektedir. Fakat mevcut veriler, literatürün zikrettiği terğîb ve terhîb esaslı temel sebepleri ayrıntılandırmaya imkân sunmaktadır. Dolayısıyla dine hizmet etmek amacıyla vaz‘ edilen rivayetlerin aşağıda yer verilecek alt başlıkları, daha önce ifade edilen, tahlil merkezli tespit prensibiyle oluşturulmuştur. Başlıklar, genel olarak, rivayetlerin literatürdeki konu yoğunlukları esas alınarak sıralanmıştır.

A. Güzel Amellere Teşvik (Terğîb)

Güzel amellere teşvik eden uydurma hadislerde genellikle İslâm’ın ruhuna aykırı metinlerle karşılaşılmaz ve bunlar literatürde epey yekûn tutar. Yahyâ b. Saîd

[645] Kerrâmiyye terğîb-terhîb maksadıyla hadis uydurulabileceğini ileri sürmüştür. bkz. İbnü’s-Salâh, **Ulûmü’l-hadis**, s. 100; İbn Hacer, **Nuḫbetü’l-fiker**, s. 274; Sehâvî, **Fethü’l-muğîs**, C. II, s. 115; Kandemir, **Mevzû Hadisler**, s. 55.

el-Kattân'ın (ö. 198/813) *"Hayır ve zühde nispet edilenlerden daha çok yalan söyleyen kimse görmedim."*[646] şeklindeki ifadesi durumun vahametini yeterince izah etmektedir. Bu çeşit uydurmalarda daha çok; namaz kılma, Kur'an okuma, zikir ve duada bulunma, oruç tutma, başkalarına iyilik yapma gibi amellere sevk ve teşvik edici anlamlar muhtevidir. Bunların detaylarına aşağıda alt başlıklar halinde yer verilecektir.

1. Namaz Kılmak

Güzel amellere teşvik etmek amacıyla uydurulan rivayetlerin daha çok namaz ibadeti etrafında yoğunlaştığı görülür. Neredeyse her gün için cezbedici mükafatlar sunan bir namaz tayin edilmiş ve Müslümanlar bu namazları kılmaya teşvik edilmişlerdir. Mesela, insanları Allah Teâlâ'ya ibadete sevk eden bir uydurma rivayette şeytanın pişmanlığı efsanesi yer almaktadır. *Kinâne b. Cebele > Süheyl b. Ebî Hâzim > Sâbit > Enes* kanalıyla aktarılan rivayet mana itibarıyla şöyledir: *"Âdemoğlu secde ettiğinde şeytan ağladı ve yazık bana! Âdemoğlu secde etmekle emrolundu ve o, bunu yaptı. Onun için cennet vardır. Ben ise secde ile emrolundum ve bunu yapmadım. Benim için cehennem vardır."*[647] Kezzâb râvi Kinâne b. Cebele es-Sülemî el-Horasânî hakkında metinle bağ kurulabilecek bir bilgiye ulaşılamamıştır.[648] Ancak yalnızca metinden hareketle de hadisin terğîb nitelikli olduğu ve bu maksatla uydurulduğu rahatlıkla anlaşılabilir. Başka bir rivayet Ümmü Seleme'den (ö. 62/681) nakledilmekte ve bir yönüyle insanları güzel amellere teşvik ederken diğer yönüyle onlara umut aşılamayı hedeflemektedir. Buna göre, Tâif halkından bir genç Resûlullah'ın yayına gelerek ona namazlarını kaçırdığından ve bunun için ne yapması gerektiğinden sormuş, Resûlullah ise bu gence pişmanlık duyup tövbe ettikten sonra cuma gecesi her rekâtında bir Fâtiha ve yirmi beş İhlas okuyarak sekiz rekatlık bir namaz kılmasını tavsiye etmiştir. Selam verdikten sonra ise bin kez salavat getirmesini öğütleyerek; *"Yüz yıllık namazı kaçırmış olsan bile bu ona denktir. Öyle ki Allah, (bu*

[646] Müslim, **el-Câmi'u's-sahih**, C. I, s. 17, 18.
[647] İbnü'l-Kayserânî, **Ẕaḫîretü'l-ḥuffâẓ**, C. I, s. 327.
[648] Heratlı'dır. İbrâhîm b. Tahmân'dan rivayette bulunmuştur. Kendisinden ise Iraklılar ve Heratlılar rivayet etmiştir. Mürciî idi ve haberleri kalb ederdi. Sikalardan bilinmeyen şeyler rivayet etmede infirad etmiş, Yahyâ b. Maîn onun için pis bir yalancıdır demiştir. İbn Hibbân, **el-Mecrûḥîn**, C. II, s. 234.

namazın sebebiyle) bütün günahlarını bağışlar, her rekât için sana cennette bir şehir ve okuduğun her âyet için huriler verir. Sonuçta cennete hesapsızca girersin.''[649] buyurmuştur. Benzer manadaki diğer bir rivayette muhterem gün cumartesi olup Fâtiha ve İhlâs Surelerini okuyarak kılınması gereken namaz bu kez dört rekâttır. Karşılığında ise cehennemden âzâd olunacağı müjdesi vardır.[650]

Aşûre namazı,[651] akşam namazı sonrası kılınan altı rekatlık namaz,[652] pazar günü kılınan dört rekatlık namaz ile pazar gecesi kılınan dört rekatlık namazlar için paha biçilemez mükâfatlar vadeden rivayetler bu çeşit uydurmalara örnektir.[653] Böylece literatür tüm günler için tayin edilmiş namazlar ve bunları eda edenler için ihdas edilmiş mükâfatlardan haber veren rivayetlerle kuşatılmıştır.[654] Bu tür nakillerin insanları ibadete sevk etmede etkili olacağı düşünülmektedir. Zira dört, sekiz ya da on rekatlık namaz kılması durumunda kendisinin cehennem ateşinden âzâd olunacağına inanan birey, elbette böyle bir fırsatı kaçırmak istemeyecektir. Irâkî'den (ö. 806/1404) naklen haftanın gün ve gecelerinde kılınacak namazlarla ilgili hiçbir sahih rivayet olmadığını aktaran Leknevî (ö. 1886),[655] bu tür rivayetlere, hadis bilmeyen bazı cahil zâhidlerin ve kendilerini fıkha nispet eden pek çok kimsenin itina gösterdiğini

---

[649] Cûzekânî, **el-Ebâṭîl ve'l-menâkîr,** C. II, s. 48; Aynı rivayet, İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevżûʿât*'ında da geçmekte olup o bu hadis için; "korkarım ki bu rivayet İslâm karşıtları tarafından dini hafife almak amacıyla uydurulmuş olsun" şeklinde değerlendirmede bulunmaktadır. Bkz. İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 135, 136.

[650] İlgili rivayet şöyledir: "Her kim her rekâtında birer Fatiha ve yirmi beşer kez İhlas okuyarak cumartesi gecesi dört rekât namaz kılarsa, Allah onun cismine cehennem ateşini haram kılar." Bk İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 113; Leknevî, **el-Âsârü'l-merfûʾa**, s. 48.

[651] Mevzûât müelliflerinden Mevsılî, *Aşûrenin fazileti babı*nda bu hususta yalnızca Aşûre orucuna teşvik eden rivayetin sahih olduğunu bildirirken o güne özel namaz kılmayı, infakta bulunmayı, süslenip sürmelenmeyi tavsiye eden sahih bir rivayet gelmediğini de belirtmektedir. Bkz. Mevsılî, **el-Muġnî**, s. 36.

[652] Tirmizî'nin *es-Sünen*'inde, akşam namazından sonra kılınan altı rekat nafile namazın on iki yıllık ibadete denk olduğu ve akşam namazından sonra yirmi rekat namaz kılana cennette bir köşk inşa edileceğine dair rivayetler bulunsa da senedde yer alan Ömer b. Abdullah b. Ebî Haysem, münkerü'l-hadîs olarak cerh edilmiştir. Bkz. Tirmizî, **Mevâkîtü's-salât**, 204.

[653] İbn Kayyım el-Cevziyye, **el-Menârü'l-münîf,** 48; diğer bazı örnekler için bkz. İbn Kayyım el-Cevziyye, **el-Menârü'l-münîf,** s. 44-50.

[654] Leknevî, **el-Âsârü'l-merfûʾa**, s. 47-58.

[655] Leknevî, **el-Âsârü'l-merfûʾa**, s. 56.

zikreder.[656]

2. Kur'an Okumak

Kur'an okumaya teşvik etmek maksadıyla uydurulan metinlerde de yine merkeze alınan sûreye mukabil oldukça cazip mükâfatlardan söz edilmektedir. Mesela, Übeyy b. Ka'b'dan (ö. 33/654) nakledilen Hz. Peygamber'in Kur'an'dan belli sûreleri okuyana verilecek nimetleri açıkladığı rivayet[657] insanları Kur'an okuma ameline sevk etmektedir. Rivayetin hemen akabinde İbnü'l-Mübârek'in (ö. 181/797) *"Onu zenâdikanın uydurduğunu zannediyorum"* dediği bildirilmiştir.[658] Ancak zındıkların güzel amellere teşvikte bulunarak dine hizmet etme amacıyla hadis uydurmaktan ziyade bu işi daha çok dine zarar verme maksadıyla yaptıkları bilinmektedir. Emevîlerin son dönemi itibarıyla bu kavramın kapsamında bir genişleme görüldüğü ve zındıklığın muhtelif âlimler, mutedil sûfîler, tasavvuf ekolleri ile diğer din ve devlet adamlarını da kapsayan bir terim olarak kullanıldığı[659] dikkate alındığında ise uydurulma sebebi daha anlaşılır bir hal almaktadır. İnsanları Kur'an ile meşgul olmaya sevk etmek maksadıyla hadis uydurup, bir de bu iş neticesinde ilâhî rızayı umduğunu dile getiren Nûh b. Ebî Meryem (ö. 173/789) ise eylemini şöyle gerekçelendirir. Ebû 'İsme Nûh b. Ebî Meryem'e şöyle denildi: *"Kur'an'ın faziletlerine dair hadisi İkrime'nin ashabından kimse nakletmiyorken sen nasıl oluyor da İkrime > İbn Abbas senediyle naklediyorsun? Nûh b. Ebî Meryem ise; insanların Kur'an'dan yüz çevirip Ebû Hanîfe'nin fıkhı ve İbn İshâk'ın meğazîsi ile meşgul olduklarını gördüm ve Allah rızası için bunu ben uydurdum."*[660] Bu rivayet, terğîb-terhîbi uydurma sebebi olarak zikreden klasik hadis usûlü eserlerinde de konuyu örneklendirmek üzere

---

[656] Leknevî, **el-Âsârü'l-merfû'a**, s. 58.
[657] Ukaylî, **eḍ-Ḍuʿafâ**, C. I, s. 156; Sehâvî, **Fethü'l-muğîs**, C. II, s. 114.
[658] Sehâvî de Kur'an'ın faziletine dair bu rivayetin, her halükârda mevzû olduğunu bildirmekle beraber, iki farklı sebeple uydurulduğu şeklindeki görüşlere dikkat çekmiştir. Buna göre rivayet ya zındıklar tarafından ya da insanları iyi bir işe teşvik etmek amacıyla mutasavvıflar tarafından uydurulmuştur. Bkz. Sehâvî, **Fetḥu'l-muġīs**, C. II, s. 114.
[659] Göksu, "Siyasî Bir Argüman Olarak İslâm Tarihinde Zındıklık ve Meşhur Zındıklar", s. 26, 27.
[660] Hâkim, **el-Medḫal**, s. 54; İbnü's-Salâh, **Ulûmü'l-hadis**, s. 100; İbn Cemâa, **el-Menhelü'r-revî fî ʿulûmi'l-ḥadîṯi'n-nebevî**, s. 54; İbn Hacer, **Nuḫbetü'l-fiker**, s. 269; Süyûṭî, **Tedrîbu'r-Râvî fî Şerḥi Taḳrîbu'n-Nevâvî**, C. I, s. 333; Leknevî, **el-Âsârü'l-merfû'a**, s. 15; Ahmed Muhammed Şâkir, **el-Bâ'isü'l-hasîs**, s. 194.

kullanılmıştır. Bu ve yeri geldikçe ifade edileceği üzere usûl eserlerindeki diğer uydurma sebeplerine verilen örnekler, birbirlerini tekrarlar mahiyette olup sebeplerle de genel hatlarıyla uyumludur.

Kur'an okumaya teşvikle ilgili rivayetleri vaz' edenlerin insanların bu ibadeti icra ederken erteledikleri veya öteledikleri işlerden ötürü yaşayacakları sıkıntılardan şikayetçi olmamaları adına da önlemler aldıkları anlaşılmaktadır. Mesela, *"Allah'ın Kur'an öğrenmeyi nasip ettiği kimse fakirlikten şikâyet ederse fakirlik kıyamete kadar onun alın yazısı olur."*[661] şeklindeki nakilde, aslında vaktini Kur'an öğrenmeye teksif ederek maddi bir kazanç elde edecek iş tutamayan ve bu durumu kendisini sıkıntıya düşürdüğü için serzenişte bulunan kişiye yönelik bir tahzirdir. O, Kur'an öğrenen kişinin fakirlik korkusuyla bu işi bırakabileceğinden duyulan endişeye karşı alınan bir tedbir görünümündedir. Kur'an okumaya sevk etmek amacıyla üretilen rivayetlerde bazen vaadin haddi aştığı görülür. Öyle ki bir rivayette Kur'an ezberleyen kişi diğerlerinden faziletli olması bakımından, yaratanın yaratılana üstünlüğü ile mukayese edilebilmiş,[662] diğer bir uydurmada ise Kur'an âyeti ile Hz. Peygamber ve onun ehli mukayese edilebilmiştir.[663] Başka bir rivayette ise *"Fetih suresini okuyan sanki Resûlullah ile beraber Mekke'nin fethini görmüş gibidir"*[664] denir.

"Kur'an okuyan kimseye dünyada verilmese de ahirette verilecek olan iki yüz dinar (ödül) vardır."[665] şeklindeki rivayet ile Fâtiha ve Ayete'l-kürsî,[666] Alak,[667] Tîn,[668] İhlas,[669] Yasin[670] sûrelerinin faziletini anlatan hadisler terğîb maksadıyla uydurulmuş haberlere örnektir. Ancak burada şuna dikkat çekmekte fayda vardır: *Kur'an'ın faziletlerinin zikri babı*nda her bir sûre için onu okumanın faziletiyle alâkalı

---

[661] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 254.
[662] Fettenî, **Teẕkiretü'l-mevżûʿât**, s. 78.
[663] Fettenî, **Teẕkiretü'l-mevżûʿât**, s. 81.
[664] Fettenî bunların ittifakla uydurma olduğunu beyan etmiştir. Fettenî, **Teẕkiretü'l-mevżûʿât,** s. 134.
[665] İbnü'l-Cevzî bunun Hz. Ali'nin sözü olarak rivayet edildiğini kaydetmiştir. İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 255.
[666] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 244.
[667] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 248.
[668] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 249.
[669] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 249.
[670] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 246.

rivayetler uydurulduğunu söyleyen Mevsılî, bu konuda İbnü'l-Mübârek'ten *"Bu tür rivayetlerin zenâdika tarafından uydurulduğunu zannediyorum"* değerlendirmesini aktarmış ve *"kâle'l-musannif"* diyerek Hz. Peygamber'den yalnızca Fâtiha, Ayete'l-kürsî ve İhlas sûrelerinin faziletiyle alâkalı sahih rivayet geldiğini kaydetmiştir.[671] Abdullah b. Mübârek'in ilgili rivayetleri zenâdikanın uydurmalarından sayması yine kavramın Emevîler döneminden sonra kapsam olarak genişlemesi ile izah edilebilir. Aksi taktirde daha önce dine zarar vermek amacıyla hadis uydurmakla maruf olan bu fırkanın insanları Kur'an okumaya sevk etmek amacıyla hadis uydurdukları ileri sürülebilecektir ki bu doğru değildir.

3. Zikir ve Dua

İnsanlara dua ve zikirle meşgul olmayı öğütleyen rivayetlerde mananın daha vurgulu ve etkili olması için çaba sarfedildiği görülmektedir. Bunun açık bir örneği demiri eriten dua rivayetidir. Buna göre Resûlullah (a.s.), *"Allah'a yemin ederim ki, Allahümme! Ente hayyun lâ temût ve ğâlibun lâ tuğlebû ve basîrun lâ tertâbu ve semîun lâ teşukku ve sâdikun lâ tekzibu ve samedun lâ tut'amu ve âlimun lâ tuallemu…(* اللهم أنت حي لا تموت وغالب لا تغلب وبصير لا ترتاب وسميع لا تشك وصادق لا تكذب وصمد لا تطعم وعالم لا تعلم*) isimleriyle demir yüzeyine dua edilse demir erir, akan suya dua edilse su durur. Uyumadan önce bununla dua edenin duasının her harfi için de tesbih ve istiğfar eden yedi yüz bin melek gönderilir."* demiştir.[672] Burada dikkat çeken husus Hz. Peygamber'in ağzından sözü tekit eden bir yemin lafzının da uydurulmuş olmasıdır. Bu durum sözü uyduran yalancının onun etkisini artırmak için takip ettiği bir yöntem olarak düşünülebilir. Başka bir metinde *"Sübhanallahi ve bi hamdihi"* diyen kimse için cennette kökleri altından olan bir milyon hurma ağacının dikileceği müjdelenir.[673] Görünen o ki sahih bir rivayette Resûlullah'ın mizanda ağır geleceğini

[671] Mevsılî, **el-Muğnî**, s. 24.
[672] İbn Kayyım el-Cevziyye, **el-Menârü'l-münîf**, s. 45.
[673] İbn Kayyım el-Cevziyye, **el-Menârü'l-münîf**, s. 44.

beyan ettiği zikrin[674] karşılığı yalancıların zihninde bir milyon hurma ağacına denktir.

Zikirle ilgili bazı rivayetlerde ilgili zikrin belirli bir süre devam ettirilmesi öğütlenmekte ve mükâfat bu devamlılığa bağlanmaktadır. Mesela, *"Kim ihlasla kırk gün Allah derse[675] kalbinden diline hikmet fışkırır."*[676] rivayetinde hikmet sahibi olabilmek için belirlenen süre kırk gündür. Bunun insanlar üzerinde bir algı ve etki oluşturma yöntemi olduğu söylenebilir.

4. Oruç Tutmak

Mevzûât literatüründe bazı günleri oruçlu geçirmenin faziletiyle alâkalı pek çok uydurma hadisle karşılaşılır. Mesela, *Muhammed b. Abdurrahman el-Beylemânî > Babası > İbn Ömer* tarikiyle verilen, *"Ramazan Bayramı sabahını oruçlu geçiren tüm zamanı oruçlu geçirmiş gibidir"*[677] rivayetin İslâm öğretileriyle uyuşmayan bir teşvik vardır. Nitekim sahih naslarda Resûlullah'ın Ramazan Bayramının birinci günü ile Kurban Bayramında oruç tutmaktan nehyettiği bildirmiştir.[678] Mecrûh râvi Muhammed b. Abdurrahman'ın (ö. 161-170?) babasından rivayetle, tamamı mevzû, yaklaşık iki yüz rivayet içeren bir nüshasının olduğu kaydedilmiştir.[679]

Oruca teşvik eder mahiyetteki rivayetlerin bir kısmı Âşûrâ orucu hakkında uydurulmuştur. Resûlullah'ın (a.s.) henüz Ramazan orucu farz kılınmadan evvel Âşûrâ orucunu tuttuğu, oruç farz kılındıktan sonra ise sürekli tutmayı bırakıp, dileyen tutsun dileyen tutmasın diye tavsiyede bulunduğu nakledilmektedir. Yahudilerin

---

[674] Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "İki kelime vardır ki bunlar dile hafif, mizanda ağır ve Allah'a sevgilidir: Sübhanallahi ve bi hamdihi, Sübhanallahi'l-azîm". Buhârî, **Deavât**, 65; Müslim, **Zikir**, 31.

[675] Sahâbe döneminde Allah'ın; Bismillah, subhanallah, Allah-u ekber, lâilâheillallah, elhamdülillah, lâ havle velâ kuvvete illâ billah gibi çeşitli ezkâr ile zikredildiğine dair nasslar bulunmaktaysa da yalnızca lafzatullaf ile zikir yapıldığını beyan eden ve buna teşvik eden bir haber ya da uygulama tespit edilememiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Vezire Yaman, "İtikadi Açıdan Zikir Kavramı", İstanbul, Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010; Akıbet Aksu, "Asr-ıSaâdette Zikir Anlayışı", İstanbul, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

[676] İbn Teymiyye, **Eḥâdîṯü'l-ḳuṣṣâṣ**, s. 72.

[677] İbnü'l-Cevzî, **el-ʿİlelü'l-mütenâhiye**, C. II, s. 57; İbnü'l-Kayserânî, **Teẕkiretü'l-mevżûʿât**, 90.

[678] Buhârî, **Savm**, 67.

[679] İbnü'l-Cevzî, **el-İlelü'l-mütenâhiye**, C. II, s. 57; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. I, s. 108; Yarba, **Uydurma Hadis Nüshaları**, s. 201-208.

Muharrem'in onuncu gününü bayram kabul ettikleri ve onlara muhalefet için bu günlerin oruçlu geçirilmesinin tavsiye edildiği de aktarılmaktadır.[680] Âlimler buradan hareketle Âşûrâ orucunun mendup olduğunu belirtmişlerdir.[681] Hal böyleyken mevzû rivayetlerde bu günlerin oruçlu geçirilmesini teşvik amacıyla mübalağalı ifadelere yer verildiği görülmektedir. Mesela, İbn Abbâs'tan merfû olarak aktarılan bir haberde Âşûrâ gününü oruçlu geçiren kimseye altmış yıl ibadet etmiş gibi sevap yazılacağı on bin melek ve on bin şehid sevabı verileceği, Allah'ın yedi semâsında oruçlu kimse için bir ecir bulundurduğu müjdelenmiştir. Devamında Âşûrâ orucu tutan bir mümine iftar yemeği verenin Ümmet-i Muhammed'in tüm fakirlerini doyurmuş gibi sevap alacağı, bir yetimin başını okşayana, yetimin kafasındaki her bir saç teline mukabil derece verileceği şeklindeki devasa mükâfatlar sıralanır. Bunlar sonunda Allah'ın, gökleri, yeri, kalemi, Cibrîl'i, meleklerini ve Âdem'i Âşûrâ gününde yarattığı, Dâvûd'un günahını yine o günde bağışladığı ve ona oğlu Süleymân'ı Âşûrâ gününde hediye ettiği bildirilir. Rivayet, Allah'ın Âşûrâ gününde arşa istiva ettiğini ve kıyametin Âşûrâ gününde kopacağını haber vererek tamamlanmıştır.[682]

Şîa'ya göre Âşûrâ, Hz. Hüseyin'in (ö. 61/680) şehadetinin intikamını almaya dönük ahitlerini hatırlama günüdür. Onlar Âşûrâ'yı yas günü ilan etmişken, Emevîler Kerbelâ olayını unutturmak için bir vesile sayarak o günü âdeta bayram kabul etmişlerdir.[683] *el-Mevzû'at*'ında Âşûrâ günüyle ilgili mevzû hadislere yer veren İbnü'l-Cevzî bu rivayetleri Ehl-i sünnet mensubu bazı câhil bireylerin Râfizîlere öfkelenerek uydurduklarını belirtmektedir. Müellifin bu açıklaması ve Âşûrâ orucuna sevk etmek maksadıyla vaz' edilen metinlerin içeriği, bunların Şîa'nın o güne mahsus bazı uygulamalarına ve iddialarına tepki olarak uydurulduğunu ortaya koymaktadır.

---

[680] Buhârî, **Savm**, 69.
[681] Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, **el-Mebsût**, Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, 1993, C. III, s. 92; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr el-Hanbelî İbn Kayyım el-Cevziyye, **Zâdü'l-meʿâd fî hedyi ḫayri'l-ʿibâd**, Beyrut-Kuveyt, Müessesetü'r-Risâle-Mektebetü'l-Menâri'l-İslâmiyye, 1994, C. II, s. 68-73.
[682] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 199-204; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maşnûʿa**, C. II, s. 92; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. II, s. 149; Leknevî, **el-Âsârü'l-merfû'a**, s. 95.
[683] Yusuf Şevki Yavuz, "Âşûrâ", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 4, İstanbul, TDV Yayınları, 1991, s. 26.

Rivayetlerin son derece cazip mükâfatlarla süslenmiş olması ise etki alanının genişletilmek istendiğini göstermektedir. İbnü'l-Cevzî'nin dikkat çektiği, rafizîlere öfke şeklindeki uydurma sebebi, bir kolu siyâsetle diğer kolu ise terğîble bağdaşan ana unsurdur. Bu durum bazı uydurma sebeplerinin iç içeliğini ve bir rivayetin ihdasında birden çok sebebin bulunabileceğini göstermesi bakımından da önemlidir.

5. Sabır

İnsanların içinde bulundukları zorlu hallerin ve sıkıntılı psikolojik durumların göz önünde bulundurulduğu bazı mevzû haberlerde sabrı telkin edici ifadeler yer almaktadır. Mesela, fakirliğe sabretmekle alâkalı uydurmalar bu gruba dâhil edilebilir. Nitekim insanlar salt iradeleriyle zengin veya fakir olamazlar. Fakirliğin ise beraberinde pek çok psikolojik buhran getireceği malumdur. Bu hususu göz ardı etmeyen vazzâ'lar zenginliği ve zenginleri yeren; fakirliği ve fakirleri öven pek çok hadis ihdas etmişlerdir. İbnü'l-Cevzî'nin kaydettiği şu rivayet buna örnektir: *...el-'Alâ b. Zeydel > Enes b. Mâlik > Resûlullah*: *"Fakirler, zenginlerin mendilleridir. Onunla günahlarını silerler."* [684] Zenginlere, günahlarının mağfiretine vesile olacak tasadduku öğütleyen bu rivayette terğîb söz konusudur. Ayrıca metin, vesileyi doğru kullanamayan zengin için bir tahzir, affa vesile olan fakir için ise bir övgü bulunduğu şeklinde yorumlanmaya müsaittir. Yine fakirlerle ilgili olup sabırla irtibatlandırılabilecek bir rivayet, tekzîb edilen Ebû Sâlih el-Harrânî'den (ö. ?) nakledilmektedir. O, *Ebû Mus'ab > Mâlik > Nâfi' > İbn Ömer* isnadıyla aktarılan haberde Resûlullah'a (a.s.), *"Cennetin anahtarı miskinler ve fakirlerdir. Onlar (sabırları dolayısıyla) Allah'ın ihsan ettiği yerlere oturacaklardır"*[685] şeklindeki sözler atfedilmiş, fakir ve miskinler sabırlarına karşılık cennet vaadi ile olumlu güdülenmişlerdir.

Fakirliğe sabrı telkin eden diğer bir rivayete Abdurrahmân b. Avf (ö. 32/652)

---

[684] İbn Adî, **el-Kâmil**, C. III, s. 343; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 154; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, C. III, s. 100.
[685] İbn Hibbân, **el-Mecrûḥîn**, C. I, s. 146, 147; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, C. I, s. 96; İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. I, s. 454.

konu edilmiştir. Abdurrahman b. Avf hem Câhiliye hem de İslâm devrinde ticaretle uğraşmış ve servet sahibi olan bir kimsedir.[686] Onun bu varlıklı hali mal mülk sahibi olunmasına karşı duran kezzâb râvilere malzeme sunmuştur. Anlatıya konu olan meselede Enes b. Malik'e şu ifadeler atfedilir:

> "Âişe evinde olduğu sırada Medine'de bir ses işitti ve 'Bu nedir?' diye sordu. Ona, 'Bu Abdurrahmân b. Avf'ın Şam'dan gelen develeridir. Pek çok şey taşıyorlar' denildi. Yedi yüz tane deve vardı ve Medine onların sesinden sarsılıyordu. Bunun üzerine Âişe, ben Resûlullah'ın (a.s.) 'Abdurrahmân b. Avf cennete emekleyerek girerken gördüm.' buyurduğunu işittim, dedi."[687]

İbnü'l-Cevzî Abdurrahmân b. Avf'ın cennete emekleyerek gireceğini haber veren bu ve diğer rivayetleri zikrettikten sonra, onların bâtıl olduğunu belirtip, bunları kendilerini zühde nispet edenlerin cehâletine bağlamaktadır. Müellif, câhil zâhidlerin, malı hayra engel gördüklerini belirtir ve servetin cennete sürünerek girmeye sebep olacağını ileri sürerek malı zemmettiklerine işaret eder.[688] Bu rivayet bir yönüyle zenginliğin sakınılması gereken bir durum olduğunu ve fakirliğin faziletini vurgularken[689] diğer yönüyle de fakirliğe sabrı telkine hamledilebilir. Nitekim rivayetteki kurguya göre, zenginlik kişiye şer olarak dönmekteyse onun zıddı olan fakirlik, beraberinde hayrı ve güzelliği getirecektir. Dolayısıyla rivayette maddî yoksunluk içerinde olan insanlara yönelik bir sabra telkin mesajı bulunmaktadır.

6. İlim ve Eğitim

İlim talebi ile faydalı ilimleri öğrenmek için çaba sarf etmek, insanları dünya ve ahiret işlerinde saadete eriştirebilecek bir vesiledir. Hadis uyduranların güzel

---

[686] Ahmet Önkal, "Abdurrahman b. Avf", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 1, İstanbul, TDV Yayınları, 1988, s. 158.

[687] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 13; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. I, s. 377; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. II, s. 14; Elbânî, **Silsiletü'l-ehâdîsi'z-za'îfe**, C. XIV, s. 212.; Yusuf el-Karadâvî (ö. 2022) zayıf hadisle amel konusunu açıklarken bunların kendilerinden daha kuvvetli bir şer'î delile muhalif olmamaları gerektiğini zikretmiş ve örnek olarak Abdurrahmân b. Avf'ın cennete emekleyerek gireceğini bildiren rivayeti nakletmiştir. Bu gibi hadislerin mal fitnesinden ve zenginliğin verdiği azgınlıktan sakındırmak için söylendiğini belirten müellif, Abdurrahmân b. Avf'ın cennetle müjdelendiğini, şükreden bir mümin olduğunu ve Resûlullah'ın ondan hoşnut olduğunu delil getirerek hadisin son derece zayıf olduğunu göstermeye çalışmıştır.

[688] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 13,14.

[689] Bazı Mutasavvıflar bu rivayeti fakirliğin faziletine delil olarak kullanmışlardır. Bkz. Muhittin Uysal, **Tasavvuf Kültüründe Hadis**, 2. bs, Ensar Yayınları, 2022, s. 485.

amellere sevk etmeyi amaç edinerek ihdas ettiği rivayetler içerisinde eğitime-eğitimciye de değinildiği görülür. Mesela metinden hareketle sebep tespitinde bulunulabilecek bir rivayette şu ifadeler yer almaktadır: *"Bir öğretmen bir çocuğa 'bismillahirrahmanirrahîm' der ve çocuk da onu söylerse Allah, çocuğu, anne babasını ve öğretmeni cehennemden beraat ettirir."*[690] Görüldüğü üzere burada hem öğretmeni hem öğrenciyi olumlu güdüleyen ve motive eden bir mükâfat vaadi vardır. Böylece öğrencinin de öğreticinin de ilme teşviki hedeflenmiştir. İlme teşvik eden başka bir haberde *"İlim Çin'de bile olsa talep ediniz, ilim talebi her Müslüman'a farzdır."*[691] ifadeleri yer almaktadır. Burada da her şartta ilmin peşinden koşulmasına yönelik bir teşvik vardır. Yine, *"Ey Allah'ım muallimleri bağışla, ömürlerini uzat ve kazançlarını mübârek kıl!"*[692] şeklindeki dua içerikli metin, kişiyi ilmi öğreten olmaya güdülemektedir.

B. Kötü İşlerden Sakındırma (Terhîb)

İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938) babası Ebû Hâtim'e (ö. 277/890) ... *Meysere b. Abdirabbih > Câbân > Enes b. Mâlik > Resûlullah* kanalıyla gelen bir rivayeti sormuştur. Bu rivayette Resûlullah'ın (a.s.), *"Şu beş şey oruçluya iftar ettirir ve abdesti bozar: Gıybet, iftira, yalan, şehvetle bakmak, yalan yere yemin etmek..."*[693] dediği kaydedilmiştir. Ebû Hâtim ise bu hadisin yalan olduğunu söylemiş ve Meysere b. Abdirabbih'in hadis uydurduğunu ifade etmiştir.[694] Görüldüğü üzere metinde geçen yasaklar, aslında İslâm dininin de kerih gördüğü davranışlardır. Ne var ki bu durum, rivayetin mutlaka Hz. Peygamber tarafından söylendiği anlamına gelmez. Nihayetinde

---

[690] Fettenî, **Tezkiretü'l-mevżûʿât**, s. 133.
[691] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 215; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. I, s. 175, 176; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. I, s. 258; Fettenî, kendisinden önce bu hadise yer veren mevzûât müelliflerine değinmekte ve rivayetin mevzû derekesinde olmadığını ispat etmeye çalışmaktadır. Senedin müttehem râvisi Ebû Âtike sebebiyle zayıf olduğunu belirten Fettenî, bu kişinin Tirmizî ricalinden olup kendisi için yalancı denebilecek yeterli delilin bulunmadığını söyler. Rivayetin, "İlim Çin'de bile olsa talep ediniz" şeklindeki ilk kısmına mutabî bulduğunu ve "ilim talebi her Müslüman'a farzdır" şeklindeki ikinci kısmını ise İbn Mâce'nin pek çok tarikle zikrettiğini beyan ederek hadisin hasen derecesine yükseldiğini ifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fettenî, **Tezkiretü'l-mevzûât**, s. 17.
[692] İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. I, s. 252; Ali el-Kārî, **el-Esrârü'l-merfû'a**, s. 108.
[693] İbn Ebû Hâtim, **ʿİlelü'l-ḥadîṯ**, C. III, s. 143.
[694] İbn Ebû Hâtim, **ʿİlelü'l-ḥadîṯ**, C. III, s. 143, 144.

uydurma hadisler içerisinde İslâm'ın ruhuna aykırı olmayan pek çok metin vardır. Asıl problem, kişinin aslında Hz. Peygamber'e ait olmadığını bildiği bir sözü, herhangi bir amaçla ona izafe etmesinden kaynaklanmaktadır. İlgili rivayet metninden anlaşıldığı kadarıyla o, insanları içerisinde zikredilen kötü hasletlerden sakındırmak maksadıyla vaz' edilmiş olmalıdır. Daha önce Meysere'nin insanları Kur'an'a teşvik etmek için hadis uydurduğunu itiraf ettiği kaydedilmişti.[695] Bu durum râvinin terğîb ve terhîb maksadıyla hadis uydurduğunun göstergesidir. Dolayısıyla bu haber gerek metni gerekse râvisi itibarıyla değerlendirildiğinde neyh-i 'ani'l-münker şeklindeki uydurma sebebini çağrıştırmaktadır.

İslâmî literatürde kötü iş/amel denildiğinde evleviyetle dinin kerih gördüğü fiiller akla gelir. Mesela yukarıda yer verildiği üzere; gıybet etmek, iftira atmak, kul hakkı yemek, yalan söylemek vs. bu kapsamda ele alınabilecek fiillerden yalnızca bazılarıdır. Ancak kötü amel kavramı çok daha fazla ve farklı davranışı kapsamaktadır. Bu kapsam genişliği kötü işlerden sakındırmak amacıyla uydurulduğu anlaşılan şu rivayette de açıkça görülmektedir: *"Altı haslet unutmaya sebebiyet verir: Fare artığını yemek, biti canlıyken ateşe atmak, durgun suya bevletmek, hayvan katarının ortasından yarıp geçmek, sakız çiğnemek ve ekşi elma yemek."*[696] Bu metinde yer alan eylemlerin pek çoğu toplumsal veya geleneksel bir algıyla ilişkilendirilebilir. Mesela Anadolu'nun bazı yerlerinde, sakız çiğneme eylemi, -özellikle geceleri- hiçbir dini dayanağı olmaksızın kerih görülmekte[697] aynı zamanda ham ve ekşi bir elma yemenin unutkanlığa sebep olacağına inanılmaktadır.[698] Metinde yer verilen diğer davranışların da toplumda bir karşılığının olması mümkündür. Rivayette insanları bu fiillerden sakındırmak için unutkanlık hastalığıyla tahzir edilmeleri dönemsel ve toplumsal bir kaygının göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Terhîb içerikli rivayetlerde, kötü işlerden sakındırma amacına matuf bazı tahzir

---

[695] Ukaylî, **eḍ-Ḍuʿafâ**, C. IV, s. 263.
[696] İbn Kayyım el-Cevziyye, **el-Menârü'l-münîf,** s. 59.
[697] Yaşar Kalafat, "Karir Zaza-Türk Halk İnançları", **İstanbul Hukuk Mecmuası**, C. 75, 2017, s. 423..
[698] Elmayla ilgili halk inanışları için bkz. Işıl Altun, "Türk Halk Kültüründe Elma", **Turkish Studies** C.3, No: 5, 2008, s. 262-281.

ifadeleri dikkat çekmektedir. Veled-i zinanın mahşerde maymun ve hınzır suretiyle haşrolunacağını bildiren rivayet[699] bu kabildendir. Başka bir haberde kardeşinin ayıbını kınayan kişinin onu yaşamadan ölmeyeceğinden söz edilir.[700] Bunlar, zina ve kınama/ayıplama işinin kerahetini ortaya koymak, onlardan sakındırmak için vaz‘ edildiği anlaşılan metin merkezli uydurma haber örneklerindendir.[701]

C. İslâmî Bir Toplum İnşası

Öncelikle burada İslâmî bir toplum ile ne kastedildiğini belirtmek gerekmektedir. Bununla maksûd; bireyleri arasında sağlıklı bir iletişimin, güven ve sevginin tesis edildiği, İslâm'ın kerih gördüğü söz, fiil ve davranışların yer almadığı huzur ve barış ortamıdır. Klasik usûl eserlerinde ve mevzûâtın diğer kaynaklarında İslâmî toplum inşası şeklinde bir madde zikredilmemektedir. Fakat özellikle bazı metinlerin içeriği, onların böyle bir toplum oluşturma amacıyla vaz‘ edilmiş olabileceklerini düşündürmektedir. İslâmî bir toplum inşâ etmeyi hedefleyerek uydurulan metinlerin genel olarak sahih addedilen rivayetlerle yakın anlamlı olması dikkat çekicidir. Örneğin, metrûkü'l-hadîs şeklinde değerlendirilen Hâlid b. Amr el-Kureşî es-Sa‘îdî (ö. ?) kanalıyla kutsî olarak aktarılan rivayette Allah'ın (c.c.) *"Yaratıklarıma merhamet edin ki ben de size merhamet edeyim"*[702] dediği nakledilir. Aslında muteber hadis kaynaklarında bununla aynı manada olan rivayetler yer almaktadır.[703] Mana itibarıyla sahih olan bu rivayetin, vicdanlı merhametli bireylerden oluşan bir toplum inşa etmeyi hedeflediği söylenebilir. Yine bir rivayette, *"Dikkat ediniz yalan yüz karartır. Muska yapan ise kabir azabından dolayı sıkıntı çeker"*[704] denir. Hadiste insanlar arasındaki ilişkileri bertaraf ederek toplumu ifsat edecek en kötü fiillerden biri olan yalancılıktan men etme amacı ön plandadır. Muska ve büyü yapma gibi fiillerin ise insan ilişkilerini, insanlar arasındaki güven bağını ve onların

[699] Sâgânî, **ed-Dürrü'l-mülteḳaṭ**, s. 41.
[700] Sâgânî, **ed-Dürrü'l-mülteḳaṭ**, s. 40.
[701] Diğer bazı örnekler için bkz. Sâgânî, **ed-Dürrü'l-mülteḳaṭ,** s. 19, 20, 25, 39.
[702] İbnü'l-Kayserânî, **Ẕaḫîretü'l-ḥuffâẓ**, C. II, s. 614.
[703] Buhârî, **Tevhid**, 2; **Edeb**, 27; Müslim, **Fedâil**, 66; Tirmizî, **Birr**, 16.
[704] İbnü'l-Kayserânî, **Ẕaḫîretü'l-ḥuffâẓ**, C. II, s. 1047.

inançlarını olumsuz yönde etkileyeceği muhakkaktır. Dolayısıyla bu fiili işleyen kişi kabirde azap ile inzar edilmiştir. Bu hadisin uyduruluşunda insanları aslında İslâm toplumunda da kınanıp büyük günahlardan sayılan iki kötü fiilden sakındırma amacı dikkat çekmektedir.

Cimrinin ne kadar âbid olursa olsun yine de Allah'ın düşmanı olduğunu,[705] dinin temizlik üzerine bina edildiğini,[706] güler yüzlü olmanın, misafire ikram etmekten daha hayırlı olduğunu[707] belirten mevzû hadisler, insanlar arası ilişkileri zedeleyen fiillerden sakındırmakta, onları; cömert, temiz ve güler yüzlü olmaya teşvik etmektedir. Bu rivayetlerin yaşanan herhangi bir olumsuzluğa tepki olarak uydurulmuş olması da mümkündür. Yine, insanların dünya ile kurdukları bağı şekillendiren; onlara dünyaya, yöneticiye/sultana ve kadına meyletmemelerini öğütleyen rivayet[708] de bu gruba dâhil edilebilir. Çünkü dünyaya düşkünlük kişiyi mal tamahkârı yapabileceği gibi yöneticiye yakın olma istemi de ikiyüzlü davranışlar sergilemesine neden olabilir. Bu sıfatları kendisinde bulunduran kişinin ise diğer insanlarla dolayısıyla toplumla bağı şüphesiz zedelenecektir. Yine, âlim bir kişinin arkasında namaz kılınmasını tembihleyen ve bu namazdan dört bin dört yüz kırk namazlık bir sevaba nail olunacağını beyan eden rivayet[709] bir yönüyle ibadete teşvik ederken diğer yönüyle ilmin ve âlimin arandığı ve arzulandığı bir toplum inşasına da zemin hazırlamaktadır. Ebeveyne yapılan ihsan ve hürmet İslâm dininin emir ve tavsiye ettiği güzel hasletlerden olup vazzâ'lar bu durumu da metinlerine yansıtmaktan geri durmamışlardır. Örneğin, *"Allah (c.c.) anne babasına yaptığı iyilik sebebiyle kulun ömrünü uzatır."*[710] rivayetinde anne-babaya iyilikte bulunmaya teşvik varken bu işin failine ömrünün bereketleneceği müjdesi de verilir.

İslâmî bir toplum inşa etmek maksadıyla uydurulduğu anlaşılan bazı hadislerde, Müslümanlar arasındaki ilişkileri düzenlemeye yönelik ifadeler dikkat

---

[705] Ali el-Kārî, **el-Maṣnû**ʿ, s. 75.
[706] Ali el-Kārî, **el-Maṣnû**ʿ, s. 77.
[707] Ali el-Kārî, **el-Maṣnû**ʿ, s. 76.
[708] Ali el-Kārî, **el-Maṣnû**ʿ, s. 88.
[709] Ali el-Kārî, **el-Maṣnû**ʿ, s. 119.
[710] İbnü'l-Kayserânî, ***Ẕaḫîretü'l-ḥuffâẓ***, C. II, s. 611.

çekmektedir. Bu ifadelerde bireyin başkalarına nasıl davranması gerektiğine yönelik telkinler yer almaktadır. Söz konusu rivayetlerde kişiye birtakım davranışları sergilemesi durumunda kazanacağı mükâfatlardan da söz edilmektedir. Aslında temelde tamamen terğîb içeriğine sahip olan aşağıdaki metinlerin muhtevalarında Müslümanlar arası ilişkileri tanzime yönelik ortak kesitler görülmektedir. Bunun bir örneği olarak şu rivayet zikredilebilir: *...Ahmed b. Abdullah el-Fâriyânî > Şekîk b. İbrâhîm > İbrâhim b. Edhem > Abbâd b. Kesîr > Hasan > Enes > Resûlullah*: *"Kıyamet günü bir münâdî gelmiş geçmiş tüm insanlara şöyle seslenir: 'Kim dünyada Müslümanlara hizmet ettiyse sıratı korkusuzca geçsin! Müminlerden dilediklerinizle beraber cennete girin! Sizin için bir hesap ve azap yoktur.' Resûlullah, 'Dünyada hizmet eden ahirette kavminin efendisi olur,' buyurdu.*[711] Cerh-tadil âlimleri bu hadisin mecrûh râvisi el-Fâreyânî'nin (ö. ?) hadis uydurduğunu belirtmişlerdir.[712] İnsanlar arasındaki ilişkileri tertip eden bu rivayet, bir yönüyle hâdim kişiyi psikolojik olarak rahatlatmaktayken diğer yönüyle bireyi başka insanlara hizmet etmeye istekli hale getirecektir.

Müslümanlar arası ilişkileri şekillendirmek amacıyla uydurulduğu anlaşılan diğer bir rivayet, *...el-Hasen b. Şekîk >Hüseyin b. Îsâ > Abdullah b. Nümeyr > Hişâm b. Urve > babası >Âişe* tarikiyle aktarılmaktadır. Burada Hz. Âişe, Resûlullah'ın (a.s.) şöyle buyurduğu dile getirilmektedir: *"Her kim su bulunan yerde bir Müslümanın susuzluğunu giderirse, o köle âzâd etmiş gibidir. Su bulunmayan bir yerde bunu yaparsa o, bir canı diriltmiş gibidir."*[713] Bu hadisin müttehem râvisi Ahmed b. Muhammed b. Ali b. el-Hasen b. Şekîk el-Mervezî (ö. ?) olup o, sikalardan hadis uydurmakla itham edilmiş, Zehebî (ö. 748/1348) hadisin Mervezî'nin uydurmalarından olduğunu açıkça belirtmiştir.[714] Benzer bir rivayette Müslüman bir kardeşinin ihtiyacına koşan kimsenin gelmiş geçmiş tüm günahlarının bağışlanacağı

---

[711] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 167.
[712] İbn Hacer, **Lisânü'l-Mîzân**, C. VII, s. 21.
[713] İbn Adî, **el-Kâmil**, C. I, s. 338; İbnü'l-Kayserânî, **Ẕaḫîretü'l-ḥuffâẓ**, C. IV, s. 2350; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 170; Fettenî, **Teẕkiratu'l-Mevḍûʿât**, s. 147.
[714] Zehebî, **Mîzânü'l-iʿtidâl,** C. I, s. 147.

müjdelenmektedir.[715] Resûlullah'ın sahih bir hadisinde Müslüman kardeşinin sıkıntısını gideren kimseden Allah Teâlâ'nın da ahiret sıkıntılarından birini gidereceği ifade edilmekteyken[716] mevzû rivayetlerde vaad edilen ecrin çok daha cazip kurgulandığı dikkat çekicidir. Aynı durum, çocukları sevindirmeye teşvik eden rivayetler[717] için de söz konusudur. Rivayetler öyle cazip kurgulanmıştır ki, kişi bir çocuğu sevindirmesi sebebiyle cennette yalnızca kendisi gibi olanlara tahsis edilecek bir menzile yerleştirilmekle müjdelenmiştir. Yaşlının (ya da bilgenin) kavmi yanındaki konumunun, nebinin ümmetine konumu gibi olduğunu haber veren[718] rivayette ise bu kez yaşlıya muamelenin keyfiyeti belirlenmektedir. Toplum içerisindeki konumu nebi ile mukayese edilen bir insana, inanan hiçbir bireyin kötü muamelede bulunması düşünülemez. Hatta onlar toplumun diğer bireyleri tarafından her türlü tazim, iltifat ve itibarı da hak etmektedirler. Bu hadisin vaz'ında da insan ilişkilerini İslâmî toplum inşa edecek yönde şekillendirme esaslı bir amaç olmalıdır. En azından metnin muhtevası böyle bir yorumda bulunmaya elverişlidir.

II. SİYASÎ SEBEPLER

Araştırmada incelemeye konu olan usûl eserleri içerisindeki sebepler tespit edilirken siyasi sebepler şeklinde müstakil bir başlığa yer verilmediği görülmüştür. Aynı şekilde -tespit edebildiğimiz kadarıyla- hadislerin uydurulma sebeplerini topluca kaydeden mevzûât örneklerinde ve kaynaklarında da siyasi sebepler şeklinde müstakil bir başlık bulunamamıştır. Bununla birlikte literatürde siyasi sebeplerle ilişkili çokça örneğin zikredildiği belirtilmelidir. Bunlar, eser içeriklerinde müelliflerin, râvinin siyasi yönünü açığa çıkaran mezhebî kimliğini belirterek hadisin vaz'ını siyâsetle açıkladıkları haberler çerçevesinde rahatlıkla takip edilebilmektedir. Aynı zamanda fezâille ilgili haberlerin büyük bir bölümü siyasi sebeplerle ilişkilendirilebilmektedir.

Klasik hadis usûlü eserlerindeki sıralamaya uygun olarak, hem hadis vaz'ının

[715] Fettenî, **Teẕkiretü'l-mevżûʿât**, s. 114.
[716] Buhârî, **Mezâlim**, 3; Müslim, **Birr**, 58.
[717] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, II, s. 168.
[718] İbn Teymiyye, **Eḥâdîṯü'l-ḳuṣṣâṣ**, s. 68.

ilk sebebi olması hem de taranan literatürde fezâile dair rivayetlerin büyük bir yekûn tutması gerekçeleriyle, terğîb-terhîb başlığından sonra, İslâm'a zarar verme sebebi değil, siyasî sebepler maddesi incelenecektir. Siyasî sebeplerle uydurulan hadisler yelpazesinde, yöneticileri yücelterek onunla mücadele eden kişinin/kişilerin hedef alındığı ve yönetici olması talep edilen kimseyi överek ona karşı çıkanların yerildiği rivayetler yer almaktadır. Mesela, Emevî halifesi II. Mervân (ö. 132/750) döneminde yaşayan Esed b. Vad'an eş-Şâmî (ö.137/755), dönemi ve dönemle ilişkili olarak bölgedeki durumu okuma imkânı sunan şu rivayeti nakletmiştir: *"Bir grup oturup Ali b. Ebû Tâlib'e sebbediyorlardı/sövüyorlardı. Sevr b. Yezîd ise sebbetmeyen taraftaydı. O sebbetmediğinde onu ayağından çekiştirerek kendilerine eşlik etmesi için uyarıyorlardı."*[719] Rivayet, liderler arasındaki üstünlük inanışının psikolojik bir dayatmaya nasıl zemin hazırladığını da örneklendirmektedir.

Uydurulma nedeni siyaset olan rivayetlerin şahıslar/taraflar arasında kıyasıya bir fazilet yarışına sebebiyet verdiği görülür. Özellikle hilâfet gibi siyasi yönü bulunan sahabîler hakkında vaz' edilen hadislerde daha çok onların faziletlerine vurgu yapılmıştır. Aşağıda siyasi sebeplerle tezâhür ederek hadis vaz'ına adı karışmış olan fırkalar ve onlarla ilişkilendirilen uydurma rivayetlerden örnekler zikredilecektir. Bu fırkalar sıralanırken her ne kadar fırkalaşma süreci dikkate alındığında öncelikle Hâriciyye'den söz etmek gerekmekteyse de Şîâ'nın fikrî arka planını Hz. Peygamber dönemine kadar götürmek mümkün olduğu için[720] evvela Şîa ile ilişkilendirilen uydurmalara yer verilecektir. Bunlar oran olarak da diğer fırkalara nispet edilen mevzû

---

[719] Metnin Arapçası şöyledir: *حَدَّثَنَا أَزْهَرُ الْحَرَّازِيُّ وَأَسَدُ بْنُ وَدَاعَةَ «وَجَمَاعَةٌ يَجْلِسُونَ يَسُبُّونَ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، وَكَانَ ثَوْرُ بْنُ يَزِيدَ فِي نَاحِيَةٍ لَا يَسُبُّ فَإِذَا لَمْ يَسُبَّ جَرُّوا بِرِجْلِهِ»* Bkz. Ukaylî, **eḍ-Ḍuʿafâ**, C. I, s. 26; İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. II, s. 93.

[720] Şiî zihniyet, Hz. Ebû Bekir zamanında Hz. Ali taraftarlarında bulunuyorken Şia'nın ilk teşekkül eden mezhep olarak temâyüz etmemesini iki muhtemel sebebe bağlayan Atay, başlangıçta Hz. Ali'nin herkes tarafından sevildiğini ve bu bağlamda Şia'nın Ehl-i sünnet olduğunun dile getirilebileceğini belirtir. Şia'nın ancak Hz. Hüseyin zamanında fırkalaşmaya başlayarak Ehl-i sünnetten ayrıldığını ifade eder ve bunu fırkalaşmanın gecikmesindeki ilk sebep olarak niteler. Yazara göre Şia'nın ilk fırka olmamasının diğer bir nedeni, başlangıçta Şia'nın sadece imamlık problemiyle doğmasıdır. Öteki meselelere dair fikrî yapıları büyük ölçüde Mu'tezile'nin tesiriyle sonradan oluşmuş ve bu durum, Şia'nın bir mezhep olarak teşekkülünü geciktirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Atay, **Ehl-i Sünnet ve Şîa**, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1983, s. 173.

rivayetlerden hayli çok olup bu durumda ilk olarak Şîa'dan söz etmeyi gerektirmiştir.

A. Şîa

Hz. Osman'ın şehadetiyle (ö. 35/656) siyasî kargaşalar zuhur etmeye başlamış, bunun bir neticesi olarak önce Şîa ve Havâric daha sonra da Mürcie gibi fırkalar ortaya çıkmıştır. Bu hizipler arasında Şîa, siyasi amaçlarla hadis uyduran en meşhur fırka olarak bilinmektedir. Şa'bî'nin (ö. 104/722), *"Bu ümmetten hiç kimse hakkında Ali'nin üzerine söylendiği kadar yalan söylenmemiştir"*[721] sözü, Şîa'nın hilâfetin aslında Hz. Ali'nin hakkı olduğu[722] ve diğer halifelerin onun hakkını gasp ettikleri yönündeki iddialarını doğrulamak için hadis uydurduklarına işaret olarak değerlendirilebilir. Kaynaklara Şîa'nın uydurmaları olarak girmiş olan rivayetlerde bu ideolojinin yansımaları açıkça görülmektedir. Söz konusu uydurmalara bakıldığında onların niçin vaz' edildikleri hakkında ipuçları verebilecek bazı özelliklerle mümeyyiz oldukları dikkat çeker. Aslında Şîa, siyasi sebeplerle zuhûr eden bir fırka olduğu için Hz. Ali veya Ehl-i beyt eksenindeki tüm mevzû rivayetlerin bir uydurma sebebi olarak siyâset ile ilişkilendirilebileceği görülür. Ancak, temelde hepsi siyâsetle bağlantılı sayılabilirse de Şîa'nın uydurmalarından olduğu ifade edilen rivayetlerde öne çıkarılmak istenen unsurların farklılaştığı dikkat çekmektedir. Nitekim bazı haberlerde metnin merkezine Hz. Ali'nin şahsî özellikleri yerleştirilirken diğer bazılarında liderlik vasfı veya Ehl-i beytin faziletleri ön plandadır. Dolayısıyla bu farklılıklar, rivayetleri daha spesifik başlıklar altında incelemeyi gerekli kılmıştır. Zira literatürde siyasi sebepler/ihtilaflar bir uydurma sebebi olarak tespit edilebilirken bu sebep genel olarak Şîa'yla ilişkilendirmekte ve Şîa'nın uydurmalarından sayılan rivayetlerin de temelde hangi özel sebeplere bağlanabileceğine dönük tafsilata yer verilmemektedir. Dolayısıyla aşağıda, siyasi ihtilaflar şeklindeki temel sebebin, literatürde sunulan

[721] Zehebî, **Tezkiretü'l-huffâz**, C. I, s. 65.

[722] Hicrî IV/X. asırda yaşamış Şiî âlim Hazzâz tarafından kaleme alınan *Kifâye* adlı çalışmada Şîa'nın ideolojik söylemlerinin rivayetlerine nasıl yansıdığı açık bir şekilde görülmektedir. Müellif bu eserinde hilâfetin Hz. Ali'nin hakkı olduğuna ısrarla vurgu yapmakta ve sonrasında bu hakkı ancak on iki imamın devralabileceğine yönelik rivayetleri sıralamaktadır. Bkz. Ebü'l-Kâsım Ali b. Muhammed el-Kummî Hazzâz, Abdüllatîf el-Hüseynî, **Kifâyetü'l-eser fi'n-nas 'ale'l-eimmeti'l-isnâ 'aşer**, Kum, Matbaatü'l-Hayyâm, 1981.

metin veya sened verilerinden istifade edilerek, kendisini yansıtan ve tamamlayan alt sebeplerle ilişkisi kurulacaktır.

1. Hz. Ali'nin Şahsına Bağlılık

Şîa, şahıslara duyulan ölçüsüz bağlılığın ve "öteki"ne duyulan nefretin somut bir örneği olarak kabul edilebilir. Aşırı bağlılık ile bir kimseye duyulan taassup boyutundaki muhabbet kastedilmektedir. Bu çeşit uydurma haberlerin tespitinde metne yansıyan taassubî ifadelerle onu nakleden râvi arasındaki ilişki dikkat çekmektedir. Nitekim aşırı bağlılığın nüveleri görülen mevzû sözün ortaya çıkış sebebini tespitte, daha önce ifade edildiği gibi, kendisinde teşeyyu' eğilimi bulunduğu belirtilen râviden sadır olması önemli bir kriterdir. Mevzûât literatüründe Şîa'nın uydurmalarından sayılan pek çok rivayet yer almaktadır. Bununla birlikte mevzûâta malzeme veren kaynaklarda da bu çeşit örnekler görülür. Mesela, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) *el-'İlel*'inde yalancı, düzenbaz ve kötü bir adam olarak tavsif ettiği Kûfeli Ömer b. İsmail b. Mücâlid'in,[723] *A'meş > Mücâhid > İbn Abbâs > Resûlullah* kanalıyla rivayet ettiği, *"Ali ilmin şehridir"* veya bu manadaki sözün asılsız ve yalan olduğunu ifade eder.[724] Benzer bir rivayete İbn Teymiyye de (ö. 728/1328) tepki göstererek şöyle demiştir: *"'Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır'*[725] *rivayeti hadiste marifet sahibi olan bir kimse için zayıf değil, mevzûdur. Tirmizî ve başkaları*

[723] Ahmed b. Hanbel, **el-ʿİlel**, C. III, s. 9; Ukaylî, **eḍ-Ḍuʿafâ**, C. III, s. 149.
[724] Ahmed b. Hanbel, **el-ʿİlel**, C. III, s. 9; Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Bağdâdî Yahyâ b. Maîn, **Suʾâlâtü İbni'l-Cüneyd**, thk. Ahmed Muhammed Nûrseyf, Medine, Mektebetü'd-Dâr, 1988, s. 284, 285; İbn Teymiyye, **Eḥâdîṯü'l-ḳuṣṣâṣ**, s. 62; Rivayetin çeşitli tarikleri için bkz. İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 350-355.
[725] İbn Teymiyye, **Eḥâdîṯü'l-ḳuṣṣâṣ**, s. 62; Avcı, "Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır." rivayetini Sünnî ve Şiî kaymaklarda tetkik etmiş ve bu hadisin sahih derecesinde olmasa da hasen olduğu sonucuna ulaşmıştır. Rivayeti hilafete delil olarak sayan Şîa'nın yaklaşımını ise sübjektiviteye dayanan bir iddia olarak değerlendirmiştir. Bkz. Seyit Avcı, "'Ben İlim Şehriyim Ali de Onun Kapısıdır' Hadisi Üzerine", **Marife Dini Araştırmalar Dergisi**, C. 4, No: 3, 2004, s. 355-364.

bunu rivayet etmiş olmasına rağmen[726] *bu söz yalandır."*[727] İbn Teymiyye'nin burada sened değerlendirmesi yapmaksızın metinden hareketle bir yargıya vardığı görülür.[728] Bu durum, hadisin niçin vaz' edildiğini belirlerken de metinden hareket edilebileceğine işaret olarak düşünülebilir.

Hz. Ali'ye duyulan aşırı bağlılığın başka bir örneği olarak, *Abdullah b. Hârun eş-Şa'bî > Ali b. Karîn > Cârûd b. Yezîd > Behz b. Hakîm > babası > dedesi > Resûlullah (a.s.)* kanalıyla nakledilen, *"Her kim kalbinde Ali'ye buğzettiği halde ölürse Yahudi veya Hristiyan olarak ölmüş olur"*[729] manasındaki haber zikredilebilir. Rivayetin, pis bir yalancı olarak cerh edilen Bağdatlı Ali b. Karîn (ö. 233/847) tarafından uydurulduğu belirtilmiştir.[730] Râvi ile rivayet arasındaki ilişkiden hareketle uydurulma sebebi tespit edilebilen başka bir rivayet, *...Muhammed b. Kesîr el-Kûfî > A'meş > Adî b. Sâbit > Zer > Abdullah > Ali > Resûlullah* tarikiyle nakledilen, *"Kim, Ali insanların en hayırlısıdır demezse o kâfir olur"*[731] şeklindedir. Müttehem râvi Muhammed b. Kesîr el-Kûfî'nin Şiî olduğu[732] dikkate alındığında ve râvinin bu vasfı metinle beraber değerlendirildiğinde haberin, Hz. Ali'nin şahsına bağlılık sebebiyle uydurulduğu söylenebilir. Şahsa bağlılık kaynaklı uydurmaların diğer bir örneği Kûfeli müttehem râvi Muhammed b. Şuayb b. Şâbûr'un (ö. ?) rivayetidir. Rivayette, Hz. Peygamber'e bir kuş getirildiğinden[733] ve onun *"Allahım yarattıkların arasında*

---

[726] Tirmizî'nin *Sünen*'inde yer alan rivayette; *İsmâil b. Mûsâ > Muhammed b. Ömer b. er-Rûmî >Şerîk > Seleme b. Küheyl > Süveyd b. Gafele > Sunâbihî >Ali'den* Resûlullah'ın şöyle dediği nakledilmektedir: "Ben hikmet eviyim, Ali ise onun kapısıdır." Devamında müellif şöyle bir açıklama yapmıştır: "Bu, garîb-münker bir hadistir. Bazıları bunu Sunâbihî'yi zikretmeksizin Şerîk'ten rivayet etmişlerdir. Bunu Şerîk'ten başka sikalardan rivayet eden bir kimseyi bilmiyoruz. Konuyla ilgili İbn Abbâs'tan gelen bir rivayet de vardır." Bkz. Tirmizî, **Menâkıb**, 21.

[727] İbn Teymiyye, **Eḥâdîṯü'l-ḳuṣṣâṣ**, s. 62.

[728] Hadisin çeşitli tariklerine yer veren ve bazı tariklerde Şiilikle itham edilen râviler bulunduğu dolayısıyla râvi ve rivayet arasında bağ kurulduğu sonucuna ulaşılan bir çalışma için bkz. Topgül, **Rivayetten Râviye**, s. 332-336.

[729] Ukaylî, **eḍ-Ḍuʿafâ**, C. III, s. 249; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 385; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, C. III, s. 151; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. I, s. 335; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. I, s. 360.

[730] Ukaylî, **eḍ-Ḍuʿafâ**, C. III, s. 249; İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. II, s. 410.

[731] Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**, C. I, s. 312; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 347; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. I, s. 353.

[732] Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**, C. I, s. 185; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 349; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. I, s. 353.

[733] Hâkim en-Nîsâbûrî'nin *el-Müstedrek*'inde bu hadise yer vermesi onun şiilikle itham edilmesinin sebeplerinden biridir. Aynı zamanda Tirmizî'de *es-Sünen*'de hadisi zikretmekte ve *garîb* olduğunu

sana en sevimli olan kişiyi bana gönder ki bunu beraber yiyelim" dediğinden söz edilirken bu dua neticesinde oraya Hz. Ali'nin geldiği ve Resûlullah ile birlikte onu yediği zikredilmektedir.[734] Görüldüğü üzere burada da Hz. Ali'yi yaratılmışlar içerisinde Allah'a en sevimli kişi olarak gösterme çabası vardır. Böylece Hz. Ali'nin şahsı, muhaliflerine karşı yüceltilmek istenmiştir.[735]

2. Siyasi Yönden Bağlılık

Daha önce de ifade edildiği gibi aslında Şîa'nın uydurmalarından olduğu belirtilen her bir rivayetin ortaya çıkış serüvenini siyasî sebepler teşkil eder. Fakat burada siyasi yönden aşırı bağlılık ile kastolunan, içerisinde açıkça imamet ve vesâyetle alâkalı ibarelerin yer aldığı metinlerdir. Zira bunlar, hilâfetin Hz. Ali'nin hakkı olduğu yönündeki iddia ve inanışı farklı unsurları öne çıkararak dolaylı yoldan imâ etmemekte Hz. Peygamber'in onu vâsî kıldığına açıkça değinmektedir. Resûlullah'ın veda haccı dönüşü Hz. Ali'nin elini tutup, *"Bu benim vâsim, kardeşim ve benden sonraki halifedir. Onu dinleyiniz, ona itaat ediniz"*[736] dediği şeklindeki haber buna örnektir. Bu rivayet, senede yer vermeyen bazı mevzûât eserlerinde tespit edilmiştir. Anlaşılan o ki metnin açıkça Şîa'nın imamet teorisini destekler mahiyette oluşu, rical tetkikine gerek bırakmamıştır. Çünkü Ehl-i sünnete göre Hz. Peygamber'in kendisinden sonra kimin halife olacağına dair açık bir beyanı bulunmamaktadır.[737]

---

belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Enbiya Yıldırım, "el-Ḥākim en-Neysābūrī'nin Şiîlikle İtham Edilmesi", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 57, No: 1, 2016, s. 62-65.

[734] İbnü'l-Kayserânî, **Ẕaḫîretü'l-ḥuffâẓ**, C. II, s. 674; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, C. II, s. 14; İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. VII, s. 196.

[735] Mahmut Demir, **Hadis ve İdeoloji –Şiî-Sünnî İhtilafının Hadis Rivayetine Yansımaları**, Ankara, Otto, 2015, s. 239-246.

[736] İbn Kayyım el-Cevziyye, **el-Menârü'l-münîf**, s. 57; İbn Kayyım el-Cevziyye, **Mevzu Hadisleri Sahihlerden Ayıklama Rehberi**, s. 71, 72; Ali el-Kārî, **el-Esrârü'l-merfû'a**, s. 413; Kavukcî, **el-Lüʾlüʾü'l-merṣûʿ**, s. 232.

[737] Sünnî âlimler Hz. Peygamberin kendisinden sonra kimin halife olacağını açıkça belirtmediğini savunmakla birlikte Resûlullah'ın vefatından önce ağırlaşması sebebiyle namazları Hz. Ebû Bekir'e kıldırmasını Şîa'nın imâmet teorisine karşı anti tez olarak ileri sürmüşlerdir. Rivayet için bkz. Müslim, **Salât**, 90; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid, vd., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 2001, C. XLIII, s. 233. Ehl-i sünnetin siyaset algısını şekillendiren dinî dayanaklar hakkında bilgi veren müstakil bir çalışma için bkz. Sönmez Kutlu, "Ehl-i Sünnet Siyaset Anlayışının Dinî Temellerinin Sorgulanması", **e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi**, C. 1, No: 1, 2008, s. 7-26.

Siyasi yönden bağlılığı gösteren başka bir rivayette Resûlullah'ın Hz. Ali'ye şunları söylediği ifade edilmiştir: *"Ey Ali! Sen peygamberlerin efendisi, müminlerin başkanı, muttakilerin imamı, (abdest nurundan) el, yüz ve ayakları parlak olanların ilkisin."*[738] İbn Teymiyye bu rivayeti Hz. Ali'nin üstünlüğüne ve imametin onun hakkı olduğuna delil olarak kullanan Rafızilere itiraz ederek; onun, âlimlerin ittifakıyla yalan ve uydurma olduğunu belirtmiştir. Ayrıca hadiste Hz. Ali'ye ithaf olunan "Seyyidü'l-mürselîn" ve "İmâmü'l-muttakîn" sıfatlarının Hz. Peygamber'e ait vasıflar olduğunu beyan etmiştir.[739] İbn Teymiyye'nin rivayetin mevzû olduğunu açıklayarak daha sonra onu, imametin Hz. Ali'nin hakkı olduğu şeklindeki siyasi ideolojiyle irtibatlandırması, uydurma sebebine işaret bağlamında dikkat çekicidir.

3. Anlamsız ve Yersiz Mübalağalar

Kişileri faziletli gösterme yarışının ürünü olarak ortaya çıkan rivayetlerde zaman zaman anlamsız ve yersiz mübalağalar dikkat çekmektedir. Mesela, Hz. Ali'nin kel olması hasebiyle övgü alması ve onun özelinde örnek verilerek kellikle imtihan edilen herkesin günahlarının mağfiret olunacağının müjdelenmesi mübalağalı anlatımın örneklerinden biridir.[740] Ayrıca rivayetlerde çoğu zaman Hz. Ali ile birlikte Ehl-i beytin de pek çok övgüye mazhar olduğu görülmektedir. Mesela, *"Sizi nimetlendirdiği için Allah'ı seviniz. Beni, Allah için seviniz. Ehl-i beytimi de benim için seviniz"*[741] rivayetinde Ehl-i beyt ön plana çıkarılmış hatta Resûlullah ve Allah sevgisi Ehl-i beyt sevgisinin ön koşulu olarak sunulmuştur. Anlamsız mübalağaların yer verildiği bu çeşit rivayetlerde Hz. Ali beşerî özellikleri ve liderlik vasfı ile ön plana

---

[738] Fettenî, **Tezkiretü'l-mevzûât**, s. 98; Süyûtî, **ez-Ziyâdât 'ale'l-Mevzûât**, C. II, s. 579; Ali el-Kārî, **el-Esrârü'l-merfû'a**, s. 136.

[739] Aktaran: İsmail Hakkı Atçeken, "İbn Teymiyye'nin Hz. Ali'nin İmâmetiyle İlgili Şiî Rivayet ve Yorumları Tenkidi", **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 12, No: 12, 2001, s. 63, 64.

[740] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 167; İbn Kayyım el-Cevziyye, **el-Menârü'l-münîf**, s. 62; İbn Kayyım el-Cevziyye, **Mevzu Hadisleri Sahihlerden Ayıklama Rehberi**, s. 77; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. I, s. 175.

[741] İbnü'l-Kayserânî, **Ẕaḫîretü'l-ḥuffâẓ**, C. I, s. 240; İbnü'l-Kayserânî, **Ẕaḫîretü'l-ḥuffâẓ**, C. II, s. 1009, 1010; C. III, s. 1248.

çıkartılmaktadır.

Şîa'nın uydurmaları sebep-sonuç ilişkisi bağlamında genel bir değerlendirmeyle ele alındığında şöyle bir analiz yapmak mümkündür: Şîa, siyasi uydurmalar şemsiye kavramı içerisinde çok sayıda hadis uydurmakla mümeyyiz bir grup olarak ön plana çıkmıştır. Nihayetinde; şahsa yönelik bağlılık sebebiyle, muhaliflerine karşı beşer olarak yüceltilen bir Hz. Ali, siyasi yöne bağlılık sebebiyle ise muhalifine karşı lider olarak yüceltilen bir Hz. Ali portresi çizen haberler ortaya atılmıştır. Bunların kesişim noktası daha çok, muhalife karşı üretilmiş olmalarıyken, anlamsız ve yersiz mübalağa içeren metinler Şîa karşıtlarıyla beraber taraftarlarına da hitap etmeleriyle belirgindir.

B. Diğer Siyasi ve İtikadî Fırkalar

Siyasi sebeplerle vaz' edilen hadisler kategorisinde yalnızca Hz. Ali veya Ehl-i beytin faziletlerini sayıp duran metinler yer almamakta, ilk üç halife ve diğer bazı sahâbîleri merkeze alan rivayetler de dikkat çekmektedir. Kronolojik olarak ele alındığında öncelikle Hz. Ebû Bekir ile ilgili uydurmaların sebeplerine yer vermek gerekmektedir; ancak bu çeşit rivayetlerin ihdasındaki temel sebep Şîa'ya muhalefet olduğundan ilk olarak Şîa'nın uydurmalarından söz edilmiştir. Aşağıda hadis vaz'ına adı karışan bazı siyasi ve itikâdî fırkalar ve bunlara dayandırılan birtakım rivayetlerin uydurulma sebepleri üzerinde durulacaktır.

1. Hâricîler

Hâriciyye, Sıffîn Savaşı'nda meydana gelen hakem olayına karşı çıkarak Hz. Ali'den ayrılanların oluşturduğu bir fırkadır.[742] Hâricîlerin bir zümreleşme faaliyeti olarak vücut bulması tahkim olayına bağlanmaktaysa da zihnî arka planları Hz. Osman'ın hilafeti döneminde oluşmaya başlamıştır. Dolayısıyla İslâm düşünce tarihinin ilk fırkası Hâricîlerdir.[743] Onlar, temel akidelerini büyük günah işleyenin

[742] Ayrıntılı bilgi için bkz. Şehristânî, **el-Milel ve'n-niḥal**, C. I, s. 114-137; Ethem Ruhi Fığlalı, "Hâricîler", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 16, İstanbul, TDV Yayınları, 1997, s. 169-175.

[743] Fığlalı, "Hâricîler", s. 169, 170; Ethem Ruhi Fığlalı, **Günümüz İslâm Mezhepleri**, İzmir, İzmir

dinden çıkacağı görüşü üzerine kurmuşlardır. Buna göre Hâricîlerin Hz. Peygamber adına yalan söyleme noktasında da çekimser davranmaları beklenir. Bu hususta Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889), *"Hevâ ehli içerisinde Havâricten daha doğru sözlüsü yoktur."*[744] şeklindeki söylemi de dikkat çekicidir. Nitekim taranan çok sayıda kaynakta Hâricîlerin hadis vaz' ettiklerine delil olarak ileri sürülen yalnızca iki haber tespit edilebilmiştir. Bunlarda biri, İbn Lehîa'dan (ö. 174/790) aktarılan ve tövbe eden bir Hâricî şeyhine atfedilen şu rivayettir: *"Bu hadisler dindir. Dininizi kimden aldığınıza dikkat edin. Muhakkak ki biz, bir şey hoşumuza gittiğinde onu hadis yapıverirdik.*"[745] Diğer haber ise zenâdika ve Havârice atfedilen, *"Size bir hadis ulaştığında onu Kur'an'a arz ediniz. Şayet ona muvafıksa bendendir."*[746] şeklindedir.

Çağdaş araştırmacılardan Mustafa es-Sibâî birinci haberi değerlendirmeye tâbî tutmakta ve İbn Lehîa rivayetinde sözü geçen şeyhin kim olduğunun bilinmediğini söylemektedir. Rivayeti Hammâd b. Seleme'nin bir Râfizîden naklettiğine de dikkat çeken Sibâî, haberin tövbe eden bir rafizi şeyhine ait olduğu görüşünü daha güçlü bulmaktadır. Yine o, Kur'an'a arz rivayetinin Hâricîlere değil zındıklara ait olduğunu ileri sürmektedir.[747] Muasır müellif Muhammed Acâc el-Hatîb (ö. 2021), Sibâî'ye atıfta bulunmakta ve benzer delilleri sunarak Hâricîlerin hadis uydurmadıklarını ifade etmektedir.[748] Mevzû hadis konusunda oldukça kapsamlı bir çalışma yapan Osman Felâte ise her iki müellife de atıfta bulunarak onların delillerini ayrıntılı bir şekilde

İlahiyat Vakfı Yayınları, 2011, s. 571; Hâricîliğin ortaya çıkışında sosyal, iktisâdî, siyasi ve dinî faktörleri inceleyen bir çalışma için bkz. Hasan Gümüşoğlu, "İctihad Farklılıklarının İtikâdî Boyut Kazanmasının Sonuçları Hâricîler Örneği", **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 6, No: 11, t.y., s. 130-159; Halil İbrahim Bulut, "Dini Şiddetin Fikri Arka Planı Olarak Haricilik ve Günümüze Yansımaları", **Usul İslam Araştırmaları**, C. 11, No: 11, 2009, s. 41-54.

[744] İbn Asâkir, **Târîḫu Dımaşḳ**, C. XLIII, s. 489; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, C. XXII, s. 323; Zehebî, **Siyer**, C. IV, s. 214; İbn Hacer, **Tehẕîbü't-Tehẕîb**, C. VIII, s. 127.

[745] Hâkim, **el-Medḫal**, s. 53; Leknevî, **el-Âsârü'l-merfû'a**, s. 15; Ahmed Muhammed Şâkir, **el-Bâ'isü'l-hasîs**, s. 126.

[746] Sâgânî, **Mevżûʿâtü's-Sâgānî**, s. 76; Fettenî, **Teẕkiretü'l-mevżûʿât**, s. 28; Kur'an'a arz rivayeti Ehl-i sünnet âlimleri tarafından genelde kabul edilmemiştir. Hâricîler ve Ehl-i sünnete göre onun bir kolu olduğu ileri sürülen İbâdiyye ise Kur'an'a arz prensibini kabul etmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sereen Alia, "Ehl-i Sünnet ve İbâdiyye'ye Göre Hadis -Ma'mer b. Râşid'in Câmi'i (ö. 153/770) ve Rebî' b. Habîb'in Müsned'i (ö. 171/788) Örneği-", İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020, s. 215-219.

[747] Sibâî, **es-Sünnetü ve mekânetühâ fi't-teşrî'i'l-İslâmî**, s. 99-101.

[748] Hatîb, **es-Sünnetu kable't-tedvin**, s. 204-206.

tetkik etmekte ve Hâricîlerin hadis uydurmadıkları sonucuna ulaşmaktadır.[749] Netice olarak, bu haberlerin Hâricîlere değil Râfizîlere ve zındıklara matuf olduğu yönünde genel bir kanaate ulaşılmıştır. Mevzûât literatüründe ve kaynaklarında Hâricîerin uydurması olduğu belirtilen bir hadise ulaşılamamış olması da bu kanaati destekleyen önemli bir veri görünümündedir. Bununla birlikte, *"...Muhakkak ki biz, bir şey hoşumuza gittiğinde onu hadis yapıverirdik"* şeklindeki söylemin, hadis vaz'ının sadece bireysel bir faaliyet olarak kalmadığını göstermesi bakımından önem arz ettiği belirtilmelidir. Zira ilgili ifadeden hareketle, hadis uydurma eyleminin belli bir amaçla toplanan kimseler arasında sistematik şeklide sürdürüldüğü de söylenebilir.

2. Mürcie

Siyasi ve itikadî bir fırka olan Mürcie, Hâricîyye'nin büyük günah işleyenin tövbe etmediği taktirde kesin olarak dinden çıkacağı görüşüne tepki olarak doğmuştur. İlk defa amel-îmân ayrımı yaparak, büyük günah işleyenlerin kâfir olmayacağını, Hz. Osman ve Hz. Ali başta olmak üzere büyük günah işleyenlerin durumunun Allah'a bırakılması gerektiğini ileri süren Mürcie imanla ilgili görüşleriyle bilinmektedir.[750] Ehl-i reyden olan bazı kezzâb muhaddislerin mezheplerine delil getirebilmek amacıyla Mürcie için hadis uydurdukları belirtilmiştir.[751] Bu hususta İbn Ebû Hâtim'in (ö. 327/938), Muhammed b. Ebân b. Âişe el-Kasrânî (ö. ?) hakkındaki aktarımı dikkati câlibtir. O, Ebû Zür'a er-Râzî'den (ö. 264/878) işittiklerini şöyle aktarır: *"Muhammed b. Ebân Rey'e ilk geldiğinde insanlara, 'Rey halkı hangi hadislere iştiyak duyar?' dedi. Buna karşılık ona, 'İrcâ ile ilgili hadislere' cevabı verildi. Muhammed, onlar için hemencecik ircâ ile ilgili bir cüz uyduruverdi."*[752] Bu örnek, mezhep taassubunun sonuçlarını gösterdiği gibi aynı zamanda hadis vaz' eden râvinin toplumun ihtiyaçlarını nasıl gözettiğini de ortaya koymaktadır.

Mevzûât literatüründe Mürcie'nin özellikle imanla ilgili görüşlerini teyit veya

---

[749] Felâte, **el-Vad' fi'l-hadîs**, C. I, s. 229-238.
[750] Fığlalı, **Günümüz İslâm Mezhepleri,** s. 571, 572; Kutlu, "Mürcie", s. 41.
[751] Sa'dî b. Mehdî el-Hâşimî, **Ebû Zür'a er-Râzî ve cuhûdühû**, C. I, s. 31.
[752] İbn Ebû Hâtim, **el-Cerḥ ve't-taʿdîl**, C. VII, s. 200; Sa'dî b. Mehdî el-Hâşimî, **Ebû Zür'a er-Râzî ve cuhûdühû**, C. III, s. 824.

tenkit eden rivayetlerle karşılaşılır. İbnü'l-Cevzî'nin İmanın artıp eksilmesi babında kaydettiği şu rivayet buna örnektir: *"İmanın arttığını söylemek nifak, onun eksildiğini söylemek ise küfürdür böyle kimseler tövbe etmezlerse boyunlarını kılıçla vurun, bunlar Rahman'ın düşmanlarıdır…"* Müellif, bu rivayetin Muhammed b. Kâsım el-Tâykânî'nin uydurmalarından olduğunu ve onun Mürcie mezhebi için hadis uyduran isimlerinin başında geldiğini kaydetmiştir.[753] İmanda istisna babında Enes b. Mâlik–Hz. Peygamber kanalıyla aktarılan, *"Ümmetim hayır üzeredir, kıbleden yön çevirmezler ve imanlarında istisna yapmazlar"* şeklindeki rivayetin Mürcie tarafından uydurulduğunu açıkça ifade ettiği görülmektedir.[754] Hâl böyle iken muhalif fırkalar da Mürcie'yi zemmeden rivayetler ihdas etmekten geri kalmamışlardır. Bunun bir örneği, *"Ümmetimden iki sınıf vardır ki onların İslâm'dan nasibi yoktur. Bunlar Kaderiyye ve Mürcie'dir"*[755] rivayetinde görülmektedir. Kaderiyye ve Mürcie gibi fırkalara duyulan kin ve nefretin örneği olabilecek başka bir rivayette Hz. Peygamber'e, *"Bir Mürcîî veya Kaderî ölse ve defnedilse üç gün sonra kabir açılıp bakılsa onun yüzünün kıbleden çevrildiği görülür."*[756] sözü atfedilebilmiştir. Bu iki fırka üretilen diğer bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in şefaatinden de men edilmiştir.[757] Yine, Mürcie ile birlikte başka fırkaların hedef alındığı bir metinde *"Mürcie, Kaderiyye, Râfizîler ve Hâricîler'den tevhidin dörtte biri çekilip alınır. Allah, onları kâfirler olarak ebediyen kalmak üzere cehenneme atacaktır."*[758] şeklindeki ifadeler dikkat çekmektedir.

3. Mu'tezile

İtikadî meselelerin yorumunda akıl ve iradeye öncelik vermekle bilinen Mu'tezile'nin isimlendirilmesinde farklı görüşler bulunmakla birlikte[759] onun, Hz.

---

[753] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 133; Mevsılî, **el-Muġnî**, s. 25.
[754] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 135.
[755] Sâgânî, **ed-Dürrü'l-mülteḳaṭ**, s. 41.
[756] İbnü'l-Kayserânî, **Ẕaḫîretü'l-ḥuffâẓ**, C. IV, s. 1997; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 277; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerîʿa**, C. I, s. 312.
[757] İbnü'l-Kayserânî, **Teẕkiretü'l-mevżûʿât**, s. 54.
[758] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 278.; Kaderiyye ve Mürcie ile ilgili hadislerin değerlendirildiği bir çalışma için bkz. Köktaş, "Kaderiyye ve Mürcie İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi", s. 113-143.
[759] Ayrıntılı bilgi için bkz. Fevzi Çakmak, "Mutezile Ekolünün Oluşumunda Eski İran Dinlerinin Etkisi", Kayseri, Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2004, s. 1-11; Hüseyin Hansu, **Mutezile ve Hadis**, Ankara, Otto, 2012, s. 41-62; Hüseyin Maraz, **Vâsıl b. Ata ve Mu'tezilî Düşüncenin Doğuşu**,

Osman'ın şehit edilmesinden sonra meydana gelen olaylarda hiçbir siyasi tarafa karışmayıp uzak duran kimseleri nitelemek üzere kullanıldığı şeklindeki tanım, konumuz bağlamında önemlidir. Zira bu tanım, esasında itikadî bir mezhep olarak temâyüz eden Mu'tezile'nin doğuşunda siyasi çekişmelerin etkisini göstermektedir.[760] Tarihte, hicrî II./VIII. asırda ortaya çıkan bu fırkayla Ehl-i sünnet arasında daima bir çatışma görülmüştür.[761] Ehl-i sünnet âlimleri Mu'tezile'yi sünnet ve hadise değer atfetmediği gerekçesiyle eleştirirken, Mu'tezilî âlimlerden ise Ehl-i sünnete, bazı hadisçilerinin kasten yalan söyledikleri, kitap, sünnet ve icmâ'a aykırı rivayetlerinin bulunduğu, çelişkili ve akla ters haberleri naklettikleri yönünde tenkitler gelmiştir.[762]

Hadis uyduran kişiler içerisinde zaman zaman Mu'tezilî isimler de zikredilir. Bunlar arasında Arap edebiyatının önde gelenlerinden meşhur Mu'tezilî kelamcısı Câhiz (ö. 255/869) dikkat çekmektedir. Zira Arap şâirlerinden Ebü'l-Aynâ (ö. 283/896) Câhiz ile birlikte hadis vaz'ına karıştığını şöyle ifade eder: *"Ben ve Câhiz Fedek hadisini uydurduk ve onu Bağdat şeyhlerinin kitaplarına sokuşturduk. İbn Şeybe el-Alevî dışındakiler de bu hadisi kabul ettiler. O ise 'bu hadisin sonu başına benzemiyor' diyerek onu reddetti."*[763] Bundan sonra el-Alevî tövbe etmişse de aynı hadisi nakletmeyi sürdürmüştür.[764] Câhiz, Ehl-i bid'atten olması, hadiste güvenilir olmaması ve şakacılığı sebebiyle bazı hadisçiler tarafından eleştirilmiştir.[765] Zehebî (ö. 748/1348) ise onun hakkındaki değerlendirmeleri aktardıktan sonra kendi kanaati olarak, Câhiz'in az hadis rivayetinde bulunduğunu ve hadisle pek ilgilenmediğini

---

Ankara, Otto Yayınları, 2019, s. 23-41; İlyas Çelebi, "Mu'tezile", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 31, İstanbul, TDV Yayınları, 2006, s. 391.

[760] Ayrıntılı bilgi için bkz. Vildan Ertuğrul İnecik, "İslam Düşüncesinde Siyasal ve Sosyal Alanda Mutezile Ekolü ve Tanzimat Dönemine Etkileri", Denizli, Pamukkale Üniversitesi, 2019, s. 4, 14-16.

[761] Bu çatışmaların temelinde Mu'tezile'nin inanç esasları yer almaktadır. Onlar inanç esaslarını usûl-i hamse denen beş maddeyle ifade ederler. Bunlar; "tevhid, adâlet, va'd ve vaîd, menzile beyne'l-menzileteyn ve emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker"dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şehristânî, **el-Milel ve'n-niḥal**, C. I, s. 139.

[762] Ayrıntılı bilgi için bkz. Hansu, **Mutezile ve Hadis**, s. 233.

[763] Hâkim, **el-Medḫal**, s. 53; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 50; Süyûṭî, **Tedrîbu'r-Râvî fî Şerḥi Taḳrîbu'n-Nevâvî**, C. I, s. 336; Zehebî, **Siyer**, C. XI, s. 529; İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. VI, s. 189; Sıbt İbnü'l-Acemî, **Keşfü'l-hasîs**, s. 200.

[764] Hâkim, **el-Medḫal**, s. 53; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 50; Süyûṭî, **Tedrîbu'r-Râvî fî Şerḥi Taḳrîbu'n-Nevâvî**, C. I, s. 336; Zehebî, **Siyer**, C. XI, s. 529; İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. VI, s. 189.

[765] İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. VI, s. 189.

belirtmekle birlikte hadiste müttehem olmadığını da zikretmiştir.[766] Câhiz'e yönelik bu farklı değerlendirmelerin temelinde, onun Mu'tezilî olması ve hadislere muhaddislerden farklı bir metotla yaklaşması sebebiyet vermiş olmalıdır.[767] Şayet Ebü'l Aynâ'nın itirafı doğruysa mu'tezilî bir âlimin hadis vaz'ıyla münasebeti kurulabilir. Aksi bir durumda ise Mu'tezile'nin bir şekilde hadis vaz'ıyla irtibatlandırılmaya çalışıldığı söylenebilecektir.

İbn Teymiyye'nin, Allah'ın akıl için *"Senden daha şerefli bir şey yaratmadım"*[768] dediğini haber veren rivayeti bazı insanların, burada murâd faal akıldır diyerek açıkladıklarını ve bunun Mutezile'nin sözlerinden olduğunu izah etmesi,[769] hadisi mezheplerin kendi görüşlerini desteklemek amacıyla uydurdukları nakiller kategorisinde ele almaya imkân sunar.

4. Ehl-i sünnet

Ehl-i sünnet kavramı, ilk dönemlerden itibaren, dinîn temel konularında Resûlullah (a.s.) ve ashâbın takip ettiği yolu benimseyenleri nitelemek amacıyla kullanılmıştır. Hakem olayında Havâric ve Şia saflarında yer almayarak, mutedil tavır sergileyen bir zümreden doğan Ehl-i sünnetin fırka olarak teşekkülü III/IX. asra tekabül etmektedir.[770] Ehl-i sünnetin mevzû rivayetlerle irtibatı, daha çok hilâfet merkezli metinler üzerinden takip edilebilmektedir. Özellikle ilk üç halifenin faziletlerine yönelik vurgularla belirginleşen bu çeşit haberler, Şîa'nın ümmet üzerinde

---

[766] Zehebî, **Siyer**, C. XI, s. 530.

[767] Akyüz, Câhiz'in sünnet/hadis hakkındaki görüşlerini incelediği bir çalışmasında onun yalan söylediği ve hadislerle dalga geçtiği şeklindeki eleştirilere maruz kaldığını belirtmekte fakat esasında hadisleri değil, hadise girmiş olan eski kültürlere ait bilgileri eleştirdiğine dikkat çekmektedir. Câhiz'in kendi görüşlerini delillendirmek üzere zayıf ve mevzû rivayetleri kullanmaktan da çekinmediğini belirten yazar, Câhiz ile hadisçiler arasındaki mücadelenin hadis yorumundaki farklılıktan kaynaklandığını vurgulamaktadır. Çalışmanın sonucuna göre Câhiz, hadis rivayetine karşı eleştirel bir tavır sergileyen ılımlı bir Mu'tezilî âlimdir. Hüseyin Akyüz, "el-Câhız'ın Sünnet/Hadis Hakkındaki Görüşleri", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 31, No: 31, 2011, s. 261, 262.

[768] İbn Teymiyye, **Eḥâdîṯü'l-ḳuṣṣâṣ**, s. 57; Fettenî, **Tezkiretü'l-mevzûât**, s. 28; Ali el-Kārî, **el-Maṣnûʿ**, s. 62; Ali el-Kārî, **el-Esrârü'l-merfû'a**, s. 124.

[769] İbn Teymiyye, **Ehâdîsü'l-kussâs**, s. 57.

[770] Yusuf Şevki Yavuz, "Ehl-i Sünnet", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 10, İstanbul, TDV Yayınları, 1994, s. 525; Galip Türcan, "İbn Hazm'a Göre Ehl-i Sünnet Kavramının İçeriği", **Milel ve Nihal**, C. 6, No: 3, 2009, s. 81; Yamanus, "Eş'arî Hadis Ekolü", s. 13,14.

oluşturabileceği olumsuz sahâbe algısını önleme amacıyla tebârüz eder. Emevî yönetiminin meşruiyetini kanıtlamak maksadıyla uydurulduğu anlaşılan hadislerde de sünnî düşüncenin etkili olduğu ifade edilebilir. Nihayetinde aksi bir söylem, Şîa'nın imâmet düşüncesini onaylamak anlamına gelecektir.[771]

Gulât-ı Şia, hilâfetin Hz. Ali'nin hakkı olduğunu ve Hz. Ebû Bekir'in (ö. 13/634) bu hakkı gasp ettiğini ileri sürmektedir. Onların bu iddiaları Hz. Ebû Bekir'e karşı büyük bir nefret beslemelerine sebebiyet vermiştir. İlk halifenin faziletini ön plana çıkaran mevzû hadislerin bu nefret söylemine karşı uydurulduğu anlaşılmaktadır. Mesela, *Ali b. Abde el-Müketteb > Yahyâ b. Saîd el-Kattân > İbn Ebî Zi'b > Muhammed b. Münkedir > Câbir* kanalıyla; *"Allah herkese genel olarak Ebû Bekir'e ise özel olarak tecelli eder."*[772] şeklinde hadis buna örnektir.[773] Bu haberin mecrûh râvisi Ali b. Abde el-Müketteb (ö. 257/876) olup o "hadis hırsızı" ve "kezzâb" olduğu için cerh edilmiştir.[774] Rivayetin çeşitli tariklerine yer veren İbnü'l-Cevzî onların Hz. Ali için hadis vaz' eden Rafizîlere karşı uydurulduğunu belirtmiştir.[775] Müellifin bu izahı, siyasi çatışmaların rivayetler üzerinde etki-tepki şeklindeki tezahürünü göstermesi bakımından önemlidir. Hz. Ömer'in (ö. 23/644) *"Ebû Bekir ile Resûlullah konuştuğunda ben, o ikisi arasında söyleneni anlamayan bir zenci gibi kalıyordum."*[776] dediğini haber veren rivayette ise Hz. Ebû Bekir'in fazileti Hz. Ömer'in otoritesi kullanılarak kanıtlanmaya çalışılır. Rivayeti metin merkezli bir değerlendirmeye tâbî tutan İbn Teymiyye; *"Bu açık bir uydurmadır. Onu ancak bir cahil veya bir mülhid rivayet eder. Hadis ilminin ehli olan hiç kimse bunu*

---

[771] İğde Muhyettin, "Bir Şahıs İki Portre: Mutezile ve Hanbelilere Göre Muâviye b. Ebî Süfyân", **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, C. 22, No: 2, 2023, s. 398.
[772] İbnü'l-Kayserânî, **Ẕaḫîretü'l-ḥuffâẓ**, C. II, s. 604; Fettenî, **Teẕkiretü'l-mevżûʿât**, s. 149, 150.
[773] Ebû Bekir'in İslâm tasavvufundaki yeri hakkında kaleme alınan bir makalede ehl-i tasavvuf yanında onun fazileti işlenirken bu algının oluşmasında sahih nasslar beraberinde bazı uydurma rivayetlerinde etkili olduğuna işaret vardır. Bk Hatice Çubukçu, "İslam Tasavvufunda Hz. Ebû Bekir'in Yeri", **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi**, No: 66, 2018, s. 412-429.
[774] İbn Adî, **el-Kâmil**, C. VI, s. 369, 370; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, C. III, s. 120, 121; İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. V, s. 515.
[775] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 303, 304; Rivayetler için bkz. İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 303-321.
[776] İbn Teymiyye, **Ehâdîsü'l-kussâs**, s. 61.

nakletmez."[777] şeklindeki sözleriyle tenkit etmektedir.

Hz. Ömer hakkında uydurulan bazı rivayetlerde de faziletin ön plana çıkarıldığı görülür. Böylece muhaliflerine, onun halifeliğinin meşrû olduğu mesajı verilmiştir. Buna örnek olabilecek bir rivayet; *Velîd b. Fazl el-Anezî > İsmâîl b. Ubeyd b. Nâfi' el-İclî > Hammâd b. Ebî Süleymân > İbrâhîm en-Nehaî > Alkame b. Kays > Ammâr b. Yâsir*'den naklen şöyledir: *"Resûlullah (a.s.) bana; Ey Ammâr! Az önce Cibrîl yanıma geldi. Ona, 'Bana Ömer'in faziletlerinden bahset' dedim. O ise 'Şayet sana Nuh'un (a.s.) yeryüzünde kaldığı dokuz yüz elli yıl kadar Ömer'in faziletlerinden bahsetsem yine de yetmez…' dedi."*[778] Bu metinde Hz. Ömer'in faziletine dair mübalağalı bir anlatım dikkat çekmektedir. Halifelerin fazileti üzerine kurgulanan diğer bazı metinlerde ilk üç halifenin Hz. Ali'ye karşı konumlandırıldığı görülür. Mesela, *Amr b. Vâkıd ed-Dımaşkî > Yûnus b Meysere > Ebî İdrîs > Muâz b. Cebel* tarikiyle gelen bir haberde ilk üç halifenin faziletine işaret edilmektedir. İlgili rivayette müttehem râvi Amr b. Vâkıd ed-Dımaşkî (ö. 130/747) olup o, Hz. Ebû Bekir'in bir kefeye ümmetin diğer kefeye konulduğunu ve onların birbirine denk geldiğini aktarır. Aynı ifadeleri Hz. Ömer ve Hz. Osman için de kullanan râvi, Hz. Ali'den hiç söz etmemektedir.[779] Râvinin bu tutumu, rivayetin Şîa'nın imâmet teorisine karşı uydurulmuş olabileceğini düşündürmektedir.

Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e buğzeden kimseleri tahzir eden bir rivayette ise dünya semaında seksen bin meleğin bulunduğu ve bunların Ebû Bekir ile Ömer'i seven kimseler için istiğfar ettiği, ikinci kat semada yine seksen bin meleğin bulunduğu ve o ikisine buğzedenler için lanet ettikleri bilgisi yer almaktadır.[780] Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in Resûlullah'ın (a.s.) veziri olduğunu haber veren rivayette[781] de ilk iki halifenin beraber tazim edildiği görülmektedir. Yine *"Ben size gönderilmiş*

---

[777] İbn Teymiyye, **Ehâdîsü'l-kussâs**, s. 61.
[778] İbn Adî, **el-Kâmil**, C. VIII, s. 361; İbnü'l-Kayserânî, **Ẕaḫîretü'l-ḥuffâẓ**, C. I, s. 216; İbnü'l-Cevzî, **el-İlelü'l-mütenâhiye**, C. I, s. 189, 190; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 321; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. I, s. 346.
[779] İbnü'l-Kayserânî, **Ẕaḫîretü'l-ḥuffâẓ**, C. I, s. 377.
[780] İbn Adî, **el-Kâmil**, C. III, s. 199, 200; İbnü'l-Kayserânî, **Ẕaḫîretü'l-ḥuffâẓ**, C. II, s. 941; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 326, 327; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. I, s. 281, 282.
[781] İbnü'l-Kayserânî, **Teẕkiretü'l-mevżûʿât,** s. 21, 22.

olmasaydım Ömer gönderilecekti."[782] *"Her nebinin bir dostu vardır. Benim dostum da Osman'dır."*[783] manasındaki hadisler Şîa'nın sahâbe hakkındaki galiz ifadelerine tepki olarak vaz' edilmiş olmalıdır. Şîa'nın karşısında yer alan Muâviye (ö. 60/680) taraftarları da Muâviye'yi tazim etmekten ve onun hilâfeti hak ettiğini ortaya koymaya çalışmaktan geri durmamışlar, onu, Hz. Peygamber ve Cebrâil ile birlikte Allah katındaki en güvenilir üç kişiden biri sayan[784] rivayeti uydurabilmişlerdir. Aslında Muâviye'yi öven veya yeren rivayetler Emevî-Abbâsî taraftarlığı/düşmanlığı ile irtibatlı olarak da ayrıca ele alınabilir, fakat bu çeşit haberlerin ortaya atılmasında temelde Ehl-i sünnet-Râfizî çatışmalarının bulunduğunu İbn Hacer (ö. 852/1449) şöyle ifade etmektedir: *"Râfizîler, Ehl-i beytin faziletine dair sayılamayacak kadar hadis uydurdular. Buna mukabil, Ehl-i sünnetten bazı câhil kimseler de Muâviye'nin ve şeyhânın faziletine dair hadisler vaz' ettiler…"*[785]

Muâviye için vaz' edilen başka bir rivayette onun Resûlullah katındaki değeri vurgulanmaktadır. İbn Ömer'den *merfû* olarak aktarılan hadis şöyledir: *"Biz Resûlullah'ın yanındaydık. O, bize şöyle dedi: 'Şam'ın bazı şehirlerinden benim için sevgili olan bir adam gelecektir. O, bendendir, ben de ondanım.' Bir adam, 'O kimdir ey Allah'ın elçisi?' diye sorunca Resûlullah (a.s.) elindeki değneği Muâviye'nin başına dokundurarak, 'O, budur' buyurdu."*[786] Muhaliflerine karşı Muâviye'yi yücelten başka bir hadiste Resûlullah'a atfedilen ifadeler şöyledir:

> "Cebrâîl bana yüce Allah'ın selâmıyla beraber som altından yapılmış bir kalem getirerek Allah Teâlâ'nın şöyle buyurduğunu söyledi: 'Ey Habîbim! Bu kalemi arşımdan Muâviye b. Ebû Süfyân'a hediye ediyorum. Bunu ona ulaştır ve onunla Âyete'l-Kürsî'yi yazmasını, harekelemesini ve noktalamasını emret. Şüphesiz ben kıyamete kadar Âyete'l-Kürsî'yi

[782] İbn Adî, **el-Kâmil**, C. IV, s. 175; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 320; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, C. II, s. 50; Fettenî, **Tezkiretü'l-mevzûât**, s. 94; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. I, s. 373; Ali el-Kārî, **el-Maşnûʿ**, C. I, s. 277.
[783] İbn Adî, **el-Kâmil**, C. VI, s. 299; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, C. I, s. 201; Fettenî, **Tezkiretü'l-mevzûât**, s. 94; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. I, s. 392.
[784] İbn Adî, **el-Kâmil**, C. I, s. 315; İbnü'l-Kayserânî, **Ẕaḫîretü'l-ḥuffâẓ**, C. II, s. 2300; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 17-19; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, C. I, s. 126; III, 142; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. II, s. 4; Ali el-Kārî, **el-Maşnûʿ**, C. I, s. 381.
[785] İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. I, s. 207; Ayrıca bkz. Ali el-Kārî, **el-Esrârü'l-merfû'a**, s. 455.
[786] İbn Adî, **el-Kâmil**, C. III, s. 178, 179; İbnü'l-Kayserânî, **Ẕaḫîretü'l-ḥuffâẓ**, C. IV, s. 2044, 2045; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, C. I, s. 495; İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. III, s. 56; Süyûtî, **ez-Ziyâdât 'ale'l-Mevzûât**, C. I, s. 297; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. II, s. 23, 24.

okuyan kişi adedince ona sevap yazacağım.'"[787]

Siyasi sebeplerle uydurulan bu ve benzeri rivayetlerin aynı zamanda taassubî söylemler içerdiği özellikle belirtilmelidir. Dolayısıyla bir rivayetin ortaya atılmasında bazen tek bir sebebin değil pek çok etkenin rol oynadığı dikkat çekmektedir. Ehl-i sünnetten olduğunu iddia eden bazı mutaassıb kimselerin Râfizîleri öfkelendirmek için Muâviye'nin faziletine dair hadis uydurduklarını belirten İbnü'l-Cevzî, aynı şekilde Râfizîlerin de Muâviye aleyhine hadis vaz' ettiğine dikkat çekmekte, her iki grubun tavrını yanlış ve çirkin bir davranış olarak nitelemektedir.[788] Müellifin bu izahına göre; 'taassup' sebep, 'muhalifi öfkelendiren mevzû hadis' ise sonuçtur. Hâşimî-Emevî çekişmesi sonucunda ortaya çıkan rivayetler, siyasi çatışmanın en maruf örnekleri olarak temâyüz etmişlerdir. Ümeyyeoğulları'nın, Hz. Ali ve taraftarlarına karşı sergilediği olumsuz tutumun rivayetlere yansıması, siyasi ve taassubî bir hareket olarak tavsif edilebilecek bariz bir örnektir. Nitekim, gerçekliği tartışılmış olmakla birlikte, Ümeyyeoğulları'nın adı Ali olan kişilere dahi tahammül edemediğine ve bu isimle müsemma kişileri öldürme kararı aldığına dair bilgiler kaydedilmiştir.[789] Bu hususta tâbiînin ileri gelen âlimlerinden Uley b. Rebâh (ö. 114/732) örnek olarak zikredilebilir. Uley'ın babası Rebâh, Ümeyyeoğullarının adı Ali olanları öldürdüğünü haber alınca aslında Ali olan oğlunun adını Uley olarak değiştirmiştir.[790] Bu bilgi, hem dönem okuması yapmaya imkân sunması, hem de taassûbî bir tutumun nelere yol açtığını gözler önüne sermesi bakımından kayda değerdir.

Son olarak, genel bir değerlendirmeye tâbî tutulursa lider vasıflı kişileri merkeze alan bu tür haberlerin uydurulma sebeplerini tespitte, öncelikle metinden hareket edilebileceğini söylemek mümkündür. Zira metnin yansıttığı; övgüde mübalağa, meşruiyeti kanıtlama, fazileti vurgulama gibi unsurlar, mecrûh râvi hakkında teferru ata çok da ihtiyaç bırakmadan, rivayetin siyasi muhalefet sebebiyle

---

[787] İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. II, s. 3.
[788] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 15.
[789] Zehebî, **Siyer**, C. V, s. 102.
[790] Zehebî, **Siyer**, C. V, s. 102; İbn Hacer, **Tehẕîbü't-Tehẕîb**, C: VII, s. 318, 319; İshak Emin Aktepe, "Uley b. Rebâh", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 42, İstanbul, TDV Yayınları, 2012, s. 79.

uydurulduğunu tespite imkân sunmaktadır.

III. İSLÂM DİNİNE ZARAR VERME

Yapılan taramalar neticesinde hadis uydurma eylemiyle adeta özdeşleştirilen grubun zenâdika olduğu görülmüştür. Zenâdika, İslâm dinine ve devletine duyulan nefretin bir neticesi olarak, insanların dinine zarar vermek amacıyla hadis uyduran grupların başında yer almaktadır. Kullanımı İslâm öncesi Mezopotamya'ya kadar uzanan "zındık" kavramının muhtevasında İslâmî dönemle birlikte bir genişleme görülür. Zira, önceleri genel olarak Allah'a ve ahirete inanmayan kişileri nitelemek için kullanılan kavram, Emevîlerden başlayarak tarih boyunca çok değişken bir anlamlar dizisini ifade etmek üzere kullanılmıştır. Ancak her dönemde İslâm'a aykırı bütün inanç ve hareketleri niteleyen bir terim olmuştur.[791] Zındık kavramı kapsamındaki fırkaların geçmişleri İslâm öncesi döneme dayanmaktaysa da bunların hadis vaz'ına ne zaman karıştıkları hususunda net bir bilgi yoktur. Fakat Abbâsîlerin ilk döneminde düalist düşünceye karşı yazılan reddiyeler[792] bu dönemde onların ciddî bir tehlike olarak görüldükleri şeklinde yorumlanabilir. Aynı zamanda Abbasîlerin Emevîlerden daha müsamahakâr bir yönetim anlayışı benimsemeleri, farklı din ve mezhebe mensup kişilere devlet idaresinde daha fazla yer vermeleri de zındıklığın yayılmasına sebep olmuştur.[793] Dolayısıyla zenâdika h. II./VII. asırda hadis uydurma eylemine çoktan başlamış olmalıdır. Aşağıda ele alınacağı üzere bazı meşhur zındıkların ölüm tarihleri de bunu teyit etmektedir.

Zındıkların hadis uydurmadaki maksatları, zarar ilkesine dayanmaktadır. Onlar, İslâm'a zarar vermek için çeşitli yollara tevessül etmişlerdir. Zira bazen doğrudan dine yönelik asılsız metinler üreterek bazen kalplere dokunarak bazen de şahsî bir tecrübeyi hadis formuna sokarak dini tahrif etmeye çalışmışlardır. İbnü's-Salâh'tan (ö. 643/1245) sonra usûl eseri kaleme alan müelliflerin çoğu hadis uyduran

---

[791] Cihan, **Uydurma Hadislerin Ortaya Çıkışında Zındıkların Rolü**, s. 9; Demirel, **Düalist Zındıklar ve Hadis**, s. 17-19.
[792] Düalist zındıklara karşı yazılan reddiyeler için bkz. Demirel, **Düalist Zındıklar ve Hadis**, s. 21.
[793] Sadık Cihan, "Zındıkların Uydurma Hadislerle Münasebeti", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 4, No: 4, 1990, s. 39,40.

fırkalardan biri olarak zenâdikaya yer vermişlerdir. Keza mevzûât literatüründe de İslâm Dini'ne zarar verme, şeklinde bir uydurma sebebi yer almakta ve zenâdikanın bu amaçla hadis uydurduğuna değinilmektedir. Literatür taraması sonucunda elde edilen bulgulara göre zenâdikanın dîne zarar verme yöntemleri; dinîn aslını bozma/ dinî noksan gösterme, şahsî husûmet ve dinî hafife alma şeklinde tezâhür etmiştir. Bütün bunlar 'zarar ilkesi' şemsiye kavramını yansıtan unsurlar olması hasebiyle kesin hatlarla birbirlerinden ayrılamayacaksa da daha sistematik bir tasnif sunmak maksadıyla aşağıda alt başlıklar halinde ele alınacaktır.

A. Dinin Aslını Bozma

Zındıklar Kur'an ve Sünnetin belirlediği temel ilkeleri dikkate almaksızın aslında dinde olmayan şeyleri ona dahil ederek ve kalplere şüphe tohumları ekmeyi hedefleyerek dinin aslını bozmaya çalışmışlardır. Onlar, hadisleri dini tahrif etme vesilesi olarak görmüş ve amaçlarına matuf rivayetler ihdas etmişlerdir. Zındıkların hadis uydurmada ne kadar ileri gittikleri kendi itiraflarında verdikleri rakamlarda ortaya çıkmaktadır. Daha önce kaydedildiği gibi Abdülkerim b. Ebi'l-Avcâ'nın (ö. 155/772) dört bin hadis uydurduğunu ve bununla helâli haram, haramı da helâl göstermeyi amaçladığını itiraf etmesi[794] bunun yalnızca bir örneğidir. Tabi, bu itirafın sıhhatini sorgulamak gerekmekteyse de her hâlükârda kalplere bir şüphe salacağı muhakkaktır. Yine bir rivayette Halife b. Mehdî'nin (ö. 169/785), *"Zındıklardan bir adam benim yanımda, insanlar arasında dolaşan dört yüz hadis vaz' ettiğini itiraf etti"*[795] şeklindeki ifadeleri dikkat çekmekteyken diğer bir rivayette ise zındıkların on iki bin hadis uydurup onları insanlar arasında yaydığı nakledilir.[796] Bu rivayetlerde yer alan rakamların kesretten kinaye olarak anlaşılması gerektiği belirtilmelidir. Zira gerek mevzûât gerekse ona kaynaklık eden eserler içerisinde zenâdikaya nispet edilen

---

[794] Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, C. II, s. 644; İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. V, s. 241; İbn Hacer, **Nuḫbetü'l-fiker**, s. 271; Sehâvî, **Fethü'l-muğîs**, C. I, s. 317; Leknevî, **el-Âsârü'l-merfû'a**, s. 12; Aşkar, **el-Vad'u fi'l-hadîsi'n-nebevî**, s. 68.
[795] Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, s. 36.
[796] Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh en-Nemerî İbn Abdülber, **et-Temhîd limâ fi'l-Muvaṭṭaʾ mine'l-meʿânî ve'l-esânîd**, thk. Ustafa b. ahmed el-Alevî, Muhammed Abdülkebîr el-Kübrâ, Mağrib, Vizâretü Umumi'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1387, C. I, s. 44.

uydurmaların bu rakamlara tekabül etmesi mümkün gözükmemektedir.[797] Ancak verilen rakamlar yine de zenâdikanın uydurma faaliyetlerindeki konumunu göstermesi bağlamında mühimdir. Zındıklar, hadis uydurma faaliyetlerine meşru bir zemin hazırlayabilmek maksadıyla Hz. Peygamber'e şu sözü nispet etmişlerdir: *"Size benim hadisim olarak hakka muvafık bir söz nakledilirse, onu ben söylemiş olayım veya olmayayım, kabul ediniz."*[798] Görüldüğü üzere bu haberde hadis diye nakledilen ve hakka aykırı olmayan her türlü sözün kabulüne yönelik bir telkin bulunmaktadır.

Zenâdika'nın La ilahe illallah kavlinin yaratılmış olduğu şeklindeki haberleri vaz' ederek, Allah'ın vahdâniyet sıfatını iptal etmeye çalışmaları da dinin aslını bozmaya matuf bir eylemdir. Bu konuda Cûzekânî'nin (ö. 543/1148) şu açıklaması zikre değerdir: *"İmanın başı tevhittir. O ise la ilahe illallah kavlidir. İmanın mahlûk olduğunu iddia eden kişi, Allah tevhidi yaratıncaya kadar tek değildi demektedir. Bu ise zındıkların sözlerindendir."*[799] Cûzekânî'nin izahı, zındık kavramına yüklediği anlamı ortaya koyduğu gibi, onun bu hadisi bir uydurma sebebiyle ilişkilendirmesine de örnek teşkil etmektedir.

Mu'tezilî âlimlerden Ka'bi'nin (ö. 319/931) naklettiği bir rivayette zındıklardan olan Nasr b. Tarîf'in hadis uydurduğunu itiraf ettiğinden söz edilmektedir. İlgili haber şu şekildedir: *"Abdüssamed b. Abdülvâris'ten (ö. 206-7/821-2) şöyle dediğini işittim: Bir hastalığa tutulan Ebû Cüzeyy'in (ö. 170/786) (Nasr b. Tarîf) yanına gittiğimizde bize, 'Şayet bu hastalık bana musallat olmasaydı yaptığım şeyi göremeyecektiniz. Onu söylemeyecek ve itiraf etmeyecektim. Fakat ben sizi şahit tutuyorum ki falanca hadisleri ben uydurdum. Bundan dolayı Allah'tan affımı istiyorum.' dedi. Oradakiler ise ona ne iyi ettin de bunu itirafta bulundun dediler."* Rivayetin sonunda Nasr b. Tarîf'in ölmediği, hastalıktan kurtulduğu ancak uydurduğunu söylediği hadisleri tahdis etmeye devam ettiği zikredilmektedir.[800]

---

[797] Zenâdikanın binlerce hadis uydurduğu yönündeki rivayetlerin kesretten kinaye olduğuna, bu rivayetlere hakikî anlam yüklenemeyeceğine dair izah ve gerekçeler için bkz. Demirel, **Düalist Zındıklar ve Hadis**, s. 130-132.
[798] Ukaylî, **eḍ-Ḍuʿafâ**, C. I, s. 32; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 257, 258.
[799] Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**, C. I, s. 185.
[800] Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî Kâʿbî, **Kabûlü'l-Aḫbâr ve maʿrifeti'r-ricâl**,

Hammâd b. Zeyd'in (ö. 179/795) zenâdikayı dini kaynakları tahrif etmede Yahudilere ve Hıristiyanlara benzetmesi[801] aslında zenâdikanın hadis vaz' etmede ne kadar etkin olduğunu da özetlemektedir. Zındıklar hadis uydururken İslâm dinini tahrif ederek ona zarar vermeyi hedeflemişlerdir. Dinîn aslını bozma şekillerinden biri de insanların zihnine onun noksan olduğu düşüncesini yerleştirmektir. Böylece dine karşı bir güvensizlik inşası hedeflenir. İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), Bakara Sûresinin zikri babında *"Şayet Bakara Sûresi üç yüz ayete tamamlanmış olsaydı, inek insanlarla konuşurdu"*[802] şeklinde gayr-i makul bir mevzû rivayet kaydetmiş ve bunu uyduranın asla affedilmeyeceğini çünkü böyle bir hadisin ancak İslâm'ı noksan bir din olarak göstermek amacıyla vaz' edildiğini söylemiştir.[803]

İslâm'ın müntesipleri için belirlediği bazı temel ilkeler vardır ki bunlar zaman ve zemin gibi etkenlere bağlı olmaksızın geçerliliğini ve değişmezliğini daima korumaktadır. Söz gelimi namazın akıl baliğ olan her akıllı Müslümana farz olması değişmez ilkelerle kastımızın bir örneği olabilir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in peygamberlerin sonuncusu olduğu Rahmanın bildirdiği temel ilkelerden biridir.[804] Ancak yalancılar, bu değişmez ilkeleri yine Hz. Peygamber'e izafe ettikleri hadislerle sarsmaya çalışmış, böylece inananların kalplerine şüphe düşürerek İslâm'a zarar vermeyi hedeflemişledir. İbnü'l-Cevzî'nin *Maʿkil b. Ziyâd > Muhammed b. Saîd el-Maslûb > Humeyd > Enes > Resûlullah* senediyle kaydettiği, *"Ben nebîlerin sonuncusuyum. Benden sonra nebî gelmeyecektir; ancak Allah dilerse o başka!"* şeklindeki rivayet buna örnektir. Daha önce de yer verildiği gibi, müellif, "Allah dilerse o başka" şeklindeki istisnanın Muhammed b. Saîd tarafından uydurulduğuna dikkat çektikten sonra bu isnadın ancak insanların kalbine şüphe düşürmek için

---

thk. Amr Hüseynî b. Ömer Abdürrahîm, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000, C. I, s. 22; Ukaylî, **eḍ-Ḍuʿafâ**, C. IV, s. 296.

[801] Leknevî, **el-Âsârü'l-merfû'a**, s. 12.

[802] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 242.

[803] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 242. Bakara Sûresi 286 âyettir.

[804] Ahzâb, 33/40.

uydurulduğuna değinmiştir.[805]

B. Şahsî Husûmet ve Kızgınlık

İnsanların bir kısmı öfkelenip kızdıkları kişiye karşı olması gerektiği gibi davranmayarak, öfkesine mağlup olmaktadır. Bu durum bazen nezahet ve nezaket sınırlarını aşan birtakım davranışlar sergilenmesine bile sebebiyet verebilir. Şüphesiz, kızgınlık sebebiyle yapılabilecek en kötü şey nasları kasten tahrif veya tağyir etmek ya da yeni bir nas ihdas etmektir. Tarihi süreç içerisinde vazzâ'lar buna da müracaat etmiş, şahsî öfkeleri sebebiyle Nebî'ye iftira atmaktan çekinmemişlerdir. Zındıklardan olduğu ifade edilen Saîd b. Tarîf ile ilgili şu rivayet buna örnektir: Rivayete göre, oğlunun öğretmeni tarafından dövülüp ağlayarak eve geldiğini gören Saîd hemen oracıkta, *"Çocuklarınızın öğretmenleri sizin en şerlilerinizdir. Onlar yetime karşı merhametsiz, miskine karşı ise pek kabadır."*[806] şeklindeki hadisi vaz' etmiştir. Bu rivayet, aslında zenâdikanın hadis vaz'ındaki fevriliğini de örneklendirmektedir. Nitekim Saîd, hikâyede gelişen olaya mukabil 'dinde bu türden hadisler de mi var?' sorusunun gelebileceğini ve dolayısıyla İslâm'a zarar verebileceğini hiç hesaba katmaksızın hareket etmiştir.

Şahsî husumetin hadis vaz'ına sebep olduğunu gösteren başka bir olay, Leys b. Sa'd'ın (ö. 175/791) kâtibi olan Abdullah b. Sâlih (ö. 222-23/836-37) ile komşusu arasında cereyan etmiştir. Rivayete göre Abdullah b. Sâlih ile aralarında husûmet bulunan bu komşu, onun yazısına benzer bir yazıyla hadisler kaydedip bunları Abdullah'ın evine, kitaplarının bulunduğu yere atmaktaydı. Abdullah ise yazıyı kendisinin zannederek hadisleri rivayet ediyordu. Bu sebeple Abdullah'ın rivayetleri içerisinde münker haberlerin de bulunduğu belirtilmiştir.[807] Bu rivayet, düşmanlığın ve kızgınlığın sonuçlarını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Abdullah b. Sâlih ile düşmanlığı bulunan kişi, onun gafletinden istifade ederek otoritesini sarsmayı

---

[805] Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**, s. 260, 261; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 279; İbn Cemâa, **el-Menhelü'r-revî fî ʿulûmi'l-ḥadîṯi'n-nebevî**, s. 54; İbn Hacer, **Nuḫbetü'l-fiker**, s. 274.
[806] Ahmed Muhammed Şâkir, **el-Bâ'isü'l-hasîs**, s. 123; Ali el-Kārî, **el-Maṣnûʿ**, s. 112, 113.
[807] İbn Hibbân, **el-Mecrûḥîn**, C. I, s. 534; Mustafa Öztürk, "Hadis Rivâyetinde Telkin Zabt İlişkisi ve Telkin Yoluyla Yapılan Tahrifler", **Marife Dini Araştırmalar Dergisi**, C. 13, No: 2, 2013, s. 113.

hedeflemiş olmalıdır. Yine, *"Ümmetimin cimrileri terzilerdir."*[808] sözü ile *"Hanımlarınıza danışın ama onların dediklerine uymayın!"*[809] rivayeti mana itibarıyla yaşanılan bir olumsuzluğun kişisel bir kötü tecrübe sonucunda kazanılan kızgınlığın malzemesi gibi gözükmektedir. Bireysel bazı buhranlar veya çatışmalar sebebiyle vaz' edilmiş hadisler kategorisine dâhil edilebilecek bu nakiller, özünde dinî hafife alarak ona zarar vermeyi hedefler görünmektedir.

C. Eski Din ve Öğretilere Bağlılık

İslâmiyet'i kabul eden zındıklar, zihinlerini önceki aidiyetlerinden arındıramamış ve eski dinlerindeki meseleleri hadisler üzerinden İslâm'a dahil etmeye çalışmışlardır.[810] Onlar, bazen de İslâm'ı kabul etmiş görünerek Müslümanların arasına sızmayı ve dinî tahrif etmeyi amaçlamışlardır. Aslen Mecûsî olan ve halife Me'mun (ö. 218/833) döneminde toplanarak felsefî söyleşiler gerçekleştiren bir grup zındık, Hz. Muhammed'in (a.s.) bir resûl ve nebî olmadığı, sahih bir din de getirmediği üzerinde konuşarak, İslâm'ın karşı koyamayacakları bir güçle yayılmasını saf değiştirmek suretiyle önlemeye çalışmışlardır. Onlar, daha önce İslâm'a düşman oldukları yönündeki itiraflarını zahiren reddederek Müslümanlara yaklaşmayı, İslâm'a girmiş ve iman etmiş gibi görünmeyi, Müslümanlara bu güveni telkin ettikten sonra da onların dinlerini ifsat etmeyi planladıklarını itiraf etmişlerdir.[811] Zenâdikanın İslâm olmuşluk öyküsü, eski dinî ve kültürel aidiyetlerini hadis formuna sokarak Müslümanlar arasında yaymaya çalışmalarını sağlayan en ekili silah olmuştur.

Olumsuz kadın algısının hâkim olduğu bazı mevzû rivayetlerin[812] eski inanç ve inanışların etkisiyle vaz' edildiği anlaşılmaktadır. Aslında insanlık tarihi kadar eski

---

[808] Ali el-Kārî, **el-Maṣnû'**, s. 75.
[809] Ali el-Kārî, **el-Maṣnû'**, s. 113.
[810] Cihan, "Zındıkların Uydurma Hadislerle Münasebeti", s. 40.
[811] Ebû Muhammed Osman b. Abdullah Hasen el-Irakî, **Sapıklarla Dinsizlerin Çeşitli Mezhepleri (el-Firâkü'l-mufterika beyne Ehli'z-Zeyg ve'z-Zandaka)**, thk. Yaşar Kutluay, Ankara, Nur Matbaası, 1961, s. 100; Cihan, "Zındıkların Uydurma Hadislerle Münasebeti", s. 41.
[812] Olumsuz kadın algısının tezâhürleri olarak uydurulan bazı rivayetler ve bunlara dair yorumlar için bkz. Huriye Martı, "Olumsuz Kadın Algısının Uydurma Rivayetlerdeki İzleri", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C. 9, No: 2, 2009, s. 101-116.

olan bu algının Câhiliyye dönemindeki tezâhürleri, İslâm'ın kadına değer atfetmesiyle kırılma yaşamıştır. Ancak Resûlullah'ın vefatından sonra İslâm coğrafyasının fetih hareketleriyle genişlemeye başlaması, farklı kültürlerle teması kaçınılmaz kılmıştır. Bu süreçte özellikle Hristiyan ve Yahûdî kültürlerinin tesirinde kalınmış, onların pek çok öğretisi İslâm kültürüne derc edilmiştir.[813] Mesela, İslam öncesi dinlerde ve özellikle de Yahudilikte hâkim olan, kadının yaratıldığı andan kıyamete kadar lanetli bir varlık olarak kalacağı şeklindeki inanışın[814] izleri, bazı mevzû haberler üzerinde rahatlıkla takip edilebilmektedir. İslâm öğretileriyle tenâkuz eden haberlerde kadın, Allah'a kulluğun önündeki ciddî bir fitnedir. Nitekim, *"Eğer kadınlar olmasaydı Allah'a hakkıyla kulluk edilirdi"*[815] manasındaki mevzû hadis, İslâm öncesi kültürel veya dinsel aidiyetlerden izler taşımaktadır. Kadınları ilme ve statü sahibi olmaya layık görmeyen anlayışın mamulü olarak ise, *"Kadınlara yazmayı öğretmeyin. Onlara yün eğirmeyi ve Nûr Sûresini öğretin."*[816] anlamındaki haber uydurulmuştur . Bu rivayetin de kadın/erkek tüm inananları öğrenmeye ve öğrendikleriyle amel etmeye sevk eden[817] İslâm öğretileriyle uyuşmadığı izahtan vârestedir. Dolayısıyla burada İslam dışı inanışların tesiriyle rivayetlere yansıyan bir kadın portresi çizildiği belirtilmelidir.

Mevzû hadisler arasında ilk etapta hangi sebeple açığa çıktığı izah edilemeyen metin örnekleri hayli fazladır. Bunlar içerisinde sembolik nesneleri merkeze alarak kurgulananları da görmek mümkündür. Güvercin, tavuk veya horoz gibi hayvanların anlamsız bir şekilde ön plana çıkarıldığı hadisler bu kategoride ele alınabilir. Nitekim burada zikredilen sembollerin İslâm dışı inançların bazılarında dinî veya kültürel bir

---

[813] Rahile Kızılkaya Yılmaz, "Sahîh, Mevzû ve Bağlamından Koparılan Hadislerdeki Kadın Algısının Analizi", **Kadın Olmak: İslâm, Gelenek, Modernite ve Ötesi**, ed. H. Şule Albayrak, İstanbul, İz Yayıncılık, 2019, s. 230, 231; Demirel, **Düalist Zındıklar ve Hadis**, s. 24.

[814] Ramazan Aksoy, "İslam Öncesi Toplumlarda ve İslam'da Kadının Statüsü", **Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi**, No: 15, 2021, s. 25.

[815] İbn Adî, **el-Kâmil**, C. VI, s. 495; İbnü'l-Kayserânî, **Ẕaḫîretü'l-ḥuffâẓ**, C. IV, s. 2011; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 255; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. II, s. 134; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. II, s. 204; Fettenî, **Teẕkiratu'l-Mevḍûʿât**, s. 128; Elbânî, **Silsiletü'l-ehâdîsi'z-za'îfe**, C. I, s. 139.

[816] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 268; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. I, s. 143; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. II, s. 209.

[817] İlme teşvik eden bazı rivayetleri topluca görmek için bkz. Mustafa Genç, "'İlmi Çin'de de Olsa Talep Edin, Çünkü İlim Talep Etmek Her Müslümana Farzdır' Rivayetinin Sened ve Metin Analizi", **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD)**, C. 23, No: 43, 2021, s. 247-275.

anlam taşıdığını ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır. Mesela horoz figürüne, Şamanizm'in tesiriyle İslam öncesi Türk sanatında, İran mitolojisinde, Zerdüştlükte, Yahudilikte, Hıristiyanlıkta, Yunan mitolojisinde ve daha pek çok inanışta rastlanmaktadır. Horoz, kimi zaman güneşin ve ateşin kimi zaman ise cesaretin, sükûnetin, peygamberliğin ve günahlardan arınmanın sembolü olarak kullanılagelmiştir.[818] Bu bağlamda horozla ilgili mevzû hadislerin İslâm dışı inanç ve kültürlerin tesiriyle uydurulduğu söylenebilir. Özellikle beyaz horoz, İran dinlerinde önemli bir figür olarak kullanılmakta ve şeytana karşı koruyuculuğunun olduğuna inanılmaktadır.[819] *"Beyaz bir horoz edinin/alın. Muhakkak ki içerisinde beyaz horoz bulunan bir eve ne şeytan ne sihirbaz ne de musibetler yaklaşabilir."*[820] manasındaki mevzû haberde bu inanışın etkisi açıkça görülmektedir. Başka bir haberde Resûlullah'a, *"Beyaz horoz benim dostumdur. Onun dostu benim dostum, düşmanı ise düşmanımdır."*[821] şeklindeki sözler atfedilmektedir. Benzer pek çok örneğin bulunabileceği bu türden mevzû hadisler,[822] İslâm'la bağdaştırılamayacağı gibi mantikî bir düzleme oturmaktan da son derece uzaktır. Dolayısıyla bu ve benzeri haberlerin farklı kültür ya da inançların tesiriyle vaz' edildiği anlaşılmaktadır.

Güvercinle ilgili mevzû rivayetlerin de geçmişten gelen inançlarla ilişkilendirilebileceği görülmektedir. Nitekim güvercin, çok eski dönemlerden beri barış, bolluk, bereket ve huzurun sembolü olarak kabul edilmektedir.[823] *Muhammed b. Ziyâd el-Cezerî el-Hanefî > Meymûn b. Mihran > İbn Abbâs* kanalıyla aktarılan

---

[818] Emre Şen, Şeyma Çölgeçen, "Türk Sanatında Bir İmge olarak 'Horoz' Sembolü", **Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 4, No: 4, 2021, s. 338-340.
[819] Gül, **Coğrafya, Kültür ve Hadis Rivayeti**, s. 203.
[820] Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. II, s. 194.
[821] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. III, 4; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. II, s. 194; Ali el-Kārî, **el-Esrârü'l-merfû'a**, 206; Elbânî, **Silsiletü'l-ehâdîsi'z-za'îfe**, C. VIII, s. 112; Söz konusu rivayete yönelik değerlendirmeler için bkz. Cihan, **Uydurma Hadislerin Ortaya Çıkışında Zındıkların Rolü**, s. 92; Gül, **Coğrafya, Kültür ve Hadis Rivayeti**, s. 203, 204.
[822] Hayvanlarla ilgili mevzû hadislerdeki mitolojik unsurları ele alan bir çalışma için bkz. Fatih Muhammet Yüksel, "Uydurma Hadisler ve Mitolojik Anlatılar-Mukayeseli Bir Yaklaşım", **Amasya İlahiyat Dergisi**, No: 18, 2022, s. 234-250.
[823] Orhan Yılmaz, Mehmet Ertuğrul, "Tarihte Güvercin Yetiştiriciliğinin Önemi", **Harran Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi**, C. 16, No: 2, 2012, s. 2.

"Kanatları kesilmiş güvercinler edinin, onlar cinleri çocuklarınızdan uzaklaştırır."[824] rivayetinde güvercine atfedilen değerin izlerine rastlanmaktadır. Bu rivayetin mecrûh râvisi Muhammed b. Ziyâd (ö. ?) olup o, sikalardan hadis uydurmakla itham edilmiştir.[825] Kaynaklarda mecrûh râvi hakkında hadisin vaz' ediliş sebebini kesin olarak vuzuha kavuşturacak nitelikte bir veri tespit edilememiştir. Ancak rivayetin sosyal ve tarihi bir gerçeklikle ilişkilendirilerek, güvercinlere yüklenen sembolik anlam ya da maddî değer sebebiyle ihdas edildiği söylenebilir. Fakat beyaz horoz rivayetinde olduğu gibi güvercin edinmekle ilgili rivayette de kişinin kötü varlıklardan korunacağının temin edilmesi, bu tür haberlerin sembolik bir değerle bağdaştırılmasını öncelikli kılmaktadır.

IV. TAASSUP

Bir görüşe körü körüne bağlanmak anlamına gelen taassup; din, düşünce, siyaset, milliyet, kültür vb. birçok alanda koyu muhafazakârlığı ve farklı görüşlere karşı hoşgörüsüzlüğü ifade eden bir terimdir.[826] Basit bir ifadeyle herhangi bir şeye bağnazca bağlanmak şeklinde tanımlanabilecek olan taassup neticesinde kişi hakikati yalnızca kendi perspektifinden görmeye başlar.[827] Bireyin belli bir sınırdan öteyi görmeyi reddetmesi başkasına, onu "mutaassıp" olarak tanımlama hakkı sunabilir. Çünkü o, bu bakış açısıyla, kendi fikir ve inancını üstün tutma yolunu tercih etmekte ve farklı fikirlere karşı düşmanca bir tutum sergilemektedir.[828] Bu bağlamda taassubun ölçütü, kişinin kendi inancını, ırkını, mezhebini, meşrebini kısacası kendi sahip olduğu değerleri ötekininkinden üstün gördüğü yerde başlar ve ötekini hiçe saydığı noktaya kadar devam eder. Bu hususta bir sosyolog, tarihçi ve aynı zamanda da devlet adamı olan İbn Haldûn'un (ö. 808/1406) tespitleri önem arz etmektedir. O, bir hadis uydurma

[824] İbnü'l-Kayserânî, **Teẕkiretü'l-mevżûʿât**, s. 3.
[825] İbn Hibbân, **el-Mecrûḥîn,** C. II, s. 259; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. III, s. 12.
[826] Mustafa Çağırıcı, "Taassup", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 39, İstanbul, DİA, 2010, s. 285.
[827] Bağnaz ve bağnazlık kavramları ile ortaya çıkma sebepleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Vahdettin Başçı, "Bağnazlık Kavramı Üzerine", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 3, No: 1, 2010, s. 163-170.
[828] Vahdettin Başçı, "Taassup Doğru Düşünmeye Engeldir", **Felsefe Dünyasi**, No: 36, 2002, s. 31-36.

sebebi olarak ele aldığı taassubu, sosyal ve psikolojik tahlillerle şöyle sunar:

> "…Haberlere yalan karışmasını icap ettiren sebepler var. Fikir ve mezheplere tarafgirlik bu sebeplerden birini teşkil eder. Çünkü insan nefsen, haberleri işittiği ve kabul ettiği vakitlerde itidal halinde bulunursa, haberi hakkıyla inceler ve doğrusunu yalanından ayırt edip haberin doğruluğu açık bir surette belli oluncaya kadar düşünür. Bir fikir, mezhep veya inanca taraftarlık karışır ise, insan ilk ağızda, kendisine uygun olan haberleri kabul eder, bir fikir ve mezhebe taraftarlık, insanın dikkatle düşünerek haberi tenkit gözünden geçirmesine mâni olur, yalanı kabul ve nakleder."[829]

Mevzû hadisler incelendiğinde çeşitli konularda taassup kaynaklı uydurmaların yer aldığı görülür. Zira taassup, kişiye kendi ideolojisine uygun metinler ihdas ettirebilmiştir. Bir mezhebi, bir lideri, ırkı, dili veya şehri ön plana çıkarmak amacıyla vaz' edilen hadisleri bu bağlamda ortaya çıkan nakiller olarak değerlendirmek mümkündür. Fırka, grup ve mezhepler arası ihtilaflardan kaynaklanan uydurmalar çeşitli alt başlıklar içerisinde ele alınabilirse de aslında genel bir değerlendirmeye tâbî tutulduklarında taassup kaynaklı oldukları görülür. Mesela pek çok grubun kendi lehine delil getirdiği 73 fırka hadisinde Hz. Peygamber'in ümmetin fırkalara ayrılacağını ve bunlardan yalnızca birinin cennette olacağını haber verdiği nakledilir.[830] Rivayetin mevzûât literatürüne giren formunda ise yalnızca bir fırka cehenneme müstahak olup diğerleri cennette olacaktır. İlgili rivayette Hz. Peygamber'e atfedilen söz şöyledir: *"Ümmetim yetmiş veya yetmiş bir fırkaya ayrılacaktır. Biri hariç diğerleri cennettedir. Cehennemde olan kim diye sordular, zenâdikadır. Onlar da kaderiyyedir."*[831] Birinci rivayet mezhepler tarihine konu olmuş ve bir yandan Fırka-i Nâciye'nin hangi grup olduğu tartışılırken diğer taraftan cehennem ihtarına maruz kalan fırkalar tespit edilmeye çalışılmıştır. Yalnızca zenâdikanın cehennemde olacağını haber veren mevzû rivayet çerçevesinde ise

---

[829] Ebu Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed et-Tûnisî İbn Haldûn, **Mukaddime**, İstanbul, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2013, C. I, s. 53.

[830] Keleş, 73 fırka hadisini tetkik ettiği çalışmasında onun Müslümanların birlik ve beraberliğine yaptığı vurgu itibarıyla sahih ve sabit olduğu; ancak tarihte gelişen nahoş olayların tesiriyle ihtiyaca binaen şekillendiği sonucuna ulaşmıştır. Bkz. Ahmet Keleş, "73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme", **Marife Dinî Araştırmalar Dergisi**, C. 5, No: 3, 2005, s. 45.

[831] Ukaylî, **eḍ-Ḍuʿafâ**, C: IV, s. 201; Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**, C. I, s. 459; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 267; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. I, s. 227, 228; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. I, s. 310; Fettenî, **Tezkiretü'l-mevzûât**, s. 15; Ali el-Kārî, **el-Maṣnûʿ**, s. 80; Kavukcî, **el-Lüʾlüʾü'l-merṣûʿ**, s. 66.

cennetlik olan fırkaların tespitine çabalanmıştır. Nihayet ana gruplar ve tâli kollar ile zikredilen fırkalar rivayette verilen rakama tekabül edinceye dek sıralanmıştır.[832]

Müteahhirûn dönem hadis usûlü eserlerinin çoğunda taassup sebebiyle hadis uydurulduğu bilgisi yer almaktadır. Mevcut veriler ise bu temel sebebin rivayet içeriklerine göre tasnif edilebileceğini göstermektedir. Taassubun sebep olduğu uydurma metinler bulunduğu gibi taassuba sebep olan etkenler de bulunmaktadır. Aşağıda bu etkenleri, taassubun şubelerini ve sebep olduğu uydurma rivayetlerin neliğini yansıtan özet bir tabloya yer verilecektir. Taassubun kaynakları ve kaynaklık ettiği uydurma sebepleri tablo altında kısaca değerlendirilecek ve daha sonra içeriklerine göre tasnif edilen taassup kaynaklı uydurmalar alt başlıklar halinde sunulup, örnek metinlerle izah edilecektir.

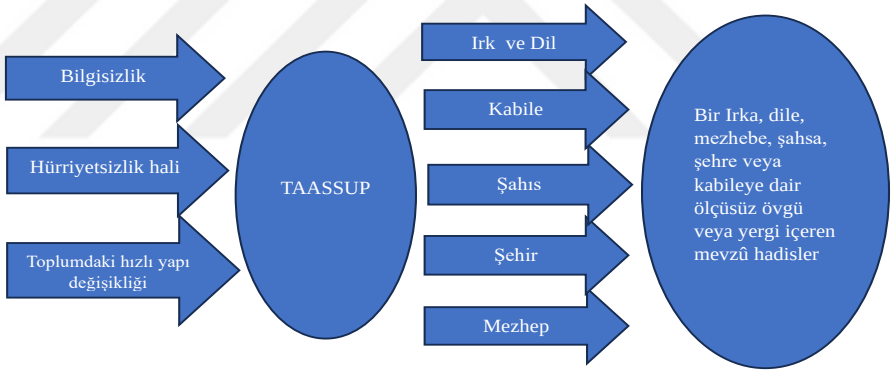

Tablo 3. 1: Taassubun temel sebepleri- kısımları ve sonuçları

Taassubun en temel kaynağı bilgisizliktir. Sosyal ve kültürel baskı altında bulunup fikir üretme veya dile getirme hürriyetinden yoksunluk hali de bir taassup sebebidir. Aynı zamanda mensubu olunan toplum yapısında baş gösteren hızlı değişikliklere maruz kalma durumu kişiyi mutaassıp kılan diğer bir etkendir.[833] Bu ve

[832] Rivayet çerçevesinde geliştirilen yorum ve açıklamaların derlendiği çalışma için bkz. Sayın Dalkıran, "Yetmiş Üç Fırka Hadisi Ve Düşündürdükleri", **EKEV Akademi Dergisi**, C. 1, No: 1, 1997, s. 97-115; Kadir Gömbeyaz, "73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 14, No: 2, 2005, s. 147-160.
[833] Başçı, "Bağnazlık Kavramı Üzerine", s. 167-169.

benzeri sebepler taassubun çeşitli şubelerle ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Dil, ırk, kabile, şahıs, şehir ve mezhep mensubiyetlerini bağnazca savunma sonucunda Hz. Peygamber adına pek çok metin ihdas edilmiştir. Bunlardan hangisinin öncelikle tarih sahnesine çıktığını ve kronolojiyi net bir şekilde ortaya koymak pek mümkün gözükmemektedir. Fakat asabiyetin Arap toplumundaki yeri ve önemi göz önünde bulundurulduğunda önceliğin ırk ve dil taassubuyla kabile taassubuna verilmesi gerektiği düşünülmektedir. Şahıs ve ona bağlı olan şehir taassubunun nüvelerini de fitne dönemi olaylarına kadar götürmek mümkündür. Mezhep taassubundan kaynaklanan uydurmalar ise bir yönüyle şahıs taassubuna bağlanabilecekken diğer yönüyle mezheplerin teşekkülüyle irtibatlandırılacağından taassup ana sebebiyle ilişkilendirilebilecek son madde olarak kaydedilecektir.

A. Irk ve Dil

Irk taassubu sebebiyle türetilen metinlerde bazı ırkları tazim eden ifadeler görülür. Ayrıca yersiz medh veya zem ifadeleri metnin hangi sebeple oluşturulduğu hakkında ipuçları sunmaktadır. Örneğin bir rivayette zenci ırkı yerilir ve onlardan uzak durulması gerektiği, zencinin çirkin bir varlık olduğu anlatılır.[834] Görüldüğü üzere insanların birbirlerine karşı besledikleri anlamsız nefret sonucunda bir ırk, yaratılışında hiçbir dahlinin olamadığı özelliği sebebiyle yerilip çirkin gösterilebilmiştir. Irk taassubunun açık bir örneği olan; *"Türkün zulmü olsun, Arabın adaleti olmasın*"[835] rivayetine yer veren Ali el-Kârî bu nakil için şu ifadeleri kullanır: *"Hadis olmadığı gibi apaçık bir küfürdür. Çünkü adalet ehli insanların en iyisi olmasına rağmen bu rivayette zâlim bir topluluk âdil bir gruptan üstün sayılmıştır."*[836] Tabi Türkleri övüp Arapları yeren hadislere karşılık Türkleri yerip Arapları öven haberler de uydurulmuştur.[837] Bütün bu rivayetler hem metin merkezli sebep tespitine hem de ırk taassubuna örnektir. Onları metin merkezli saymamızın nedeni, sebep

[834] İbn Kayyım el-Cevziyye, **el-Menârü'l-münîf**, s. 101; Ali el-Kārî, **el-Esrârü'l-merfû'a**, s. 464.
[835] Ali el-Kārî, **el-Maşnû**ʿ, s. 88; Ali el-Kārî, **el-Esrârü'l-merfû'a**, s. 184.
[836] Ali el-Kārî, **el-Esrârü'l-merfû'a**, s. 184.
[837] Arapları Arap olmayanların efendisi sayan bir rivayet için bk Ali el-Kārî, **el-Maşnû**ʿ, s. 123; Ali el-Kārî, **el-Esrârü'l-merfû'a**, s. 245.

tespitinin öncelikli olarak metinden hareketle yapılabiliyor olmasındandır. Yoksa elbette senedde yer alan mecrûh râvi hakkındaki bir ayrıntı dolayısıyla da bu metinlerin niçin vaz‘ edildiği anlaşılabilir.

Bir dile bağlılık ırk taassubunun uzantısı olarak kategorize edebilecek yeni hadislerin uydurulmasına sebep olmuştur. Kullanımda olan, konuşulan bir dile bağlılık, ona kutsiyet atfeden hadisler uydurulmasına zemin hazırlamışken, kerih görülen dil için ise yerici manayı muhtevi metinler vaz‘ edilmiştir. Bunun sebebi o dili konuşan ırkın da aşağılanmak istenmesi olabilir. Söz gelimi, Farsçayı yerip Arapçayı yücelten rivayetler[838] ilk olarak bir dile duyulan ölçüsüz bağlılığın ürünü şeklinde değerlendirilebilirse de ikinci aşamada onun vaz‘ına sebep olan diğer neden, Arap ırkını ön plana çıkarma isteği olmalıdır. Yine taraftarlarınca, Arapça cennet ehlinin dili ilan edilebilmiştir.[839] Hatiboğlu, ırkların ve dillerin birbirlerine üstünlüğü olmadığını izah ettiği bir çalışmasında bu rivayet için şöyle der:

> “…Diğer taraftan görüyoruz, Arapçacılar, bu dilin dünyevî vazifesiyle yetinmeyip, onu ahirete de götürmekte, orada milleti Arapça konuşturmaktadırlar. Bu duruma öteki cephenin sükutla muamelesi muhaldir. Onlarda harekete geçecek ve kıyamet günü ahalisini, mesela Süryanice konuşturacaklardır. Aslında Hz. Peygamber’in, Arapçaya kutsiyet vermek gibi bir davranışını bilmiyoruz. Lisanı sadece bir vasıta olarak kabul ettikleri içindir ki, İslâm’a davet mektupları ile gönderdiği elçilerini, gidilen yerin dilini bilen elçilerden seçmiş, yabancıları Arapça öğrenmek mecburiyetinde görmediği gibi, kendi memurlarının yabancı dil konuşmasını da haysiyet kırıcı bir mesele yapmamıştır.”[840]

Farsça da dil taassubuna örnek olabilecek mevzû rivayetlerin konusu olmuştur. Nitekim bu hususta, *“Allah içinde kolaylık olan bir şey murâd ettiğinde onu mukarreb meleklerine bir inci gibi (zarif) olan Farsçayla vahyeder. Mukarrebîn meleklerinin kelamı Farsçadır.”*[841] manasında hadisler uydurulmuştur. Burada Farsça, inci gibi zarif bir dil olarak tavsif edilirken diğer taraftan *“Farsça konuşanın hilesi artar,*

---

[838] İbnü’l-Kayserânî, **Teẕkiretü’l-mevżûʿât**, s. 2; İbn Kayyım el-Cevziyye, **el-Menârü’l-münîf**, s. 57.
[839] İbnü’l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. III, s. 71, 72; Zehebî, **Mîzânü’l-i’tidâl**, C. III, s. 51; Fettenî, **Tezkiretü’l-mevzûât**, s. 112; Süyûtî, **el-Leʾâli’l-maṣnûʿa**, C. II, s. 238; İbn Arrâk, **Tenzîhü’ş-şerî’a**, C. II, s. 281.
[840] Mehmet Said Hatiboğlu, **Hilafetin Kureyşliliği- İslam’da İlk Siyasi Kavmiyetçilik-**, Ankara, Otto, 2005, s. 37, 38.
[841] İbn Adî, **el-Kâmil**, C. III, s. 126; İbnü’l-Kayserânî, **Ẕaḫîretü’l-ḥuffâẓ**, C. I, s. 272.

yiğitliği azalır"[842] manasındaki rivayetle Farsçanın mutaassıpları nazarındaki otoritesinin yerle yeksan edilmesi hedeflenmiştir. Konuyla bağlantılı olarak, Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (ö. 430/1038) İsfahan tarihine dair eserinde yer verdiği bazı nakillerdeki ırkçılık ve dilcilik unsurlarını da burada zikretmekte fayda vardır. Müellif bu çalışmasına Fars, Acem ve Mevâlînin faziletine dair hadisleri zikrederek başladığını belirtmektedir. Bununla ilgili olarak Resûlullah'ın, *"Îmân Süreyyâ Yıldızında olsa varıp yetişecek kimseler"* olarak nitelediği Farslılara dair hadisi müttefekun aleyh olarak nakletmiştir. Ebû Hüreyre'nin merfû olarak aktardığı hadis şöyledir:

> "Biz Cum'a Sûresi nâzil oluyorken Resûlullah'ın yanındaydık. Resûlullah, *"Ashâba yetişmeyen ümmetlere de peygamber gönderildi"*[843] âyetini okuyunca ona; 'Bunlar kimdir ey Allah'ın elçisi?' denildi. Nebî bu soru kendisine iki veya üç kez sorulmadıkça cevap vermedi. Selmân el-Fârisî de bizimleydi. Resûlullah elini Selmân'ın omuzuna koyarak; 'Bunlardan öyle kimseler vardır ki îmân Süreyyâ Yıldızında olsa varır yetişirler' buyurdu."[844]

Ebû Nuaym'ın İsfahan tarihine ve ricâline matuf olarak kaleme aldığı eserinde sözlerine Farslı, Acem ve Mevâlî'ye yönelik müspet ifadelerle başlaması çalışmanın giriş ve içerik uyumunu göstermesi yanında Arapçılığa yönelik bir tepki olarak da algılanabilir. Nitekim o, Arap olmayanların faziletine dair rivayetlerden sonra onlarla Araplar arasında bir mukayesenin görüldüğü bazı haberlere de yer vermiştir. Mesela, Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre bir gün Resûlullah'ın yanında Mevâlî ve Acemlerden söz edilince Hz. Peygamber; *"Allah'a yemin olsun ki ben onlara sizden veya sizin bir kısmınızdan daha çok güveniyorum."*[845] demiştir. Arap olmayanları Araplardan daha çok güvenilen kişiler kategorisinde sunan bu rivayet, rahatlıkla ırk

---

[842] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. III, s. 71.
[843] Cum'a 62/3.
[844] Buhârî, **Tefsîr**, 62; Müslim **Fezâilü's-sahâbe**, 231; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk Ebû Nuaym el-İsfahânî, **Târîẖu İşbahân = Aẖbâri İşbahân.**, thk. Seyyid Kesrevî Hasan, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410, C. I, s. 19, 24.
[845] Ebû Nuaym el-İsfahânî, **Târîẖu İşbahân**, C. I, s. 29.

taassubuyla ilişkilendirilebilir.

B. Kabile

Tarihi süreç içerisinde bireylerin mensup olduğu boy/kabile kimi zaman bir iftihar ve gurur vesilesi olabilmiştir. Bu övüncün yalnızca mensup olunan kabileye mahsus kılınarak başkalarına hoşgörü ile yaklaşmayı engellediği boyutlara ulaşması durumunda ise mutaassıplıktan söz edilebilir. Uydurma rivayetler içerisinde herhangi bir kabileyi yüceltmeyi ya da yermeyi hedef alan bazı ibareler dikkat çekmektedir. Mesela; Benî Ümeyye, Benî Huneyfe, Benî Sakîf'in Arap kabilelerinin en şerlisi olduğu,[846] Allah Resûlü'nün üç kez Ümeyyeoğulları'na yazıklar olsun dediği,[847] Cebrâil'in Abbasoğullarının abası gibi siyah bir giysi ile Hz. Peygamber'e geldiği,[848] şeklindeki rivayetler örnek olarak zikredilebilir. Cûzekânî, hilafetin Abbas oğullarında olması babında zikrettiği uydurma hadislerden sonra açtığı *خلاف في ذلك/buna muhalif söz* başlığı altında; *"Hz. Peygamber'in amcası Abbas'a uğradığı ve ona Ey amcacığım benimle nübüvvet son buldu, senin evladınla da hilafet son bulacak"*[849] dediği şeklindeki rivayeti aktarmıştır. Garîb olarak değerlendirdiği hadisin sonunda بي ختمت kelimesine şöyle bir izah getirmektedir; *"Burada* بي قطعت *demedi,* بي ختمت *dedi. Muhakkak ki nübüvvet ve hilafet ebediyen kesintiye uğramayacaktır."*[850]

C. Şahıs

Bir kişinin güzel özelliklerinin dillendirilmesi ve kendisinden övgü ile bahsedilmesi ona duyulan muhabbetin göstergelerindendir. Sevginin taassup boyutuna

---

[846] Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**, C. I, s. 400.
[847] Cûzekânî, **el-Ebâṭîl ve'l-menâkîr**, C. I, s.403.
[848] Fettenî, **Teẕkiretü'l-mevżûʿât**, s. 3.
[849] Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**,C. I, s. 443, 444.
[850] Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**,C. I, s. 443, 444; Müellifin burada "nübüvvet" kavramlarına farklı bir anlam yüklediği anlaşılmaktadır. Buna göre nübüvvet, sûfî gelenekte karşılığını bulan hidayet gibi düşünülebilir. Zira İbnü'l-Arabî'nin mümessili olduğu gelenekte sûfî (veya velî), Hz. Peygamber'e vahyedilen şeriat bilgisini aynı kaynaktan alabilir. Bu kimselere tasavvuf dilinde, Allah'ın halifesi; halk dilinde ise Peygamber'in halifesi denir. Dolayısıyla Hz. Peygamber ile peygamberlik vasfı tamamlanmış olsa da hidayet ve velayet kıyamete kadar kesintiye uğramadan devam edecektir. Bkz. Ebü'l-Alâ Afîfî, **Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi**, çev. Mehmet Dağ, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1975, s. 91-95.

ulaştığı durumlarda ise bazı vazzâ'ların aktifleştiği ve mahbûb/sevilen ile ilgili mantık sınırlarını zorlayan hadisler uydurdukları görülmektedir. Mesela adı Ahmed ve Muhammed olanların cehennem yüzü görmeyeceklerini müjdeleyen hadisler[851] şahıs taassubuna örnek olabilecek uydurmalardır. Görüldüğü üzere burada kişi, Hz. Peygambere tâbî olma ve dinin hükümlerini layıkıyla yerine getirme koşulu olmaksızın yalnızca ebeveynlerinin ona verdiği bir isim sebebiyle cehennemden âzâd edilmekle müjdelenmektedir. Bu çeşit rivayetlerin toplumdaki din algısını da olumsuz yönde etkileyeceği muhakkaktır. Benzer bir haberde Resûlullah'a; *"Kimin dört evladı olur da onların bir kısmını benim adımla adlandırmazsa bana cefa etmiş olur"*[852] sözü atfedilmiş ve bu kez de mesuliyet ebeveyne tevdi edilmiştir. Burada Hz. Peygamber'e yüklenen ulviyet vasfı veya ona duyulan derin muhabbetin etkili olduğu söylenebilir; ancak makul bir gözle bakıldığında bu nevi nakillerin İslâm Dini adına olumlu sonuçlar doğurması beklenemez.

Resûlullah (a.s.) hakkında kutsî olarak aktarılan; *"Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım"*[853] rivayetini de şahıs taassubu neticesinde ortaya çıkan haberlerden saymak mümkündür. Hz. Peygamber'in âlemlere üstünlüğünü ortaya koymak amacıyla ihdas edilen bu söz, bugün hâlâ pek çok kişi tarafından farklı platformlarda hadis olarak, yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve İmam Şâfiî'yi (ö. 204/820) ismen ya da nisbeleriyle öven veya yeren rivayetler[854] –aksine bir karine bulunmadıkça- şahıs taassubu sebebiyle uydurulan hadislerden sayılabilir. Aslında mezhep imamlığı ile mümeyyiz olan ilgili iki âlim hakkındaki uydurmalar mezhep taassubunun ürünü olarak da zikredilebilir; ancak mezhep taassubunda genelde fıkhî içerikli rivayetler dikkat çektiğinden bu çeşit uydurmaları şahıs taassubunun sonucu saymak daha doğru olacaktır. Bu konuda Cûzekânî'nin, İmam Şâfiî'yi yerip, Ebû Hanîfe'yi öven

[851] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 157; İbn Kayyım el-Cevziyye, **el-Menârü'l-münîf**, s. 61.
[852] Fettenî, **Teẕkiretü'l-mevżûʿât**, s. 146.
[853] İbnü'l-Kayserânî, **Teẕkiretü'l-mevżûʿât**, s. 138; Leknevî, **el-Âsârü'l-merfû'a**, s. 44.
[854] Mevsılî, **el-Muġnî**, s. 26; İbn Hacer, **Nuḫbetü'l-fiker**, s. 273.

rivayetin[855] mevzû olduğunu belirttikten sonra, *ona muhalif söz* başlığı altında; *"Kim Kureyş'i alçaltmak isterse Allah da onu alçaltır"*[856] şeklindeki hasen hadisi zikretmesi önemlidir. Müellif, Şâfiî'nin anne tarafından soyunun Kureyş kabilesine bağlandığı görüşünü[857] benimsemiş olacak ki onu karalamanın yanlışlığını ortaya koymak için bu hasen hadisi zikretme gereği duymuş ve bundan sonra imamların imamı, ümmetin övüncü olarak tavsif ettiği İmam Şâfii hakkında bilgi vererek onu yeren mevzû hadise itiraz etmiştir. Burada Şâfiî'nin faziletine yönelik ifadelerini, bazı âlimlerin, Resûlullah'ı (a.s.) rüyalarında gördükleri ve Hz. Peygamber'in onlara Muhammed b. İdrîs'in faziletinden haber verdiği şeklindeki rivayetleri zikrederek delillendirmeye çalışması da önemlidir.[858] Şâfîi ve Ebû Hanîfe'ye yönelik mevzû hadislerde kullanılan forma benzer başka bir hadis, tabiîn dönemi âlimlerinden Vehb b. Münebbih (ö. 114/732) ile Gaylân ed-Dımaşkî (ö. 120/738) için vaz' edilmiştir. Rivayet şöyledir: *"Ümmetimden iki adam çıkacak, biri Yemenli Vehb olup Allah ona hikmet verecektir. Diğeri ise Şamlı Gaylân olup o, ümmetim için iblisten daha zararlıdır."*[859] Bu rivayette Vehb ve Gaylân'ın mukayesesi onların kader konusundaki farklı yaklaşımlarından kaynaklanmış olmalıdır. Zira Vehb b. Münebbih, önceleri kaderi inkâr etmişken sonra pişman olup tövbe etmiştir.[860] Gaylân ed-Dımaşkî ise kaderi inkârın en maruf temsilcilerindendir.[861] Dolayısıyla bu akîdevî ayrılıkları onların mukayesesine sebep olmuş ve Vehb'in taraftarları onu överek Gaylân'ı iblisten bile zararlı biri olarak niteleyebilmişlerdir.

Şahıs taassubu başlığı altında, kezzâb râvilerin birbirine yardım etmeyi

---

[855] Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**, C. I, s. 445; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 48; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. I, s. 417; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. II, s. 30; Fettenî, **Teẕkiratu'l-Mevḍûʿât**, s. 111.

[856] Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**, C. I, s. 447.

[857] İmam Şâfiî'nin anne tarafından soyu Ezd, Esed veya Kureyş kabilesine bağlanır; ancak Ezd yönündeki rivayetler tercih edilmiştir. Bkz. Bilal Aybakan, "Şâfiî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 38, İstanbul, DİA, 2010, s. 223.

[858] Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**, C. I, s. 448-452.

[859] İbn Asâkir, **Târîḫu Dımaşḳ**, C. XLVIII, s. 189, 190; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. I, s. 416.

[860] Mahmut Demir, Mehmet Emin Özafşar, "Vehb b. Münebbih", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 42, İstanbul, TDV Yayınları, 2012, s. 609.

[861] Cihat Tunç, "Gaylân ed-Dımaşkî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 13, İstanbul, TDV Yayınları, 1996, s. 414.

amaçlaması şeklindeki bir sebebi de incelemek gerekmektedir. Bu sebeple ilişkilendirilen rivayet, Muâz b. Cebel'den (ö. 17/638) şöyle nakledilir:

> "Bir gün Resûlullah'ın yanına girdim. Namaz vakti geçmişti. Bu sırada Ebû Bekir, Nebî'nin yanına geldi. Resulullah, Âişe ile birlikte uyuyordu. Ebû Bekir eliyle kapıyı açtı, odaya girdi. Resûlullah'ın bacağı Âişe'nin bacağına sarılmış haldeydi. Âişe gözünü açıp babasını karşısında görünce , 'Ey babacığım ne oldu?' diyerek ağladı. Göz yaşı Resûlullah'ın yüzüne damlayınca Resûlullah uykusundan uyandı ve ona neden ağladığını sordu. Sonra Ebû Bekir'e 'ne oldu?' diye sordu. O, 'Ey Allah'ın Resûlü güneş doğdu ve namaz vakti geçti' dedi. Bunun üzerine Resûlullah uykusundan kalkıp gusül abdesti ve namaz için abdest almaya niyet etti. Bu esnada Cibrîl gelerek ona şöyle dedi: 'Gusletme. Teyemmüm yap ve namaz kıl. O yeterlidir.'"[862]

Yukarıdaki anlatı, Muhammed el-Cevherî (ö. ?) adlı râvi tarafından uydurulup nakledilmiş ancak ilim ehli kimseler söz konusu haberi reddetmişlerdir. Durum Muhammed b. Abdülvâhid b. el-Ferec'e (ö. ?) ulaşınca, o da evine giderek bu hadisi uydurmuş ve isnad ekleyip bir cüzün arkasına yazmıştır. Sonra da Muhammed el-Cevherî'yi destekleyip ona yardım etmek için nakletmiştir.[863] Metinde zikredilen açık sebep, kezzâb ravilerin bir dayanışma içinde olduklarını göstermesi bağlamında önemlidir. Rivayeti vaz' eden ilk râvi ile teyit ederek ona yardım etmeye çalışan ikinci kezzâb râvi arasında bir çıkar ilişkisi olup olmadığı yönünde bilgiye ulaşılamamıştır. Fakat eldeki veriler bu iki râvi arasındaki dayanışmayı şahıs taassubuyla ilişkilendirmeye imkân sunmaktadır.[864]

D. Şehir

Şehir taassubu sebebiyle vaz' edilen rivayetlerin bir yönüyle ırk ve dil taassubuyla da ilişkilendirilmesi mümkündür. Zira yukarıda ifade edildiği üzere bir lisanı hedef alan metinler aynı zamanda o dili konuşan ırkı, bir ırkı hedef alan metinler ise hem o ırkın yaygın olarak yaşadığı bölgeyi, şehri hem de kullandıkları lisanı

---

[862] Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**, C. I, s. 556-558; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 83, 84; İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. VII, s. 320; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. II, s. 8; Felâte, **el-Vad' fi'l-hadîs**, C. I, s. 263.

[863] Cûzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr**, C. I, s. 558; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 84; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. II, s. 8; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerî'a**, C. II, s. 68; İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. VII, s. 320.

[864] Rivayete eserinde yer veren Felâte de onu taassup sebebiyle uydurulan hadisler kategorisinde ele almış; ancak şahıs taassubu şeklindeki alt bir başlıkla ilişkilendirmemiştir Ayrıntılı bilgi için bkz. Felâte, **el-Vad' fi'l-hadîs**, C. I, s. 262, 263.

yermeyi ya da övmeyi amaçlıyor olmalıdır. Ancak taassup içerikli metinlerin merkezindeki etken spesifikleştiği için uydurulma sebeplerinin de o unsura uygun olarak tafsilatlandırılması istifadeli olabilir. Burada, sahih hadis kaynaklarında da bazı şehirleri ve bunların halkını övüp bazılarını yeren hadisler bulunduğu hatırlanmalıdır. Mesela, *"İman Yemenlidir, işte şu taraftadır. Dikkat ediniz, kasvet ve katı kalplilik ise develerin kuyruklarının dibinde, şeytanın iki boynuzunun çıktığı yerde Rabî'a ve Mudar'dadır."*[865] hadisi buna örnektir.[866] Dolayısıyla bu bağlamdaki bir rivayetin mevzûluğu, yalnızca bir beldeye veya belde halkına yönelik olumlama ya da yerme içermesiyle tespit edilemez. Konumuz bağlamında daha önemli olan husus, müdekkik muhaddislerin çeşitli kriterlerle mevzû olduğuna hükmettiği bu kabilden sözlere örnek teşkil eden sahih rivayetlerin bulunmasıdır. Anlaşılan o ki, kezzâb râviler, taassup sebebiyle hadis vaz' ederken sağlam verilerden çok da bağımsız davranmamışlardır. Mesela, Yemen'i merkeze alan şu metinlerde Hz. Peygamber'e; *"Ben, Rahmân'ın nefesini Yemen tarafında buluyorum"*[867] ve *"Fitneler çoğaldığında Yemen taraflarına gidin"*[868] sözleri atfedilmiştir. Bu haberler yukarıda zikredilen *"İman Yemenlidir..."* hadisine muarız bir mana içermemesi yönüyle dikkati caliptir. Benzer bir rivayet, Mısır için vaz' edilmiş ve o, Allah'ın yeryüzündeki hazinelerinden biri ilan edilebilmiştir.[869] Bununla birlikte vatan sevgisinin imandan olduğunu bildiren haber[870] de şehir taassubunu çağrıştıran rivayetler örneklerinden sayılabilir.

Mevcut iktidarın taraflı tutumu, şehir taassubunun sonucu olduğu anlaşılan bazı nakillerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim şehirlerin faziletleriyle ilgili uydurma rivayetleri ortaya çıktıkları dönemle ilişkilendirdiği çalışmasında Ünal, şehirlerin faziletleri sıralanırken Irak'ın faziletinden hiç söz edilemediğine dikkat

---

865 Buhârî, **Bed'ul-halk**, 15; Müslim, **İman,** 81.
866 Rivayetin tüm tarikleri ve metne yönelik yorumlar için bkz. Ayşe Esra Şahyar, "İman Yemenlidir, Hikmet Yemenlidir' Hadisi Üzerine Din, Şehir ve Medeniyet İlişkisi Bakımından Bir Değerlendirme", **Hadis Tetkikleri Dergisi**, C. 10, No: 1, 2012, s. 7-33.
867 Ali el-Kārî, **el-Maṣnû**ʿ, s. 69.
868 İbn Teymiyye, **Eḥâdîṯü'l-ḳuṣṣâṣ**, s. 86; Irak, Şam, Yemen ve Mısır'ın faziletine işaret eden diğer rivayetler için bkz. İbn Teymiyye, **Eḥâdîṯü'l-ḳuṣṣâṣ**, s. 86, 87.
869 Süyûtî, **ez-Ziyâdât 'ale'l-Mevzûât**, C. II, s. 784; Ali el-Kārî, **el-Maṣnû**ʿ**,** s. 89; Kavukcî, **el-Lü'lü'ü'l-mersû'**, s. 70.
870 Ali el-Kārî, **el-Maṣnû**ʿ, s. 89.

çekmekte ve bu durumu söz konusu rivayetlerin ortaya çıktığı dönemde Şamlıların yani Emevîlerin iktidarda olmasıyla ilişkilendirmektedir.[871]

E. Mezhep

Mezhep taassubu sebebiyle vaz‘ edildiği anlaşılan rivayetlere odaklanıldığında çoğu zaman hadisin ortaya çıkması/uydurulması hususunda tenkit edilen râvi ile müntesibi olduğu mezhep arasında bir ilişki görülür. Bazı rivayetler kezzâb râvinin mutaassıbı olduğu mezhebin temel bir prensibi çerçevesinde kurgulanmıştır. Buna örnek olabilecek bir rivayet, *“Maktûl eceli dışında öldürülmüştür.”*[872] manasındaki haberdir. Ukaylî’nin (ö. 322/934) ***eḍ-Ḍuʿafâ***’sında Kaderî olduğu zikredilen müttehem râvi Musâ b. Yesâr (seyyâr) el-Üsvârî (ö. ?) bu sözü Hasan-ı Basrî’ye (ö. 110/728) dayandırmıştır. Kaderiyye’de hâkim olan inanışa göre ise sorumluluk doğuran fiillerin faili insan iradesidir.[873] Söz konusu rivayete bakıldığında katile iradesini kullanan kişi rolü biçildiği, maktûlün eceliyle değil de katilin iradesi sonucu gerçekleştirdiği katletme eylemi ile öldüğü şeklinde bir anlayışın etkin olduğu görülür. Neticede mecrûh râvinin vaz‘ ettiği hadis ile benimsediği mezhep arasındaki uyum dikkat çeker. Bununla birlikte Zehebî’nin (ö. 748/1348) kaydettiğine göre Mûsâ b. Yesâr’ın oğlu öldürülmüş ve o daha sonra bu hadisi uydurmuştur.[874] Bu bilgi dikkate alındığında ise Mûsâ b. Yesâr’ın yaşadığı tecrübeyi Hasan-ı Basrî’nin otoritesini kullanarak aktarmaya çalıştığı ifade edilebilir. Ayrıca Mûsâ’nın sahâbe hakkında kullandığı; *“Hz. Peygamber’in ashabı sert, kaba insanlardı. Biz Fârisoğulları geldik de bu dini kurtardık.”*[875] şeklindeki ifadesi hem sahâbeye karşı tutumunu göstermesi hem de

---

[871] İ Hakkı Ünal, “Şehirlerin Faziletiyle İlgili Uydurma Hadisler ve" Hayru’l-buldan" Risalesi”, 2000, s. 77.; Müellif bu çalışmasında, Oş (Uş) şehrinin faziletleriyle ilgili uydurma hadislerin yer aldığı 24 sayfalık anonim bir eseri incelemektedir. Bu haberlerin uydurma hadis mecmuaları da dahil olmak üzere hiçbir eserde tespit edilemediğine dikkat çeken yazarın, hadis kaynaklarının tasnif edilip son şeklini almasıyla hadis vaz‘ının nihayete ermediği, İslâm Dünyasının çeşitli yerlerinde farklı amaçlarla devam ettirildiği yönündeki tespitleri kayda değerdir.

[872] Ukaylî, **eḍ-Ḍuʿafâ**, C. IV, s. 171.

[873] İlyas Üzüm, “Kaderiyye”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 24, İstanbul, DİA, 2001, s. 64, 65.

[874] Zehebî, **Mîzânü’l-iʿtidâl**, C. IV, s. 227.

[875] Zehebî, **Mîzânü’l-iʿtidâl**, C. IV, s. 227.

içeriğinde ırkçılık unsuru taşıması sebebiyle mühimdir.

Taassup bazen sünneti müdafaa etmek maksadıyla da hadis uydurulmasına sebebiyet vermiştir. Süyûtî'nin aktardığına göre, Ebû Bişr Muhammed el-Fakîh el-Mervezî (ö. ?) adlı âlim buna örnektir. O, kendi zamanında sünnet düşmanlarına karşı son derece sert bir tutum sergilemiş ve sünneti müdafaa hususunda fazlaca gayret göstermiştir. Bu özelliklerine rağmen hadis de uydurmuştur.[876] Nasların farklı şekillerde yorumlanmasının bir sonucu olarak mezhepler teşekkül etmeye başlamış, konulara yaklaşım tarzındaki fark, muhtelif bakış açıları ve içtihatlarla birlikte ihtilaflar da baş göstermiştir. İşte böyle bir ortamda bazı mezhebî kabullere uygun mevzû rivayetlerin gün yüzüne çıktığı görülmektedir. Örneğin, *"Nebî cünüplükten gusl için üçer kez mazmaza ve iştinşak yapmayı farz kıldı."*[877] rivayetinde müttehem râvi Bereket b. Muhammed el-Halebî[878] (ö. 250/864) olup, mezhebi hakkında bir bilgiye ulaşılamamış olsa da rivayetin Hanefi mezhebinde cârî hükme uygunluğunun dikkat çektiği ifade edilmelidir.[879] Guslün farzları hususunda mezhepler arasında farklar olduğu için bu rivayetin mezhebî ihtilaflar sebebiyle uydurulmuş olabileceği düşünülmektedir. Yine, namazda ellerin kaldırılmasıyla ilgili, *'İsme b. Muhammed > Hişâm b. Urve > babası > Âişe > Resûlullah* tarikli, *"Hz. Peygamber namaza başlarken, rükûya gittiğinde ve başını rükûdan kaldırırken ellerini omuzu hizasına kaldırırdı"*[880] rivayetinde mezhep ihtilaflarının izi görülür. Rivayetin mecrûh râvisi, 'İsme b. Muhammed el-Ensârî (ö. 191-200/187-816) olup, onun Bağdat'ta Mescidü'l-

---

[876] Süyûtî, **Tedrîbu'r-Râvî fî Şerḥi Taḳrîbu'n-Nevâvî**, C. I, s. 334; Süyûtî bu rivayeti zühd elinden olup terğîb-terhîb maksadıyla hadis uyduran kimselere örnek olarak zikretmiştir. Rivayeti Süyûtî'den aktaran Abdülfettâh Ebû Gudde ise onun, "Sünneti savunan taassup ehli kimselerce sünnet düşmanlarına karşı uydurulan mevzû hadisler" şeklindeki bir bölümde nakledildiğini kaydetmiştir. Ebû Gudde'nin bu ifadelere yer vermesinin sebebi, râvinin sünnet müdafaasında mutaassıp davranması ve diğerlerine karşı katı olmasıyla ilişkili olmalıdır. Zira râviye yönelik izah dikkate alındığında öncelikli olarak taassup sebebiyle hadis uydurulduğu akla gelmektedir. Bkz. Ebû Gudde, **Lemehât min târîhi's-sunne ve 'ulûmi'l hadîs**, s. 334; Ebû Gudde, **Mevzû' Hadîsler**, s. 67.
[877] İbnü'l-Kayserânî, **Ẕaḫîretü'l-ḥuffâẓ**, C. II, s. 715.
[878] İbn Hibbân, **el-Mecrûḥîn**, C. I, s. 203; İbn Adî, **el-Kâmil**, C. II, s. 224; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, C. I, s. 120; İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. II, s. 8.
[879] Serahsî, **el-Mebsût**, C. I, s. 62.
[880] İbn Adî, **el-Kâmil**, C. VII, s. 89.

Ensâr'da imamlık yaptığı ifade edilmiş, hadiste ise yalan söylediği belirtilmiştir.[881] İbn Adî (ö. 365/976) ise, onu münkerü'l-hadîs olarak değerlendirmiş ve tüm rivayetlerinin gayr-i mahfuz olduğunu kaydetmiştir.[882] Rivayetin Hz. Peygamber'in bir uygulamasından haber veriyor olması muhtemel ise de[883] mecrûh râvisi sebebiyle ona burada yer verilmiştir. Namazda rivayette bahsedildiği şekilde elleri kaldırmak Şafii ve Hanbeli mezhebine göre müstehaptır. Râvinin Bağdat'ta imamlık yaptığı bilgisi dikkate alındığında onun sosyal çevre etkeni ile bu hadisi ortaya attığı söylenebilir. Bununla ilgili başka bir haberde, Cebrâil'in Resûlullah'a (a.s.) namaza başlarken, rükûya giderken ve rükûdan başını kaldırırken ellerini kaldırmasını öğütleyen ifadeler yer almaktadır. Devamında, meleklerin namazının da böyle olduğunu haber veren Cibrîl, elleri kaldırmayı namazın zîneti saymış, Resûlullah (a.s.) ise onu, Allah'a boyun eğmenin nişânesi olarak tarif etmiştir.[884] Söz konusu rivayete yer veren İbnü'l-Cevzî, onun namazda elleri kaldırmayı kerih gören kimselere karşı uydurulduğunu belirterek, bu konudaki sahih rivayetlerin yeterli olduğunu vurgulamıştır.[885]

Mezhebî ve kelâmî ihtilafların yansıması olarak, halku'l-Kur'an meselesinin tartışıldığı ve pek çok âlimin çeşitli işkenceye maruz kaldığı mihne döneminde[886] Kur'an'ın mahlûk olduğu görüşünü savunanlara karşı *"Kur'an mahlûktur diyen kâfir olmuştur"*[887] şeklinde hadisler uydurulmuştur. Halku'l-Kur'an meselesi bağlamında ortaya atılan rivayetler hem mezhep taassubunu hem mezhepsel-kelâmî ihtilafları hem

---

[881] Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî İbn Sa'd, **eṭ-Ṭabaḳātü'l-kübrâ**, thk. Muhammed Abdülkâdir Ata, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990, C. VII, s. 239; Hatîb el-Bağdâdî, **Târîḫu Baġdâd**, C. XIV, s. 224.
[882] İbn Adî, **el-Kâmil**, C. VII, s. 89.
[883] Hz. Peygamber'in (a.s.) sadece iftitâh tekbirinde ellerini kaldırdığı ve namaza başlarken, rükûya giderken ve rükûdan kalkarken ellerini kaldırdığı yönünde rivayetler bulunmaktadır. Bu durum ile hadisi nakleden sahâbî râvinin rivayetine muhalif ameli, raf'ul-yedeyn konusunda farklı mezhebî kabullerin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bekir Özüdoğru, "Sıhhat ve Delâlet Açısından Râvinin Rivayetine Muhalif Ameli", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C. 18, No: 1, 2018, s. 145-151.Raf'ul yedeyn ile ilgili rivayetlerin isnad açısından tetkiki için bkz. Mustafa Aydın, "Namazda Ellerin Kaldırılmasına Dair Rivâyetlerin İsnad Açısından Değerlendirilmesi", **Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 3, No: 2, 2022, s. 1-46.
[884] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 98, 99.
[885] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 99.
[886] Serdar Demirel, **Halku'l-Kur'an Meselesi ve Hadis Kaynaklarına Etkisi**, İstanbul, İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2021, s. 71-79.
[887] Sâgânî, **ed-Dürrü'l-mülteḳaṭ**, s. 41; Fettenî, **Teẕkiretü'l-mevżûʿât**, s. 128.

de siyasi çatışmaları yansıtmaları bağlamında önemlidir. Nitekim halife Me'mun (ö. 218/833) döneminde Kur'an'ın yaratılmış olduğunu söylemeye zorlanarak bunu reddetmeleri sebebiyle küfürle itham edilen Ehl-i hadîs müntesipleri, Kur'an'ın kadîm olduğunu belirtmek suretiyle karşıt bir söylem geliştirmişler, meseleyi îmân-küfür bağlamında ele almışlar ve onlarda muhaliflerini küfürle itham etmişlerdir.[888]

İçerisinde mezhebî ihtilafın izleri görülen diğer bir rivayet, ayaklara mesh etme hususunda uydurulmuştur. O, Hz. Âişe'ye (ö. 58/678) istinaden nakledilen şu sözdür: *"Ayaklarımı usturayla kesmem bana mestler üzerine mesh etmemden daha sevimlidir."*[889] Abdestle ilgili başka bir nakilde Hz. Peygamber'in nebiz ile abdest aldığı,[890] ifade edilir. Yine Hz. Peygamber'in namazda rükûya gitmeden önce ellerini kulakları hizasına kadar kaldırdığı[891] rivayetinde mezhebî yansımalar görülür. İmanı tanımlayan; *"İman kalp ile bilmek, dil ile ikrar etmek ve rükunlarla amel etmektir"*[892] rivayeti ile imanından şüphe edenin amelinin zayi olacağı[893] hadisi ise mezheplerin birbirinden farklı iman tanımlarına cevap olarak üretilmiş gibidir.

V. MENFAAT

Menfaat; fayda, hayır, insanı iyi olana ulaştıran şey anlamlarına gelmektedir.[894] Bazı mevzû rivayetlerin onu vaz' edene bir menfaat sunduğu görülmektedir. Maddî kazanç sağlamak, toplum içerisinde saygınlık kazanmak ve yer edinmek ya da iktidara yanaşmak gibi çeşitli sebeplerle uydurulan hadisler bu kapsamda ele alınabilir. Menfaat kaynaklı mevzû bir haber, bu sebeplerden herhangi biriyle ilişkilendirilebileceği gibi tamamı ve daha fazlasıyla da bağlantılı olabilmektedir. Örneğin iktidara yanaşmak amacıyla hadis uyduran râvilerde gözlemlenen durum,

---

888 Demirel, **Halku'l-Kur'an Meselesi ve Hadis Kaynaklarına Etkisi**, s. 72, 80, 81.
889 Metnin orijinalinde geçen *المُوسَى* kelimesi ustura olarak çevrilmiştir. *عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا قَالَتْ: «لَأَنْ أُقْطَعَ رِجْلِي بِالْمُوسَى أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَمْسَحَ الْخُفَّيْنِ»* Bkz. Cûzekânî, **el-Ebâṭîl ve'l-menâkîr**, C. I, s. 563.
890 İbnü'l-Kayserânî, **Teẕkiretü'l-mevżûʿât**, s. 24.
891 İbnü'l-Kayserânî, **Teẕkiretü'l-mevżûʿât**, s. 26.
892 Sâgânî, **ed-Dürrü'l-mülteḳaṭ**, s. 41.
893 İbnü'l-Kayserânî, **Teẕkiretü'l-mevżûʿât**, s. 88.
894 Hasan Hacak, "Menfaat", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 29, Ankara, TDV Yayınları, 2004, s. 131.

onların birden fazla menfaat temin ettikleridir.

Dolayısıyla hadisi vaz‘ eden kişi için maddî veya manevi bir ödülden/karşılıktan söz edilmesi, rivayetin menfaat/çıkar temini amacıyla uydurulduğunu gösteren temel karinedir. Aşağıda menfaat temini amacıyla vaz‘ edilen bazı hadis örnekleri alt başlıklar içerisinde incelenecektir.

A. Maddî Kazanç Elde Etme

Klasik hadis usûlü eserlerinde bir uydurma sebebi olarak yer verilen ticarî sebepler maddesiyle ilişkili haberleri bu başlık altında zikretmek mümkündür. Çünkü bir tacirin elindeki malına rağbeti artırmak istemesi veya bir rekabet ortamı oluşturmayı hedefleyerek hadis uydurması ardındaki ilk amaç, maddî menfaatini temi olmalıdır. Mesela, bir rivayette hurmaya rağbeti artırmak maksadıyla serd edildiği anlaşılan şu ifadeye yer verilmiştir: *“Muhakkak ki Allah hurma seven kişiyi sever.”*[895] Yine, mercimeğin peygamberler tarafından kutsandığını,[896] cevizi, sebzeyi, türlü çiçekleri, pırasa vb. gibi ticari değeri olan ürünleri öven pek çok hadis bu bağlamda zikredilebilecek örneklerdendir.[897] Maddî kazanç ile irtibatlandırılan rivayetlerin arka planında, fakirin bir geçimlik temin etme amacı, zenginin ise malını artırma ihtirası yer almaktadır. Özellikle maddî sıkıntı içerisinde olan insanların hayatını idame ettirecek kazancı sağlayabilmek adına farklı kazanç kapılarına müracaat etmeleri daha olağandır. Hadis münekkitlerinin en önemli simalarından biri olan Şu‘be b. Haccâc’ın (ö. 160/776) şu sözleri durumu resmetmektedir: *“Fakirlerden bir şey yazmayın. Muhakkak ki onlar, sizler için yalan söylerler.”*[898]

Maddî kazanç elde etme amacıyla uydurulmuş olabilecek birtakım rivayetlerin bazı deneyimler sonucundaki tecrübî bilgiyle ortaya çıkmış olması da mümkün gözükmektedir. Mesela, menekşe yağı kullanmanın kişiye yazın serinlik kışın ısı

[895] İbnü’l-Kayserânî, **Ẕaḫîretü’l-ḥuffâẓ**, C. II, s. 608.
[896] İbn Kayyım el-Cevziyye, **el-Menârü’l-münîf**, s. 51, 52.
[897] İbn Kayyım el-Cevziyye, **el-Menârü’l-münîf**, s. 54, 55.
[898] İbn Adî, **el-Kâmil**, C. I, s. 150, 260.

vereceği,[899] Hz. Peygamberin rahatsızlık hissettiğinde avucuna çörek otu alıp, üzerine de ballı su içtiği[900] şeklindeki haberler bir tecrübeye de dayanıyor olabilir. Et yemenin kalbe bir sürûr verdiği,[901] akik yüzüğün mübarek olduğu ve onu kullanmanın gerekli görüldüğü,[902] yakut yüzük kullanandan fakirliğin giderileceği[903] vb. rivayetler ise daha çok içerisinde maddî değeri olan şeylere rağbet ettirmeyi hedefler mahiyettedir. Bunların da birkaç kişinin tecrübesine dayalı sonuçları umuma teşmil etmek için vaz' edildiği de ifade edilebilir.

Mevcut veriler, içerisinde maddî getirisi olan bir malın zikredildiği her mevzû haberin, sadece ticari kaygılarla üretilmediğini göstermektedir. Nitekim Mevsılî'nin (ö. 622/1225) nar ve kuru üzüm hakkında yaptığı açıklama buna örnektir. O, ilk etapta ticari kaygılarla uydurulduğu düşünülen nar ve kuru üzüm hakkında; *"Bu konuda Resûlullah'tan sahih bir rivayet gelmemiştir. Mevcut rivayetler ise zındıklar tarafından İslâm'ı hafife almak amacıyla uydurulmuşlardır."*[904] şeklinde bir değerlendirmede bulunmaktadır. Benzer bir ifade, patlıcanın her derde deva olduğu[905] rivayetini izah ederken İbnü'l-Cevzî tarafından da dile getirilmiştir. Nitekim müellif, bu rivayetin hikmete ve tıbba aykırı olduğunu belirterek onun ancak İslâm'ı hafife almak maksadıyla uydurulmuş olabileceğine dikkat çekmiştir. Dolayısıyla, bir haberin ortaya atılmasında pek çok sebep bulunabileceği, rivayetlerin zahirinden anlaşılan sebeplerin ardında başka gerekçe ve nedenlerin de yer alabileceği tekrar hatırlanmalıdır.

B. Sosyal Statü Elde Etme

Toplum içerisinde saygın bir konum veya belli bir statü edinebilmenin çeşitli şekilleri vardır. Soy, güzellik, bedensel güç ve kuvvet, maddî ve manevî güç, konuşma becerisi, doğru sözlü olma vb. pek çok etken kişinin belli bir statüde görülmesini

---

[899] İbnü'l-Kayserânî, **Teẕkiretü'l-mevżûʿât**, s. 5.
[900] İbnü'l-Kayserânî, **Teẕkiretü'l-mevżûʿât**, s. 24.
[901] İbnü'l-Kayserânî, **Teẕkiretü'l-mevżûʿât,** s. 31.
[902] İbnü'l-Kayserânî, **Teẕkiretü'l-mevżûʿât**, s. 41.
[903] İbnü'l-Kayserânî, **Teẕkiretü'l-mevżûʿât,** s. 83.
[904] Mevsılî, **el-Muġnî**, s. 39, 40.
[905] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 301; İbn Kayyım el-Cevziyye, **el-Menârü'l-münîf**, s. 51.

sağlayan faktörlerdendir. Uydurma rivayetler içerisinde bir statü elde edebilmek maksadıyla vaz‘ edildiği anlaşılan haberlerle karşılaşılır. Bu haberlerden anlaşıldığı kadarıyla, sosyal bir statüye sahip olmak isteyen kişi, bunu bazen toplum nazarında belli bir itibara sahip olan kimselerin sözlerini hadis formuna sokarak yapmaya çalışmıştır. Bununla birlikte toplumda zaten bir saygınlığa sahip olan kimsenin, bilimsel gerçekliğe dayanan bazı tespitlerini hadis olarak aktarması da konumunu/saygınlığını pekiştirmek üzere sergilediği bir tutum olarak değerlendirilebilir. Yine, hadis uyduran bir kimsenin kendisini Asr-ı saâdete nispet ederek sahâbî olduğunu iddia etmesi, sosyal statü elde etmenin başka bir çeşidi olarak değerlendirilebilir.

Aşağıda sosyal statü elde etmek için ihdas edildiği anlaşılan bazı hadisler, uygun alt başlıkları içerisinde ele alınacaktır.

1. Tıbbî Bilgiyi Temellendirmek

Mevzûât literatüründe, toplumda belli bir saygınlığı olan bireylerin kendi bilgi ve tecrübelerine dayanarak edindikleri bilgileri hadisleştirerek naklettiklerinin örneklerine rastlanır. Tabiplerin sözleri bu türdendir. Tabipler içerisinde bulundukları toplumun bireyleri üzerinde zaten bir etki sahibi olmasına rağmen kendilerine ait sözleri Resûlullah’a izafe ederek; bilimsel diye nitelendirilebilecek bulgularını teyit etmek, halk üzerindeki etkilerini artırmak ve sözlerine hikmet atfetmek suretiyle statülerine güç kazandırmayı hedeflemişlerdir. Örnek olarak; *İbrâhîm b. Cüreyc > Zeyd b. Ebî Üneyse > Zührî > Ebû Seleme > Ebû Hüreyre* kanalıyla *merfû* olarak gelen; *“Mide bedenin havuzudur. Damarlar oradan geçer. Mide sıhhatli olunca damarlar da sıhhatli olur. Hasta olursa damarlar da hasta olur.”*[906] rivayeti zikredilebilir. Bu hadisin mecrûh râvisi bir tabîb olduğu beyan edilen İbrâhim b. Cüreyc er-Rehâvî’dir.[907] Bu sözün Resûlullah’ın kelamı olmadığı, İbn Ebcer’e (Abdülmelik b. Saîd b. Hayyân) (ö. 141-150/758-767) ait olduğu, İbrâhim b. Cüreyc’in

[906] Ukaylî, **eḍ-Ḍuʿafâ**, C. I, s. 51; Dârekutnî, **el-ʿİlelü’l-vâride**, C. VIII, s. 42.
[907] Ukaylî, **eḍ-Ḍuʿafâ**, C. I, s. 51; Dârekutnî, **el-ʿİlelü’l-vâride**, C. VIII, s. 42; Zehebî, **Mîzânü’l-iʿtidâl**, C. I, s. 25; Sıbt İbnü’l-Acemî, **Keşfü’l-hasîs**, s. 34; İbn Hacer, **Lisânü’l-Mîzân**, C. I, s. 43.

ise ona sened eklemek suretiyle hadis formuna soktuğu kaydedilmiştir.[908] Dolayısıyla ilgili hadisin uydurulma sebebi tespit edilirken, çalışmanın ikinci bölümünde zikredilen, râvinin mesleği ile rivayeti arasındaki ilişki karînesi devreye girmektedir. Bu yöntemin tatbikiyle ortaya çıkan sonuç, İbrahim b. Cüreyc'in kendi tezini destekleyen bir sözü alıp Resûlullah'a (a.s.) atfetmek suretiyle otoritesini artıracağı ve toplum nazarında bir statü temin edeceğidir.

Tabiplerin sözleri sadece kendileri tarafından değil, başkaları tarafından da hadis olarak nakledilebilmiştir. Buradaki amaçlardan biri de yine kişinin tıbbî verilere bağlı olarak konuşması sebebiyle bilge görülmesi ve statü kazanması olmalıdır. Bunların vaz'ında birden fazla sebep de bulunabilir. Mesela hem maddî menfaat teminiyle hem de başka sebeplerle ilişkilendirilebilecek bir rivayet, müttehem râvi Ahmed b. Yâ'kub b. Abdülcebbâr el-Emevî'den (ö. 367/977) gelmiştir. Hâkim(ö. 405/1014) onun hadis uydurduğunu, Beyhâkî (ö. 458/1066) de mevzû hadisler rivayet ettiğini, bu sebeple kendisinden rivayette bulunmayı helal görmediğini belirtmiştir.[909] Abdülcebbâr'ın anlattığına göre bir gün Zührî (ö. 124/742), Emevî sarayında halife Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705) ile birlikte yemek yedikten sonra sofraya karpuz getirilmiştir. Bu esnada Zührî, *"Ey müminlerin emiri, ben Ebû Bekir Abdurrahmân > babası > Resûlullah'ın bazı halalarından onun şöyle dediğini işittim"* diyerek "*Karpuzu yemekten önce tüketmek, karnı temizler ve hastalığı giderir"* şeklinde bir hadis nakletmiştir. Bunun üzerine halife *"Ey İbn Şihâb, bunu bana daha önce haber verseydin öyle yapardık"* deyip kendisine yüz bin dirhem verilmesini emretmiştir.[910] Aynı rivayet metni bazı kaynaklara tabiplerin sözü olarak geçmiştir.[911] Dolayısıyla halk arasında karpuzun açken yenilmesi durumunda daha faydalı olacağına yönelik bir

---

[908] Sıbt İbnü'l-Acemî, **Keşfü'l-hasîs**, s. 34.
[909] Zehebî, **Mîzânü'l-iʿtidâl**, C. I, s. 165; Sıbt İbnü'l-Acemî, **Keşfü'l-hasîs**, C. I, s. 61; İbn Hacer, **Lisânü'l-Mîzân**, C. I, s. 699.
[910] İbn Asâkir, **Târîḫu Dımaşḳ**, C. VI, s. 102; Ebü'l-Kāsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh İbnü'l-Adîm, **Buġyetü'ṭ-ṭaleb fî târîḫi Ḥaleb**, thk. Süheyl Zekkâr, y.y., Dârü'l-Fikr, ts., C. III, s. 1249; Süyûtî, **ez-Ziyâdât ʿale'l-Mevżûʿât**, C. II, s. 541.
[911] Ebü'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, **eş-Şemâîlu'ş-Şerîfe**, nşr. Ḥasen b. Ubeyd Baḥbîşî, Cidde, Dâru Ṭâîri'l-ʿİlm li'n-Neşri ve't-Tevzîʿ, 1412/1991, 291; Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Münâvî, **Feyżü'l-ḳadîr şerḥu'l-Câmiʿi'ṣ-ṣaġīr**, Mısır, el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1356/1937, C. V, s. 208.

bilginin varlığından söz edilebilecektir ki bu durumda mevzu bahis hadisin tıbbî verilere ve toplumsal kabullere uygunluğu dikkat çekmektedir. Buna binaen hadisin, tıbbî verilerin desteklenmesi amacıyla uydurulduğu ifade edilebilir. Aynı râvi yine karpuzun faziletlerinden söz eden şu hadisin senedinde de yer almıştır. *...Hennâd b. İbrâhîm en-Nesefî > ebü'l-Hasen Muhammed b. Kâsım el-Bezgûhî >Ahmed b. Ya'kûb b. Abdülcebbâr…> Kâ'b b. Mâlik* tarikli bu haber şöyledir:

> "Tâif'te İbn Abbâs ile beraberdik. Bir gün karpuz bahçesinin yanında yürüdüğümüz sırada bahçe sahibi iki tane karpuz koparıp, yememiz için bize ikram etti. Ben karpuzu yiyor ve kabuğunu atıyordum ki İbn Abbâs bana şöyle dedi: 'Böyle yapma! Çünkü onun kabuğu cennetin dağlarındandır. Eğer insanlar onun içinde ne olduğunu bilselerdi meyvelerinin ve bütün rızıklarının karpuz olmasını isterlerdi… Ben, Resûlullah'ın; 'Onun suyu rahmettir. Tatlılığı da cennetin tatlılığındandır.' dediğini işittim."[912]

İbnü'l-Cevzî bu haberi kaydettikten sonra, apaçık bir uydurma olduğunu, senedinde pek çok meçhul râvi bulunduğunu fakat kendisinin bu hadisten Hennâd b. İbrâhîm en-Nesefî'yi (ö. 465/1073)[913] sorumlu tuttuğunu kaydetmiştir. Hennâd'ın gerek merfû gerekse mevkûf ve maktû pek çok hadis naklettiğini belirten müellif, bunların tamamının karpuzun faziletiyle ilgili olduğuna dikkat çekmiştir. Resûlullah'ın onu yemesi dışında karpuzun faziletiyle ilgili sahih bir haber gelmediğini bildirerek de sözlerini sonlandırmıştır.[914] Hennâd'a yönelik değerlendirmeler bir yana asıl önemli olan husus, Abdülcebbâr'ın karpuzun faziletiyle ilgili her iki haberde de yer almasıdır. Zührî'ye nispet edilen rivayete gelince; *Zührî - Abdülmelik b. Mervân – hadis rivayeti* ve *buna mukabil bahşiş* kurgusunun bilinçsiz ve sebepsiz bir eylem olmadığı iddia edilebilir. Nitekim Zührî ilmî donanımına rağmen Emevî sarayına yakınlığı sebebiyle bazı âlimler tarafından tenkit edilmiştir.[915] Şayet

---

[912] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 285, 286.

[913] Hakkında fazla bilgi bulunamamıştır. Hatîb el-Bağdâdî (ö.463/1071), zayıf olduğunu belirterek kendisinden rivayette bulunmuştur. Hicrî 384'te doğmuş, 465'te ölmüştür. Bk Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Kutluboğa, **Tâcü't-terâcim**, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf, Dımaşk, Dâru'l-Kalem, 1992, s. 314.

[914] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 286.

[915] Tâbiîn neslinin önde gelen imamlarından Mekhûl eş-Şâmî (ö. 112/730) gibi çağdaşları bu yakınlık sebebiyle Zührî'yi eleştirenlerdendir. Zührî henüz hayattayken hakkında "Ümeranın mendili" ve "Sultânî" gibi yaftalar kullanılmış, Emevîlere olan yakınlığını kazanç kapısı haline getirmekle kendisini suçlayan Mâlik b. Enes gibi küçük yaştaki öğrencilerinin eleştirilerine maruz kalmıştır. Bkz. Halit Özkan, "Tedvin Tarihinde Emevî Sarayı ve Zührî'nin Mirasına Bir Örnek: Şuayb b. Ebû Hamza

rivayet gerçekten Abdülcebbâr tarafından vaz‘ edilmişse, bu durumda karpuza rağbeti artırırken aynı zamanda şüphe de uyandırmamak amacıyla Zührî’nin sarayla ilişkisine ve ilişkinin sonucuna (maddî menfaat temini) aykırı gözükmeyen bu metni ona nispet etmiş olması imkân dahilindedir.

Tabiplerin sözlerinden olup hadis formuna sokulmuş başka bir örnekte *“Mide hastalıkların yuvası, az yemek ise devanın başıdır.”* denilmektedir. Bu rivayetin ise câhiliye ve İslâm dönemlerinde yaşayan Arap tabiplerden Hâris b. Kelede’nin (ö. 13/634) sözü olduğu zikredilmiştir.[916] Diğer bir haberde halife Me’mun peynirle birlikte ceviz yerken yanına gelen bir tabibin sözleri hadis olarak aktarılmıştır.[917] Bu tabip, halifenin peynirle birlikte ceviz yediğini görünce, *“Ceviz derttir, peynir de derttir. İkisi beraber yenirse şifa olur.”* demiş, orada bulunanlar ise buna bir sened ekleyerek hadis diye nakletmişlerdir.[918] İnsan sağlığıyla alâkalı olan bu sözler, hadis olarak değil de yalnızca bir tâbîbin kelamı olarak kaydedilmiş olsaydı dahi toplumda bir etki uyandırabilirdi. Ancak rivayetin Hz. Peygamber’e dayandırılarak otoriteleştirilmesi isteğinin ardında, sosyal statü temin etme arzusu olmalıdır. Çünkü inanan bir toplum nazarında, tıbbın ortaya koyduğu delillerin hadislerle teyit edilmesi, tâbîbin statüsünü ve ona duyulan güveni sarsılmaz kılacak, sözün tesirini artıracaktır. Zira toplumun bazı kesimleri katında din dilinin tıp dilinden daha etkili olduğu/olacağı hususu da unutulmamalıdır.[919]

2. Âlim Görünme

İlim, sosyal statü elde etme yollarından biridir. Halkın sevgisini, iltifatını

Nüshası”, **Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, C. 17, No: 32, 2012, s. 10.

[916] Sehâvî, **Fethü’l-muğîs**, C. II, s. 121; Ali el-Kārî, **el-Esrârü’l-merfû’a**, s. 309.

[917] Çağdaş bir çalışmada da içerisine ceviz ilave edilen peynirlerin insan sağlığı için faydalı yağ asitleri oluşturduğu ve daha dayanıklı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bkz. Khaled A Abbas vd., “Physicochemical, Functional, Fatty Acids Profile, Health Lipid Indices, Microstructure and Sensory Characteristics of Walnut-Processed Cheeses”, **Foods**, 2021.

[918] İbnü’l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 295, 296; Süyûtî, **el-Leʾâli’l-maṣnûʿa**, C. II, s. 185, 186; İbn Arrâk, **Tenzîhü’ş-şerî’a**, C. II, s. 236.

[919] Örneğin, Hristiyanlıktan ayrılan Yehova Şahitleri, dini inançları gereği kan ürünlerini kabul etmezler. Yine inançları gereği Hıristiyan Bilim adamları ya da Ortodoks Reformist Kilisesi üyeleri antibiyotik almaya ya da aşı olmaya muhaliftirler. Bkz. Harold G. Koening, “Din, Maneviyat ve Tıp: Klinik Uygulama İçin Araştırma Bulguları ve Öneriler”, çev. Nurten Kimter, **Bilimname**, C. 25, No: 2,

kazanmak ve toplumda iyi bir yer edinmek isteyen bazı câhil kimseler, âlim görünmek maksadıyla, isnad ya da metin üzerinde tahrifatlar gerçekleştirmişler ve onları mevzû hadis kapsamına dâhil etmişlerdir. Bunun bir örneği, ömrünün sonlarında tövbe ettiği ifade edilen İbrahîm b. el-Yesa'ın (İbn Ebî Hayye) (ö. 181-190/897-805) rivayetleridir. Onun, Hişam b. Urve'den (ö. 146/763) ve Câfer es-Sâdık'tan (ö. 148/765) hadis naklettiği ancak bu hadisleri garipleştirmek için onlara başka isnadlar eklediği kaydedilmiştir.[920] Râvinin kimsenin vakıf olmadığı isnadlarla hadis nakletmek istemesindeki amaçlardan biri, yaşadığı toplumda yer bulmak istemesi, kendisini âlim göstermeye çalışmasıyla ilişkilendirilebilir.

Âlim görünmek maksadıyla hadis vaz' ederek statü elde etmeye çalışanlar, toplumun isteklerini de göz ardı etmemişler ve bunu kendi lehlerine kullanmışlardır. Mesela, h. 180 yılı itibarıyla rağbette artışın görüldüğü âli isnad arayışları,[921] hadis uyduranlar için bir fırsata dönüşmüş ve toplumda statü elde etmek isteyen bazı kezzâb râviler bunu âli isnadlar uydurmak suretiyle yapmaya çalışmışlardır. Âlî isnad uydururken ise uzun ömürlü olması sebebiyle en çok Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) tercih edilmiştir.[922] Hadisçiler tarafından ağır bir şekilde tenkit edilen İbrâhîm b. Ebû Hüdbe (ö. 200/816?)[923] Enes b. Mâlik'ten hadis işittiğini iddia etmek suretiyle âli isnad uyduranlardan biridir. O, kendisine bu işi niçin yaptığı sorulduğunda ise, *"Ekmeğimizi kazanmak istiyoruz!"*[924] şeklinde cevap vermiştir. Asıl mesleğinin düğünlerde şarkı söyleyip, dans etmek olduğu kaydedilen[925] Ebû Hüdbe'nin aynı zamanda Enes'ten

---

2013, s. 6.

[920] İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerîʿa**, C. I, s. 15.

[921] Günaydın, toplumda âlî isnad arayışında rağbetin artış gösterdiği aralığı âlî isnadın yerleşim dönemi olarak tasnif etmekte ve bu dönemi h. 180 yılından başlatmaktadır. Âlî isnad uydurma girişimlerini ise toplum nazarında onun daha muteber olduğu düşüncesinin bir tezahürü olarak değerlendirmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Günaydın, **Hadis Rivayetinde Âlî İsnadlar**, s. 169, 178..

[922] Kuzudişli, "Hadis Tarihi Araştırmalarında Mevzû İsnad Verilerinden Faydalanma İmkânı ve Sorunları", s. 94.

[923] İbn Hibbân, **el-Mecrûḥîn**, C. II, s. 113, 114; Hatîb el-Bağdâdî, **Târîḫu Baġdâd**, C. VII, s. 157; İbn Hacer, **Lisânü'l-Mîzân**, C. I, s. 377.

[924] Hatîb el-Bağdâdî, **Târîḫu Baġdâd**, C. VII, s. 154; Günaydın, **Hadis Rivayetinde Âlî İsnadlar**, s. 185.

[925] İbn Hibbân, **el-Mecrûḥîn**, C. II, s. 113, 114; Hatîb el-Bağdâdî, **Târîḫu Baġdâd**, C. VII, s. 157; İbn Hacer, **Lisânü'l-Mîzân**, C. I, s. 377.

rivayette bulunarak toplumun âlî isnad arayışlarına cevap vermeyi ve böylece toplumda bir statü kazanmayı amaçladığı söylenebilir.

Hicrî 110/728 yılından sonra sahâbî olduğunu iddia ederek[926] ortaya çıkan bazı kimseleri de âlim görünmek suretiyle statü elde etmeye çalışan kezzâblardan saymak mümkündür. Bunlar, kendilerinin muammerûndan[927] olduğunu ileri sürerek Resûlullah'tan doğrudan işittiklerini iddia etmiş, toplumda saygınlık kazanmaya çalışmışlardır. Nitekim süreç içerisinde bu hedeflerine ulaşanlar da olmuş ve az sayıda da olsa taraftar toplayabilmişlerdir. Yaklaşık yedi asırlık bir ömrü olduğunu iddia eden Reten el-Hindî (ö. 632/1234) bunlardan biridir. Reten, Resûlullah kendisine dua ettiği için bu derece uzun yaşadığını ileri sürmüştür. Zehebî onun yalanlarını ortaya çıkarabilmek için -günümüze ulaşıp ulaşmadığı bilinmeyen- *"Reten putunu kırmak"* adında bir cüz kaleme almıştır.[928] Yine Zehebî, Muzaffer b. Âsım el-İclî'nin (ö. ?) biyografisinde İbnü'l-Cevzî'nin, onu bazı sahâbîleri gördüğünü iddia etmesi sebebiyle yalancı saydığını belirtmektedir. Kendisinin yüz seksen dokuz yaşında olduğunu iddia eden Muzaffer b. Âsım aslen Horasanlı olup, Kûfe doğumludur. O, Meklebe b. Melkân el-Hârizmî isimli bir kişinin Hz. Peygamberle birlikte gazvelere katıldığını haber veren rivayetlerin müttehem râvisidir. İbnü'l-Cevzî sahâbe arasında Meklebe adıyla bilinen bir kimse bulunmadığı belirterek bunu reddetmişken, Zehebî de onun Reten el-Hindî

---

[926] En son vefat eden sahâbî Ebû't-Tufeyl Âmir b. Vâsile olup ölüm tarihi h. 110'dur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed eş-Şeybânî İbnü'l- Esîr, **Üsdü'l-ġābe fî maʿrifeti'ş-ṣaḥâbe**, thk. Ali Muhammed Muavvız, Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994, C. VI, s. 176-178.

[927] Batılı araştırmacılar içerisinde Juynboll (ö. 2010) muammerûna yönelik iddialarıyla dikkat çekmektedir. O, özellikle Kûfe merkezli isnadlarda yer alan muammerûnun müşterek râviler tarafından isnaddaki boşluğu doldurmak amacıyla uydurulduğunu ileri sürmüştür. Juynboll'un iddiaları ve eleştiriler için bkz. Juynboll, **Oryantalistik Hadis Araştırmaları**, s.155-182; Rahile Kızılkaya Yılmaz – Kadir Sekmen, "G. H. A. Juynboll'un Ricâl Literatürüne Dair Temel İddiaları ve Tahlili", **Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi** , C. 7, No: 2, 2021, s. 141-221.

[928] Zehebî, **Târîḫu'l-İslâm**, C. XIV, s. 69; İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. III, s. 434; Seyit Avcı, "Hz. Peygamber Döneminden Sonra Sahabilik İddiası", **İSTEM**, No: 4, t.y., s. 227, 228; Nevzat Aşık, "Hicrî VI. Asırda Sahabî Olduğunu İddia Eden Ebû'r-Rida Reten el-Hindî ve Uydurduğu Hadisler", **D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi**, No: 7, 1992, s. 59.; Tuğçe Günaydın, "Muammerûn Âlî İsnad Kaynağı Mıdır? Avâlîler Özelinde Bir İnceleme", **İlahiyat Tetkikleri Dergisi**, C. 55, No: 1, Haziran 2021, s. 99-100.

kategorisinde olduğunu vurgulamıştır.[929]

Rivayete göre Meklebe adındaki sahte sahâbî Hz. Peygamberle birlikte yirmi dört gazveye katılmış bir muammerdir. O, bunlardan birinde müşriklerin Müslüman ordunun su yolunu tuttuklarından bu sebeple Hz. Peygamber'in susuzluk sıkıntısı çekmeye başladığından söz eder. Buna binaen su arayışına çıktığını ve kumluk bir arazide bulduğu sudan matarasına doldurup Resûlullah'a (a.s.) getirdiğini anlatır. Devamında Nebî'nin bu sudan içip, abdest aldığını sonra da ona elini göğsüne koymasını emrettiğini aktarır. Meklebe, Hz. Peygamber'in göğsüne elini koyunca eli parlamaya başlamıştır. Meklebe bu olayı aktardıktan sonra kendisine inanmayan bazı kimselerin onu Horasan emîrinin huzuruna çıkardıklarını söylemektedir. Onu reddeden ve onaylayan insanlardan oluşan bir topluluk önünde sağ elini çıkardığını ve Resûlullah'ın (a.s.) nuruyla parıldayan eli görenlerin kendisine inandıklarını iddia etmiştir. Bu rivayetin mecrûh râvisi Muzaffer b. Âsım, *"Ben bunu on sekiz yaşımdayken yazdım ve Meklebe o zaman yüz altmış beş yaşındaydı."* demiştir.[930] Meklebe'nin aslında tarihte hiç yaşamamış, uydurma bir kişi olabileceği yönünde görüşler de vardır.[931] Rivayet seyrine bakıldığında onun uydurma bir karakter olması kuvvetli görünmektedir. Bu durumda Meklebe'nin vaz'ı Muzaffer b. Âsım'a nispet edilecektir ki onun Resûlullah'a (a.s.), *"Ne mutlu beni görene! Ne mutlu, beni göreni görene..."*[932] manasındaki bir rivayeti nispet etmiş olması göz önünde bulundurulduğunda Meklebe'nin, Muzaffer b. Âsım'ın bir sahâbîyi görme şerefine nail olma sevdası ile ortaya çıkan hayâlî bir karakter olma ihtimali güçlenecektir. Aynı Âsım, *"Men kezebe aleyye..."* hadisini de naklederek[933] Hz. Peygamber adına yalan söylemeyeceği hususunda güven kazanmaya çalışmış gibidir. İbn Hacer'in aktardığına

---

[929] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 40; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, C. IV, s. 131; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. I, s. 401-402

[930] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. II, s. 40; Sıbt İbnü'l-Acemî, **el-Keşfü'l-ḥaṣîṣ**, C. I, s. 257; Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl**, C. IV, s. 178, 179; İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. VIII, s. 146.; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. I, s. 401-402

[931] Sıbt İbnü'l-Acemî, **el-Keşfü'l-ḥaṣîṣ**, C. I, s. 257; İbn Hacer, **Lisânü'l-mîzân**, C. VIII, s. 146.

[932] Hatîb el-Bağdâdî, **Târîḫu Baġdâd**, C. XV, s. 159.

[933] Hatîb el-Bağdâdî, **Târîḫu Baġdâd**, C. XV, s. 159.

göre Emevîlerin son döneminde[934] doğduğunu iddia eden Muzaffer b. Âsım, bu rivayeti h. 311'de Sâmerrâ'da, h. 332'de ise Belh'te nakletmiştir.[935] Tarihî verilere bakıldığında Emevîler döneminin son demlerinde doğmasının imkânsız olduğu anlaşılan bu kezzâbın, Meklebe karakterini uydurmadığı varsayıldığında bile Meklebe'nin sahâbî olduğu yalanını teyit etmeye çalıştığı aşikardır. Bütün bu veriler, ortaya atılan rivayetin sahâbenin otoritesini kullanmak suretiyle, toplumda bilge veya âlim görünerek statü elde etme amacını haiz görünmektedir.

4. Sâdık Görünme

Bir toplumun, sözüne itimat edilen dürüst ve sâdık insanlardan oluşması arzu edilen bir durumdur. Hangi dine mensup olursa olsun duyarlı ve bilinçli her birey, yalandan ve yalanın hüküm sürdüğü ortamlarda bulunmaktan rahatsızlık duyacaktır. Çünkü insanların birbirinin sözüne itimat etmediği çevrelerde güven ortamından ve buna bağlı bir huzur tesisinden söz edilemez. İnsan tabiatının arzu ettiği doğru sözlü birey arayışı vazzâ'ların gözünden de kaçmamış, onlar Hz. Peygamber adına uydurdukları yalanları başka bir yalanla teyit ederek kendilerini doğru sözlü kimseler olarak göstermeye çalışabilmişlerdir. Bunun güzel bir örneği Resûlullah'a (a.s.) izafe edilen şu sözdür: *"Ümmetimin helâkı üç şeydendir: Asabiyye, Kaderiyye ve sabit (sika) olmayan kimseden rivayet."*[936] İbnü'l-Cevzî, hadisin râvisi Hârûn b. Hârûn el-Ezdî'nin onu irsal ederek Mücâhid'ten naklettiğini, aradaki râvi İbn Sem'ân'ı (ö. 151-160/768-776) kezzâb olduğu için zikretmediğini kaydetmiştir. Ukaylî ise aynı rivayeti *Hârun b. Hârun > Abdullah b. Ziyâd > Mücâhid > İbn Abbas* kanalıyla kaydetmekte ve senedde yer alan Abdullah b. Ziyâd'ın müttehem râvi İbn Sem'ân olduğuna işaret etmektedir.[937] Hem sened hem de metni itibariyle uydurma olan bu rivayetin, insanlara güven telkin etmek ve böylece diğer yalanlarına itimada zemin hazırlamak amacıyla

---

[934] Emevîler, h. 41-132/661-750 yılları arasında hüküm sürmüştür. Müstakil bir çalışma için bkz. İhsan Süreyya Sırma, **Hilâfetten Saltanata Emevîler Dönemi**, İstanbul, Beyan Yayınları, 2019.
[935] İbn Hacer, **Lisânü'l-Mîzân**, C. VIII, s. 146.
[936] Ukaylî, **eḍ-Ḍuʿafâ**, C. IV, s. 359; İbnü'l-Cevzî, **el-Mevżûʿât**, C. I, s. 277; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. I, s. 241; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-şerîʿa**, C. I, s. 317.
[937] Ukaylî, **eḍ-Ḍuʿafâ**, C. IV, s. 359; Süyûtî, **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, C. I, s. 241.

uydurulmuş olması muhtemeldir.

C. Kussâs ve Vâizler

Bazı mevzû hadislerin hem maddî kazanç hem de sosyal statü elde etmek maksadıyla uydurulduğu anlaşılmaktadır. Kussâs ve vâizlerin ortaya attığı rivayetler buna örnektir. Vâiz, öğüt ve nasihat veren kişi, kıssacı ise geçmişte yaşanmış ibret verici olayları anlatan kimse olarak tanımlanır. Daha sonra kussâs terimi, halkın gözüne girmek için uydurma kıssalar anlatan kıssacılarla, hadis uyduran ya da mevzû haberleri vaazlarında işleyen vâizler için kullanılan özel bir terim haline gelmiştir.[938]

Kıssacılığın tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Hadis uydurmak veya uydurma hadisleri vaazlarında nakletmek suretiyle gerçekleştirilen kıssacılığın ne zaman başladığı ise tartışmalıdır. İbnü'l-Cevzî, halkı uydurma anlatılarla etkileme serüveninin Hz. Osman'ın şehit edilmesi vakasıyla başladığını ileri sürmüştür. Bununla birlikte kıssacılığın, hilafetini meşru bir zemine oturtabilmek adına Muâviye b. Ebû Süfyân tarafından ortaya atılmış bir bidat olduğu da söylenmiştir.[939]

Yukarıda ifade edildiği gibi kussâsın uydurmaları, halkın gözüne girmek maksadını haiz, büyük oranda terğîb-terhîb içerikli yapılarıyla dikkat çekmekteyse de rivayetler incelendiğinde onların, dîni hafife almak, onunla alay etmek ya da herhangi bir şahsî çıkar temin etmek şeklindeki sebeplerle de ilişkilendirilebileceği görülür. Neticede hadisin ihdas gerekçesi ne olursa olsun kussâsın temel amacı, insanları anlatılarla etkilemek ve sözü tesirli hale getirmektir. Bunun sonucunda da maddî veya manevî bir menfaat temin etmişlerdir. Kıssacılar ve vâizler bunu bazen sened bazen de metin üreterek yapmışlardır. Uydurdukları metinler çeşitli sebeplerle ilişkilendirilebilir ancak sened vaz'ı genellikle statü elde etme çabalarının ürünü

---

[938] Uğur Mücteba, "Va'z, Kıssacılık ve Hadiste Kussâs", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 28, No: 1-4, 1986, s. 292.

[939] Ayrıntılı bilgi için bkz. Mücteba, "Va'z, Kıssacılık ve Hadiste Kussâs", s. 305-309; Cirit, "Vaiz ve Kıssacıların Hadis İlmiyle Münâsebetleri", s. 19-54; Hasan Cirit, "Kussâs", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 26, Ankara, TDV Yayınları, 2002, s. 463-465; Hasan Cirit, **Halkın İslam Anlayışının Kaynakları**, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2002, s. 106; Muhammedî, **Durûsün fî vad'i'l-hadîs**, s. 107,108.

görünümündedir. Bu konuya örnek olabilecek olay İbn Hibbân'dan (ö. 354/965) aktarılmıştır. O, girdiği mescitte namazdan sonra bir gencin kalkarak *Ebû Halife > Velîd > Şu'be > Katâde > Enes* tarikiyle Ebû Halife'den (ö. 240/854-55) hadis naklettiğini işitmiştir. Bunun üzerine Ebû Hâtim, genci yanına çağırarak *"Sen Ebû Hâlîfe'yi gördün mü?"* diye sormuş *"hayır"* cevabını alınca da *"O halde nasıl ondan rivayet edersin?"* diyerek tepki göstermiştir. Genç adamın dile getirdiği ifadeler yaptığı işi meşrû saydığı anlamını taşımakla birlikte, bu yanlışın sorgulanmasından duyduğu rahatsızlığı da gözler önüne sermektedir. O; *"Bu hususta bizimle münakaşa, mürüet azlığındandır! Ben bu isnadı ezberlerim ve her ne zaman hadis rivayet edecek olsam aynı isnadı ona ekleyiveririm!"*[940] şeklindeki söylemiyle durumun vahametini açık ve net bir şekilde ortaya koymuştur.

Vâizlerin anlatılarına bir örnek olarak, Muhammed b. Yûnus el-Küdeymî el-Basrî'nin (ö. 286/899) şahit olduğu şu olay zikredilebilir. Rivayete göre o Ahvaz'a gittiğinde bir vâizin; *"Resûlullah (a.s.), Fâtımâ ile Ali'yi evlendirdiğinde Allah Teâlâ, Tûbâ ağacına; 'Kokulu incilerini cennet halkına saç, nurdan tabaklar içerisinde hediyelerini gönder, koklasınlar' diye emretti"* şeklinde bir hadis rivayet ettiğini duymuş ve ona; *"Allah'tan kork! Resûlullah'a iftira ediyorsun!"* diye çıkışmıştı. Bunun üzerine vâiz; *"Yazık sana, sus! Ben bunu insanlardan duydum ve naklediyorum."* diye cevap verdi.[941] Bu rivayet bazı mevzûât eserlerinde kussâsın uydurmalarını örneklendirmek için zikredilmiştir. Râvi Muhammed b. Yûnus el-Küdeymî'nin hadis hafızı, sadûk ve sika olduğu yönündeki değerlendirmeler beraberinde onun zayıf biri olduğu, yalanla itham edildiği ve hadis vaz' ettiğine dair bilgiler de bulunmaktadır.[942] Râviye yönelik bu değerlendirmeler yukarıda yer alan rivayetin ortaya atılmasını başka sebeplerle detaylandırmaya imkân sunmaktadır. Bunlardan bazıları şöyledir: Küdeymî'nin anlattığı bu olayı henüz hadis vaz' etmediği

---

[940] Ahmed Muhammed Şâkir, **el-Bâʿiṯü'l-ḥaṯîṯ**, s. 127.
[941] İbnü'l-Cevzî, **el-Ḳuṣṣâṣ ve'l-müẕekkirûn**, s. 305, 306; Süyûtî, **Tahzîrü'l-havâs**, s. 154, 155; Ali el-Kārî, **el-Esrârü'l-merfûʿa**, s. 86.
[942] İbn Hibbân, **el-Mecrûḥîn**, C. II, s. 332-334; Hatîb el-Bağdâdî, **Târîḫu Baġdâd**, C. IV, s. 688-700; Zehebî, **Siyer**, C. XIII, s. 302-305.

bir dönem aralığında yaşaması mümkündür. Yine, kussâsın uydurması olarak nakledilen bu haberin de bir uydurma olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu ihtimal, el-Kudeymî'nin rivayeti kendisine yönelik tenkitlere mukabil, güven telkin etmek için uydurmuş olabileceği üzerinde düşündürmektedir. Rivayette anlatılan olay gerçekten vuku bulmuşsa bile Kudeymî'nin metni abartılı gördüğü için vâize çıkışmış olması imkân dahilindedir. Yine bazı kaynaklarda vâzin anlatısı bitince Kudeymî'nin ona *"Bunu sana hangi insanlar nakletti"* diye sorduğu ve isnad talep ettiği bilgisi yer almaktadır.[943] Dolayısıyla onun, isnadın önemini vurgulamak için bu haberi anlatmış olması da mümkündür. Zira kendisinin de âli isnadlarının olduğu, hatta bunları Bağdat'ta yaşanan zenci isyanından kaçarken bir çuvala doldurarak beraberinde taşıdığı anlatılmaktadır.[944] Bu ve benzeri etkenler, literatürdeki mevcut sebeplerin başka illetlere bağlanabileceğini de göstermektedir.

Kıssacıların uydurmalarına örnek teşkil edebilecek diğer bir rivayette haram yolla çocuk sahibi olan Ebû Şehme adındaki birinin pişmanlığından söz edilmektedir. Metnin devamında, bu kişinin Hz. Ömer tarafından uygulanan had cezası sonucu öldüğü ve Huzeyfe b. Yemân'ın (ö. 36/656) rüyasında bu genci Hz. Peygamber ile birlikteyken gördüğü, Resûlullah'ın (a.s.) Hz. Ömer'in uyguladığı had cezasından memnun kaldığını ifade ettiği şeklinde pasajlar aktarılmaktadır. *el-Ebâṭîl*'de yer alan bu rivayet akabinde Cûzekânî'nin yaptığı; *"Rivayet bâtıldır ve kıssacıların uydurmalarındandır"* şeklindeki değerlendirme[945] onu vaz' edenleri ortaya koymaktadır. Metnin anlatıları ise hadisin, insanları etkilemek, toplumda bir yer edinmek maksadıyla uydurulduğunu ifade etmeye imkân sunmaktadır.

Kussâs veya vâizler anlatım üslupları ve insanların daha önce duymadıkları konulardaki ilginç gelebilecek beyanları itibarıyla toplumun ilgi ve alakasını kazanarak bunu kendi menfaatlerine kullanmışlardır. Şa'bî'den (ö. 104/722) aktarılan

---

[943] İbnü'l-Cevzî, **el-Ḳuṣṣâṣ ve'l-müẕekkirûn**, s. 305; Süyûtî, **Tahzîrü'l-havâs**, s. 155.
[944] Hatîb el-Bağdâdî, **Târîḫu Baġdâd**, C. IV, s. 691; Günaydın, **Hadis Rivayetinde Âlî İsnadlar**, 177, 178.
[945] Cûzekânî, **el-Ebâṭîl ve'l-menâkîr**, C. II, s. 228-234.

şu olay buna örnek teşkil etmektedir:

> "Namaz kılmak için bir mescide girdim. Bir de baktım yanımda, bir grubun etrafını kuşattığı uzun sakallı yaşlı bir adam, 'bana falan falandan' diyerek Hz. Peygamber'e kadar varan tam bir isnatla şu rivayeti nakletmekte: 'Allah iki tane sûr yaratmıştır; her birine iki defa üflenecektir. İlk sûr sesiyle bütün insanlar ölecek, ikincisiyle de tekrar dirilerek mahşer yerine gideceklerdir.' Şa'bî devamında; 'Adamın sözüne dayanamadım. Namazı aceleyle kıldım, sonra ona dönerek: 'Allahtan kork ve hatalı nakilde bulunma; Allah iki değil bir sûr yaratmıştır. Bu sûra ise insanların ölmeleri ve yeniden dirilmeleri olmak üzere iki defa üflenecektir.' dedim. Adam: 'Ey utanmaz adam! Bu hadisi bana falan falandan rivayet ettiği halde nasıl oluyor da sen kabul etmiyorsun!' dedi. Sonra da pabucunu çıkarıp bana vurdu. Beraberinde halk da bana vurmaya başladı. Nihayet Allah'ın otuz sûr yarattığına ve her bir sûra üfleyeceğine yemin ettim de beni bıraktılar."[946]

İbn Hibbân *el-Mecrûḥîn*'in mukaddimesinde hadis uyduran fırkalardan ve uydurma sebeplerinden söz ederken kussâs beraberinde dilencileri de zikretmiştir. Hâkim en-Nîsâbûrî de *el-Medḫal*'inde bu sebebe aynı kavramlarla yer vermiştir. Bu, her iki kategorideki kişilerin maddî menfaat temin etme maksatlarına yönelik benzerlikten kaynaklanmış olmalıdır. Mesela Yezîd b. Hârûn'un (ö. 206/821) bulunduğu bir mecliste adamın biri kalkıp dilenmeye başlamış, kimse kendisine bir şey vermeyince hemen oracıkta; *Yezîd b. Hârûn > Şerîk > Muğîre > İbrâhîm* şeklindeki bir senedle *"İsteyen üç kez ister de kendisine bir şey verilmezse"* diyerek oradakiler üzerine üç kez tekbir getirmiştir. Haber Yezîd b. Hârun'a gidince o, *"Pis yalancı! Ben asla böyle bir şey işitmedim!"* diyerek tepki göstermiştir. Bu dilenci kalkıp tekrar *Yezîd b. Hârûn > Zi'b b. Ebî Zi'b*'ten deyince Yezîd gülmeye başlamıştır. Oradakiler dilenciye *"Vay senin haline! Onun adı Zi'b değil, Muhammed b. Abdurrahmân'dır"* diye çıkışınca o, pişkinliğini sürdürerek; *"Babası Zi'b (kurt) olanın oğlu Zi'b'ten başka ne olacak!"* demiştir.[947] Bu rivayet hem kıssacıların/dilencilerin maddî bir kazanç temin edebilmek amacıyla nasıl fevri bir şekilde hadis uydurduklarını göstermekte hem de yalanlarını statüye sahip bir otoriteye nispet ederek onlardan nasıl istifade etmeye çalıştıklarını ortaya koymaktadır.

---

[946] Ali el-Kārî, **el-Esrârü'l-merfû'a**, s. 85, 86; Misfir b. Gurmullah Dümeynî, **Hadis'te Metin Tenkidi Metodları**, çev. İlyas Çelebi, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1997, s. 37, 38.
[947] İbn Hibbân, **el-Mecrûḥîn**, C. II, s. 81, 82; Hâkim, **el-Medḫal,** s. 58.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Hadis uydurma eyleminin sahâbe döneminde başladığını iddia edenler *"Men kezebe aleyye…"* hadisi ve sebebe-i vürudu olarak zikredilen Büreyde olayını delil olarak ileri sürmüşlerdir. Hadis vaz'ının sonraki süreçte başladığını savunanlar ise Büreyde olayının sıhhatine yönelik tenkitleri gündeme getirmişlerdir. Aynı zamanda Resûlullah'ın henüz ebedî hayata irtihal etmemiş olması da uydurma işine tevessülü engelleyen bir gerekçe olarak sunulmuştur. Vakıaya bakıldığında hadis vaz'ının Hz. Peygamber döneminde başladığını ileri sürecek yeterli delilin bulunmadığı belirtilmelidir. Fakat yine vakıadan hareketle uydurma faaliyetlerini değilse de buna ortam hazırlayan sebepleri o döneme kadar götürmek mümkündür.

Hadis uydurmacılığı Hz. Osman'ın şehadetiyle gelişen olaylar neticesinde ciddî bir problem olarak fiilen başlamıştır. Dolayısıyla hadis vaz'ının başlangıcı siyasi ihtilaflara bağlanabilir. Devam eden süreçte kezzâbların Müslümanlar arasında baş gösteren dinî, kültürel, bölgesel veya herhangi bir sebeple ilişkili ihtilafları ve bu ihtilaflara bağlı olarak oluşan kargaşa ortamını amaçları uğruna bir fırsata dönüştürdükleri görülmektedir. Farklı dini ve içtimai yapıların oluşumu neticesindeki gruplaşmaların her biri yeni uydurma sebeplerine zemin hazırlamıştır. Mesela mezheplerin teşekkülü neticesinde görülen fıkhî ve kelâmî tartışmalar taassup kaynaklı rivayetlerin oluşumuna, bazı mutasavvıfların iyi niyetleri de terğîb-terhîb maksadıyla gerçekleştirilen uydurmalara sebep olmuştur. Burada mezheplerin veya tasavvufun mevzû hadislerin ortaya çıkması ile irtibatlandırılmadığı özellikle belirtilmelidir. Zira bu rivayetlerin ortaya çıkmasındaki asıl faktör, insanların bir mezhep ya da ekole mensubiyetleri değil, bir mezhep veya ekolün mutaassıbı olmalarıdır. Sonuç olarak, çeşitli sebeplerle hızlı bir şekilde yayılmaya ve etki alanı genişlemeye başlayan mevzû rivayetlere karşı bir önlem alınması âlimler için kaçınılmaz bir zorunluluk haline gelmiştir.

İsnad arayışları ve râvi ile rivayetin cerh-ta'dil süzgecinden geçirilmesi hadislerin en korunaklı şekliyle aktarımı amacına matuf yöntemler olup münekkit muhaddislerin bu konudaki gayretleri takdire şayandır. Fakat bu tedbirlerle birlikte

hadis uydurmacılığının tamamen önüne geçildiğini iddia etmek gerçeklikten uzak olacaktır. Zira insanların ne söyleyeceklerini belirleyip şekillendirmek imkân dahilinde değilken bu söylemlerin kabul veya reddine yönelik teknik ayrıntıları ortaya koymak mümkün olup, cerh-ta'dîl âlimlerinin yaptığı da tam olarak budur. Cerh-ta'dîle ilişkin değerlendirmelerin müstakil çalışmalarda toplanmasıyla birlikte mecrûh râvi ve rivayetlerine dair bilgilerin derli toplu görülebileceği eserler oluşmuştur. İlel, suâlât, duafâ ve mecrûhîn türü telifleri olan bu örnekler mevzûâtın erken kaynakları olmaları nedeniyle son derece önem arz etmektedirler. Aynı zamanda usûlün bir konusu olan mevzû hadis bahsinin klasik hadis usûlü kitapları içerisindeki konumu, yoğunluğu ve sebeplerin zikredilmesi yönleriyle incelenmesi gerekmiştir. Dolayısıyla temelde sebepleri üç kategori içerisinde ele almayı hedeflemiştir. İlk olarak klasik hadis usûlü eserlerinde yer verilen uydurulma sebepleri incelenmiştir. İkinci olarak, mevzûât literatürüne kaynaklık eden diğer eserlerdeki ve mevzûât literatürü içerisindeki sebeplerin tespiti üzerinde yoğunlaşılmıştır. Son olarak ise tüm bu literatür taraması neticesinde müelliflerin açıkça beyan etmediği fakat okurun bir karîneyle rivayetin uydurulma sebebine dair yorumda bulunabileceği rivayetlerin tespitine çabalanmıştır. Dönem bazlı değil, eser bazlı bir sınırlandırmanın takip edildiği bu çalışmada sosyal bilimlere dair ilim dallarından mümkün mertebe istifade edilmiştir. Bu tetkik sonucunda usûl eserlerinin konuya yer verip detaylandırma durumlarının -genel olarak- kronolojik tertiple uyumu dikkat çekmiştir. Nitekim mütekaddimûn dönem usûl eserleri, hadislerin uydurulma sebepleri bağlamında oldukça kısıtlı veri sunarken müteahhirûn dönem eserlerinin konuyu daha kapsamlı ele aldıkları gözlenmiştir.

İlel ve suâlât tarzındaki eserler, az sayıda rivayete de yer vermekle birlikte esasında râvi merkezli olup, râviye yönelik içeriklerinde ise genel olarak detaydan uzak kalmış, öz bilgi aktarımını benimsemişlerdir. Bu yönüyle özellikle ilk örnekler, uydurma sebeplerine dair sınırlı veriler sunar mahiyettedir. Dârekutnî ve İbnü'l-Cevzî gibi türün son örneklerini veren müelliflerin ilgili eserleri ise içerdikleri rivayetlerdeki artışa ek olarak râviye matuf ayrıntıların da fazlalaşması gibi özellikleriyle sebepleri tespit için daha istifadeli bulunmuşlardır. Duafâ literatürüne ait ilk örnekler için de

aynı şeyleri söylemek mümkündür. Fakat bu türün gelişim dönemi örnekleri hem râvi hem rivayet açısından mevzûâtın en verimli kaynaklarından olmuşlardır. Özellikle Ukaylî'nin (ö. 322/934) *eḍ-Ḍuʿafâü'l-kebîr*'i, İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *Kitâbü'l-Mecrûḥîn*'i ve İbn Adî'nin (ö. 365/976) *el-Kâmil*'i râviyle ilgili pek çok ayrıntının bulunabileceği ve uydurma sebebiyle ilişkilendirilebilecek azımsanmayacak oranda örneğin görülebileceği temel kaynaklar konumundadır.

Mevzûât literatürü daha ziyade rivayet merkezli olup bazı örneklerinde râviye yönelik bilgilerin de büyük oranda görüldüğü çalışmalardan müteşekkildir. Bu eserlerden her biri, müelliflerinin birtakım özel amaçları doğrultusunda telif edilmişse de ortaya çıkış maksatlarının kesiştiği nokta, dağınık halde bulunan uydurma hadisleri bir araya getirmek ve insanları bu rivayetlere karşı bilinçlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda h. V./XI. asra gelindiğinde literatürün oluşum evresine girilmiştir. Türün günümüze ulaşan ilk iki örneği Makdisî tarafından verilmiş ve bu çalışmalarda duafâ eserlerinden İbn Hibbân'ın *Kitâbü'l-Mecrûḥîn*'i ile İbn Adî'nin *el-Kâmil*'i merkeze alınmıştır. Sonrasında Cûzekânî ile birdenbire farklı bir yönteme geçiş görülür. Onu takip eden İbnü'l-Cevzî ile literatürün adeta şahlanış eseri ortaya çıkmıştır. İbnü'l-Cevzî sonrasında Mevsîlî yine bambaşka bir metotla eserini telif etmiştir. Bu karmaşık yapı, tekrara düşmemek adına burada tamamını zikretmeyeceğimiz incelemeye konu olan tüm mevzûât eserleri arasında görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmaları dönemsel bir tasnifle sunmak mümkün olmamıştır. Bu sebeple okuyucuya kolaylık sağlaması amacıyla incelenen örneklerin ortak özelliklerinin belirlenmesi üzerine yoğunlaşılmış ve sonuçta onlar bu özelliklerine göre kategorize edilmişlerdir.

Yukarıda değerlendirilme sonuçları kısaca aktarılan türlere ait çalışmalardan elde edilen bulgulara göre, hadislerin uydurulma sebeplerini tespit edebilmek için bazı karînelere müracaat edilmesi gerektiği görülmüştür. Bu karîneleri ortaya koyarken rivayeti oluşturan iki ana koldan yani râvi ve metinden hareket edilmiştir. Nitekim yapılan taramalar neticesinde gerek sened verilerinin gerekse metin verilerinin bazı uydurma sebeplerini belirlemede ayrı ayrı roller üstlendikleri görülmüştür. Sonuçta klasik hadis usûlü eserlerinde; terğîb-terhîb, İslâm'a zarar verme, yöneticilere

yanaşma, heva ve heves, taassup, şahsî mesele, maddî kazanç sağlama ve görüşlerine delil getirme şeklinde sekiz ayrı hadis uydurma sebebinin olduğu tespit edilmiştir. Bu sebeplerin mevzûâtın diğer kaynaklarının bazılarında ve mevzûât eserlerinde de yer aldığı ulaşılan sonuçlardandır. Sened ve metne dayalı karînelerin uydurma hadislere tatbiki neticesinde bu sebeplerin; dine hizmet etme arzusu, siyasi sebepler, İslâm Dini'ne zarar verme, taassup ve menfaat ana başlıkları altında toplanabileceği ve her bir başlığın kendilerini tanımlayan ve yansıtan alt başlıklar ile tafsilatlandırılabileceği görülmüştür. Eser müelliflerinin rivayetin uydurulma sebebini açıkça belirtmediği ve rivayetleri net bir şeklide kategorize edecek râvi ya da metne yönelik yeterli verinin bulunamadığı bazı metinlerin birden çok sebepten kaynaklanabileceği ulaşılan sonuçlardandır. Bunlar kesin bir yargıya ulaşmaya engel teşkil ettikleri için bir yönüyle sebep tespitini zorlaştırırken, diğer yönüyle yoruma elverişli olmaları ve okuru çok yönlü düşünmeye sevk ederek, maruf sebebin ardında başka bir nedenin de bulunabileceği mesajı vermeleri nedeniyle verimli rivayetler olarak kabul edilebilirler. Mesela şahıs taassubu sebebiyle uydurulduğuna hükmedilen bir hadisin bazen, aynı zamanda siyasi veya mezhebî ihtilaflardan kaynaklanan haberler grubuna da dahil edilebileceği görülmüştür. Dolayısıyla bu çalışmada uydurulma sebepleri ana başlıklar halinde kategorize edilirken rivayetlerin çok yönlülüğü de göz önünde bulundurulmuştur. Bu bağlamda özellikle taassubun en kapsayıcı sebep olduğu ifade edilebilir. Literatür değerlendirmesi sonucunda terğîb-terhîb içerikli rivayetlerin yoğunlukta olduğu, bir şahsın faziletini vurgulamayı amaçlayan metinlerde Hz. Ali'nin tebârüz ettiği, konu çeşitliliği bağlamında ise zenâdikanın ön plana çıktığı görülmüştür. Bunun açığa çıkmasında tarihî süreç içerisinde "zındık" kavramına yüklenen anlamlar dizininin etkili olduğu belirtilmelidir.

Mevzûât literatürü, yüzlerce mevzû hadisi içeriyor olmasına rağmen özellikle türün ilk örneklerinde uydurulma sebeplerine yönelik açık ifadelerin rivayet adedine kıyasla az olduğu söylenebilir. Keza mevzûâta kaynaklık eden türlerin erken tarihli örneklerinde de -genellikle- benzer bir durum söz konusudur. Bunların telif gerekçeleri farklı olduğu için sebepler üzerine yeterince eğilmemiş olunması anlaşılabilirse de mevzûât literatürü için aynı yorum yapılamayacaktır. Nitekim her sözün anlamlı veya

anlamsız bir sebebinin olması gerektiği gözüyle bakıldığında, mevzûât müelliflerinin tüm mevzû addedilen rivayetlerin sebebine dair açıklama yapmaları beklenmektedir. Fakat müellifler sebeplerden ziyade rivayetlerin mevzûluğu üzerinde durmaktadırlar. Bu nedenle mevzûât eserlerinin telifindeki asıl amaç; niçin hadis uydurulduğunu tespit değil, hangi hadisin uydurma olduğunu tespittir denebilir.

Günümüzde belli bir fırkanın hadis uydurmadaki konumunu, bir bölgenin veya mezhebî eğilimin hadis uydurmaya etkilerini inceleyen müstakil ya da bölüm mahiyetindeki çalışmaların sayısı artmaktadır. Ancak bu çeşit araştırmalara daha fazla ihtiyaç duyulduğu belirtilmelidir. Hadislerin uydurulma sebepleri olarak zikredilen her bir maddenin bütün yönleriyle müstakil bir çalışmaya konu edilmesi ilim dünyasına katkı sunacaktır. Mesela Hz. Ali ve Ehl-i beytin faziletlerine dair mevzû rivayetlerle sahih hadis kaynaklarındaki nakillerin mukayesesi, Şîa'nın bu hususta itiraz, yorum ve savunması incelenebilecek bir konu görünümündedir. Yine amellerin faziletleri hakkındaki sahih ve mevzû rivayetlerin mukayesesi çalışılabilecek konulardandır. Böyle bir tetkik özellikle terğîb içerikli her rivayeti hayatında tatbik etmeye çalışan kimseler için sahih olanı ayırt etme noktasında son derece önemlidir. Yine mevzûât literatüründe yer alan mevkûf nitelikli uydurmalar üzerine derinlikli çalışmalar yapılabilir. Bunlar, yoğunlaştığı konular ve en çok dayandırılan sahâbîler bağlamında ele alınabilir ve buradan hareketle dönemsel analizlerde bulunularak hadis tarihine katkı sunulabilir.

Konuyla ilgili çağdaş literatür değerlendirilirken bazı toplumlarda yaygın olarak kullanılan hadislerin tespit ve tahliline yönelik çalışmalar dikkatimizi çekmiştir. Nitekim günümüz akademi camiasında da belli bir grubun mevzû hadis algısına yönelik spesifik çalışmalar yapılmıştır. Fakat elde edilen bulgulara göre bu türden daha derinlikli araştırmaların yapılabileceği söylenebilir. Mesela, Türkiye toplumunda yaygın bir şekilde kullanılan rivayetler sıhhat kriterlerine göre taksim edilip bunlardan sadece mevzû olanlar üzerinde detaylı incelemeler yapılabilir. Farklı İslâm coğrafyaları için de tatbik edilebilecek olan bu çalışmayı bölge, şehir veya tarih bazlı sınırlandırmak da mümkün ve gereklidir. Böylece toplumun sosyo-kültürel yapısı ile nakil algısı ve ilişkisi ortaya konularak, bir toplum okuması gerçekleştirilebilir. Ortaya

çıkan sonuca mukabil; tahliller, tedbirler ve alternatifler üzerine çalışmalar gerçekleştirilebilir. Bu türden bir araştırma hem güncel bir değer taşıması hem de halkı mevzû hadislere karşı bilinçlendirerek doğru din algısı oluşmasına katkı sunması bağlamında önem arz etmektedir. Bu, aynı zamanda mevzû hadislerin toplum üzerindeki etkilerini de ortaya çıkaracak çok yönlü bir çalışma olacaktır. Nitekim araştırma esnasında mevzû hadislerin toplumdaki izlerini gözler önüne seren Türkçe çalışmalara ihtiyaç olduğu görülmüştür. Zira genel bir değerlendirmeyle en bariz yansımalarının doğru din algısını ifsat etmek olduğunu söyleyebileceğimiz bu hadislerin özelde sosyal, psikolojik, dinî ve dünyevî açıdan pek çok tesiri bulunabilecektir.

KAYNAKÇA

Aba, Veli: "Hatîb El-Bağdâdînin Hadis Usulü Anlayışı", Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013.

Abdülkâhir el-Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed: **el-Farḳ beyne'l-fıraḳ ve beyânü'l-fırkati'n-nâciye minhüm**, 2. bs, Beyrut, Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, 1977.

Afîfî, Ebü'l-Alâ: **Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi**, çev. Mehmet Dağ, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1975.

Agitoğlu, Nurullah: "Mûsullu Bir Muhaddis ve Sahîh Hadis Bulunmayan Konulara Dair Bir Çalışması: Ömer b. Bedr el-Mevsılî ve el-Muğnî Adlı Eseri", **Turkish Studies-Comparative Religious Studies**, 2019.

Ağırman, Cemal: "Uklîşî", **DİA**, C. 42, İstanbul, 2012, s. 71, 72.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Muhammed eş-Şeybânî: **el-Müsned**, 50 cilt, thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid, vd., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 2001.

———: **Kitâbü'l-ʿİlel ve maʿrifeti'r-ricâl**, 4 cilt, thk. Vasiyyullah b. Muhammed b. Abbâs, 2. bs, Riyad, Dârü'l-Hânî, 2001.

Ahmed Muhammed Şâkir, Ebü'l-Eşbâl: **el-Bâʿiṯü'l-ḥaṯîṯ ilâ maʿrifeti ʿulûmi'l-ḥadîṯ**, b.y., Dârü İbnü'l-Cevzî, 1435.

Akdoğan, Muhammed: "Fettenî ve Eserleri Bağlamında Hadis İlmine Katkısı Üzerine Bir Değerlendirme", **Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 8, No: 1, 2021, s. 109-135.

Akgün, Hüseyin: "Râvi Tasarruflarının Rivayetlere Etkisi 'Hz. Peygamber'e Otuz Erkek Gücünün Verildiği Örneği'", **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, No: 22, 2013, s. 43-65.

———: "Şam Bölgesinde Rivâyet Edilen Hadislerin 'Bölgesellik' Açısından Tahlili", **Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, No: 7, 2016.

Akpınar, Ömer Faruk: **Rivayet Asrında İllet -Bezzâz Örneği-**, Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.

Aksoy, Ramazan: "İslam Öncesi Toplumlarda ve İslam'da Kadının Statüsü", **Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi**, No: 15, 2021, s. 20-39.

Aksu, Akıbet: "Asr-ıSaâdette Zikir Anlayışı", İstanbul, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Akşit, Muhammet Emin: "Hz. Ömer Dönemi'nde Eğitim ve Öğretim", Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Aktepe, İshak Emin: "Uley b. Rebâh", **DİA**, C. 42, İstanbul, 2012, s. 79.

Akyüz, Hüseyin: "el-Câhız'ın Sünnet/Hadis Hakkındaki Görüşleri", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 31, No: 31, 2011, s. 231-265.

Alî b. Medinî, Ebü'l-Hasen Alî b. Abdillâh b. Ca'fer b. Necîh es-Sa'dî: **el-'İlel**, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, Beyrut, el-Mektebetü'l-İslâmî, 1980.

Ali el-Kārî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî: **el-Esrârü'l-merfûʿa fi'l-aḫbâri'l-mevżûʿa**, thk. Muhammed Sabbâğ, 2. bs, Beyrut, el-Mektebetü'l-İslâmî, 1986.

———: **el-Maṣnûʿ fî maʿrifeti'l-ḥadîṣi'l-mevżûʿ**, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1978.

———: **Uydurma Olduğunda İttifak Edilen Hadisler**, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, çev. Halil İbrahim Kutlay, 7. bs, İstanbul, İnkılâb, 2017.

Alia, Sereen: "Ehl-i Sünnet ve İbâdiyye'ye Göre Hadis -Ma'mer b. Râşid'in Câmi'i (ö. 153/770) ve Rebî' b. Habîb'in Müsned'i (ö. 171/788) Örneği-", İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020.

Allâl, Hâlid Kebîr: **Medresetü'l-Kezzâbîn f'i Rivâyeti't-Târihi'l-İslâmî ve Tedvînihi**, Cezayir, Dârü'l-Belâğ, 2003.

Angay, Mehmet: "Ali b. el-Medinî'nin İlelü'l-hadîs ve Ma'rifetü'r-ricâl ve't-târîh Adlı Eserinin Hadis İlmi Açısından Değerlendirilmesi", 2020.

Apak, Âdem: "Şuûbiyye Hareketinin Tarih Arka Planı ve Tezâhürleri: Asabiyyeden Şuûbiyyeye", **İSTEM**, No: 12, 2008, s. 17-51.

———: "Kabile Asabiyetinin Mahiyeti Üzerine Değerlendirmeler", **İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 3, No: 1, 2017, s. 76-91.

Apaydın, H. Yunus: "İbn Kayyim el-Cevziyye", **DİA**, C. 20, İstanbul, 1999, s. 109-123.

Arı, Mehmet Salih: "Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Hayatı, Eserleri ve Tarih Metodolojisi", **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 23, No: 2, 2012, s. 165-186.

Arpaguş, Hatice: "Haşvi Temayülün İzdüşümü: Mukatil b. Süleyman Örneği", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 2, No: 43, 2012, s. 65-106.

Asar, Muhammet Ali: **Hadislerde Allah Tasavvuru**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.

———: "Uydurma Hadis Rivayetlerinde Allah Tasavvuru", C. 2, No: 2, 2019, s. 235-252.

Aslan, Recep: **Suyûtî'nin Hadis İlmindeki Yeri**, İstanbul, Rağbet yayınları, 2019.

Âşık, Nevzat: "Hicrî VI. Asırda Sahabî Olduğunu İddia Eden Ebû'r-Rida Reten el-Hindî ve Uydurduğu Hadisler", **D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi**, No: 7, 1992, s. 46-65.

Âşıkkutlu, Emin: "Hadis Vaz'ının Hz. Peygamber Devrinde Başladığına Dair Rivâyetler ve Delil Değerleri", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, No: 29, 2005, s. 5-26.

———: **Hadiste Rical Tenkidi**, İstanbul, İFAV, 1997.

Aşkar, Ömer Süleyman Abdullah: **el-Vad'u fi'l-hadîsi'n-nebevî**, Ürdün, Dârü'n-Nefâis, 2003.

Atay, Hüseyin: **Ehl-i Sünnet ve Şîa**, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1983.

Atçeken, İsmail Hakkı: "İbn Teymiyye'nin Hz. Ali'nin İmâmetiyle İlgili Şiî Rivayet ve Yorumları Tenkidi", **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 12, No: 12, 2001, s. 49-69.

Avcı, Seyit: "'Ben İlim Şehriyim Ali de Onun Kapısıdır' Hadisi Üzerine", **Marife Dini Araştırmalar Dergisi**, C. 4, No: 3, 2004, s. 355-364.

———: "Hz. Peygamber Döneminden Sonra Sahabilik İddiası", **İSTEM**, No: 4, t.y., s. 219-235.

Aybakan, Bilal: "Şâfiî", **DİA**, C. 38, İstanbul, 2010, s. 223-233.

Aydemir, Mehmet: **Sünnetin Tesbiti**, Yeni Akademi Yayınları, 2006.

Aydın, Arafat: "Sahîh-i Buhârî Nüshalarına Dair Yeni Bulgular II: es-Sagânî Nüshası ve Türkiye Kütüphanelerindeki Yazmaları", **Hadis Tetkikleri Dergisi**, C. 14, No: 1, 2016, s. 7-50.

Aydın, Mustafa: "Namazda Ellerin Kaldırılmasına Dair Rivâyetlerin İsnad Açısından Değerlendirilmesi", **Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 3, No: 2, 2022, s. 1-46.

Aydın, Nevzat: "İbnü'l-Kayserânî el-Makdisî'nin 'Tezkiratu'l-Mevzû'ât'ının Metin Tenkidi Açisindan Değerlendirilmesi", **Journal of International Social Research**, C. 9, No: 43, 2016.

A'zamî, Muhammed Mustafa: **İlk Devir Hadis Edebiyatı**, çev. Hulusi Yavuz, İstanbul, İz Yayıncılık, 1993.

Bakır, Abdulhalik: "Basra", **DİA,** C. 5, İstanbul, 1992, s. 108-111.

Başaran, Selman: "Cûzekānî", **DİA**, C. 8, İstanbul, 1993, s. 99.

———: "İbn Arrâk, Ebü'l-Hasan", **DİA**, C. 19, İstanbul, 1999, s. 318-319.

Başçı, Vahdettin: "Bağnazlık Kavramı Üzerine", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 3, No: 1, 2010, s. 163-170.

———: "Taassup Doğru Düşünmeye Engeldir", **Felsefe Dünyasi**, No: 36, 2002.

Baydar, Musa: "Abbasiler Devrinde (H.255-270/M.869-883) Zenci İsyanı, Sebep Ve Sonuçları", Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Bedir, Mürteza: "Mütekaddimîn ve Müteahhirîn", **DİA**, C. 32, İstanbul, 2006, s. 186-188.

Boz, Halit: "İbn Ebû Hâtim ve 'İlelü'l-Hadîs Adlı Eseri", Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1997.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî: **el-Câmiʿu'l-müsnedü'ṣ-ṣaḥîḥu'l-muḫtasar min umûri Resûlillâh ṣallallāhü ʿaleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih**, 9 cilt, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, b.y., Dâru Tavki'n-Necât, 1422.

———: **et-Târîḫu'l-evsaṭ**, 2 cilt, thk. Muhammed İbrâhim Zâyed, Haleb, Kahire, Dârü'l- Va'y, Mektebetü Dârü't-Türâs, t.y.

———: **Kitâbü'ḍ-Ḍuʿafâʾi'ṣ-ṣaġīr**, thk. Muhammed İbrâhim Zâyed, Halep, Dârü'l-Va'y, 1980.

Bulut, Halil İbrahim: "Dini Şiddetin Fikri Arka Planı Olarak Haricilik ve Günümüze Yansımaları", **Usul İslam Araştırmaları**, C. 11, No: 11, 2009, s. 41-54.

Bünyamin, Erul: "Eleştiren ve Eleştirilen Bir Sahabî Olarak Hz. Aişe", **Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 9, No: İDEKTA, 2021, s. 53-62.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd: **es-Ṣıḥâḥ Tâcü'l-luġa ve ṣıḥâḥu'l-ʿArabiyye**, VI cilt, thk. Ahmed Abdülgafûr Attar, Beyrut, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1987.

Cihan, Sadık: "Şuûbiyye Hareketi ve Uydurma Hadislerle Münasebeti", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, No: 6, 1986, s. 53-62.

———: **Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi**, 2. bs, Samsun, Etüt Yayınları, 1997.

———: **Uydurma Hadislerin Ortaya Çıkışında Zındıkların Rolü**, Samsun, Etüt Yayınları, 2003.

———: "Zındıkların Uydurma Hadislerle Münasebeti", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 4, No: 4, 1990, s. 37-92.

Cirit, Hasan: **Halkın İslam Anlayışının Kaynakları**, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2002.

———: "Kussâs", **DİA**, C. 26, Ankara, 2002, s. 463-465.

———: "Vaiz ve Kıssacıların Hadis İlmiyle Münâsebetleri", **Diyanet İlmi Dergi**, C. 36, No: 1, 2000, s. 19-54.

Coşkun, Ahmet: "Mesh", **DİA**, C. 29, Ankara, , 2004, s. 303-304.

Cûzekânî, Ebû Abdillâh Hüseyn b. İbrâhîm b. Hüseyn el-Hemedânî: **el-Ebâṭîl ve'l-menâkîr ve'ṣ-ṣıḥâḥ ve'l-meşâhîr**, 2 cilt, thk. Abdurrahman b. Abdülcebbâr el-Firyevâî, 4. bs, Riyad, Dârü's-Sumay'î, 2002.

Cüzcânî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kūb b. İshâk es-Sa'dî: **Aḥvâlü'r-ricâl**, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî, Pakistan, Hadis Akademi, t.y.

Çağırıcı, Mustafa: "Taassup", **DİA**, C. 39, İstanbul, 2010, s. 285, 286.

Çakan, İsmail Lütfi: **Hadîs Edebiyatı**, 11. bs, İstanbul, İFAV, 2013.

Çakın, Kâmil: "Teşbih ve Tecsim Karşısında Bir Hadisçi; Celaluddin es-Suyuti", **Dinî Araştırmalar**, C. 4, No: 10, 2001.

Çakır, Furkan; Mustafa Yüceer: "Yalan Haber Tespitinde Metodoloji Arayışları (İbn Kayyim ve İbn Haldûn Örneği)", **Mevzu–Sosyal Bilimler Dergisi**, No: 9, 2023, s. 685-716.

Çan, Abdullah: "Hicrî İlk Üç Asırda Râvilerin Rey Sebebiyle Tenkide Uğraması", Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Çelebi, İlyas: "Mu'tezile", **DİA**, C. 31, İstanbul, 2006, s. 391-401.

Çelik, Ümmügülsüm: "Ehl-i Tasavvufun Hadis Uydurmacılığına Etkisi", Yalova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Çetin, Osman: "Horasan", **DİA**, C. 18, İstanbul, 1998, s. 234-241.

Çiçek, Gülbeyaz: "İllet Sebebi Olarak Iztırâb (Tirmizî'nin el-'İlelü'l-Kebîr'i Özelinde)", 2022.

Çiçek, Hacı: "Şevkânî'nin Hayatı ve el-Fevâid Adlı Eserinin Metodolojik Özellikleri", **Şarkiyat**, No: 9, 2013, s. 104-126.

Çubukçu, Hatice: "İslam Tasavvufunda Hz. Ebû Bekir'in Yeri", **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi**, No: 66, 2018, s. 412-429.

Dalkılıç, Mehmet: "Hicrî İkinci Asırda İslâm Mezhepleri ve Coğrafî Dağılımı", ed. Hidayet Aydar vd., **e-Kitap: İksad uluslararası Yayınevi**, 2022, s. 39-60.

Dalkıran, Sayın: "Yetmiş Üç Fırka Hadisi ve Düşündürdükleri", **EKEV Akademi Dergisi**, C. 1, No: 1, 1997, s. 97-115.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed: **el-ʿİlelü'l-vâride fi'l-eḥâdîṯi'n-nebeviyye**, 11 cilt, thk. Mahfuzurrahman Selefî, Riyad, Dârü Taybe, 1985.

Demir, Mahmut: **Hadis ve İdeoloji –Şiî-Sünnî İhtilafının Hadis Rivayetine Yansımaları**, Ankara, Otto, 2015.

Demir, Mahmut; Mehmet Emin Özafşar: "Vehb b. Münebbih", **DİA**, C. 42, İstanbul, 2012, s. 608-610.

Demirci, Mustafa: "Zenc", **DİA**, C. 44, İstanbul, 2013, s. 249-251.

Demirel, Serdar: **Düalist Zındıklar ve Hadis**, İstanbul, İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2022.

———: **Halku'l-Kur'an Meselesi ve Hadis Kaynaklarına Etkisi**, İstanbul, İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2021.

Duaylec, Mübârek Muhammed: **el-Vad'u fi'l-hadîs**, Riyad, 2000.

Dümeynî, Misfir b. Gurmullah: **Hadis'te Metin Tenkidi Metodları**, çev. İlyas Çelebi, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1997.

Ebû Gudde, Ebû Zâhid Abdülfettâh b. Muhammed b. Beşîr: **el-İsnâd mine'd-dîn ve Ṣafḥa müşriḳa min târîḫi semâʿi'l-ḥadîṯ ʿinde'l-muḥaddiṯîn**, 3. bs, Beyrut, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2014.

———: **Lemehât min târîhi's-sunne ve 'ulûmi'l hadîs**, Beyrut, Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1984.

———: **Mevzû' Hadîsler**, çev. Enbiya Yıldırım, 4. bs, İstanbul, İnsan Yayınları, t.y.

Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk: **Târîḫu İṣbahân = Aḫbâri İṣbahân.**, 2 cilt, thk. Seyyid Kesrevî Hasan, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410.

Eke, Beğlü: "Bir Sosyal Sınıf Belirleyicisi Olarak Meslek Faktörü", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 43, No: 1-4, 1987, s. 377-401.

Elbânî, Ebû Abdurrahmân Muhammed Nâsırüddin: **Silsiletü'l-eḥâdîṯi'ż-żaʿîfe ve'l-mevżûʿa ve eṯeruhe's-seyyiʾü fi'l-ümme**, 14 cilt, Riyad, Dârü'l-Maârif, 1992.

Engin, Sezai: "Hadis Literatüründe Hâşiyeler: Nuhbetü'l-fiker ve Nüzhetü'n-nazar Üzerine Yapılan Hâşiye Çalışmaları Bibliyografyası", **Hadis ve Siyer Araştırmaları**, C. 1, No: 1, 2015, s. 76-98.

Ertuğrul İnecik, Vildan: "İslam Düşüncesinde Siyasal ve Sosyal Alanda Mutezile Ekolü Ve Tanzimat Dönemine Etkileri", Denizli, Pamukkale Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Ertürk, Mustafa: **Metin Tenkidi (Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği)**, 2. bs, Ankara, Fecr Yayınları, 2011.

———: "Şiddet İçerikli Bazı Rivayetlerin Tahlîli ve Tenkîdi", **Hitit İlahiyat Dergisi**, C. 1, No: 2, 2002, s. 71-99.

Erul, Bünyamin: **Hadis Tetkikleri Eleştirel Bir Yaklaşım**, Ankara, Otto, 2016.

Eser, Mithat: "Tarihî Realite Açısından Hz. Peygamber'in Soyunun Kutsallığı Anlayışı Ve Bu Anlayışın Çıkış Sebepleri", C. 28, No: 28, t.y.

Ezherî, Muhammed el-Beşîr Zâfir: **Taḫẕîrü'l-müslimîn mine'l-eḥâdîṯi'l-mevżûʿa ʿalâ seyyidi'l-mürselîn**, thk. Muhyiddîn Müstu, Beyrut, Dârü İbn Kesîr, 1405.

Fawwaz, Ahmad Ghiyats: "The Fabrication Of Hadith", University of Jordan, Bitirme Tezi Tezi, 2018.

Felâte, Muhammed b. Hasan Osman: **el-Vad' fi'l-hadîs**, III cilt, Dımeşk/Beyrut, Mektebetü'l-Ğazâlî/Müessesetü Menâhili'l-İrfân, 1981.

Fettenî, Cemâlüddîn Muhammed b. Tâhir b. Alî: **Teẕkiretü'l-mevżûʿât**, y.y., İdâretü't-Tıbâati'l-Münîra, 1343.

Fığlalı, Ethem Ruhi: "Hâricîler", **DİA**, C. 16, İstanbul, 1997, s. 169-175.

Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb: **Sifrü (Süferü)'s-saʿâde**, thk. Ahmed Abdürrahim es-Sâyeh, Ömer Yûsuf Hamza, Kahire, Merkezü'l-Kitâb, 1997.

Genç, Mustafa: "'İlmi Çin'de de Olsa Talep Edin, Çünkü İlim Talep Etmek Her Müslümana Farzdır' Rivayetinin Sened ve Metin Analizi", **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD)**, C. 23, No: 43, 2021, s. 247-275.

Gökduman, Mustafa Avni: "Suyûtî'nin Uydurma Hadisler Konusunda İbnü'l-Cevzî'ye Yönelttiği Eleştiriler", Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

———: "Suyûtînin uydurma hadisler konusunda İbnül-Cevzîye yönelttiği eleştiriler", Marmara Üniversitesi, 2018.

Göksu, Erkan: "Siyasî Bir Argüman Olarak İslam Tarihinde Zındıklık ve Meşhur Zındıklar", **Türk Yurdu Dergisi**, No: 324, 2014.

Gömbeyaz, Kadir: "73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 14, No: 2, 2005, s. 147-160.

Görmez, Mehmet: "Sâgânî", **DİA**, C. 35, İstanbul, 2008, s. 487-489.

Gül, Recep Emin: **Coğrafya, Kültür ve Hadis Rivayeti**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.

———: "Hicrî I. Asırda Hadis Uydurma Faaliyeti ve Hadis Uyduranların Tespiti", **Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, No: 10, 2020, s. 253-277.

Gülcü, Mahmut Sami: "İbn Irâk'ın (Arrâk)'ın Tenzîhü'ş-Şerîa Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi", Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023.

Güler, Ayşe: "İllet Sebebi Olarak Teferrüd: el-'İlelü'l-Kebîr Özelinde", 29 Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Gümüş, Fatih: "İbnü's-Salâh'ın Mukaddime'sinin Hadis Usûlünün Gelişimindeki Yeri", Rize, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020.

Gümüşoğlu, Hasan: "İctihad Farklılıklarının İtikâdî Boyut Kazanmasının Sonuçları Hâricîler Örneği", **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 6, No: 11, t.y., s. 130-159.

Günaydın, Tuğçe: **Hadis Rivayetinde Âlî İsnadlar**, İstanbul, İFAV, 2023.

———: "Muammerûn Âlî İsnad Kaynağı Mıdır? Avâlîler Özelinde Bir İnceleme", **İlahiyat Tetkikleri Dergisi**, C. 55, No: 1, Haziran 2021, s. 91-112.

Gündüz, Güldane: "Rivayet Metodolojisi ve Temel Referansları Bakımından Tasavvuf Geleneğinde Hadis Anlayışı", **Kırklareli İslami İlimler Fakültesi Dergisi**, C. 1, No: 2, 2016, s. 83-98.

Gürler, Kadir: "Cerhin Gıybet Olup Olmadığı Yönündeki Tartışmalara Eleştirel Bir Bakış", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C. 4, No: 2, 2004, s. 33-48.

Güşen, Seyit Ali: "Cerh-Ta'dîl'e Karşı Gıybet Eleştirisinin Tarihî Süreci", **İlahiyat Tetkikleri Dergisi**, 2021, 65-89.

Hacak, Hasan: "Menfaat", **DİA**, C. 29, Ankara, 2004, s. 131-134.

Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nîsâbûrî: **el-Medḫal ilâ Kitâbi'l-İklîl**, thk. Fuâd Abdülmün'im Ahmed, İskenderiyye, Dârü'd-Da've, t.y.

———: **Maʿrifetü ʿulûmi'l- ḥadîs̱**, thk. Seyyid Muazzam Hüseyin, 2. bs, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1977.

Hasen el-Irakî, Ebû Muhammed Osman b. Abdullah: **Sapıklarla Dinsizlerin Çeşitli Mezhepleri (el-Firâkü'l-mufterika beyne Ehli'z-Zeyg ve'z-Zandaka)**, thk. Yaşar Kutluay, Ankara, Nur Matbaası, 1961.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b Ali b Sabit: **el-Kifâye fî ma'rifeti uṣûli 'ilmi'r-rivâye**, Medine, Mektebetü'l-İlmiyye, t.y.

———: **Şerefü aṣḥâbi'l-ḥadîṣ**, thk. Mehmed Saîd Hatiboğlu, Ankara, Dârü İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, t.y.

———: **Târîḫu Baġdâd**, 16 cilt, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2002.

Hatîb, Muhammed Acâc: **es-Sünnetu kable't-tedvin**, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1980.

Hatiboğlu, İbrahim: "Leknevî", **DİA**, C. 27, Ankara, 2003, s. 133-136.

Hatiboğlu, Mehmet Said: **Hilafetin Kureyşliliği- İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik-**, Ankara, Otto, 2005.

Hatipoğlu, İbrahim: "Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs", **DİA**, C. 28, Ankara, 2003.

Hazzâz, Ebü'l-Kâsım Ali b. Muhammed el-Kummî, Abdüllatîf el-Hüseynî: **Kifâyetü'l-eser fi'n-nas 'ale'l-eimmeti'l-isnâ 'aşer**, Kum, Matbaatü'l-Hayyâm, 1981.

Hilâl, Mertoğlu: "Abdü'l-hayy el-Leknevî'nin Hayatı Ve Hadis Anlayışı", Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003.

İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh en-Nemerî: **et-Temhîd limâ fi'l-Muvaṭṭaʾ mine'l-meʿânî ve'l-esânîd**, 24 cilt, thk. Ustafa b. ahmed el-Alevî, Muhammed Abdülkebîr el-Kübrâ, Mağrib, Vizâretü Umumi'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1387.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî: **el-Kâmil fî ḍuʿafâʾi'r-ricâl**, 9 cilt, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvad, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

İbn Arrâk, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Kinânî: **Tenzîhü'ş-şerîʿati'l-merfûʿa ʿani'l-aḫbâri'ş-şenîʿati'l-mevżûʿa**, 2 cilt, thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf, Abdullah Muhammed es-Sıddîk, 2. bs, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1399.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kāsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh: **Târîḫu Dımaşḳ**, 80 cilt, thk. Amr b. Gurâme el-Amravî, Dârü'l-Fikr, 1995.

İbn Cemâa, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Saʿdillâh: **el-Menhelü'r-revî fî ʿulûmi'l-ḥadîṯi'n-nebevî**, thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan, Dımaşk, Dârü'l-Fikr, 1406.

İbn Ebû Ḥâtim, Ebû Muḥammed ʿAbdurraḥman b. Muḥammed er-Râzî: **el-Merâsîl**, thk. Şükrullâh Niʿmetullâh Ḳucânî, Beyrut, y.y., 1397.

———: **el-Cerḥ ve't-taʿdîl**, 7 cilt, Beyrut, İhyâi't-Türâsi'l-Arabî 195, 1952.

———: **ʿİlelü'l-ḥadîṯ**, 7 cilt, thk. Said b. Abdullah el-Humeyyid, Halid b. Abdurrahman el-Cüreysi, y.y., 2006.

İbn Ebû Yâ'lâ, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed el-Bağdâdî: **Ṭabaḳātü'l-Ḥanâbile**, 2 cilt, thk. Muhammed Hâmid el-Fıkī, Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, t.y.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî: **en-Nüket ʿalâ Kitâbi'bni'ṣ-Ṣalâḥ**, 2 cilt, thk. Rebî' b. Hâdî Umeyr, Medînetü'l-Münevvere, İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1984.

———: **Fetḥu'l-bârî bi-şerḥi Ṣaḥîḥi'l-Buḫârî**, 13 cilt, Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, 1379.

———: **Lisânü'l-Mîzân**, 10 cilt, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002.

———: **Nuḫbetü'l-fiker**, thk. Abdülhamid b. Sâlih b. Kâsım, Beyrut, Dârü İbn Hazm, 2006.

———: **Nüzhetü'n-naẓar fî tavżîḥi Nuḫbeti'l-fiker fî muṣṭalaḥi ehli'l-eser**, thk. Abdullah b. Dayfullah er-Rehîlî, Riyad, Matbaatü Sefir, 1422.

———: **Tehẕîbü't-Tehẕîb**, 12 cilt, Hindistan, Matbaatü'l-Ma'rifeti'n-Nizâmiyye, 1326.

İbn Haldûn, Ebu Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed et-Tûnisî: **Mukaddime**, 2 cilt, İstanbul, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2013.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî: **Kitâbü'l-Mecrûḥîn**, 2 cilt, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî, Riyad, Dârü's-Sumay'î, 2000.

İbn Kayyım el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr el-Hanbelî: **el-Menârü'l-münîf fi'ṣ-ṣaḥîḥ ve'ż-żaʿîf**, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, y.y., Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1970.

———: **Mevzu Hadisleri Sahihlerden Ayıklama Rehberi**, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, çev. Enbiya Yıldırım, Ankara, Takdim, 2019.

———: **Zâdü'l-meʿâd fî hedyi ḫayri'l-ʿibâd**, 5 cilt, Beyrut-Kuveyt, Müessesetü'r-Risâle-Mektebetü'l-Menâri'l-İslâmiyye, 1994.

İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer: **İḫtiṣâru ʿUlûmi'l-ḥadîs̱**, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, 2. bs, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013.

———: **Müsnedü'l-Fârûḳ emîri'l-müʾminîn Ebî Ḥafṣ ʿÖmer b. Ḫaṭṭâb ve aḳvâlühû ʿalâ ebvâbi'l-ʿilm**, thk. İmâm b. Ali b. İmâm, Mısır, Dârü'l-Felâh, 2009.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem el-Ensârî: **Lisânü'l-'Arab**, 15 cilt, 3. bs, Beyrut, Dârü Sâdır, 1994.

İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed: **Şerḥu ʿİleli't-Tirmiẕî**, 2 cilt, thk. Hemmam Abdurrahîm Saîd, Ürdün, Mektebetü'l-Menâr, 1987.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî: **eṭ-Ṭabaḳātü'l-kübrâ**, 8 cilt, thk. Muhammed Abdülkâdir Ata, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm: **Minhâcü's-sünnti'n- nebeviyye fî nakdi'l-kelâmi'l-şî'ati'l- kaderiyye**, 9 cilt, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmî, 1986.

———: **Eḥâdîṯü'l-ḳuṣṣâṣ**, thk. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ, 2. bs, Beyrut, el-Mektebü'l-İslâmî, 1985.

———: **Ehâdîsü'l-kussâs**, thk. Ahmed Abdullah Bâcûr, Dârü'l-Mısriyyeti'l-Lübnâniyye, 1993.

İbnü'l- Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed eş-Şeybânî: **el-Lübâb fî tehẕîbi'l-Ensâb**, III cilt, Beyrut, Dârü Sâdır, t.y.

———: **Üsdü'l-ġābe fî maʿrifeti'ṣ-ṣaḥâbe**, thk. Ali Muhammed Muavvız, Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b Alî b Muhammed Bağdâdî: **ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn**, 3 cilt, thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406.

———: **el-Ḳuṣṣâṣ ve'l-müẕekkirûn**, thk. Muhammed Lütfî es-Sabbâğ, 2. bs, Beyrut, el-Mektebü'l-İslâmî, 1988.

———: **el-Mevżûʿât**, 3 cilt, thk. Âbdurrahman Muhammed Osman, Medine, Mektebetü's-Selefiyye, 1966.

———: **el-Mevżûʿât mine'l-eḥâdîṯi'l-merfûʿât**, 3 cilt, thk. Nûreddin Boyacılar, Riyad, Mektebetü Edvâü's-Selef, 1997.

———: **el-ʿİlelü'l-mütenâhiye fi'l-eḥâdîṯi'l-vâhiye**, 2 cilt, thk. İrşâdülhak el-Eserî, Pakistan, İdâretü'l-Ulûmi'l-Eseriyye, 1981.

İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed: **Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb**, 11 cilt, thk. Mahmut el-Arnaût, Abdülkadir el-Arnaût, Beyrut, Dârü İbn Kesîr, 1406/1986.

İbnü'l-Kayserânî, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî: **Teẕkiretü'l-mevżûʿât**, thk. Muhammed Emin el-Hanci, Kahire, Mektebetü's-Saade, 1323.

———: **Ẕaḫîretü'l-ḥuffâẓ el-muḫarrec ʿale'l-ḥurûf ve'l-elfâẓ**, 5 cilt, thk. Abdurrahman el-Feryevâî, Riyad, Dârü's-Selef, 1996.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osmân b Abdurrahman eş-Şehrezûrî: **ʿUlûmü'l-ḥadîṯ**, thk. Nûreddin Itr, Suriye, Beyrut, Dârü'l-Fikr, Dârü'l-Firkri'l-Muâsır, 1986.

İstemi, Fuat: "İmam Şafii'nin Kullandığı Hadis Kavramları (er-Risâle Örneği)", **Şarkiyat**, C. 8, No: 2, 2016, s. 641-667.

Juynboll, Gualtherus Hendrik Albert: **Oryantalistik Hadis Araştırmaları**, çev. Mustafa Ertürk, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2020.

Kâ'bî, Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî: **Kabûlü'l-Aḫbâr ve maʿrifeti'r-ricâl**, 2 cilt, thk. Amr Hüseynî b. Ömer Abdürrahîm, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyaz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî: **el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'**, Kâhire, Dârü't-Türâs, 1970.

Kadir, Firdaus Khairi Abdul vd.: "Falsification of Hadith: A Study on the Effects and Solutions", **REVISTA GEINTEC-GESTAO INOVACAO E TECNOLOGIAS**, C. 11, No: 2, 2021, s. 977-990.

Kalafat, Yaşar: "Karir Zaza-Türk Halk İnançları", **İstanbul Hukuk Mecmuası**, C. 75, 2017, s. 407-426.

Kallek, Cengiz: "İbnü's-Selcî", **DİA**, C. 21, İstanbul, 2000, s. 203-204.

Kandemir, M. Yaşar: "Ahmed b. Hanbel (Hayatı)", **DİA**, C. 2, İstanbul, 1989, s. 75-80.

———: "Hâkim en-Nîsâbûrî", **DİA**, C. 15, İstanbul, 1997, s. 190-193.

———: "İbnü'l-Kayserânî", **DİA**, C. 21, İstanbul, 2000, s. 109-111.

———: "Mevsılî", **DİA**, C. 29, Ankara, 2004, s. 488,489.

———: **Mevzû Hadisler (Menşe'i-Tanıma Yolları- Tenkidi)**, 10. bs, İstanbul, İFAV, 2017.

———: "Mîzânü'l-İ'tidâl", **DİA**, C. 30, İstanbul, 2005, s. 218-219.

———: "Mukaddimetü İbni's-Salâh", **DİA**, C. 31, Ankara, 2020.

Karacabey, Salih: **Hadis Tenkidi**, 3. bs, Bursa, Emin Yayınları, 2013.

Karadaş, Cağfer: "Ali el-Karî'nin Hayatı, Selef Akidesine Dönüş Çabası Ve Eserleri", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 5, No: 5, 1993, s. 287-299.

Karadavî, Yûsuf: **Sünneti Anlamada Yöntem**, çev. Enbiya Yıldırım, İstanbul, Rey Yayınları, 1991.

Karagözoğlu, Mustafa Macit: "Contested Avenues in Post-Classical Sunni Ḥadīth Criticism: A Reading through the Lens of al-Mughnī ʿan al-Ḥifẓ wa-l-kitāb", **Journal of Islamic Studies**, C. 29, No: 2, 2018, s. 149-180.

———: “İlelü’l-Hadîs”, **DİA**, C. 22, Ankara, 2020, s. 84-86.

———: **Zayıf Râvîler : Duafâ Literatürü Ve Zayıf Rivayetler**, İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2014.

Kâsım b. Kutluboğa, Ebü’l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn): **Tâcü’t-terâcim**, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf, Dımaşk, Dâru’l-Kalem, 1992.

Kâsımi, Cemâleddin Muhammed b. Muhammed Saîd Cemâleddin: **Kavâ’idü’t-tahdîs min fünûni mustalahi’l-hadîs**, thk. Muhammed Behcet el-Baytâr, 2. bs, Dârü’l-İhyâi’l-Kütübi’l-’Arabiyye, 1961.

Kavukcî, Ebü’l-Mehâsin Şemsüddîn Muhammed b. Halîl: **el-Lüʾlüʾü’l-merşûʿ fîmâ lâ aşle lehû ev bi-aşlihî mevżûʿ**, thk. Fevvâz Ahmed Zemerlî, Dârü’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1415.

Kaya, Eyyüp Said: “Nûh b. Ebû Meryem”, **DİA**, C. 33, İstanbul, 2007, s. 229-230.

Kaya, Eyyüp Said; Nail Okuyucu: “Şevkânî”, **DİA**, C. 39, İstanbul, 2010, s. 22-28.

Kehhâle, Ömer Rızâ: **Mu’cemü’l-müellifîn**, 15 cilt, Beyrut, Mektebetü’l-Müsennâ, t.y.

Keleş, Ahmet: “73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme”, **Marife Dinî Araştırmalar Dergisi**, C. 5, No: 3, 2005, s. 25-46.

Kettânî, Muhammed b. Ca’fer: **er-Risâletü’l-müstetrafe li-beyâni meşhûri kütübi’s-sünneti’l-müşerrefe**, thk. Muhammed Muntasır b. Muhammed ez-Zemzemî, 6. bs, Dârü’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 2000.

Khaled A Abbas vd.: “Physicochemical, Functional, Fatty Acids Profile, Health Lipid Indices, Microstructure and Sensory Characteristics of Walnut-Processed Cheeses”, **Foods**, 2021.

Kılıç, Abdurrahman: "Hadis Usûlü Kavramlarının Terimleşme Süreci-Tedrîbü'r-Râvî Özelinde-", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Kılıç, Hulusi: "Fîrûzâbâdî", **DİA**, C. 13, İstanbul, 1996, s. 142-145.

Kılıç, Zülal: "Hadis Usûlünün Gelişim Safhaları Açısından el-İlmâ 'ın Konumu", **Hadis Tetkikleri Dergisi**, C. 16, No: 1, 2018, s. 81-103.

Kırbaşoğlu, Mehmet Hayri: **Alternatif Hadis Metodolojisi**, 3. bsk., Ankara, OTTO, 2013.

Kızılkaya Yılmaz, Rahile: "Sahîh, Mevzû ve Bağlamından Koparılan Hadislerdeki Kadın Algısının Analizi", **Kadın Olmak: İslâm, Gelenek, Modernite Ve Ötesi**, ed. H. Şule Albayrak, İstanbul, İz Yayıncılık, 2019.

Koca, Ferhat: "İbn Teymiyye", **DİA**, C. 20, İstanbul, 1999, s. 413-414.

Koening, Harold G.: "Din, Maneviyat Ve Tıp: Klinik Uygulama İçin Araştırma Bulguları ve Öneriler", çev. Nurten Kimter, **Bilimname**, C. 25, No: 2, 2013.

Köktaş, Yavuz: "Kaderiyye ve Mürcie İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi", **Hadis Tetkikleri Dergisi**, C. 1, No: 2, 2003, s. 113-143.

Köktaş, Yavuz; İsmail Kurt: "İbn Hibbân'ın Kitâbü'l-Mecrûhîn'deki Ricâl Tenkit Metodu", **Turkish Studies**, C. 14, No: 4, 2019, s. 713-725.

Kutlu, Sönmez: "Ehl-i Sünnet Siyaset Anlayışının Dinî Temellerinin Sorgulanması", **e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi**, C. 1, No: 1, 2008, s. s. 7-26.

———: "Kerrâmiyye", **DİA**, Ankara, 2022, s. 294-296.

———: "Mürcie", **DİA**, C. 32, İstanbul, 2006, s. 41-45.

Kutluer, İlhan: "İbnü't-Tayyib es-Serahsî", **DİA**, C. 21, İstanbul, TDV Yayınları, 2000, s. 230-232.

Kuzudişli, Bekir: "Bölgelere Göre 'Men Kezebe 'Aleyye... 'Hadisinin Rivâyet Seyri", **Hadis Tetkikleri Dergisi**, C. 6, No: 1, 2008, s. 71-110.

———: **Hadis Tarihi**, 2. bs, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 2018.

———: "Hadis Tarihi Araştırmalarında Mevzû İsnad Verilerinden Faydalanma İmkânı ve Sorunları", **EKEV Akademi Dergisi**, C. 11, No: 32, 2007, s. 89-104.

———: "'Men Kezebe Aleyye... ' Hadisi Ve Lafzen Mütevâtir Meselesi", **Marife Dini Araştırmalar Dergisi**, C. 7, No: 1, 2007, s. 137-166.

———: **Şia ve Hadis: Başlangıcından Kütüb-i Erbaa'ya Hadis Rivayeti ve İsnad**, İstanbul, Klasik, 2017.

Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm: **el-Âṯârü'l-merfûʿa fi'l-aḫbâri'l-mevżûʿa**, 1 cilt, thk. Muhammed Saîd Besyûnî Zağlûl, Bağdat, Mektebetü'ş-Şarki'l-Cedîd, t.y.

Martı, Huriye: "Olumsuz Kadın Algısının Uydurma Rivayetlerdeki İzleri", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C. 9, No: 2, 2009, s. 101-116.

Mevsılî, Ebû Hafs Ziyâüddîn Ömer b. Bedr b. Saîd: **el-Muġnî ʿani'l-ḥıfẓi ve'l-kitâb**, Beyrut, Cem'iyyetü Neşri'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1342.

Mizzî, Ebü'l-Haccac Cemâleddîn Yûsuf b. Abdurrahmân: **Tehẕîbü'l-Kemâl fî esmâʾi'r-ricâl**, 35 cilt, thk. Beşşâr Avvâd Maʻrûf, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1980.

Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâüddîn: **İkmâlü Tehẕîbi'l-Kemâl fî Esmâi'r-ricâl**, 12 cilt, thk. Ebû Abdurrahmân Âdil b. Muhammed-Ebû Muhammed Üsâme b. İbrâhim, el-Fârûk el-Hadîse, 2001.

Muhammedî, Nâsır Refî'î: **Durûsün fî vad'i'l-hadîs**, çev. Kâsım el-Beydânî, t.y.

Muhyettin, İğde: "Bir Şahıs İki Portre: Mutezile ve Hanbelilere Göre Muâviye b. Ebî Süfyân", **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, C. 22, No: 2, 2023, s. 393-413.

Mücteba, Uğur: "Va'z, Kıssacılık ve Hadiste Kussâs", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 28, No: 1-4, 1986, s. 291-326.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî: **el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhtasâr bi nakli'l- 'adli 'ani'l- 'adli ilâ Resûlillâh Sallallahu aleyhi ve sellem**, 5 cilt, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Beyrut, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabiyye, t.y.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî: **Kitâbü'd-duʿafâʾ ve'l-metrûkîn (Buhârî'nin Duʿafâü's-sağîr'i ile birlikte)**, thk. Muhammed İbrâhim Zâyed, Halep, Dârü'l-Va'y, 1980.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî: **el-Minhâc fî şerḥi Ṣaḥîḥi Müslim b. el-Ḥaccâc**, 9 cilt, 2. bs, Beyrut, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1968.

———: **et-Taḳrîb ve't-teysîr li(fî)-maʿrifeti süneni'l-beşîri'n-neẕîr**, thk. Muhammed Osman el-Huşt, Beyrut, Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1985.

———: **İrşâdü ṭullâbi'l-ḥaḳāʾiḳ ilâ maʿrifeti süneni ḫayri'l-ḫalâʾiḳ ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem**, 2 cilt, thk. Abdülbârî Fethullah es-Selefî, Medine, Mektebetü'l-îmân, 1987.

Nizami, Khaliq Ahmad: "Fettenî", **DİA**, C. 12, İstanbul, 1995, s. 486.

Onat, Hasan: "Şiî İmâmet Nazariyesi (Kuleynî, Kummî ve Tûsî'nin Görüşleri Çerçevesinde)", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 32, 1992, s. 89-110.

Önkal, Ahmet: "Abdurrahman b. Avf", **DİA**, C. 1, İstanbul, 1988, s. 157-158.

Önkal, Ahmet; Nebi Bozkurt: "Deve", **DİA**, C. 9, İstanbul, 1994, s. 222-226.

Özafşar, Mehmet Emin: "Kültür Tarihimizde Rey-Eser Çatışması (Dini, Psikolojik, Sosyo-Kültürel Temelleri)", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 41, No: 1, 2000, s. 225-273.

Özaydın, Abdülkerim: "Bağdat (Kültür ve Medeniyet)", **DİA**, C. 4, İstanbul, TDV Yayınları, 1991, s. 437-441.

Özçelik, Harun: "Mevzû Hadisleri Tespitte Metod Farklılıkları", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, No: 22, 2004, s. 190-227.

Özdemir, Veysel: "Tirmizî ve el-İlelü'l-Kebîr'inin İlel İlmindeki Yerine Genel Bir Bakış", **Electronic Turkish Studies**, C. 9, No: 2, 2014, s. 1175-1195.

Özel, Ahmet: "Ali el-Kârî", **DİA**, C. 2, İstanbul, 1989, s. 403-405.

Özkan, Halit: "Süyûtî", **DİA**, C. 38, İstanbul, 2010, s. 188-198.

Özşenel, Mehmet: "Bir Kriz Dönemi Âlimi Olarak İbnu's-Salâh ve Eseri Ulûmü'l-Hadis", **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 9, No: 16, 2007, s. 55-68.

———: **Pakistanda Hadis Çalışmaları**, İstanbul, İFAV, 2014.

Öztoprak, Mustafa; Sema Dağcı: "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Mevzû Hadis Bilgisi Üzerine Tecrübi Bir Çalışma: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği", **Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, No: 16, 2020, s. 85-138.

Öztürk, Mustafa: "Hadis Rivâyetinde Telkin Zabt İlişkisi ve Telkin Yoluyla Yapılan Tahrifler", **Marife Dini Araştırmalar Dergisi**, C. 13, No: 2, 2013, s. 107-124.

Özüdoğru, Bekir: **Hadis, Anlam ve Amel**, İstanbul, İFAV, 2021.

———: "Sıhhat ve Delâlet Açısından Râvinin Rivayetine Muhalif Ameli", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C. 18, No: 1, 2018, s. 131-164.

Râmhürmüzî, Ebû Muhammed b. Hallâd Hasen b. Abdurrahman b. Hallâd: **el-Muḥaddiṣü'l-fâṣıl beyne'r-râvî ve'l-vâʿî**, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1971.

Recep, Önal: "İman ve Mahiyeti Konusunda Mu'tezîle ile Ehl-i Sünnet Polemiği", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, No: 39, 2015, s. 121-146.

Reslân, Ebû Abdullah Muhammed b. Saîd: **el-Vad'u fi'l-hadîs ve cuhûduhü'l-ulemâi fî muvacehetihi**, Dârü'l-Furkân, 2009.

Sa'dî b. Mehdî el-Hâşimî: **Ebû Zür'a er-Râzî ve cuhûdühû fi's-sünneti'n-nebeviyye**, 3 cilt, Medine, Câmiatü'l-İslâmiyye, 1982.

Safedî, Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh: **el-Vâfî bi'l-vefeyât**, 29 cilt, thk. Ahmed el-Arnaut ve Türkî Mustafâ, Beyrut, Dârü İhyâi't-Türâs, 2000.

Sâgânî, Ebü'l-Fezâil Radıyyüddîn Hasan b. Muhammed b. Hasan: **Mevżûʿâtü's-Sâgānî**, thk. Necm Abdurrahman Halef, 1980.

———: **ed-Dürrü'l-mülteḳaṭ fî tebyîni'l-galat ve nefyi'l-lagat (Mevzûâtü's-Sâgânî ile birlikte)**, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.

Sâlihî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Abdülhâdî: **Tabâkâtü ulemâi'l-hadîs**, 4 cilt, thk. Ekrem el-Bûşî ve İbrahim Zeybek, 2. bs, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1996.

Sancaklı, Saffet: "İslâm'ın Anlaşılmasında Apokrif/Mevzû Hadislerin Olumsuz Etkileri", No: 15-16, 2006, s. 203-229.

———: "Hadisler Kapsamında 'Mübarek Zaman' Kavramının Analizi", **İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 8, No: 1, 2017, s. 35-72.

Sayın, Eylem; Hakan Candan: "Küresel Irkçılığın Yükselişi", **Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, No: 4, 2016, s. 35-46.

Saymerî, Ebû Abdillâh Hüseyn b. Alî b. Muhammed: **Aḫbâru Ebî Ḥanîfe ve aṣḥâbih**, Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1985.

Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed: **Fethü'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadis li'l-Irâki**, 4 cilt, thk. Âlî Hüseyn Âlî, Kahire, Mektebetü's-Sünne, 2003.

Sekmen, Kadir: "İlk Mevzûât Kitaplarından el-Ebâtîl ve'l-menâkîr ve's-sıhâh ve'l-meşâhîr ve Müellifi Cûzekânî (öl. 543/1148)", **Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 11, No: 21, t.y., s. 51-105.

———: "Mevzûât Literatürünün Doğuşu-Cûzekânî Örneği-", İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Selmân, Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âl: **el-Mürûetü ve havârimuhâ**, Kahire, Dârü İbn Affân, 2000.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr: **el-Ensâb**, 13 cilt, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî vd., Haydarâbâd, Meclisü Dâireti'l-Maârifi'l-Osmâniyye, 1962.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed: **el-Mebsût**, 30 cilt, Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, 1993.

Shorsh, Omer Ahmed: "Hadis İlminde Suâlât Kitaplarının Önemi", Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Sıbt İbnü'l-Acemî, Ebü'l-Vefa Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed: **el-Keşfü'l-ḥaṣîṣ ʿammen rumiye bi-vaż'i'l-ḥadîṣ**, thk. Subhi Semerrai, Bağdat, Mektebetü'l-Nehdetü'l-'Arabiyye, 1987.

Sibâî, Mustafa: **es-Sünnetü ve mekânetühâ fi't-teşrî'i'l-İslâmî**, el-Mektebü'l-İslâmî, t.y.

———: **İslam Hukukunda Sünnet**, çev. Kâmil Tunç, Sembol, 2013.

———: **İslam Hukukunda Sünnetin Yeri**, çev. Halil Kendir, Işık Akademi Yayınları, 2009.

———: **Sünnet ve İslam Hukukundaki Yeri**, çev. İshak Doğan, İstanbul, Beka Yayınları, 2018.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr: **el-Leʾâli'l-maṣnûʿa fi'l-aḫbâri (eḥâdîṯi)'l-mevżûʿa**, 2 cilt, thk. Ebû Abdurrahmân Salâh b. Muhammed b. Uveyza, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.

———: **ez-Ziyâdât ʿale'l-Mevżûʿât: Ẕeylü'l-Leʾâli'l-maṣnûʿa**, 2 cilt, thk. Râmiz Hâlid Hâc Hasan, Riyad, Mektebetü'l-Maârif, 2010.

———: **Ḥüsnü'l-muḥâḍara fî Târîhi Mısr ve'l-Kâhira**, 2 cilt, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, Mısır, Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1967.

———: **Taḫẓîrü'l-ḫavâṣ min ekâẕîbi'l-ḳuṣṣâṣ**, thk. Muhammed es-Sabbâğ, Beyrut, el-Mektebü'l-İslâmî, 1974.

———: **Tedrîbu'r-Râvî fî Şerḥi Taḳrîbu'n-Nevâvî**, 2 cilt, thk. Ebû Ḳuteybe Naẓar Muḥammed el-Fâryâbî, b.y., Dâru Ṭaybe, t.y.

Şafiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs: **er-Risâle**, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mısır, Mektebetü'l-Halebî, 1940.

Şahin, Mehmet Kenan: "Kerrâmiyye ve İman Kavramı", **Kader**, C. 16, No: 1, 2018, s. 14-37.

Şahyar, Ayşe Esra: "İman Yemenlidir, Hikmet Yemenlidir' Hadisi Üzerine Din, Şehir ve Medeniyet İlişkisi Bakımından Bir Değerlendirme", **Hadis Tetkikleri Dergisi**, C. 10, No: 1, 2012, s. 7-33.

———: **Sahîh-i Buhârî: Kitap Adları ve Muhteva Tahlili**, İstanbul, İFAV, 2023.

Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdülkerîm b. Ahmed: **el-Milel ve'n-niḥal**, 3 cilt, Müessesetü'l-Halebî, t.y.

Şen, Emre, Şeyma Çölgeçen: "Türk Sanatında Bir İmge olarak 'Horoz' Sembolü", **Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 4, No: 4, 2021, s. 335-353.

Şenel, Abdülkadir: "Kavukcî", **DİA**, C. 25, Ankara, 2002, s. 72-73.

Şener, Mehmet: "Ebû Mutî' el-Belhî", **DİA**, C. 10, İstanbul, 1994, s. 194-195.

Şentürk, Recep; Kadir Canatan: "Irkçılık", **DİA**, C. 19, İstanbul, 1999, s. 124-131.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed: **el-Fevâʾidü'l-mecmûʿa fi'l-eḥâdîṯi'l-mevżûʿa**, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.

———: **el-Bedru'ṭ-Ṭâliʿ bi Meḥâsin min Baʿdi'l-Ḳarni's-Sâbiʿ**, 2 cilt, Beyrut, y.y., t.y.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünya Süleyman b. Ahmed: **Turuḳu ḥadîṯi "men keẕebe ʿaleyye"**, thk. Âlî Hasan Âlî Abdülhamîd, Hişâm b. İsmâil es-Sekkā, Amman - Ürdün, el-Mektebü'l-İslâmî, Dârü Ammâr, 1410.

Tatlı, Mustafa: **Rical Bilgisinin Tespiti**, İstanbul, Beka Yayınları, 2016.

———: "Tâbiûn Döneminde Hadis Rivayeti (75-135/694-753 Yılları)", İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021.

Temizkan, Ahmet: "İmam Şâfiî'nin Usûl Anlayışında Şer'î Delillerin Teâruzu ve Çözüm Yolları", Dicle Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre es-Sülemî: **el-ʿİlelü'ṣ-ṣaġīr**, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd., Beyrut, Dâru İhyai't-Türâsi'l-'Arabî, t.y.

———: **el-Câmiʿu'ş-şaḥîḥ**, 5 cilt, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd., 2. bs, Mısır, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975.

Topgül, Muhammed Enes: "Bir Cerh Sebebi Olarak Teşeyyu' (Şiîlik Eğilimi) Kavramına Tarihsel Bir Bakış", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 1, No: 42, 2012, s. 47-76.

———: **Rivayetten Râviye: Cerh - Ta'dîl Hükümleri Nasıl Oluştu?**, İstanbul, İFAV, 2019.

Toprak, Mehmet Sait: "Hadislerin Sözlü Rivayeti İle Sözlü Tora'nın Rivayet Tekniği Meselesine Bir Giriş", **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 1, No: 20, 2008, s. 139-165.

Tuğlu, Nuri: "Teşbih İfade Eden Rivâyetler ve Ehl-i Sünnet Yorumu Bağlamında İmam Mâturîdî'nin Yaklaşımı", **Dinî Araştırmalar**, C. 8, No: 24, 2006.

Tuncer, Muhammed: "İbn Arrâk'ın hayatı ve Tenzîhu'ş-Şeria adlı eseri", Şırnak Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Tunç, Cihat: "Gaylân ed-Dımaşkī", **DİA**, C. 13, İstanbul, 1996, s. 414-415.

Turhan, Halil İbrahim: **Ricâl Tenkidinin Doğuşu Ve Gelişimi: Hicrî İlk İki Asır**, İstanbul, İFAV, 2015.

Türcan, Galip: "İbn Hazm'a Göre Ehl-i Sünnet Kavramının İçeriği", **Milel ve Nihal**, C. 6, No: 3, 2009, s. 81-95.

Türcan, Zişan: **Gelişimi İtibarıyla Temel Hadis Terimleri**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.

Türker, Ömer: "Mukātil b. Süleyman", **DİA**, C. 31, İstanbul, 2006, s. 134-136.

Uğur, Müctebâ: "Sahih Dışında Kalan Zayıf ve Uydurma Rivayetlere Dair İki Eser", **Diyanet İlmi Dergi**, C. 32, No: 4, 1996, s. 3-24.

Ukaylî, Ebû Câfer Muhammed b. Amr b. Mûsâ: **eḍ-Ḍuʿafâʾü'l-kebîr**, 4 cilt, thk. Abdülmu'tî Emin Kal'âci, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.

Usman, Abur Hamdi; Mohd Norzi Nasir: "The Fabricated Hadith: Revisited", **MENARA: Journal Islamic and Contemporary Issues (M-JICI)**, 2022, 92-107.

Uyar, Mehmet: **Sülemî'nin Tabakât'ında Sûfî Çevreler**, Ankara, Fecr Yayınları, 2023.

Uysal, Muhittin: **Tasavvuf Kültüründe Hadis**, 2. bs, Ensar Yayınları, 2022.

Uz, Emin: "İsnâdın Doğuşu", Bursa, Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Ünal, İ Hakkı: "Şehirlerin Faziletiyle İlgili Uydurma Hadisler ve" Hayru'l-buldan" Risalesi", 2000.

Ünal, Yavuz: **Hadisin Doğuş Ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış**, Samsun, Ensar Yayınları, 2013.

Üzüm, İlyas: "Kaderiyye", **DİA**, C. 24, İstanbul, 2001, s. 64, 65.

Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Bağdâdî: **Suʾâlâtü İbni'l-Cüneyd**, thk. Ahmed Muhammed Nûrseyf, Medine, Mektebetü'd-Dâr, 1988.

Yaman, Vezire: "İtikadi Açıdan Zikir Kavramı", İstanbul, Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Yamanus, Ayşe Nur: "Eş'arî Hadis Ekolü", İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023.

Yanık, Ayşe: "Radıyyüddin es-Sagânî ve ed-Dürrü'l-Mültekat Adlı Eserinin Değerlendirilmesi", İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Yarba, Rıdvan: **Uydurma Hadis Nüshaları**, İstanbul, Kitap Dünyası Yayınları, 2023.

Yavuz, Adil: "eş-Şevkânî ve Hadisçiliği", Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013.

Yavuz, Yusuf Şevki: "Ahvâzî, Hasan b. Ali", **DİA**, C. 2, İstanbul, 1989, s. 194.

———: "Âşûrâ", **DİA,** C. 4, İstanbul, 1991, s. 24-26.

———: "Ehl-i Sünnet", **DİA**, C. 10, İstanbul, 1994, s. 525-530.

Yazıcı, Mahmut: "Hadis Literatüründe Uydurma Rivayetlerle İlgili Kavramlar", **Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi**, C. 4, No: 7, 2021, s. 146-178.

Yıldırım, Enbiya: "el-Ḥākim en-Neysābūrī'nin Şiîlikle İtham Edilmesi", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 57, No: 1, 2016, s. 57-84.

———: **Hadis Problemleri**, İstanbul, Rağbet yayınları, 2001.

———: **Hadis Problemleri**, İstanbul, Ensar Yayınları, 2019.

———: "İbnü'l-Cevzî'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 10, No: 1, 2006, s. 73-126.

———: **Sahih Hadis Bulunmayan Konular**, 3. bs, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2020.

Yıldırım, Selahattin: “İbnü’l-Kayserânî ve Tezkiretü’l-Huffâz Adlı Eseri”, **İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2013, 231-260.

Yılmaz, Orhan; Mehmet Ertuğrul: “Tarihte Güvercin Yetiştiriciliğinin Önemi”, **Harran Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi**, C. 16, No: 2, 2012, s. 1-7.

Yılmaz, Rahile: “İbn Ebi Hâtim Er-Râzî’nin ‘ 'İlelü’l-Hadis’ Adlı Eserinde Vasledilmekle Illetli Saydığı Mürsel Rivayetler”, Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi2008.

Yılmazörnek, Betül: “Hicrî İlk Üç Asırda Râvi Tekzibi”, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023.

Yurtalan, Büşra: “Ashâbu’l-Hadîs’in Akaid Metinlerinde Dışlayıcı Söylem (3./9. Asır Reddiye Literatürü)”, Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Yücel, Ahmet: **Hadis İlminde Tenkit Terimleri**, 2. bs, İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2015.

———: “İlk Hadis Usûlü Eserlerinin Yazıldığı İlmi Ortam”, **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, C. 12, No: 13, 2003, s. 53-67.

Yücel, Ali: “Kādî Iyâz (ö. 544/1149) Ve El-İlmâ İlâ Ma’rifeti Usûli’r-Rivâye Ve Takyîdi’s-Semâ İsimli Eseri”, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Yüksel, Fatih Muhammet: “Uydurma Hadisler ve Mitolojik Anlatılar-Mukayeseli Bir Yaklaşım”, **Amasya İlahiyat Dergisi**, No: 18, 2022, s. 219-253.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân: **Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ**, 25 cilt, thk. Şuayb el-Arnaût vd., 3. bs, Kahire, Müessesetü'r-Risâle, 1985.

———: **el-Muġnî fi'ḍ-ḍuʿafâʾ**, 2 cilt, thk. Nureddin Itr, t.y.

———: **Mîzânü'l-iʿtidâl fî nakdi'r-ricâl**, 4 cilt, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Beyrut, Dârü'l-Marife, 1963.

———: **Târîḫu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-aʿlâm**, 15 cilt, thk. Beşşâr ʿAvvâd Maʿrûf, Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.

———: **Tezkiretü'l-huffâz**, 4 cilt, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî: **el-Keşşâf ʿan ḥaḳāʾiḳı ġavâmiżi't-tenzîl ve ʿuyûni'l-eḳāvîl fî vücûhi't-teʾvîl**, 4 cilt, 3. bs, Beyrut, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahadır: **en-Nüket ʿalâ Muḳaddimeti İbni'ṣ-Ṣalâḥ**, 3 cilt, thk. Zeynelâbidîn b. Muhammed b. Belâferic, Riyad, Edvaü's-Selef, 1998.

Zirikli, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd: **el-A'lâm: Kâmûsu Terâcîm [li-Eşheri'r-Rical ve'n-Nisâ]**, 8 cilt, 15. bs, b.y., Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 2002.

Ziyâeddin el-Makdisî, Ebû Abdillâh Ziyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed el-Makdisî es-Sa'dî: **el-Müstaḫrec mine'l-eḥâdîṯi'l-muḫtâre mimmâ lem yuḫrichü'l-Buḫârî ve Müslim fî Ṣaḥîḥayhimâ**, 13 cilt, thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, 3. bs, Beyrut-Lübnan, Dâru Hıdır, 2000.

ÖZGEÇMİŞ

Sema Dağcı, Orta öğrenimini 2009 senesinde Alaca İmam Hatip Lisesi'nde tamamladı. 2013 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2015'te Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Muâz b. Cebel'in Yemen'e Gönderilmesiyle İlgili Rivayetlerin Şekil Yönünden Tahlili" başlıklı çalışmasıyla yüksek lisansını tamamladı. Aynı sene Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı'nda Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başladı. 2016 senesinde İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı'nda doktora eğitimine başladı. Halen Sinop Üniversitesi'nde çalışmaktadır.